

ИСТОРИЈСКА БАШТИНА
Број 20

HISTORICAL ARCHIVES OF UŽICE

HISTORICAL HERITAGE

**HISTORIOGRAPHY AND ARCHIVES
RESEARCH REVIEW**

20

**Užice
2011**

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ УЖИЦЕ

ИСТОРИЈСКА БАШТИНА

**ЧАСОПИС ЗА ИСТОРИОГРАФИЈУ
И АРХИВИСТИКУ**

20

**Ужице
2011**

ИСТОРИЈСКА БАШТИНА
Часопис за историографију и архивистику
Број 20
HISTORICAL HERITAGE
Historiography and Archives Research Review
Number 20

Издавач/Publisher
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ УЖИЦЕ
HISTORICAL ARCHIVES OF UŽICE

За издавача/For the publisher
Мирослав ДУЧИЋ

Уредник/Editor
Мр Александар В. САВИЋ

Технички уредник, коректор и компјутерска припрема
Technical editor, proof-reader and computer preparation
Драган КНЕЖЕВИЋ

Секретар редакције/Editorial Secretary
Зорица ЦАКОВИЋ

Редакција/Editorial Board
Др Момчило МИТРОВИЋ, др Мира РАДОЈЕВИЋ, мр Татјана РАКИЋ,
мр Александар В. САВИЋ, Миле ЧАРАПИЋ, Весна ЛУЧИЋ, Даница ШОСТАР

Рецензенти/Reviewers
Др Драган АЛЕКСИЋ, др Живота МАРКОВИЋ, др Милутин Пашић,
Миодраг Д. ГЛУШЧЕВИЋ, Драгица МАТИЋ, мр Александар В. САВИЋ

Лектор/Reader
Мр Татјана РАКИЋ

Штампање овог броја часописа омогућио је Град Ужице

С А Д Р Ж А Ј
CONTENTS

ЧЛАНЦИ
ARTICLES

1. Др Коста НИКОЛИЋ, Комунистичка партија Југославије и устанак у Србији 1941.	9
Kosta NIKOLIC, The Communist Party of Yugoslavia and Uprising in Serbia 1941	30
2. Др Бојан ДИМИТРИЈЕВИЋ, Септембар 1941: Формирање Српске владе генерала Недића и њених оружаних одреда	31
Dr Bojan DIMITRIJEVIC, September 1941, Formation of the Serbian Government of General Nedic and its Armed Detachments	56
3. Др Живота МАРКОВИЋ, Ужички крај у устанку 1941. године	57
Dr Zivota MARKOVIC, The Region of Uzice in the Uprising in the Year 1941	82
4. Мр Драган КРСМАНОВИЋ, Војне формације 1941. године у Ужичком округу	83
Dragan KRSMANOVIC, Military Formations in the Year 1941 in Uzice District	106
5. Др Милован ЛУКИЋ, Рачанске партизанске јединице 1941. године	107
Dr Milovan LUKIC, Raca Partisans Units in the Year 1941	134
6. Миодраг Д. ГЛУШЧЕВИЋ, Привредне прилике у ужичком и чачанском крају 1941. године	135
Miodrag D. GLUSCEVIC, Economic Circumstances in the Area of Uzice and Casak in 1941	170
7. Др Илија МИСАИЛОВИЋ, Железница Ужица у ратним условима 1941	171
Dr Ilija MISAILOVIC, Uzice Railway under War Conditions in 1941	186

8. Мр Слободан РАДОВИЋ, Културне прилике у Ужицу у периоду
24. септембар – 30. новембар 1941. 187
Mr Slobodan RADOVIC, Cultural Conditions in Uzice in the Period from
September 24 to November 30, 1941 200
9. Ђорђе ПИЛЧЕВИЋ, Партизанска штампа у западној Србији 1941. 201
Djordje PILCEVIC, Partisan Press in West Serbia in the Year 1941 218

**АРХИВИСТИКА – ИЗ АРХИВСКИХ ФОНДОВА
ARCHIVES RESEARCH – FROM THE ARCHIVES FUNDS**

10. Милева МИЛОШЕВИЋ, Ратна 1941. година у ужичком крају у
фондовима и збиркама Историјског архива у Ужицу 219
Mileva MILOSEVIC, The War Year 1941 in the Region of Uzice through
the Funds and Collections of the Historical Archives of Uzice 238
11. Јелена РИСТАНОВИЋ, Из Књиге наредаба Бановинске болнице у
Ужицу 1941. године 239
Jelena RISTANOVIC, From the Book of Orders of the Banovina Hospital in
Uzice in the Year 1941 248
12. Горан ДАВИДОВИЋ, Грађа о Вишеградском фронту и формирању
Босанског четничког одреда у Чачку октобра 1941. године 249
Goran DAVIDOVIC, Archive Material of Visegrad Front and Forming
Bosnia Chetniks' Detachment in Cacak in October in 1941 268
13. Миле ЧАРАПИЋ, Ужице у 1941. години у светлу мемоарске грађе
Историјског архива Ужице 269
Mile CARAPIC, Uzice in 1941 in the Light of Memoirs Kept
in the Historical Archives of Uzice 295

БИБЛИОГРАФИЈЕ

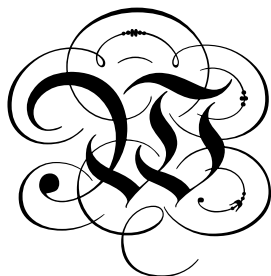
14. Драгослава РОДАЉЕВИЋ, ИСТОРИЈА УЖИЧКОГ КРАЈА 1941.
ГОДИНЕ: библиографија књига и чланака везаних за историју
Ужица 1941. године
Dragoslava RODALJEVIC, HISTORY OF THE REGION OF UZICE 1941:
bibliography of books and articles relate to the history of Uzice 1941 297

**ПРИКАЗИ
REVEIWS**

15. Значај едиције „Корени“ за чување етничког, културног и друштвеног идентитета српског народа (др Петар ВЛАХОВИЋ)
The importance of *The Roots* edition for keeping ethnical, cultural and social identity of Serbian nation (Dr Petar VLAHOVIC) 331
16. Весна ЛУЧИЋ, Издања Историјског архива у Ужицу за 2010. годину
Vesna LUCIC, Editions of the Historical Archives of Uzice in 2010 337

**ИЗ ЛЕТОПИСА АРХИВА
FROM THE ANNALS OF THE HISTORICAL ARCHIVES OF UŽICE**

17. Весна ПРЉЕВИЋ, Летопис Историјског архива за 2010. годину
THE ANNALS of the Historical Archives of Užice for 2010
(Vesna PRLJEVIĆ) 345
18. **IN MEMORIAM** - Станојка Дражић (1936 – 2010) 351

ЧЛАНЦИ

УДК 94(497.1)"1941" ;
316.75:329.15(497.1)"1939/1945"
Рад примљен: 25. I. 2010.
Прихваћен: 18. III. 2011.

Др Коста НИКОЛИЋ

КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ И УСТАНАК У СРБИЈИ 1941.

САЖЕТАК: У тексту се говори о стратегији и политици Комунистичке партије Југославије уочи почетка Другог светског рата, као и о њеним мотивима који су определили покретање устанка. У другом делу текста анализирани су дугорочне последице исхода Другог светског рата у Србији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: комунисти, Југославија, Србија, окупација, устанак, револуција, југословенство

Комунистичка партија Југославија је још од свог оснивања (1920) била изразито антизападна (антиимперијалистичка) и просовјетска политичка организација. Њен најважнији циљ било је извођење социјалне револуције. Исходишна тачка целе једне дугогодишње стратегије било је национално питање, односно његова инструментализација у борби за власт. Централно место добила је догма о српској нацији као „владајућој и угњетачкој“. Објекат целокупне доктрине КПЈ сведен је на националне револуције несрпских народа у Југославији, што је било могуће само једном идеолошком категоризацијом главног објекта те борбе – српског народа.

Једини народ који није имао право на самоопредељење био је српски, јер је „угњетавао“ све остале. Та парола оживљавала присутна је и касније, све до краја постојања Југославије. Целокупна политика КПЈ и Коминтерне, заснована на разбијању Југославије, постављала је на дневни ред српско национално питање управо због тога што га је потпуно игнорисала. Идеолошке конструкције на којима је та политика почивала добро су познате: Југославија је версајска творевина у којој је Србија анектирала друге југословенске покрајине и покорила друге народе, а српска нација била

је владајућа. Најважније је, ипак, да се принцип националног самоопредељења и отцепљења није узимао доследно, полазећи од појединих народа, већ од територија које су ти народи у већини или само делимично насељавали, а које као посебне државе до тада нису постојале и чије су државне границе непознате. Потпуно се игнорисала чињеница да се национални интереси појединих народа често укрштају на једном националном простору, а свако заокруживање територија увек је извођено на штету српског народа.¹

Југословенски комунисти дуги низ година које су провели у илегалности, на маргинама друштва, нису имали ауторитативно руководство. Прелом је наступио 1936. када је на површину испливао Јосип Броз („Валтер“) који је од почетка Другог светског рата користити надимак „Тито“, под којим је и остао упамћен у историји. Он је на чело КПЈ дошао када је та партија била у дубокој илегалности, растрзана унутрашњим борбама и чији је руководећи кадар масовно страдао у Стаљиновим чисткама. Њега су највише одликовале особине комунисте „посебног кова“ – дисциплинованост и послушност, одважност и милитантност у акцијама. До тада је већ имао дугу праксу револуционарног рада, како у Краљевини Југославији, тако и у Совјетском Савезу. Многи детаљи из његове биографије непознати су и до данас.²

Под Титовим руководством КПЈ је отворила нову епоху у својој историји. Прихватањем пароле уједињавања у Народном фронту показала је народу добру вољу, а све грехе из прошлости, у првом реду секташтво и догматизам, пребацила је на ранија руководства. У националној политици тај заокрет је највидљивији у прихватању тезе да је Југославија неопходна за општу борбу југословенских народа. Уместо распада, сада се истицао појам одбране земље. Тако је једна партија која је годинама била оличење раскола и недемократије, постепено постајала државотворна и народна. Испод те спољашње коре остало је старо језгро тоталитарне идеологије и олигархијске структуре, која је постављала своје право да суверено одлучује и влада судбинама људи. КПЈ се већ била претворила у организацију за вођење класне борбе пролетаријата. Зато су примарно место имале идеологија и организација, а централно место – борба за власт.³

---

¹ Branislav Gligorijević, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Београд 1992, 286–287.

² Детаљније о томе видети у: *Тито – ситрозо поверљиво*, Архивски документи. Приредили: Перо Симић и Звонимир Деспот, Београд 2010.

³ В. Gligorijević, *Kominternu*, 325.

У предвечерје рата

У свим прекретним историјским ситуацијама, југословенски комунисти били су на страни Москве, па је већ 1939. КПЈ напустила своју „народнофронтовску“ фазу и вратила се изворном бољшевизму. То је било само испуњавање обавезе, коју је пред међународни комунистички покрет поставила Коминтерна и то одмах после склапања немачко-совјетског пакта. Она је тражила напуштање ставова са свог 7. конгреса о фашизму као о главном ослободилачком и „оружју најреакционарнијег монополског капитала“ и посебној опасности за радничку класу и „слободољубиве народе“. На седници Врховног совјета СССР-а од 31. августа 1939. Молотов се доста иронично односио према људима „који су очито придавали велики значај претераној антифашистичкој пропаганди“.⁴

Совјетска држава и Коминтерна битно су променили своје ставове о фашизму и тумачили да је нови рат у целини империјалистички, тј. баш онакав какав је био и Први светски рат. Тако су игнорисани сви они народи који су били непосредно угрожени од Немачке, а Москва је, у складу са својим новим државним интересима, правила разлику између више и мање „кривих“ империјалиста. Одмах је саопштено да су за избијање рата 1939. криве Енглеска и Француска и да се центар светске реакције „преселио“ у ове две државе. Комунистичким партијама „препоручено“ је да се директно сукобе са социјал-демократским и демократским антифашистичким грађанским странкама које не би прихватиле ове оцене.

Први корак КПЈ на том путу било је величање совјетско-немачког уговора од 23. августа 1939. уз оцену да је у питању чин који је „покушао препредене планове провокатора антисовјетског рата“. Објашњавано је и да је немачки фашизам био принуђен на капитулацију пред „тврђавом социјализма и светског револуционарног ослободилачког покрета“, а у случају напада Немачке на Совјетски Савез, и саме „масе немачког народа браниле би земљу социјализма и људског напретка“. Зато је тај пакт био велика победа не само СССР-а, већ и интернационалног пролетерског и антифашистичког блока. Сада је улогу центра светске реакције преузео Лондон, како би заштитио своје империјалистичке интересе, организовао напад на Совјетски Савез и спречио избијање револуције у Немачкој, тако да се рат „ни у ком случају не може сматрати као напредан, праведан рат, нити по циљевима, нити по социјалним снагама које га носе“.⁵

⁴ Наведено према: Јанко Плетерски, *Нације, Југославија, револуција*, Београд 1985, 356.

⁵ Војни архив, Београд, фонд: *Министарство војске*, 72-3-9. Проглас ЦК КПЈ из септембра 1939.

Одмах по избијању Другог светског рата руководство КПЈ изнело је своје виђење узрока рата који је посматран као сукоб између „рада и капитала, угњетених народа и империјалиста“. Главни изазивачи рата биле су „реакционарне владе финансијског капитала Париза и Лондона“ које су желеле да немачки фашизам окрену против Совјетског Савеза. Рат није избио због Пољске и одбране њене националне независности: „Немачка је, истина, непосредно напала Пољску, али је истина и то да је сама пољска влада племића и капиталиста била империјалистичка и имала империјалистичке прохтеве, у првом реду против Совјетског Савеза: 1920. она је на миг Лондона и Париза заузела делове Украјине и Белорусије; 1938. напала је Чехословачку заједно са хитлеровском Немачком; имала је претензије на источну Пруску, а Данцинг је бранила само као своју империјалистичку позицију. Очеvidно, пољски племићи и капиталисти увукли су пољски народ у један империјалистички и неправедан рат“.⁶

КПЈ је истовремено и чврсто наставила путем националног комунизма. Партијски орган „Пролетер“ је на почетку 1940. писао да је први најважнији задатак комуниста да уједине радничку класу, а други да стану на чело „поробљеног словенског, македонског и црногорског народа, на чело хрватског народа чија је национално-ослободилачка борба сада добила свој нови суштински облик: борба за социјалне захтеве сељаштва, за земљу, за истинску народну демократију, за потпуно национално ослобођење“. Ове ставове детаљније је образложио Едвард Кардељ. Он је, у чланку „За борбени савез радника и сељака“, који је у партијској митологији величан као нови степен теорије о националном питању, писао да радничка класа може да постане одлучујући политички фактор само ако брани своје класне интересе и истовремено реализује свој историјски задатак – да превазиђе своје класне оквире и постане „вођа, представник и заштитник истинских интереса свога народа, а у првом реду интереса сељачких и осталих маса“.⁷

У питању је било дефинисање многонационалне револуције. Ове ставове Кардељ је доследно заступао и после Другог светског рата, с тим што су они на значају добили почетком 50-их година 20. века, после раскида са Стаљином. Он је за своје идеје о Југославији, као пролазној творевини, постепено придобио републичке партијске елите, па и српску, и на тај начин, упркос Титовом повременом противљењу, утемељио конфедералну држав-

---

⁶ Архив Југославије, Београд, фонд: Централни комитет Комунистичке партије Југославије, 1939/5. Тезе ЦК КПЈ о међународној и унутрашњој ситуацији.

⁷ Наведено према: Ј. Pleterski, *Nacije*, 362.

ну структуру. Следећа генерација словеначких комуниста ту идеју привела је њеном логичном исходу.

Током 1940. Енглеска је нападана као изазивач рата. За КПЈ је било најважније да се сруши капиталистичко друштво свуда у свету. У складу са том догмом, напад Совјетског Савеза на балтичке државе и Финску тумачен је као нова велика победа над изазивачима рата, јер су енглески империјалисти хушкали финске велепоседнике да распирују мржњу и припремају рат против отаџбине пролетера: „У току ових 20 година Финска је била права тамница народа и постепено је претварана у прави војнички логор“.⁸ Стога је ова херојска победа Црвене армије била победа над међународном буржоазијом чиме је спречен план енглеских и француских империјалиста да се рат прошири на скандинавске земље: „У току ове године Совјетски Савез је примио у своју породицу, на њихову властиту молбу, народе трију балтичких држава које су њихови неодговорни управљачи хтели да увуку у рат“.⁹

Иста логика употребљена је и после капитулације Француске, за коју није био крив немачки империјализам, већ „издајничка политика француске олигархије и социјалдемократије“, јер су изазвали рат који радни народ Француске није желео. Тито и Кардељ су крајем јуна 1940. објавили саопштење у којем су истакли да су за слом француске војске одговорни реакционарни представници француске буржоазије јер су забранили КП Француске и нису прихватили савез са Москвом. Они су „скривили пораз француске армије више него немачко оружје“.¹⁰ Капитулацију Француске ЦК КПЈ је коментарисао и 12. јула 1940. Речено је да је за пораз крива „злочиначка, противнародна реакционарна француска финансијска олигархија“. Самим тим се показало да су комунисти у праву када тврде да су само они доследни борци за срећу и благостање народа, за слободу и независност.¹¹

КПЈ се огласила и на прву годишњицу избијања светског сукоба. Поново су за његов почетак оптужени француски и енглески империјалисти због своје следе мржње према Совјетском Савезу. Али, радничка класа је рат зауставила на границама Совјетског Савеза и сузила га на ограничен круг држава. Другу највећу одговорност носили су социјалисти и социјалдемократе који су били „лакеји империјалистичке буржоазије“.¹² И неко-

⁸ АЈ, ЦК КПЈ, 1940/1.

⁹ Исто.

¹⁰ Наведено према: J. V. Tito, *Sabrana djela*, V, Beograd 1983, 101.

¹¹ АЈ, ЦК КПЈ, 1940/9.

¹² Наведено према: Tito, *Sabrana djela*, V, 138–139.

лико дана касније, када се у једном саопштењу коментарисала годишњица пакта Молотов-Рибентроп, комунисти су рекли да је споразум између Берлина и Москве био у духу доследне политике мира, коју је Совјетски Савез водио од самог свог постанка: „Злочиначкој и подлој игри и провокацијама енглеских и француских империјалиста Совјетски Савез је учинио крај створивши пакт о ненападању с Њемачком“.¹³

Своју стратегију за будући рат, КПЈ је развила на V земаљској конференцији, одржаној од 19. до 23. октобра 1940. у Загребу. Тито је намеравао да организује партијски конгрес, који би га устоличио за новог генералног секретара, али му то из Москве није одобрено. Најефикасније средство за контролу било је ускраћивање новца, па је Тито 23. августа 1940. тражио хитан одговор зашто је КПЈ већ неколиком месеци без средстава. Буџет за 1940. одобрена је тек у октобру.¹⁴ Усвојена политичка линија на овој конференцији била је строго левичарска и означила је пуни прекид са демократским снагама у Југославији, како је то Коминтерна и захтевала. Тито је у свом реферату истакао да у свету постоје две врсте земаља: тоталитарне империјалистичке силе на једној и Совјетски Савез – доследни заштитник малих народа, земља среће и благостања, на другој страни: „Видимо огроман напредак у земљи социјализма, у СССР-у, видимо његову досљедну политику мира и заштитника малих народа, видимо ослобођење двадесетомилијунских народа Бјелорусије, западне Украјине, Бесарабије и Буковине, Литве, Латвије и Естоније које је ослободила херојска Црвена армија од капиталистичког ропства и националног угњетавања. Видимо срећу и благостање двестомилијунске братске заједнице народа“.¹⁵

Тито је делегате обавестио о хапшењу Милана Горкића који је на тај начин коначно раскринкан као непријатељ. За Горкића је, али и за буквално све руководиоце КПЈ од њеног оснивања, рекао да су били „непријатељи радничке класе, шпијуни и агенти класног непријатеља“ и да само због тога КПЈ није могла да изведе револуцију. Без имало околишања, рекао је и да је једино „здрavo језгро“ у партији била загревачка партијска организација.¹⁶ У истом тону Тито је говорио и о „чисткама“ које је он спровео, а отворено је рекао и да је почетак Другог светског рата довео до прекида било каквих контаката са „буржоаским“ странкама у Југославији јер су све оне, без изузетка, биле „агентуре енглеских и француских реакционарних кругова“. Затим је саопштио да је он наредио да се „неуморно раскринкава

---

¹³ Исто, 161.

¹⁴ Тито – строго поверљиво, 102–103.

¹⁵ Ј. В. Тито, *Sabrana djela*, VI, Београд, 1982, 4–5.

¹⁶ Ј. Б. Тито, *Реферати са конгреса КПЈ и СКЈ*, Београд, 1978, 23–24.

улога империјалистичких ратних хушкача“ како би се народу објаснили прави узроци рата – Тито их је видео у „псеудодемократији енглеских и француских империјалиста“. Рекао је и да је КПЈ постигла „лијепе резултате у том раду“.¹⁷

Целокупну предстојећу борбу требало је поставити на класне темеље, а главно теоретско оружје требало је да буде „Хисторија свесавезне Комунистичке партије (бољшевика)“. У књизи, на којој је сарађивао и сам Стаљин, сажето је у најпопуларнијем виду огромно искуство у облику историје најреволуционарније партије, партије бољшевика. Тито је још једном афирмативно вредновао ликвидације југословенских комуниста у Совјетском Савезу, јер су ти људи били „непријатељи радничке класе, шпијуни и агенти класног непријатеља“.¹⁸

Резолуција ове конференције осудила је и социјал-демократију која је била највјернији слуга и главно упориште империјалистичких буржоазија, најгласнији ратни подстрекач, отворено оруђе империјалиста за разбијање радничког покрета. И српски комунисти претрпели су оштру критику, јер су отишли предалеко у популаризацији западних демократија, „чиме се стварало код маса увјерење да су те државе заиста спремне борити се за слободу и демократију, услијед чега је у почетку империјалистичког рата било раскринкавање тих ратних хушкача теже и спорије“. Основни циљеви предстојеће борбе били су: борба за самоопредељење македонског и црногорског народа, борба за слободу и равноправност арнаутских мањина на Косову и Метохији и Санџаку; мађарских, румунских, немачких и других националних мањина у Војводини; борба против колонизаторских метода српске буржоазије и протеривање свих оних колонизираних елемената помоћу којих српска буржоазија угњетава македонске, арнаутске и друге народе. Даље, комунисти одлучно стоје на принципу „права самоопредељења нација до отцепљења, формирања независних националних држава или прикључења другим државама. Они неће никада спречавати отцепљење једне нације ако она то захтјева“.¹⁹

Ништа се није променило ни у тренуцима када се ратни вихор надвио над Југославијом. У фебруарском прогласу из 1941. ЦК је тврдио да је мобилизација која се спроводила за наводну одбрану земље, у ствари била перфидна замисао да се комунисти „стрпају у концентрационе логоре нај-

¹⁷ Исто, 33–34.

¹⁸ Тито, *Sabrana djela*, VI, 12–13.

¹⁹ *Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ*. Priredili: Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević, Beograd, 1980, 204–239.

новије врсте“.²⁰ Те мере биле су уперене и против „национално поробљених“ народа Југославије. Почетком марта руководство КПЈ саопштило је да су изазивачи рата империјалисти у оба табора, како немачки, тако и енглески. Енглески су ипак били опаснији због својих веза са „издајничко-капитулантском владајућом кликом у Југославији“, као и због планова да Југославија постане одскачна даска за сутрашњи напад против велике и срећне земље социјализма. Стога је једини излаз за народе Југославије био у пакту са великим и моћним Совјетским Савезом.²¹ То је практично значило да Југославија треба да се приближи Немачкој због још увек важећег совјетско-немачког уговора.

Почетком маја одржано је Саветовање КПЈ о узроцима пораза у Априлском рату и даљим задацима. Оцењено је да је главни узрок пораза била злочиначка национална политика великосрпске владајуће клике. Одбачена су оправдања „владајуће клике“ о узроцима пораза: „Она говори о надмоћности противника, бољем наоружању. Али, на што су трошени они десети милијарди народног новца који се у државном буџету сваке године одређивао за војску и наоружање?“²² Најважнији задатак КПЈ у предстојећем периоду била је борба против енглеских агената који су желели повратак старог стања које је довело до данашње катастрофе. У пројекцији КПЈ српски народ је имао посебну улогу: да води, у духу својих историјских традиција, ослободилачку борбу, али је истовремено морао и да се бори и „против издајника у сопственим редовима, да раскринкава сву ту владајућу капиталистичку клику која је кривац за ову трагедију“.²³

Тако је КПЈ у првим месецима окупације Југославије заузела пасиван став према Немачкој. Чак је одбијена сарадња са агентима британске тајне службе (СОЕ) у Загребу на организовању покрета отпора.²⁴ Тек после упозорења из Москве о неизбежном немачком нападу, југословенски комунисти почели су да организују левичарски фронт и КПЈ је позвала југословенске народе у борбу за ослобођење земље и социјалну револуцију. Проглас ЦК од 22. јуна био је пун класног радикализма: „Крвожедни фашистички злочинци и њихови сатрапи у осталим капиталистичким земљама, љуто су се овог пута преварили. Немају они сада против себе слабе европске државе, вођене од издајничке капиталистичке клике. Хитлеру се су-

---

²⁰ АЈ, ЦК КПЈ, 1941/7.

²¹ Dokumenti i spoljnoj politici SFRJ 1941–1945, Beograd, 1988, I, 3–7.

²² Isto, 31–32.

²³ Isto, 33.

²⁴ *Tito-Čerčil. Strogo tajno.* Izabrao i uredio: Dušan Biber, Zagreb–Beograd 1981, 243.

протставља сложни двестомилионски народ, херојска партија бољшевика, мудри вођа Стаљин, непобедива Црвена армија“.²⁵

У истом духу био је и Проглас ПК Србије, такође из јуна месеца. У њему су револуционарни тонови били још израженији: српски народ је позван да створи борбено јединство са осталим народима Југославије, тако што ће повести борбу против пљачкашке владавине великосрпске господе и империјалистичких разбојника Енглеске, Француске, Америке, Немачке и Италије. Прво је требало срушити поредак робијашница, беде, глади и насиља; комунисти су говорили и о домаћим издајницима, о разним капиталистичким кликама, четницима и полицајцима, неким бедним официри-ма, који су се уз помоћ енглеских агената окупили да спрече раднике и сељаке да заведу своју радничко-сељачку власт наслањајући се на велики и братски Совјетски Савез. Зато народ треба да „овим бандама које се организују да проливају његову крв, још сада пружи одлучан отпор, изољује их од села и градова и ускрати им сваку потпору“.²⁶

Ипак, није одмах после 22. јуна руководство КПЈ кренуло у рат за ослобођење Југославије. Чекала се директива из Москве. Она је стигла 1. јула и у њој је писало: „Отечествени рат који води совјетски народ против разбојничког напада Хитлера, јесте дивовска борба на живот и смрт, од чијег резултата не зависи само судбина Совјетског Савеза, већ и слобода вашег народа. Куцнуо је час када су комунисти дужни подићи народ у отворену борбу против окупатора. Организујте, не губећи ниједног минута, партизанске одреде и распирите у непријатељском залеђу партизански рат. Потврдите пријем ових директива и саопштите чињенице које доказују [њихово] испуњавање“.²⁷

Тако, како сведочи Милован Ђилас, на састанку од 4. јула у вили Владислава Рибникара на Дедињу, није донесена никаква одлука: „Већ смо знали за директиву Коминтерне“.²⁸ Било је говора само о томе како да се спроведе већ прихваћени став.

²⁵ Зборник докумената и података о народно-ослободилачком рату народа и народности Југославије, Београд, 1949, I-1, 11–17.

²⁶ *Zbornik NOR-a*, I-2, Београд, 1952, 11–14.

²⁷ *Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941–1945*, Београд 1985, I, 65.

²⁸ Милован Ђилас, *Revolucionarni rat*, Београд 1990, 35–36.

Револуција

Руководство КПЈ окупацију земље доживело је као револуционарну перспективу. Борба за ослобођење земље била је исто што и рушење пред-ратног државно-политичког устројства Краљевине Југославије. Револуционарна теорија није признавала легитимитет избегличке Владе и континуитет монархије, па је од почетка борбе партизанских одреда идеологија имала превласт. Та стратегија имала је своју веома дубоку историјску вертикалу. Основно пропаганда комуниста била је да ће се рат брзо завршити и да треба предузети акције великог стила, како би се дао што већи допринос победи над фашизмом. Тако је, на пример, у *Циркулару ПК Србије партијским организацијама и свим члановима партије* од 20. јула посебно наглашено да је Хитлер већ у самртном ропцу, да је Црвена армија непробојна и непобедива и да фашистима откуцавају последњи дани.²⁹ Оштро су критиковани они комунисти који су имали огромне илузије о томе да непријатељ не би спроводио терор и вршио стрелјања када би био мир и ред. Такви људи били су „кукавице и паничари“. јер нису веровали у снагу Совјетског Савеза и међународног пролетаријата. Тако је настављен континуитет једне политике која је испред себе видела искључиво социјалну револуцију.³⁰

Тоталитарно биће КПЈ показало је своје предности у првим ратним данима. Монолитна и стаљинизована партија, са чврстим и неприкосновеним вођством, оличеном у једном човеку, није имала сумњи, преиспитивања или колебања: она је извршавала директиве. Осим тога, док је сав државни апарат Југославије био разбијен и све слободне друштвене организације забрањене, апарат КПЈ се сачувао и функционисао је под окупацијом, одржавајући чак и везу са Москвом. Други фактор који је југословенским комунистима ишао на руку, била је сама окупација. Нестанак југословенске државне власти и њене оружане силе, имао је за КПЈ значај једне „олако добијене или поклоњене револуције“.³¹ Нестао је противник који је држао стари друштвени поредак, прогањао и хапсио комунисте. Оно

---

²⁹ Zbornik NOR-a, I-2, 29–33.

³⁰ Још од раних устаничких дана било је јасних наговештаја о даљем току комунистичке револуције. У другој половини јула у чачанском крају склопљен је први партизанско-четнички споразум о заједничкој борби. Против тог споразума изјаснио се Момчило Радосављевић, командант Чачанског НОПО: „Овај рат који се данас води, јесте рат против капитализма и неминовно да ће после Немачке доћи на ред Енглеска, па и Америка“. (Наведено према: Горан Давидовић-Милош Тимотијевић, *Историја Равногорца чачанског краја*, Чачак 2001, I, 119).

³¹ Živko Topalović, *Kako su komunisti dograbili vlast u Jugoslaviji*, London 1964, 14.

што се није могло постићи током више од 20 година легалне и илегалне борбе, остварено је туђим ударом споља.

Трећи битан фактор је милитаризација саме КПЈ још у предратном времену, што је олакшало стварање војних структура када је за то дошло време. Формирањем Главног штаба 27. јуна, КПЈ је из цивилног прешла у војно стање. Сви истакнути лидери постали су војни руководиоци. Партија је од тада функционисала само у оквиру ослободилачког покрета и то скоро илегално. Јавно, она је била војна група која је око себе окупљала борце за слободу и формирала их у партизанске одреде, а комунисти у тим одредима подвргнути су и војној и партијској дисциплини. У одредима су постојале ћелије које су их држале под својом контролом, спроводећи „линију партије“. Чланови су се састајали полуилегално, а политичке задатке добијали су од виших партијских тела. Војним операцијама руководили су командант и политички комесар, постављени од Централног комитета. Тако је КПЈ успоставила чврсту контролу над војним формацијама и створила фанатизовану и идеолошку војску, која ће постати кључ њене победе током рата, пре свега у унутрашњим разрачунавањима.

Држање КПЈ на почетку рата зависило је од тога шта су њене вође научиле много година пре тога у Москви. Најдоследније се поштовала Стаљинова максима против сваке спонтаности „маса“ при дизању устанка, што је, осим у Србији, до изражаја дошло у Херцеговини, Црној Гори и деловима Хрватске. Једино је признавана она оружана акција коју је водила КПЈ као организована снага. Та догма оставила је видљив траг у годинама после рата, када је требало извршити историзацију покрета. Ослоњени на Совјетски Савез, југословенски комунисти видели су сигурну победу у рату, али стварно револуционарно освајање власти могло се постићи само свргавањем домаће буржоазије, па је инсистирање на грађанском рату и револуционарном расплету у будућности, у првом реду усмеравано против снага бившег режима. Зато комунисти на почетку устанка нису пуцали у слуге окупатора, већ у државу као институцију. Њихов крајњи циљ било је рушење те државе, да би се на њеним развалинама успоставила друга државна творевина, на радикално новим политичким и идеолошким принципима.

Револуција се спроводи, али се о њој не говори сувише – то је била основа тзв. линије партије. Она је највише примењивана према другим потенцијалним савезницима у ослободилачкој борби који су били другачијих идеолошких опредељења. Тај специфичан однос посебно је дошао до изражаја у контактима са националним покретом отпора – Југословенском војском у отаџбини. Током лета 1941. упоредо са честим контактима могли

су се назрети и елементи нетрпељивости, који нису били идеолошке природе, нити су се тицали стратегије ратовања. Код комуниста је постојала својеврсна фрустрација због самог постојања другог покрета отпора. Свој покрет видели су као једини који може да води борбу против окупације, сматрали су да је то њихово право. Зато су и тадашњег пуковника Драгољуба Михаиловића третирали као обичног вођу једне крајње безначајне организације, минорног и локалног феномена са којима се може преговарати на нивоу локалних команданата одреда. Други фактор неповерења биле су Михаиловићеве везе са жандармеријом, која је већ више од две деценије била објекат мржње комуниста. И многи жандарми носили су у себи одбојност према анационалним елементима, много више него војни официри. Тако су се полако кристалисале дубоке идеолошке поделе, а њихов веома важан сегмент била је национална политика: смисао и карактер борбе коју српски народ треба да води у текућем рату, што ће до пуног изражаја доћи тек у следећој фази, од краја 1941.

Партизанске снаге ангажовале су у највећем броју градски пролетаријат, чланове или симпатизере Комунистичке партије. То је њиховој мотивисаности за борбу давало снажну идеолошку позадину која их је у том погледу битно разликовала од ројалиста који су се првенствено ослањали на сеоску популацију, па је њихов покрет био изразито регионално-руралног карактера. Осим тога, ројалисти су своју улогу видели у заштити државних интереса какви су постојали у Краљевини, па су од почетка устанка сами себи наметнули конзервативну, пасивну улогу у ратним условима. За разлику од њих, комунисти су били испуњени идеолошким набојем, а њихов циљ било је освајање апсолутне власти у држави. Борци партизанских одреда борили су се да нешто заузму, да добију нешто што у редовним условима не би никако могли. Они су се борили за опипљиве политичке, статусне и материјалне добитке. То и објашњава силину њихових убеђења и жестину са којом су се борили пре свега против четника.³²

Доминантно мишљење код свих марксистичких теоретичара и истраживача јесте да су југословенска политика КПЈ, дефинисана уочи Другог светског рата, и доследна ослободилачка борба, били пресудни за подршку коју је она добила од српског народа у ратним годинама. Свакако да је то било од утицаја на крају рата, а велико је питање пријема те идеје код народа, изузимајући начелно прихватање одбране Југославије. Много важнији био је класни рат који су комунисти одмах покренули и идеологија социјализма. Она је проповедала једнакост, што је у сиромашном друштву у

---

³² Petar Grujić, *Boromejski čvor. Ko je bio patriota u Srbiji 1941–1945?*, Beograd 2006, 27, 30.

којем је владала вековна „глад за земљом“ био кључ успеха, јер су доминантне биле егалитаристичке идеје („једнакост у сиромаштву“).

На самом почетку „велике акције“ било је много проблема. Дугогодишња антијугословенска кампања КПЈ оставила је дубоке ожиљке. Многи хрватски, македонски, албански и мађарски комунисти тражили су да се избаци и сама реч „Југославија“ из назива комунистичке партије. Чланови Комунистичке партије Мађарске од почетка су ослободилачку акцију КПЈ нападали као „шовинистичку“ и тражили су да се партијска организација КПЈ у деловима Југославије окупираним од Мађарске прикључи њиховој партији.

У таквим условима, тешко се могло очекивати од Хрвата, Македонаца и Албанаца да се боре за Југославију. Основна стратегија да ће КПЈ донети слободу угњетеним народима срушила се у Хрватској, када је тамо проглашена независна држава коју је хрватски народ прихватио и подржао. Зато се Тито и определио за Србију, јер је и стратегија сила Осовине још од напада на Југославију била усмерена искључиво против Срба (делимично и против Словенаца). Где год су могле, немачке снаге обраћале су се осталим националностима са позивом да се ослободе српског јарма. Немачке је наступала као сила која доноси ослобођење несрпским народима. Београд је третиран као симбол српске моћи између два рата и оцењиван као ратни добитник, на рачун других народа којима је Немачка сада отварала перспективу као повлашћеној категорији у односу на Србе (и Словенце). Оптужбе на рачун српског народа као главног кривца и непријатеља новог поретка на Југоистоку, биле су опште место у пропаганди тих земаља. Сагласност је постојала и у начину на који је вршена десрбизација и пацификација анектираних и окупираних територија. Срби су, такође, оптуживани да су главни ослонац панславизма и бољшевизма на Балкану, али и за сарадњу са западним непријатељима Немачке. Тако ће њихов стварни положај на хијерархијској лествици народа југоисточне Европе бити на самом дну, где је требало да деле судбину народа којима је такво место додељено због расне неподобности.³³

Тито је био прагматични политичар и брзо је увидео да „одбрану Југославије“ може да понуди само Србима и Словенцима, али да то неће бити довољно за извођење револуције и освајање власти. Класни рат се сам по себи наметао као најбоље решење, тим пре што је то за српске комунисте значило остварење идеје „чисте револуције“, без уплитања националног

---

³³ Наведено према: Milan Ristiović, *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45*, Beograd 1991, 87–88.

питања у њу. Тако треба разумети и опредељење за покретање револуционарног рата у Србији. Самом Титу је и иначе идеја југословенског јединства није била посебно блиска, у младости је био одан аустроугарској државној идеји, готово да није уопште познавао ни културу, ни историју јужнословенских народа, у самој Југославији до 1941. провео је врло мало времена, тек неколико година, не рачунајући време проведено на робији. И сама југословенска држава постојала је врло кратко, нешто више од две деценије, а њена пропаст у Априлском рату, осим Срба, никога није посебно узбудила, па ни Тита.

Комунистима је било јасно да ће, у случају слома Немачке, што је за њих било више него извесно после почетка немачко-совјетског рата, монархистичка Југославија бити обновљена, па од извођења револуције неће бити ништа ако се не освоји Србија, и то свим средствима и по сваку цену. Марксистички теоретичари ту намеру врха КПЈ објашњавали су на следећи начин: није могло да буде „националног самоопредељења“ ни Хрвата, ни Црногораца, ни Македонаца ни Словенаца за нову југословенску заједницу без „чврсте претпоставке“ да ће Србија бити у тој Југославији, али комунистичка Србија.³⁴ Ипак, комунистима и левичарској интелигенцији то није сметало да снажно подстичу пројугословенско осећање српског народа засновано на старим основама интегралног југословенства. Напротив, то се, док је рат трајао, чак и позитивно вредновало као део „слободарских традиција“ српског народа.

За разлику од Совјетског Савеза, где је Стаљин прогласио Други отаџбински рат и пружио руку ка националним симболима царистичке Русије, Тито се отворено послужио иконографијом међународног комунизма. На познатом састанку у Столицама (26–27. септембар 1941) Врховни штаб је прихватио црвену петокраку звезду као симбол партизанске војске и стиснуту песницу као борбени поздрав. Осим петокраке звезде, партизани су на капама носили и заставе својих нација, с тим што су у Босни носили српску и хрватску тробојку (у облику троугла) у Хрватској су хрватски партизани носили само хрватску тробојку, а српски су морали да носе и српску и хрватску.³⁵ Југословенских симбола није било, устанком и каснијом партизанском борбом руководили су републички Главни штабови, и то независно једни од других, што је јасно указивало да је ослободилачка борба „федерализована“ од самог почетка. Приликом њиховог оснивања, Тито је јако водио рачуна о међусобном разграничењу подручја на којима су они деловали. Главни штабови имали су и функцију држане власти. Су-

---

³⁴ J. Pleterski, *Nacije*, 386.

³⁵ J. B. Tito, *Sabrana djela*, VII, Beograd 1982, 139.

штина те политике била је у пројекцији новог унутрашњег уређења Југославије које се заснивало на територијалној организацији саме КПЈ која је репродукована у државну сферу, па се у пракси територијална организација (и саме партије и касније државе) често подударала са националним индивидуалитетима. На тај начин вршен је дисконтинуитет са Краљевином Југославијом и стваране су претпоставке за будућу федерализацију земље, која ће суверенитет остваривати договором својих федералних јединица.

На томе су у послератном периоду хрватски и словеначки комунисти доследно инсистирали када су говорили о „тековинама револуције“. Независно од тога да ли је другачије и могло да буде, партизанско југословенство развијало се парцијално, а Тито и врх КПЈ првенствено су водили рачуна о „класном приступу“ и одбрани Совјетског Савеза као „непобедиве земље пролетера“. Тек од средине 1943. када је требало стећи међународни легитимитет, инсистирање на југословенству и Југославији постало је уочљивије и доследније.

Основни проблем, који ће комунисти решавати етапно током рата, у складу са догађајима, био је како ослободилачки рат повезати са стратешким циљем КПЈ – извођењем класне револуције, тим пре јер крајња левица у партијском вођству, Александар Ранковић и Милован Ђилас пре свих, никада није ни сумњала да је главни циљ освојити власт и совјетизовати Југославију.³⁶ Суштинска дилема била је – како ускладити право нација на самоопредељење са борбом на обнову Југославије? Према револуционарном шематизму, обнова државе зависила је од тога да ли ће «радничка класа» успети да уништи власт грађанске Југославије, односно, хоће ли КПЈ успети да освоји власт. Зато у почетној фази револуције, питање Југославије Тито није представљао као неки државно-правни циљ.³⁷

Класни рат и одбрана Југославије понуђени су Србима, а осталим народима – рушење предратне „српске хегемоније“, што је процес који се уобличавао онако како је пораз Осовине бивао извеснији. Тако су се основне компоненте комунистичке револуције и борбе за нову Југославију сплеле у једној тачки која ће током рата бити главни ослонац: борба против „велико-српског центра“ чији је вођа био генерал Михаиловић јер је он стајао на челу покрета отпора који је имао југословенске претензије, а од јануара 1942. био је члан југословенске владе у емиграцији која је уживала међународни легитимитет у антифашистичкој коалицији.

---

³⁶ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb, 1990, 87–88.

³⁷ J. Pleterški, *Nacije*, 381.

Комунисти и југословенска идеја – историјске последице

Одлуке донесене на Другом заседању АВНОЈ-а (1943) уобличаване су све до краја рата. Послератна српска марксистичка елита деценијама се трудила да докаже како је у Јајцу створена јединствена југословенска држава, а да је њена (кон)федерализација резултат историјских догађаја који су значили напуштање „темељних начела“ АВНОЈ-а. То, међутим, није било тачно. Сви конститутивни народи, осим српског, још пре заседања у Јајцу изјаснили су се о свом статусу, и тако потврдили да ће нова Југославија бити савез држава, а не савезна држава. Словеначки историчар Јанко Плетерски у том смислу никада није имао дилеме и за њега је то било „излишно правничко цепидлачење“, јер „ако погледамо одлуке АВНОЈ-а у Јајцу оне, по свом садржају и форми, представљају реализацију начела суверености југословенских народа“.³⁸

Суштина револуције била је у федерација која настаје правом нација на самоопредељење, а етничко начело било је уграђено у структуру нове федерације. Самим тим су и све републике (осим Босне и Херцеговине) биле националне, на чему су у Словенији (и Хрватској) инсистирали и у периоду пуне изградње социјализма, кад је усвојено начело да је социјализам „укинуо“ националне супротности у Југославији.

За словеначке комунисте било је сасвим јасно, због тога и прихватљиво, да се национално питање у току револуције решава искључиво на основу права на стварање националне државе. Југословенско јединство за њих је било могуће само у међународним односима, из сасвим прагматичних разлога. Ти процеси били су видљиви одмах после Другог заседања АВНОЈ-а. У Декларацији о народној власти усвојеној марта 1944. речено је да ће се Југославија изграђивати на федеративном принципу како би се обезбедила пуна равноправност њених народа и федералних јединица, али и да ће сваки од пет конститутивних народа имати право на отцепљење или уједињење са другим народима „на слободно израженој вољи свих њених народа“. У крајње нејасној формулацији, саопштено је и да ти народи могу и даље да остану уједињени у Југославији као својој заједничкој домовини, јер они нису ни признали „раскомадање Југославије“ извршено 1941. године.³⁹ Све ове дилеме у потпуности су отворене крајем 80-их година 20. века када је Словенија инсистирала на ставу да она није искористила право на отцепљење, јер се добровољно једном ујединила са осталим југосло-

---

³⁸ Isto, 461.

³⁹ Navedeno prema: Branko Petranović – Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*. Tematska zbirka dokumenata, II, Beograd 1987, 15.

венски народима и републикама у федеративну Југославију, односно, да је у питању трајно право које се не може само једном искористити.

Када се од прокламованог кренуло ка нормативном, појавиле су се прве пукотине у наизглед монолитној КПЈ. У априлу 1944. у Рогу у Словенији, вођена је расправа о законодавству будуће југословенске државе. Моша Пијаде је инсистирао на нормирању државног уређења на основу одлука Другог заседања АВНОЈ-а како би се извршио дисконтинуитет са старим правним поретком. Он је остао усамљен, јер је превладао став да још није било „созрело време“ да се доноси законодавство за целу Југославију. Јосип Видмар је у име Словеније истицао да АВНОЈ треба да усвоји начело „већег либерализма“ према појединим републикама и да се законодавство које се тиче свих народа донесе на неком заједничком форуму после рата.. Хрвати су сматрали да АВНОЈ у ратним условима може да доноси само јавна општа начела без ближег дефинисања „идеала“ Народно-ослободилачког покрета. Јединство је могло да се постигне само у основним начелима, искључивањем чак и наговештаја насилне унификације.⁴⁰

Још је нејаснија ситуација била у Црној Гори где се, поред питања карактера нове државе, отворио и проблем одвајања Црногораца од Срба и „српства“. Та питања привремено су разрешена на конститутивној седници црногорске Антифашистичке скупштине народног ослобођења. Седница је одржана од 13. до 15. јула 1944. у Колашину, а требало је да усвоји одлуке Другог заседања АВНОЈ-а. Дилеме које су отворене, Иван Милутиновић је објаснио на следећи начин: „У Црној Гори има људи, пријатеља народно-ослободилачке борбе, који се плаше стварања самосталне црногорске јединице: – Ми се одцијеписмо од браће Срба, постадосмо мала држава, не можемо сами живјети – може се од њих чути. Стварањем федералне Црне Горе никако се не умањује јединство и љубав Црногораца према српском народу. Напротив, јединство је још чвршће и љубав још већа јер постоје на добровољној основи, у равноправној заједници – федеративној Југославији. Данашњим одлукама ви, другови, стварате слободну Црну Гору у саставу федеративне Југославије. Да ли нас та одлука обавезује да се ње заувјек држимо? Не! Она је само потпуно остварење нашег права које нам је загарантовано и одлукама Другог засједања АВНОЈ-а, остварење које у себи укључује како обезбеђење несметаног развитка Црне Горе као посебне федералне јединице тако и потпуну демократску гаранцију да се наш народ сјутра, ако то жели, може слободно и добровољно ујединити са Србијом или неком другом заједницом. Поставља се даље питање: да ли црногорство умањује или искључује српство? Другови, ко није добар Цр-

---

⁴⁰ Isto, 29.

ногорац, тај није ни добар Србин. Црногорци и Србијанци народ су једног племена. Ми смо се у току свог самосталног државног живота развили до ступња једног народа и борбом стекли себи пуно право како на самостални живот, тако и на уједињење са другим народима. То нам право нико никад не може узети“.⁴¹

Већ тада је било потпуно јасно да је нова Југославија „савезна држава“ а не „државни савез“. То је експлицитно речено и на првом састанку Председништва АВНОЈ-а у ослобођеном Београду 28. новембра 1944. године: „Демократска федеративна Југославија је савезна демократска држава, демократска федерација у којој су уједињени Срби, Хрвати, Словенци, Македонци и која је састављена од шест демократских држава: Србије, Хрватске, Словеначке, Босне и Херцеговине, Македоније и Црне Горе. Народ у Војводини и Санцаку имаће пуну слободу да сам одлучи о своме односу и положају у федерацији“.⁴² Иако је речено да је Југославија једна државна целина, још једном је употребљена нејасна формулација да сви народи имају право на отцепљење и „прикључење другим народима“. Као одбрана од евентуалног сепаратизма, понуђено је објашњење да су сви југословенски народи испуњени свешћу о потреби једне снажне заједничке државе „која ће ослободити и обухватити све делове њених народа и све њихове националне територије у једну непрекинуту државну територију“. Речено је и да југословенски народи неће никада ни желети да употребе право на отцепљење, а као заједнички послови наведени су одбрана, спољна политика, економска обнова, саобраћај и служба информација.⁴³

Револуција коју су извели југословенски комунисти била је класична револуција „одозго“. Извели су је „у име народа“ (пролетаријата) „овлашћене“ и „правилно“ оријентисане групе професионалних револуционара. На тај начин доследно је спроведена Лењина теорија о револуцији коју изводи „авангарда пролетаријата“ која није веровала у „зрелост народних маса“. Лењин је марксизам схватао као детерминистичку интерпретацију историје која каже да се на основу истраживања постојећег друштва може предвидети његов будући развој. Новина коју је Лењин унео у револуционарну теорију, а коју су југословенски комунисти доследно спровели, гласи да се револуционарност покрета не одређује тиме да ли је или није покрет радника, већ тиме да ли поседује праву пролетерску идеологију – класни састав револуционарне партије није од значаја за одређивање њеног класног карактера. Таква партија носилац је пролетерске свести и она је-

---

⁴¹ Isto, 114.

⁴² Isto, 44.

⁴³ Isto.

дина зна шта је „историјски интерес“ радника. Таква партија је једини „законити извор“ политичке иницијативе, јер боље зна него друштво шта су интереси и потребе друштва.

Југословенски комунисти прихватили су марксизам, јер су се тада могли осећати као социјалисти са „научним системом“. Тај систем говорио је да револуционарна партија, ако хоће да освоји власт, мора да буде што конспиративнија и не много широка, а није могла да буде чврста без организације руководиоца која се састоји од професионалних револуционара. У пракси је то значило одвајање партије од класе, јер је цела радничка класа морала да буде под руководством партије. Тај концепт је говорио да су „опортунисти“ били сви они „буржоаски интелектуалци“ који су говорили о апсолутној вредности демократије. На примедбе о опасности од концентрације огромне власти у рукама мањине, одговарано је да средство у борби против тога не може бити изборност и децентрализација, јер се тиме губи револуционарност, већ само мере „другарског утицаја“. Комунистичка револуција изведена је насиљем, а антифашизам је требало да послужи као својеврсно оправдавање тог насиља, слично као што су и нацисти покушавали да се бране својим антикомунизмом. У Југославији је у питању било унапред планирано и доследно спроведено преузимање власти које је било олакшано због постојања узора – Октобарске револуције и Совјетског Савеза. Револуција је била замишљена као режим поделе богатства који је требало да организује „авангарда“, јер је она једина задржавала знање о томе како треба да изгледа тај режим. Комунистичка партија Југославије је тај поступак извршила тако што је постепено преузела све државне, политичке и друштвене институције било тако што је у њих постављала своје кадрове или тако што их је укидала и стварала своје институције. Тај процес подразумевао је и преузимање пуне контроле над јавним и приватним животом људи, што је изведено револуционарним терором. Због тога је створен систем „заштите револуције“ политичком полицијом и војском. Они су прогнали све противнике револуције и „преваспитавали“ народ који је већ био укључен у народно-ослободилачки покрет, а касније Југословенску армију. „Школа револуције“ користила се свим познатим средствима пропаганде; истрајно је наглашавано „јединство“ (прво у борби против окупатора а после у одбрани револуције) као темељно начело у процесу политичке нивелације друштва без других политичких странака, што је основни принцип свих тоталитарних система.⁴⁴

Највеће жртве у Другом светском рату поднео је српски народ. Према досада најпрецизнијим истраживањима која је извршио Богољуб Кочовић,

---

⁴⁴ Jera Vodusek-Starić, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944–1946*, Zagreb 2006, 9–10.

српске жртве биле су минимално 452.000 а максимално 528.000 људи. Према Кочовићевој процени, стварне српске жртве биле су 487.000, а код осталих јужнословенских народа 482.000, с тим што су Црногорци имали 50.000, што значи да су укупне српске жртве биле више од половине жртава јужнословенских народа који су конституисали нову Југославију.⁴⁵ Главни везивно ткиво партизанског југословенства била је борба против предратне „великосрпске хегемоније“. Иако су Срби поднели највеће жртве за реализацију те идеје, они су почетак живота у обновљеној Југославији дочекали у четири федералне јединице, а сама Србија је била у подређеном положају у односу на остале републике. Војводини је дата аутономија због Мађара и осталих мањина, Косову због Албанаца, али Срби у Хрватској је нису добили, иако су они били кичма партизанске војске. Осим тога, комунисти су сматрали да ће „вечно братство и јединство“ неутралисати тешке последице крвавог вишедимензионалног грађанског рата (идеолошког, верског и етничког). Заборавило се да мржња не може да буде санирана без нестанка осећања неповерења, за шта је потребно више генерација пре него што болни догађаји „оду“ у заборав. Све историје грађанских ратова јасно су указивале на то, али комунисти никада нису прихватили да је у Југославији уопште и вођен грађански рат.

Линија ових комплексних приступа партизанском југословенству наставила је да живи и у послератној Југославији. У раној фази чврстог централизма и отворене репресије, у периоду када се Југославија стабилизовала и када је успешно бранила своју независност, поделе су утихнуле, а изградња новог југословенског идентитета изгледала је успешна. Када је југословенски тоталитаризам попустио своје челичне стеге, са удаљавањем од рата и идеја тада створених, старе поделе су отворене и оне су одлучујуће утицале на распад земље у новом грађанском рату који је почео тачно пола века од почетка Другог светског рата када је партизанско југословенство и ступило на историјску позорницу. Историјско искуство показало је да су од „партизанског југословенства“ највише користи имали они народи који су га најмање подржавали – Албанци, Хрвати и Македонци, а најмање они који су га најискреније прихватили – Срби.

---

⁴⁵ B. Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985, 124.

Извори:

- Архив Југославије, Београд, фонд: *Централни комитет Комунистичке партије Југославије*, 1939/5. *Тезе ЦК КПЈ о међународној и унутрашњој ситуацији*.
АЈ, ЦК КПЈ, 1940/1.
АЈ, ЦК КПЈ, 1940/9.
АЈ, ЦК КПЈ, 1941/7.
Војни архив, Београд, фонд: *Министарство војске*, 72–3–9. Проглас ЦК КПЈ из септембра 1939.
Броз Јосип Тито, *Реферати са конгреса КПЈ и СКЈ*, Београд, 1978.
Dokumenti i spoljnoј politici SFRJ 1941–1945, Београд, 1988 I.
Зборник докумената и података о народно-ослободилачком рату народа и народности Југославије, Београд, 1949, I–1, 11–17.
Zbornik NOR-a, I–2, Београд, 1952.
Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ. Priredili: Pero Damjanović, Milovan Bošić i Dragica Lazarević, Београд, 1980, 204–239.
Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941–1945, Београд, 1985, I.
Petranović Branko –Zečević Momčilo, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*. Tematska zbirka dokumenata, II, Београд, 1987, 15.
Тито – стого поверљиво, Архивски документи. Приредили: Перо Симић и Звонимир Деспот, Београд, 2010.
Tito-Čerčil. Strogo tajno. Izabrao i uredio: Dušan Biber, Zagreb–Beograd, 1981.

Литература:

- Банас** Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb, 1990.
Броз Josip Tito, *Sabrana djela*, V, Београд, 1983.
Броз Josip Tito, *Sabrana djela*, VI, Београд, 1982.
Броз Josip Tito, *Sabrana djela*, VII, Београд, 1982.
Водушек-Старић Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944–1946*, Zagreb, 2006.
Глигорјевић Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Београд, 1992.
Грујић Petar, *Воромејски чвор. Ко је био патриота у Србији 1941–1945?*, Београд, 2006.
Давидовић Горан - Тимотијевић Милош, *Историја Равногорца чачанског краја*, I, Чачак, 2001.
Ђилас Milovan, *Revolucionarni rat*, Београд, 1990.
Коџовић Bogoljub, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985.
Плетерски Janko, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Београд, 1985.
Ристовић Milan, *Немачки нови поредак и југоисточна Европа 1940/41–1944/45*, Београд, 1991.
Топаловић Živko, *Kako su komunisti dograbili vlast u Jugoslaviji*, London, 1964.

Kosta NIKOLIĆ

The Communist party of Yugoslavia and uprising in Serbia 1941

Summary

The author writes about the construction of the myth of partisan yugoslavism in World War II. In the foreground is a critical analysis of the interpretation that the military strategy and national policy of the Communist Party was the decisive factor for the revitalization and renewal of the Yugoslav state. The essence of revolution was in the federation created by the right of nations to self-determination. Ethnic principle was incorporated into the structure of the new federation. Hence the Republic and all (except Bosnia and Herzegovina) was a national, for which the (Slovenia and Croatia) and insisted on the full period of building socialism. Then he adopted the principle that socialism is „abolished“ national conflict in Yugoslavia.

The communist revolution was carried out with violence Anti-fascism served as a sort of justification of the violence, much like the Nazis tried to defend his anti-communism. In Yugoslavia, this was a pre-planned and consistently carried out the seizure of power. This was facilitated by the existence of role models - the October Revolution and the Soviet Union.

KEY WORDS: communists, Yugoslavia, Serbia, occupation, uprising, revolution, yugoslavism.

УДК 94(497.11)"1941" ;
32:929 Недић М.
Рад примљен: 25. I 2010.
Прихваћен: 18. III 2011.

Др Бојан ДИМИТРИЈЕВИЋ

СЕПТЕМБАР 1941: ФОРМИРАЊЕ СРПСКЕ ВЛАДЕ ГЕНЕРАЛА НЕДИЋА И ЊЕНИХ ОРУЖАНИХ ОДРЕДА

САЖЕТАК: У чланку се разматра пад Комесарске управе након избијања устанка у Србији, као и формирање владе генерала Недића крајем августа 1941. Основу чланка чини преглед активности владе у формирању сопствених оружаних одреда. Чланак је написан на бази изворне грађе, мемоарске и друге литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: немачка окупација, устанак, влада, генерал Недић, оружани одреди, четници, добровољци

Како би се одржао унутрашњи ред у окупираној Србији, после априлског слома Краљевине Југославије, немачки војноуправни органи дозволили су обнављање жандармерије 6. маја 1941. године. Жандарми су тако постали први Срби који су поново могли носити наоружање у јавности. После немачког напада на Совјетски Савез 22. јуна 1941. безбедност се погоршала. Комунисти су се надали да ће, стварајући буну у Србији, одвући део немачких војних снага са совјетског ратишта, али и да ће спровести револуцију. Током лета 1941. партизански одреди нападали су искључиво органе српске власти: жандармеријске станице и жандарме, општине и локалне чиновнике. Класни обрачун био је доминантан.

Стање у којем су се нашли припадници српских органа реда током лета 1941. било је више него деликатно. Однос немачких војних органа сводио се на неповерење и ниподаштавање. Комунистичка акција стављала је жандармерију у негативан фокус оружаних група, партизана, или присталица у градовима (чак и већег дела становништва). За њих су то били делови режима који су довели до пропасти у априлу 1941. Са друге стране, оно што се није видело, али што је већ тада било јасно врху жандармерије, јесте чињеница да су њихове снаге одржавале везу са устаничким штабом на Равној Гори и да су у принципу део активности координирале са њима. Убрзо су и немачке снаге постале мете комунистичких устаника. Приметно је да су Немци одмах примењивали драстичне мере одмазде за такве на-

паде. Талас насиља и напада комунистичких група није се смирио ни после неколико најдрастичнијих одмазди у Србији лета 1941.

Криза Комесарске владе због ујрожавања безбедности на штерену Србије

Још 23. јула 1941. опуномоћеник немачког Министарства спољних послова Бенцлер, изнео је дилему о начину сузбијања комунистичке акције у Србији: „Ми имамо избор, или да се против немира боримо сопственим трупима и сопственом полицијом, што према досадашњим искуствима и с обзиром на мали број посадних трупа пружа мало изгледа за успех а и политички није паметно, јер бисмо тада били принуђени да сами вршимо стрељања као репресалије, чиме бисмо помогли намеру комуниста да против нас нахушкају и добронамерно становништво, или да појачамо наоружање српске жандармерије, да овластимо српску владу да уведе сопствени преки суд и да тиме противакцију изведемо као чисто унутрашњу српску ствар“. Бенцлер је приметио: „Свако би дуже задржавање садашњег стања угрозило код иначе добронамерног становништва ауторитет комесарске владе, а тиме и немачких окупационих власти“.¹

Иницијатива за стварање Владе уместо Комесаријата, на чијем челу би био генерал Милан Недић, потекла је средином августа од комесара за обнову Смедерева и председника предратне партије „Збор“ Димитрија Љотића. Генерал Недић, ратни командант 3. групе армија, налазио се у конфинацији у Београду од 23. априла и углавном није излазио из стана у Немањиној 35. Према писању Станислава Кракова, ову идеју Љотић је изложио 18. августа, дан пошто су на Теразијама постављена вешала са петорицом обешених Срба.²

Потом, током друге половине месеца, а због драстичних репресалија (стрељања у Скели и вешања петорице на Теразијама), које су поразно утицале на јавност, код Недића је долазио велики број угледника београдске и српске јавности са молбом да се прихвати овог незахвалног посла. После посете бившег аустријског конзула Кронхолца, Недић је одлучио да оде до генерала Данкелмана на разговор. Немачки генерал је том приликом показао српском генералу мапу са уцртаном поделом Србије коју су направиле суседне земље. Порука је била јасна: то се може десити уколико

---

¹ Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије, књ. 12, том 1, 230.

² Петар Мартиновић Бајица, *Милан Недић*, (Чикаго 1956), Београд 2003, 138; Станислав Краков, *Генерал Милан Недић*, књ. 1, Београд 1995, 117–119.

се ситуација у Србији не смири. Након разговора, Недић је замолио Данкелмана да му остави 48 сати за размишљање. У међувремену се саветовао са генералима Докићем, Јосифом Костићем и другим пријатељима. После тога, уз помоћ Милана Аћимовића, сазвао је скуп од око 300 најугледнијих грађана који су листом подржали његово именовање за шефа Владе.

Недић је 27. августа Данкелману поднео писмене предлоге и захтеве под којима би се могао примити дужности. Предложио је да нова влада управља свим пословима државе и народа под надзором немачког Војног заповедника. Тражио је јачу жандармерију до 10.000 људи, оружане одреде до 30.000 људи; потребно наоружање за њих, помагање ратних заробљеника и пуштање оних који су болесни или потребни за обнову земље. Недић је гарантовао за њихово лојално понашање, а тражио је и побољшање снабдевања исхране заробљеника које би се могло организовати у Србији. Захтевао је да престану прогони и убијања Срба у околним земљама: Хрватској, Бугарској и Мађарској. Борбу против комунизма сматрао је, преваходно, за ствар српског народа и његове владе. Тражио је да репресивне мере погађају само праве кривце, а не и недужна лица. Коначно, тражио је одобравање потребних државних и националних амблема.

Комунистичка историографија (М. Борковић, М. Стефановић и други) често је поједностављивала околности у којима је створена Влада генерала Недића. Као и приликом стварања Савета комесара, тумачено је да је реч о образовању мирнодопске владе. У том маниру, више су се фокусирали на преговоре немачких представника са генералом Недићем о стварању владе, него на катастрофалну ситуацију у Србији изазвану комунистичком акцијом и немачким репресалијама.

Долазак генерала Недића на власт обележило је више битних момената: дошао је силом прилика, јер ниједна водећа и угледна личност српског друштвеног и политичког живота није желела да се прихвати те незахвалне службе. Недић је пре ступања на дужност прецизирао део својих захтева Немцима, од којих су неки прихваћени. Немачки војни командант у Србији генерал Данкелман, обавестио је 28. августа Недића да су његови захтеви прихваћени. Већ следећег дана, 29. августа, Недић је саставио владу и обавестио о томе немачке војне органе.³

³ С. Краков, *н. г.*, књ. 1, 135–146; Ђоко Слијепчевић, *Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Минхен 1978, 302–305; Ратко Парезјанин, *Друзи светски рат и Димитрије В. Љошић*, Београд 2001, 333–338.

Тиме су престале активности Савета комесара, административног тела које је управљало администрацијом земље од 30. априла до 29. августа 1941. године. За та четири месеца Савет је, по мишљењу Ђоке Слијепчевића, урадио више значајних ствари: одбио је доношење закона против Јевреја; југословенске новчанице је благовремено заменио за српске; створио је Српски црвени крст; решио чиновничко питање стварањем Комесаријата за чиновничко питање; одбио немачки захтев да се банатским Немцима прода Панчевачки рит.⁴

У безбедносном смислу створена је полиција и жандармерија, али је због комунистичког устанка стање безбедности постало катастрофално. Током августа, последњих дана постојања Комесарске управе, постало је јасно да Жандармерија, као једина оружана сила Управе, не може да се избори са устаницима. Била је то и велика правна дилема за представнике власти. У меморандуму који су двојица комесара поднела 23. августа, указано је да „у пракси, окупациона немачка власт није одредила стварне границе надлежности те српске власти, тако да практично српска власт није имала свој искључиви круг надлежности, већ се окупациона власт могла сваког тренутка и у сваку ствар умешати, преко било ког свог органа. Практично је, услед тога још пре 22. јуна постојала само аутономија наше власти, али без снаге и живота. Власт је стварно постојала само тамо где је било немачких трупа...“⁵ Извештај Више команде 65, генерала Бадера, од 28. августа 1941. говори да су немачке војне власти увиђале да је за српску жандармерију морално оптерећење то што се, уз немачке трупе, бори против својих земљака уз то и патриота. „Колико ће дуго моћи да сноси ово оптерећење, тешко је одредити, али ипак већ се појављују предзнаци који указују на то да српска жандармерија *није више поуздана*.“⁶ Овај безбедносни проблем и нарастање комунистичке акције, која се није обазирала на људске животе, довели су до пада Савета комесара као специфичне институције настале у првим данима окупације.

Ситуацију у вези са формирањем Владе генерала Недића, вероватно најсажетије и без идеолошких коментара, описује телеграм Феликса Бенцлера од 29. августа 1941:

„Пошто се све јасније показивало да овдашње немачке војне и полицијске снаге, и поред најјачег ангажовања и незнатних губитака, нису до-

---

⁴ Ђоко Слијепчевић, Југославија уочи и за време Другог светског рата, Минхен 1978, 301.

⁵ Архив Војноисторијског института, фонд Недићева архива (Нда), к. 19, 3/2; Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији*, књ. 1, Београд 1979, 190.

⁶ Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије, књ. 12, том 1, 331.

вољне за уништење нарастајућег комунистичког покрета, а, са друге стране одбијено је тражено појачање, то се морао учинити покушај да сами Срби униште комунистички покрет и да се тиме спречи уједињење комунистичког и националног елемента чему се тежи. Досадашња комесарска влада, као што је већ извештено, није за то више била у стању. Војноуправни командант се због тога одлучио да за одобравање владе задужи популарног, ранијег, министра генерала Милана Недића, који је познат као енергични непријатељ комунизма. При том му је оставио слободне руке у избору својих сарадника и учинио га лично одговорним за то да у кратком року разбије устанички покрет у земљи. Данас је Недић поднео листу својих сарадника. Према њој, Аћимовић задржава министарство унутрашњих послова... Мада сва имена не задовољавају, Недићев предлог је прихваћен да се могло одмах енергично почети са борбом против комунистичког терора... Да би се подигао ауторитет генерала Недића пред његовим министарским колегама и у земљи, он ће носити титулу министра-председника, а његови сарадници титуле министара. Међутим, утврђено је да де факто нови владин гремијум не добија никакве нове стварне надлежности које до сада није имала комесарска влада. Осим тога, ново регулисање значи ударац против тобожње владе Симовића у Лондону, којој се извлачи тло испод ногу. Војноуправни командант није давао никаква обећања генералу Недићу као противнакнаду за уништење комунистичког устанка. Само је стављено у изглед повећање жандармерије од 5.000 на 10.000 људи и образовање локалних помоћних борбених јединица у сврху самозаштите од укупно до 5.000 људи. Овим се Недић нада да створи ред, за што је свакако услов да га следи компактно становништво. Пошто влада у целини није јача од претходне, све зависи од тога да ли ће Недић као личност испољити очекивану покретачку снагу. Уколико то пропадне, онда преостаје само да командант без српске помоћи управља земљом и да преузме војничко уништење устанка само немачким трупама. Препоручујем да се образовање владе немачкој штампи третира као унутарсрпска ствар и само кратко, при чему би се могло напоменути да се овим српском народу даје још једна могућност да се сопственом снагом ослободи од комунистичког поробљавања земље.“⁷

---

⁷ Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије, књ. 12, том 1, 334–335; видети и: Љубинка Шкодрић, Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944, Судбина институције под окупацијом, Београд 2009.

Формирање српске владе генерала Милана Недића

„Тих десет дана од 19. до 29. августа, донели су смртну пресуду Милану Недићу, коју је он потпуно свесно и вољно прихватио, омогућили су да и данас незналице или неваљалци газе и пљују по његовом светлом и мученичком гробу, али су спасли стотине хиљада... српских живота“, сумира Станислав Краков судбоносне догађаје по Србију у Другом светском рату.⁸

На ратну сцену је ступала нова влада са генералом Миланом Недићем на челу.⁹ Недић је у драматичном говору 1. септембра рекао: „Дошао сам на владу да спасавам народ, да се међусобно не истреби, да завлада ред и мир, рад и братство, да сачекамо свршетак рата здружени под барјаком „Само слога Србина спасава“. Шта ми можемо сад да учинимо? Ништа. Само себи зло. Ми смо зрно песка у узбурканом светском мору. Данас се врше обрачуни највећих сила света. Ту ми нити можемо помоћи нити одмоћи. Немој да се мешамо у туђе ствари, јер ко се меша у туђе ствари, извуче обично дебљи крај.“¹⁰

Да ли је генерал Недић овим чином постао колаборациониста? У току Другог светског рата створен је и „озакоњен“ појам колаборација. Ратко Парезанин је сматрао да је тај израз „изум“ комуниста. „Међутим, кад се говори о колаборацији треба имати у виду чињеницу да је та колаборација у разним земљама имала различите облике, и што је важније, потпуно различите узроке својој појави.“ Постојало је неколико врста колаборације.

⁸ Станислав Краков, *Генерал Милан Недић*, Београд 1995, књ. 1, 134.

⁹ Њен састав је био следећи: председник Милан Недић (армијски генерал и министар у пензији), министар унутрашњих послова Милан Аћимовић (министар у пензији), министар грађевина Огњен Кузмановић (министар у пензији), министар при председништву Момчило Јанковић (адвокат, бивши народни посланик), министар пошта, телеграфа и телефона и заменик министра саобраћаја Јосиф Костић (армијски генерал у пензији), министар просвете др Милош Тривунац (професор универзитета), министар финансија др Љубиша Микић (бивши народни посланик), министар рада Панта Драшкић (канцелар Краљевих ордена, бригадни генерал у пензији), министар правде др Чедомир Марјановић (апелациони судија), министар социјалне политике и народног здравља др Јован Мијушковић (хонорарни професор универзитета, бивши народни посланик), министар пољопривреде и исхране др Милош Радосављевић (бивши народни посланик) и министар народне привреде Михаило Олћан. (*Службене новине*, 5. септембар 1941, 1). – На дан 7. октобра влада је реконструисана и на располагање су стављени дотадашњи министри Момчило Јанковић, Панта Драшкић, Милош Тривунац и Љубиша Микић. Тада су постали министри Душан Летица (мин. финансија, министар у пензији), министар просвете Велибор Јонић (бивши комесар министарства просвете) и министар саобраћаја Ђура Докић (арм. генерал у пензији). – *Службене новине*, 14. октобар 1941.

¹⁰ Бошко Костић, *Из историје наших дана*, Београд 1990, 46–47.

„Колаборација у Србији јесте најтежи и најтрагичнији пример колаборације из нужде. Основна карактеристика те колаборације јесте да се она појављује као безусловна потреба да се спасе народ од уништења. Та врста колаборације појавила се међу народима према којима је непријатељство Немачке дошло до најокрутнијег израза са једне стране, а и који су се налазили непосредно угрожени од комунизма с друге стране.“¹¹

Када је ступио на дужност генерал Недић је „затекао земљу у превратничкој грозници и хаосу грађанског рата, који је већ почео“, сматра Ђоко Слијепчевић. У складу са ситуацијом тражио је од Немаца одобрење за појачавање Жандармерије и стварање додатних оружаних одреда. Образовао је и неку врсту војног савета у коме су били његови ратни другови, пензионисани генерали Докић, Драшкић, Костић и генерал Ал. Стојановић који је био начелник тог војног одељења Председништва владе, а ранији Недићев помоћник када је овај био министар војни.¹²

Већ 1. септембра командант Жандармерије пуковник Тришић је саопштио да се немачка војна сила неће више мешати у унутрашња питања Србије: „Немачка војска престаје са својим дејством против комунистичких банди, закључно са 3. септембром, тако да ће наша жандармерија, почев од 4. септембра, дејствовати потпуно самостално, у интересу искључиво српског народа“.¹³ Да ли је формирање Владе довело до очекивања да ће Србија имати ширу аутономију и у складу са тим и очекивања о самосталном дејству српских снага безбедности, или су мислили да одговорност прелази за уништење устанка на српске снаге безбедности?

Ширење устанка и немачке дилеме у вези са појачавањем српске жандармерије

Мада је комунистичка оружана акција започела средином јула 1941, прави народни устанак у окупираној Србији уследио је последњег дана августа. Напад на Лозницу, а доцније на Крупањ, и борбе даље по Подрињу представљају српски народни отпор окупацији. Акција на немачке снаге и заузимање Лознице, 31. августа, уз заробљавање 93 немачка војника у тој зони, представља први прави антиокупаторски чин далеко више него ко-

---

¹¹ Ратко Парезјанин, *Дрући светски рат и Димитрије В. Љошић*, Београд 2001. 345–347.

¹² Ђоко Слијепчевић, *Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Минхен 1978, 308.

¹³ АВИИ, Нда, к. 27, 1/40.

мунистичко деловање током јула и августа по терену.¹⁴ Немачки извори такође потврђују експлозију устанка у овом периоду: „Крајем августа, почетком септембра наступило је поновно заоштравање ситуације у Србији... Првих септембарских дана јача добро наоружана и спретно вођена борба. Да се ту није радило само о комунистичком, него о једном опште-српско-националном покрету, о томе је био заповедник оружаних сила на чисто“.¹⁵

Првих дана септембра немачки извори бележе појаву и нападе комунистичких група на целом подручју Србије, по моделу из јула и августа 1941. године. Устаничко језгро било је у простору западне Србије, што су сведочили и немачки извори наводећи за ту територију да треба „сматрати да је под влашћу устаника“. Трећег септембра у Крупњу су заробљена 124 немачка војника, а део војника је убијен или рањен. И поред драматичног појачавања устанка у Србији, у који су ушле и националне војночетничке снаге, немачкој војсци у Србији није стизало појачање.¹⁶

Како су се ове немачке снаге укључивале у борбе, растао је број пострадалих војника. То је додатно појачавало немачку фрустрацију због нарастајућег устанка и осећај да се расположивим сопственим снагама, и поред репресалија, проблем не може решити. Пресецање или угрожавање железничких комуникација на правцу север-југ и напади устаника на руднике значајне за немачку војну индустрију, додатно су провоцирали Немце. Све је то утицало да се немачке војне власти у Србији првих дана септембра довијају на све начине да појачају свој борбени контингент. Тако је 6. септембра, „с обзиром на ситуацију“, командант Србије одобрио појачавање жандармерије и успостављање „милиције“ од стране српске владе. Немачки генерал Данкелман указао је на то да се мисли на постојеће људство жандармерије, „можда од четника који би приступили“, „добровољца Збора господина Љотића“ као и на друго заврбовано људство. Данкелман је одобрио формирање осам (жандармеријских) батаљона, на бази података које му је претходног дана доставило српско Министарство унутрашњих послова. Наиме, министар Аћимовић је доставио информацију о формирању осам батаљона. „Сврха њиховог успостављања је борба против комунистичких бандита и враћање немачке оружане силе у Србији њеним сопственим задацима.“ Генерал Данкелман је препоручио потчињеним саставима да је у њиховом интересу „да ни у ком случају не спречава-

---

¹⁴ Душан Трбојевић, Церско-мајевичка група корпуса 1941–1945, (под командом пуковника Драгослава С. Рачића), Чикаго 1998, 18–19.

¹⁵ АВИИ, (немачка архива) NO: NOKW 1898, 11, 12, (странице 18 и 26 оригинала).

¹⁶ *Зборник*, књ. 12, том 1, 357–359.

ју српску жандармерију у њеној делатности, а да је по потреби и на тражење подржавају у њеној борби“. Заједничко ангажовање било би могуће само у случају када „изгледа плодносно“ и када се команда пренесе на немачког официра. У свим другим случајевима, ван непосредне опасности, о заједничком раду би одлучивала команда немачке дивизије на терену или Виша команда 65 као најстарија команда. Задатак новоформираних батаљона био је „прочешљавање додељеног подручја и постављање жандармеријских стражара у насељима која ће још бити одређена.“ Сваким батаљоном „заповедаће један од бивших трупних официра, коме ће сви делови који ступе у жандармерију у сваком погледу бити подређени.“

Овај документ је оквирно прецизирао изглед нових снага Недићеве Владе, које су Немци у документима третирали као „Жандармерију“: „Сви жандарми су потпуно униформисани и носе стару српску униформу. Појачање жандармерије из /редова/ четника и становништва, каснија милиција, не носи униформу, али се бори само у саставу жандармерије и подређен(о) је најстаријем команданту жандармерије.¹⁷

Идеја о образовању нових српских оружаних снага за борбу против комуниста постојала је, по свему судећи, од пре извесног времена. Комесар народне привреде инжењер М. Васиљевић наводи следеће: „Не знам од кога је најпре потекла мисао да треба као помоћ жандармерији, везаној за станице, организовати нове оружане снаге, које би довољно јаким јединицама крстариле земљом и уништавале комунистичке одреде... „Сви ми чланови комесарске управе, осећали смо хитност потребе за новим снагама, али нам свима није било јасно да ли тиме нећемо прекорачити своје дужности по међународном праву, које нам је било једина заштита у овој ситуацији.“ Васиљевић даље сведочи: „Г. Милан Аћимовић је у том смислу разговарао са Немцима, али су они били веома неповерљиви и непрестано се плаше да би оружје, које би нама дали, отишло у шуму било Дражи, било комунистима.“ Васиљевић наводи да се консултовао са Љотићем и професором права Живојином Перићем о правној оправданости и међународном контексту таквих снага.¹⁸

Недићева Влада је, према немачким изворима, образована без претходне сагласности немачког команданта Југоистока генерал-фелдмаршала Листа, као највишег војног команданта на Балкану. Ван структура немачких органа у Београду, на формирање било какве српске оружане силе такође се није гледало са одобравањем. Одлука да се формирају српске ору-

¹⁷ *Зборник*, књ. 12, том 2, 360–362.

¹⁸ Милосав Васиљевић, *Посјанак српских добровољаца 1941. године*, Записи из добровољачке борбе, 4, Минхен 1955, 9–10.

жане снаге побудила је многе дилеме код самих Немаца. Немачки војни и војноуправни органи у Београду, притиснути српским устанком, чинили су кораке на које њихове више војне инстанце нису гледале са одобравањем.

Командант Србије, као потчињени, тек 3. септембра опширно је обавестио Листа о разлозима за реконструкцију владе у Србији, али је тај извештај стигао 6. септембра у команду Југоистока.¹⁹ Генерал Лист, који је о томе сазнао из других извора, очигледно је био бесан на потчињене у Београду. Два дана доцније, стигао је радиограм Врх. команде Вермахта, у којем је стајало: „Према извештају представника немачке новинске агенције из Београда од 6. септембра, генерал Недић је издао прокламацију српском народу, у којој је изнета одлука да ће се поштовање постојећих закона у Србији у случају потребе спровести војним средствима. Прокламација је саопштена приликом смотре новоформираних оружаних јединица српске војске. Фирер тражи хитан извештај и захтева јасну исправку, да ни у ком случају неће бити дозвољено формирање ма каквих јединица српске војске. У обзир може доћи једино ограничено појачање жандармерије за угушивање немира, али без тешког наоружања. Потом 9. септембра пренео је командант оружаних снага на Југоистоку Врховној команди Вермахта њему достављено објашњење Војноуправног команданта Србије. „Српској влади дозвољено је само ограничено појачање жандармерије и полиције без тешког наоружања, а по одобрењу к-данта Србије. Све друге вести су лажне“.

Командант Југоистока, фелдмаршал Лист, у извештају Врховној команди Вермахта изразио је опрез према реорганизацији Српске владе и формирању оружаних српских састава. Он наводи да је још 5. септембра команданту Србије „препоручио највећу пажњу“ приликом формирања ових снага од, како је написао, „наводно поузданих Срба.“ У току је био „даљи пораст устаничког покрета“, а „националистички српски покрет... некако ради руку под руку са такозваним комунистима“. Будући да су снаге у Србији биле недовољне, Лист извештава да их је појачао снагама које су му биле на располагању.²⁰

На другој страни, фелдмаршал Лист је 10. септембра саопштио војноуправном команданту Србије На потребу највеће опрезности при појачању и наоружању српске жандармерије ја сам нарочито писмено и усмено указао. Ова опрезност је, природно, потребна у повећаној мери код наоружа-

---

¹⁹ *Зборник*, књ. 12, том 2, 1005.

²⁰ *Зборник*, књ. 12, том 2, 368–369.

ња осталих Срба, ма за које сврхе (заштите индустријских објеката, итд.). У вести из новина и у говору преко радија српског председника владе споменути израз о „оружаној сили“ дао је појмљиво повода поновним запиткивањима са највишег места. Он мора нестати! Само се од себе разуме да и реч „милиција“ није ни на који начин умесна, пошто укључује појам оружане силе. Формирање једне такве српске милиције не долази ни у којем случају у обзир. Ја могу свој пристанак за даље повећање и боље наоружање (ни у коме случају са тешким наоружањем) српске жандармерије тек онда да дам када се сигурно установи да се српска жандармерија према нама лојално и поуздано држи и кад то буде делом доказала. (*Уосталом, поново молим да се поведе рачуна о томе да убудуће сви основни послови и извештаји иду преко к-данџа оружаних снага на Југослоуку а не непосредно према жоре*).²¹

Формирање српских оружаних одреда

После образовања Владе генерал Недић се о војним питањима саветовао са генералима Ђуром Докићем, Јосифом Костићем и Александром Стојановићем.²² У складу са договором постигнутим као услов за формирање Српске владе, Недић је одмах приступио стварању нових оружаних састава као ојачање жандармерији и полицији ради обрачуна са устаницима. Ови одреди су углавном попуњени тзв. заробљеницима на одсуству. Била су то активна војна лица која су боравила махом у Београду, налазила се у евиденцији, али нису била одведена у немачко заробљеништво.²³ Позвани су сви подофицири и граничари, које је на Бањици примио пуковник Тришић.²⁴ Дobar део њиховог састава чинили су активни подофицири, па су ове снаге називане „подофицирским одредима“. Део официра који су командовали одредима био је из жандармерије, а део из војске. Неки од њих су касније постављени на важнија места у Недићевој војној или цивилној организацији. Како је наведено у прогласу: „Баш данас неопходна је потреба да се гг. официри, подофицири, жандарми, и свако ко осећа љубав за свој народ ангажују у овом рату до крајњих граница како физички

²¹ Зборник, књ. 12, том 2, 1007–1008.

²² Стеван Пироћанац, Српски добровољци 1941–1945. у речи и слици, Бирминген 1991, 10–11.

²³ Боривоје Карапанчић, *Грађански рат у Србији*, Београд 1993, 87.

²⁴ „Од њих су формирана два посебна потерна одељења“. – Јован П. Тришић, „Први дани рата у јужној Србији и прилажење покрету Драже Михаиловића“, *Гласник Српско историјско-културног друштва „Ђеђош“*, св. десет, децембар 1962, 79–90.

тако и духовно“. У циљу уништења (наведених) банди на територији (поменутих) срезова а „по наређењу господина Министра унутрашњих послова и господина Министра рада, формираће се осам чета ових одреда, које ће сачињавати делови српске војске, жандармерије, четника и националне омладине покрета Збор“.²⁵

Прве војне формације Српске владе постројене су 6. септембра на Бањици, када је промовисано осам одреда названих *Српски оружани одреди*. За команданта одреда и постојеће Жандармерије постављен је дивизијски генерал Стеван Радовановић.²⁶

Формирани су следећи оружани одреди:

Први одред, под командом потпуковника Милана Мештеровића, јачине 250 људи, упућен је у рејон Умке и Обреновца.

Други одред, јачине 60 људи, под командом жандармеријског мајора Милана Калабића упућен је у рејон Раље и пруге Београд – Ниш.

Трећи одред, јачине 280 људи, под командом потпуковника Велимира Јовановића упућен је на Космај.

Четврти одред, јачине 40 људи, под командом капетана I класе Константина Рogaјског, стигао је у Вреоце код Лазаревца.

Пети одред, јачине 70 људи, под командом потпуковника Марка Рајића, распоређен је код Гроцке.

Шести одред, јачине 139 људи, под командом пуковника Љубе Бабића, упућен је у Свилајнац.

Седми одред, јачине 70 људи, под командом мајора Јеремије Живановића, чувао је Сењске руднике.

Осми одред, јачине 23 људи, под командом капетана II класе упућен је у Параћин.²⁷

Како је у наређењу од 7. септембра назначено, на челу сваког одреда биће један виши официр из војске, а помоћник команданта одреда биће један виши жандармеријски официр. Тако су у наређењу одређени само помоћници команданти одреда, све жандармеријски официри, али не и команданти.

У наређењу је стајало: „Кад сва три одреда (односи се на 1, 2. и 3) буду стигла на линију Зворник – Крупањ – Ваљево – Мионица, ухватиће везу

---

²⁵ *Зборник*, књ. 1, том 1, 406.

²⁶ Бошко Н. Костић, *Историја о Милану Негићу*, Београд 2009, 28.

²⁷ *Зборник*, књ. 1, том 1, 407.

са четничким одредима који су под командом генералштабног пуковника г. Драже Михаиловића на тој линији и сачекаће наређење за продужење дејства“.²⁸ Ово је често тенденциозно и погрешно интерпретирано као доказ да су Михаиловићеве снаге од почетка устанка сарађивале са Недићем и тајно биле против партизана. Међутим, формирање и почетак дејстава одреда (односно настанак овог наређења) поклапају се са временом када је Недић очекивао да пуковник Михаиловић прихвати сарадњу са новом Владом у борби против комуниста и када су организовани први контакти са његовим штабом.

Другој групи одреда (4, 5, 6. и 7) наређено је да када „избију на линију Аранђеловац – Топола – Рача – Свилајнац ухватиће везу са четничким одредом г. Косте Пећанца и на тој линији сачекаће благовремена наређења за даљи рад.“²⁹ Важно је приметити, а то овај документ јасно потврђује, да у тренутку када су формиран оружани одреди Српске владе (односно, изда-то поменуто наређење) још увек се није рачунало са четничким снагама Косте Пећанца, нити су оне биле дефинитивно у сукобу са комунистичким устаницима.

У поменутом наређењу дате су и смернице за акцију против комунистичких група на терену, предвиђени су поступци припадника одреда у току борби, према „бандама“ као и поступак са заробљеницима. Одреди су упућени на сарадњу са четницима и омладином покрета Збор, а командант одреда је био командант и ових снага уколико би их било на терену. „Пошто се рашчисти терен, команданти одреда, у споразуму са управном влашћу и претседницима општина, формираће код сваке општине милицију јачине најмање 10 људи. Та старешину одредити једног отреситог човека из места, по могућности подофицира.“³⁰

Следећег дана, 7. септембра, генерал Стеван Радовановић, командант Жандармерије, издао је званично наређење за почетак борбе: „Комунистичка бандитска разбојничка акција на територији Србије, а нарочито у њеним северозападним крајевима, појачава се у толикој мери да је јавна безбедност у тим крајевима постала јако угрожена. Напади на државна надлештва, жандармеријске станице, пореске управе, општине, убиства невиних грађана, свакодневна су појава. Овом злу мора се стати на пут. Влада генерала Недића решила је да најодлучније и енергично стане на пут разорној акцији деструктивних елемената и поврати у земљи ред и

---

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, 407–408.

³⁰ Исто, 408.

мир. Да би постигла свој циљ, употребиће се најрадикалнија средства. На снагу се ставља ратно војно законодавство“.³¹

Први сукоб Српских оружаних одреда са комунистичким устаницима догодио се 7. септембра у Свилајнцу: Владин 7. одред је протерао партизане из града. Затим је, 12. септембра, на Умци заробљено 15 партизана.³² Даље борбе са комунистима ови одреди имали су 12. септембра, одред на Умци, затим одред код Равне Реке 11–12. септембра.³³

На простору где су устаници били обједињени и где су превагу или команду односили војночетнички одреди или активни официри искрсавали су проблеми. У том тренутку, наиме, у појединим зонама владало је борбено савезништво војночетничких и комунистичких партизанских снага. По изласку на терен Владињих одреда, које је чинио професионални састав, и њиховом додиру са устаницима, одмах су настајале и дилеме, јер су се често сретали са људима у истим униформама или са ранијим познаницима и колегама. Два одреда (са потпуковницима Савом Милутиновићем и Бором Милошевићем на челу), која су кренула да деблокирају Шабац од устаника, ушла су у преговоре са устаницима, на чијем челу су били капетан Рачић и партизански командант Јерковић, и потом прешла на устаничку страну. Такве појаве су нашкодиле генералу Недићу, који је увидео да је његов план са подофицирским одредима „потпуно промашио“. Немци су почели да изражавају сумње у способност Срба да сами угуше устанак.³⁴ Већ на самом почетку Недић и његова влада су се нашли у критичној ситуацији.

Неустели контакт са њуковником Михаиловићем

Са друге стране, одмах по образовању Владе, Недић је наложио шефу свог кабинета да ступи у везу са Михаиловићевом организацијом, како би му упутио хитну поруку. Писмо је, сведочи Станислав Краков, било кратко и опрезно. Недић је тражио од Михаиловића да се сретну у Београду и ускладе своју акцију. Михаиловић је касније изјавио да није отишао на састанак, али је у Београд упутио своје сараднике, мајора Мишића и потпуковника Павловића. Недић је упознао Михаиловићеве људе са смртном опасношћу која се надвила над српским народом и Србијом. Немци су, по

---

³¹ С. Краков, *н. д.*, књ. I, 160.

³² АВИИ, Нда, к. 24А 1/1.

³³ *Ново време*, 23. септембар 1942.

³⁴ Б. Карапанџић, *н. д.*, 88–89; С. Пироћанац, *н. д.*, 11.

његовим речима, намеравали да поделе Србију између непријатељских суседа, а та њихова тежња била је пресудна у његовој одлуци да прихвати власт. Опасност по Србију није престајала због комунистичке акције, али и експлозије општенородног устанка, у којем је као вођа фигурирао пуковник Михаиловић.³⁵

За опстанак српског народа, по Недићевом уверењу, било је неопходно да се Михаиловић са свим одредима одмах пребаци на територију Босне и Херцеговине, организује борбу против усташког терора и тако пружи заштиту српском живљу. Српски национални елеменат је требало да се организује у оквиру својих војних формација и тако створи моћну основу за општу акцију у погодном моменту. За то време Недић би са својим трупама очистио Србију од комунизма, који је највећа опасност за српски народ у садашњости и, још више, у будућности. Комунисти се не боре за слободу Југославије, „већ за њено потпадање под Совјете“. Недић је понудио да финансијски и оружјем помогне Михаиловићеву акцију у оквиру свог договора са Немцима. Сличну поруку, по мајору Палошевићу, послао је епископ Николај Велимировић из манастира Љубостиња.

Други Недићев предлог био је да се координира бар акција против комуниста. Он је предвиђао да три његова оружана одреда која су се запутила у северозападну Србију ухвате везу са „четничким одредима који су под командом генералштабног пуковника г. Драже Михаиловића“ и на тој линији сачекају наредбу за продужење дејстава.³⁶ Како објашњава пуковник Тришић, „генерал Панта Драшкић (министар рада, али са задатком да води рачуна о оружаним снагама) био је разрадио план за борбу против комуниста у коме је предвидео и снаге Драже Михаиловића, али без претходног знања и одобрења Дражиног“.³⁷

На Равној Гори, Недићев предлог није озбиљно разматран. Уместо стварних покушаја да се дефинише дубља национална стратегија било је подсмеха и оцена Недићеве „издаје“. Жалећи се касније због тога што је Михаиловић ћутке прешао преко конструктивних предлога, генерал Недић је указао на његову околину (пре свега Драгишу Васића) која је утицала на одбацивање тих идеја. Удео у томе, по оцени Недића, имала је и Михаиловићева љутња на њега што га је пре рата, као пуковника, казнио са 30 дана притвора. Прилика да се национални и борбени елеменат на целом простору српства усагласи била је пропуштена. Учињена је, како се чини, судбо-

³⁵ Станислав Краков, Генерал Милан Недић, Минхен 1963, 151–153; Мирко Бојић, Југославенски народни покрет „ЗБОР“, 1935–1945, један критички приказ, Београд 1996., 177.

³⁶ С. Краков, *н. д.*, књ. 1, 160.

³⁷ Ј. Тришић, *н. н.*, 79–90.

носна грешка, којом је комунистима дат замах да створе своју главну базу на подручју српских крајева ван матице Србије.³⁸

Уместо договора Недић – Михаиловић, на помолу је био савез Тито – Михаиловић. Њих двојица су се састала 19. септембра у кући мајора Мишића у Струганику ради договора о заједничкој устаничкој акцији.³⁹

Став четника Косте Пећанца према устанку

Према наредби за формирање оружаних одреда, сарадња није била договорена ни са четничким снагама Косте Пећанца, које су одраније биле на терену. Насупрот пуковнику Михаиловићу и његовим војночетничким снагама, које су већ учествовале у устанку са комунистима, Пећанац је одлучио да се супротстави комунистима.

Током лета 1941, у јужној и североисточној Србији Пећанчеве групе су имале контакте са комунистичким групама на терену, па је један број њих био расположен за сарадњу.⁴⁰ У време образовања Српске владе крајем августа 1941, војвода Пећанац се дефинитивно окренуо против устаника.⁴¹

У другој половини августа преко других људи уследила је акција немачких власти и српске комесарске управе према Пећанцу, са идејом да се ограда од комунистичке акције која је на терену проузроковала убијања жандарма и немачких војника, драстичне репресалије, као и разарања имовине од слабог војног значаја за немачку војну силу. Заокрет од релативно толерантног става до противљења комунистичкој акцији десио се од 24. до 27. августа. У почетку је Пећанац прилично нереално наступио са захтевом да се његовим снагама препусти управа, наоружање па чак и жандармерија, а да Немци напусте Србију, осим великих гарнизона и права пролаза. Уследио је проглас од 27. августа насловљен „Проглас драгом народу“, пун прејаких речи и претеривања када су његове моћи биле у питању. „Својим ауторитетом успео сам а по жељи целог нашег народа примио сам се свете дужности да у нашој земљи заведем ред то јест браним животе на-

---

³⁸ Бојан Димитријевић, Коста Николић, *Генерал Михаиловић Биографија*, Београд 2000, 163–168.

³⁹ М. Бојић, *н. г.* 177.

⁴⁰ Драгољуб Петровић, „Четничка организација Косте Пећанца у окупираној Србији до почетка октобра 1941. године“, *Војноисторијски гласник*, 2/1968; исти, „Организација четника Косте Пећанца“, *Војноисторијски гласник*, 3/1969, Београд 1969. *н. н.*, 185

⁴¹ Ј. Томић, *Четничка организација Косте Пећанца у окупираној Србији*, Записи из добровољачке борбе, 5, Минхен 1955, 7.

шег народа. Одговорност коју ја у овим претешким данима примам на себе велика је... решио сам да Вас све позовемо под свету четничку заставу.“ Пећанац је „наредио“ да се сви који су под оружјем а нису у његовој организацији у наредних 8 дана врате кућама и редовном послу, односно да могу да ступе одмах у његове редове. Под претњом смрти забранио је нападе на државну и окупаторову имовину, итд.⁴²

Комбинацијом патетичних и нереалних речи у „прогласу“ Пећанац је постигао супротан ефекат. Његове идеје о томе да у Србији он треба да одлучује о покрету отпора изнете су у тренутку када је устанак био пред експлозијом у западној Србији и другим крајевима. Неки његови људи одмах су се изјаснили против оваквог става. Поједини од његових команданата/војвода су чак почели да прелазе на страну војночетничких одреда пуковника Михаиловића и да се укључују у устаничке акције. Други су наставили рад на терену, али нису нападали групе других организација.⁴³

После формирања Недићеве Владе и њених оружаних снага, Влада и немачки војноуправни органи су озбиљно почели да рачунају на Пећанчеве снаге. Како немачки извори наводе, „према свим вестима којима располажемо треба сматрати да су четничке формације Косте Пећанца заузеле потпуно лојалан став према немачким окупационим снагама.“ Један одред Косте Пећанца је између 7. и 9. септембра напао „у планинама западно од Лебана једну комунистичку банду“ и нанео јој значајне губитке. Немци су имали други проблем на терену са овим снагама: „Као четничке формације издају (се) и друге групе које не припадају организацији Косте Пећанца“. У „сумњивим случајевима“ је стога увек требало тражити објашњење локалне фелдкомандантуре.⁴⁴

После састанка са Пећанцем 15. септембра у Куршумлији, двојица представника немачких оружаних снага уверила су га да је потребно да дође у Београд ради договора о сарадњи са немачким органима и Српском владом. Пећанац је за обимније ангажовање својих снага тражио већу слободу кретања, проширење организације и обезбеђивање јужне српске границе.⁴⁵ Команда Србије је, 16. септембра 1941, доставила информацију својим саставима да се на подручју југоисточне Србије, односно Фелдкомандантуре у Нишу налазе „националне српске банде Косте Пећанца“. На-

⁴² АВИИ, Нда, к. 33, ф. 11, д. 5.

⁴³ Б. Карапанџић, *н. г.*, 45–46; *Обнова*, 27. август 1941; Lucien Karchmar, *Draza Mihailovic and the Rise of the Cetnik Movement 1941/1942*, Garland Publishing Inc, New York and London 1987, 108–112.

⁴⁴ *Зборник*, књ. 12, том 1, 379–380.

⁴⁵ Исто, 379–380.

ведено је да он стоји иза Недићеве владе са својим снагама, као и да жели да Србију сачува од грађанског рата. Фелдкомандантура у Нишу је дозволила ношење оружја овим снагама.⁴⁶

Према немачким сведочењима, између команданта Србије генерала Данкелмана и команданта Више команде 65 генерала Бадера постојала су „оштра размимоилажења по питању нове српске владе и употребе српских снага за борбу против комуниста. Командант Србије имао је пуно поверење у Недићеву владу као и четничке одреде под командом пуковника Пећанца (тако је означен у документу).

Код Више команде 65 мишљења су да одлука команданта Србије да за разбијање комунистичких банди користи српску владу и четнике, може имати за последицу две велике опасности: да се четници повежу са комунистима и да убрзо, новоформирани и организовани, иступе против немачких окупационих јединица, и друго, да српска влада, успостављајући помоћу четника ред у земљи, уједно формира стајаћу војску. Тако немачка окупациона управа мора увек да рачуна са опасним устанком а да му не може благовремено да стане на пут, пошто ће влада и четници полагати право на то да су они у земљи успоставили ред, пошто Немци нису то били у стању да ураде.⁴⁷ Током септембра Немци су ипак били у дилеми око укључивања „поузданих“ Пећанчевих снага у „помоћну жандармерију“.⁴⁸

Четничке снаге које су се ставиле на располагање Влади, имале су прве борбе са партизанима у Топлици (њихови одреди носили су имена срезова или локалитета на којима су били образовани и по томе се нису разликовали од других устаника). Први такав сукоб, према писању *Ново време*, био је 17/18. септембра у селу Драгуши. У селу Рудна Глава код Мајданпека, 18. септембра, војвода Анђелко је напао локални партизански одред. Пећанчеве снаге и жандарми заједнички су се супротставили партизанским снагама у Бајиној Башти.⁴⁹

Део Пећанчевих четничких снага није хтео да приступи Владиним снагама и наставио је устаничку акцију. Општи замах устанка умањило је Пећанчев углед у јавности још од објављивања „Прогласа“, а томе су допринели неактивност и нејасан став његових одреда на терену. За разлику од комуниста или војних четника, Пећанчеву организацију је у овом периоду захватио процес поларизације. Поједине Пећанчеве војводе фигурира-

---

⁴⁶ Исто, 401–403.

⁴⁷ *Зборник*, књ. 12, том 2, 1010–1011

⁴⁸ *Зборник*, књ. 12, том 1, 517–518.

⁴⁹ *Ново време*, 18, 19. и 23. септембар 1941.

ле су са својим одредима као независни, сарађујући на терену са партизанима или равнгорским војним четницима. Поједини су остали неактивни у прво време, али су потом активно кренули против устанка као део оружаних снага генерала Недића.

***Стварање нових српских формација:
Српска добровољачка команда***

Немци су са опрезом пратили одлазак новоуспостављених српских одреда у предвиђене рејоне (10. септембар), јер је њихово држање у борби против комуниста тек требало видети.⁵⁰ Почетни (не)успех Недићеве владе био је очигледан. О томе немачки извори пишу: „Новоформирана српска жандармерија није нигде до сада могла забележити ма какав успех против устаника. Једно одељење жандармерије чак је и одбило да се бори против банди, а друго је своје наоружање без борбе предало устаницима. У Шапцу жандармеријска појачања стајала су неактивна према устаницима и нису се могла покренути да противу њих наступе“.⁵¹

Обавештајно одељење Команде југоистока је 12. септембра изразило сумњу у то да „влада Недића изгледа неће постићи очекивани успех“. Те снаге нису учествовале у борби до тада, забележен је случај одбијања учествовања у борби, а „једно веће одељење без борбе је предало оружје банди“. Ни обавештајни органи Команде југоистока при Вишој команди 65 нису изражавали (12. септембар) наду у успех Недићевих снага указујући на то да „ова жандармерија стоји, међутим, већ данима без икаквог дејства у Шапцу, пошто сама себе сматра слабом за наступање против устаника у даљој околини Шапца“. Доказ Недићеве слабости, како је стајало, била је и чињеница да је за командовање својим снагама у овој зони затражио једног немачког официра. Само два дана касније исти орган је известио да се у Шапцу предвиђа разоружање непоуздане жандармерије од снага 1. батаљона 125. ојачаног пешадијског пука.⁵² Немци су у Шапцу, како сведочи Станислав Краков, разоружали два (?) одреда, чији се команданти неколико дана нису појављивали већ су били у околини Шапца. Са разоружаним подофицирима Немци су их потрпали у возове у Кленку и вратили у Београд.⁵³

---

⁵⁰ *Зборник*, књ. 12, том 1, 374.

⁵¹ *Зборник*, књ. 12, том 2, 1012–3.

⁵² *Зборник*, књ. 12, том 1, 383, 386–387, 389.

⁵³ С. Краков, *н. д.*, књ. I, 188.

Ђоко Слијепчевић даје следеће тумачење проблема српских оружаних одреда у почетном периоду после формирања: „Људство и жандармерије и првих Недићевих оружаних одреда било је, у својој огромној већини, национално и свесно и родољубиво, али није било идеолошко-политички припремљено за борбу коју је требало да води. То је био добар војнички материјал, али идеолошки необрађен. Због тога су бројни од њих подлегали утицају и англофилске и комунистичке пропаганде, која је трубила да они, борећи се против побуњеника, сарађују са окупатором и врше националну издају“.⁵⁴

Свега недељу дана после формирања оружаних одреда и њиховог слабог учинка на терену, Недић и Српска влада нашли су се у готово потпуно немоћном положају као и комесарска управа месец дана раније. У таквој ситуацији немачки управници Србије, генерал Данкелман и др Турнер, губили су стрпљење и вршили притисак на Недића, који је чак помишљао на оставку.

На седници Владе 14. септембра, Недић је саопштио да је ситуација безизлазна и да жели да поднесе оставку. Више министара се сложило са њим, а чуле су се и опаске да треба препустити ствар Немцима „па шта Бог да народу“. Како пише већина послератних добровољачких писаца (Карапанић, Слијепчевић, Пропадовић, Пироћанац и други), у општој збуњености министар Михајло Олћан је предложио „да се српски народ позове на борбу за спас“ и „одмах почне са образовањем добровољачких јединица“. Олћан, министар народне привреде, родом из Баната, сестрић Михајла Пупина, био је члан ЈНП Збор. У младости је као аустроугарски војник пребегао на руску страну, а потом је био у саставу српске добровољачке дивизије. За своју храброст одликован је руским Георгијевим крстом и српским Белим орлом са мачевима. Реч такве личности је могла да има тежину на том скупу. Објашњавајући идеју о стварању добровољачких снага, Олћан је навео да ће се позвати омладина ЈНП Збор да ступи у њихове редове. Читава идеја, како је сматрао, може се покренути у року од 24 сата. Председник Владе је прихватио ову идеју пошто је у том тренутку била једино што се уопште могло прихватити.⁵⁵

Идеје о стварању добровољачких (зборашких) јединица, према сведочењу више аутора, постојале су тих дана не само код Олћана. Део омладине овог покрета био је ангажован још од времена експлозије у Смедереву на радовима и рашчишћавању рушевина. Командант жандармерије пуков-

---

⁵⁴ Ђ. Слијепчевић, *н. г.*, 320.

⁵⁵ С. Пироћанац, *н. г.*, 11.

ник Тришић помиње да су у одржавању реда, блокадама и претресима делова Београда помагали од јула 1941. „и „добровољци“ под командом поручника Будимира Никића. „За свој рад Никић је одговарао непосредно Д. Љотићу“, пише Тришић.⁵⁶ Од почетка септембра у Београду су биле две групе зборашких омладинаца. Прва, са око 120 људи, до краја августа је била ангажована на радовима у Смедереву а потом је у Београду „помагала београдској полицији“. Друга група која је радила у Смедереву била је такође смештена у Београду.⁵⁷

Љотићеви (и зборашки) циљеви под новим околностима поклапали су се са циљевима Комесарске управе и Недићеве владе, на унутрашњем и на спољашњем плану. На унутрашњем плану то је била најпре воља да се створе нове структуре у Србији. Предратни зборашки, иако нису били на челу већине нових установа, представљали су им тако најсигурнији ослонац.⁵⁸ Љотић је још приликом формирања „подофицирских одреда“ изразио бојазан да они неће бити ефикасни, јер се против комуниста могу борити само људи свесни могућих последица „комунистичко-бољшевичке праксе, који би се добровољно јавили за ову службу.“ Грађански рат, оценио је Љотић, „није исто што и обичан рат, па и учесници морају бити свесни ради чега се боре.“⁵⁹

После обећања министра Олћана да ће обезбедити добровољце за оружане одреде, позив је пренет преко раније страначке структуре ЈНП Збор, који је иначе формално престао са радом априла 1941. године. Дан после драматичне седнице Српске владе окупило се око 300 чланова омладине Збора у Гарашаниновој 8, где је било седиште Добровољне радне службе. Сви су се добровољно пријавили. „Одзив омладине Збора у добровољце био је потпун. Међу првима јавили су се избјеглице. Старији, само уколико су били потребни“, пише Хрвоје Магазиновић, један од добровољачких официра из раног периода.⁶⁰ Тако је образован први добровољачки одред,

⁵⁶ Он наводи да је у септембру „у команди ове „Добровољачке чете“ Никић одбио да оде на одређену дужност изјавивши да ће поћи на терен када и његови војници буду наоружани као и немачки. После шест дана поручник Никић је добио потребно наоружање за своје људе, али је отишао за Крагујевац, куда га је упутио Димитрије Љотић“. – Ј. Тришић, *н. н.*, 79–90.

⁵⁷ Б. Карапантић, *н. г.*, 90–91; Ђ. Слијепчевић, *н. г.*, 321–322; М. Бојић, *н. г.*, 222; Хрвоје Магазиновић, *Кроз једно мучно стољеће*, Ваљево 2009, 163.

⁵⁸ М. Бојић, *н. г.*, 158.

⁵⁹ С. Пироћанац, *н. г.*, 10–11.

⁶⁰ Х. Магазиновић, *н. г.*, 185. – Сергије Живановић тумачи прилив добровољаца на особен начин: „За формирање војних јединица Збор је искористио придолазак српских избеглица из српских покрајина у Србији, пошто у Србији није могао да продре у широке народне

а у њега су углавном ушли припадници добровољне радне чете која је у Смедереву претходно рашчишћавала рушевине од страховите експлозије у том граду.⁶¹ Одред је пред протом Алексом Тодоровићем положио заклетву у школи у Гарашаниновој улици, а потом је промарширао кроз Београд од школе до Калемегдана.⁶²

Тако су 15–16. септембра 1941. организоване прве јединице Српске добровољачке команде (СДК-де). Већ од 16. септембра формиран су 1, 2. и 3. добровољачки одред, а затим добровољачке чете у Нишу, Параћину и Ћуприји.

За команданта прве јединице назване I ђачки одред, а потом 3. добровољачки одред, постављен је активни артиљеријски поручник Будимир Никић.⁶³ Ова јединица је формирана раније, првих дана септембра као „Прва ђачка добровољна чета поручника Никића“.⁶⁴ Трећи по реду а бројем први – Први одред формиран је истог дана (16. септембра 1941) у Смедереву.⁶⁵ Због замене бројева код првог одреда, често се мешају 1. ђачки / 3. добровољачки и 1. добровољачки одред. Из тих разлога нисмо установили на који се одред мисли да је учествовао у борбама против комуниста у зони Младеновца, тачније села Дубона, Влашке и Шепшина, заједно са Торлачким четничким одредом.⁶⁶

Други одред је формиран такође 16. септембра, а заклетву је положио 27. септембра у касарни на Дедињу. Дуже време је стационирао у Београду и вршио улогу наставне јединице или допунске команде. У њему су обучавани добровољци који су се у наредном периоду јављали за службу у

слојеве... Пропагандом је успео да привуче део избеглица и попуни своје војне формације.“ Сергије М. Живановић, *Трећи српски усџанак (Бенерал Михаиловић и његово дело)*, 1, Чикаго, Илиноис 1962, 158.

⁶¹ Б. Карапанчић, *н. г.*, 90–91; Ђ. Слијепчевић, *н. г.*, 321–322; М. Бојић, *н. г.*, 222; Х. Магациновић, *н. г.*, 163.

⁶² *Искра*, 1. септембар 1997, 25.

⁶³ М. Борковић, позивајући се на један технички документ из новембра 1941, наводи да се као датум формирања 1. ђачког одреда (потом 3. добровољачки одред) помиње 1. септембар а не 15. септембар 1941. – М. Борковић, *н. г.*, књ. 1, 169; М. Бојић, *н. г.*, 221; „*Не осећам се кривим*“, (стенографске белешке са суђења Дражи Михаиловићу), уредили Јован Кесар и Драгоје Лукић, Београд 1990, 418–419.

⁶⁴ Јединица је тако названа на прослави прве годишњице 3. добровољачког одреда. – *Ново време*, 4. септембар 1942.

⁶⁵ Владимир Љотић наводи да је 1. одред формиран у Смедереву; Драгослав – Драган Деспотовић, *Кочевски роџ, рајини злочин или праведна одмазда*, Београд 1992, 87.

⁶⁶ АВИИ, Нда, к. 153 2/4; Младен Стефановић, *Збор Димитрија Љоџића*, Београд 1984, 154–155.

СДК. Касније је у његовом оквиру формирано укупно 13 чета, које су потом служиле за оснивање и попуњавање нових одреда. Други одред је обезбеђивао поједине зграде Владе у Београду, а повремено је предузимао и акције против комунистичких снага у околини Београда.

У Београду је у исто време формирана Српска добровољачка команда (СДК-да) која је обједињавала рад свих добровољачких одреда. За њеног команданта председник Владе је поставио инжењеријског пуковника Косту Мушицког. За начелника штаба СДК-де постављен је резервни капетан Радослав Таталовић (раније такође био у аустроугарској војсци⁶⁷), док је ађутант био геодетски капетан II класе Миодраг Најдановић. Команда је, осим команданта и најближих помоћника, имала два одељења: васпитни и обавештајни. Штаб СДК-де је најпре био смештен у Министарству привреде, код министра Олћана, а касније у згради Генералштаба у улици Кнеза Милоша.⁶⁸

У састав добровољачке команде ушли су у почетку углавном омладинци, припадници Љотићеве предратне партије „Збор“ без обзира на националност (Срби, Хрвати, Словенци). Јавило се мноштво омладинаца од којих су многи били без икаквог војног образовања, ношени искључиво идеолошким мотивима.⁶⁹ Потом су се прикључиле српске избеглице из прекодринских крајева, а онда и сви бескомпромисни антикомунисти или националисти. Како примећује Мирко Бојић, СДК ће „апсорбовати главнину зборашких снага и енергије“.⁷⁰ Како је командант СДК генерал Мушицки истакао на суђењу 1946, СДК-да је имала одобрење за 1.500 људи. По њему, око 500 је било збораша, дакле у односу 1:2. Када је број добровољаца достигао 5.000, удео збораша није прелазео почетну бројку. Однос збораша и осталих добровољаца износио је 1:10, према процени генерала Мушицког.⁷¹

У ове одреде ступио је и један број активних официра и подофицира. Официри су, као и у војночетничким формацијама, били млађи и нижих чинова. Српски део официрског кора, у већини се налазио у заробљеништву, а већи део официрског кадра који је био на терену ангажовао се у војночетничким одредима (касније ЈВуО). Оно што је већ у почетку издва-

⁶⁷ Александар Војиновић, *Леон Руйник*, Загреб 1988.

⁶⁸ Б. Карапанџић, *н. г.*, 91; М. Бојић, *н. г.*, 223; М. Борковић, *н. г.*, 169.

⁶⁹ Б. Карапанџић, *н. г.*, 278; Бошко Костић. *Из историје наших дана*, Београд 1990, 55–72; *Споменица српских добровољаца 1941–1971*, уредио Бор. М. Карапанџић, Кливленд, Охајо, САД, 1971, 20–40.

⁷⁰ М. Бојић, *н. г.*, 158.

⁷¹ „Не осећам се кривим“, 419.

јало ове одреде од осталих на терену било је строго поштовање субординације и јасна хијерархија. Добровољачка команда и оружани одреди понашали су се у складу са предратним војним правилима: задржане су конвенционалне форме војног речника, преписке, титулирања и свега другог што је карактерисало доратну војску Краљевине Југославије.

Циљ оснивања добровољачких одреда, као и оружаних одреда уосталом, био је одржавање реда и мира у Србији. Ове снаге су основане тек пошто су окупираној Србији запретили унутрашњи хаос и територијално распарчавање. Да није било устанка који је водио у дестабилизацију земље, одреди не би ни били формиран. Ове снаге су биле основане искључиво у унутрашње сврхе, никако ради спољнополитичких циљева. Њихово оснивање нису подстакле окупацијске власти, нити друге стране силе или организације, као у случају комунистичког покрета. Добровољачке снаге – иако формиране на бази омладине једне странке – нису биле страначка војска нити су служиле политичким циљевима те странке. Ти одреди су представљали оружане формације Недићеве Српске владе и служили су искључиво у њене сврхе. О овоме сведочи и чињеница да такве снаге нису биле образоване по доласку окупатора са којим се могла пронаћи извесна идеолошка блискост, већ онда када је пламен устанка у Србији угрозио њено постојање.⁷²

---

⁷² С. Пироћанац, *н. г.*, 11–12.

Извори:

Архив Војноисторијског института, фонд Недићева архива (Нда), к. 19, 3/2;

АВИИ, Нда, к. 27, 1/40.

АВИИ, (немачка архива) NO: NOKW 1898, 11, 12, (странице 18 и 26 оригинала).

АВИИ, Нда, к. 24А 1/1.

АВИИ, Нда, к. 153 2/4.

АВИИ, Нда, к. 33, ф. 11, д. 5.

Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије, књ. 12, том 1.

Зборник, књ. 12, том 2.

Зборник, књ. 1, том 1.

„Не осећам се кривим“, (стенографске белешке са суђења Дражи Михаиловићу), уредили Јован Кесар и Драгоје Лукић, Београд 1990.

Искра, 1. септембар 1997, 25.

Ново време, 18, 19. и 23. септембар 1941.

Ново време, 4, 23. септембар 1942.

Обнова, 27. август 1941.

Литература:

Бојић Мирко, *Југославенски народни покрети „ЗБОР“, 1935–1945, један критички приказ*, Београд, 1996.

Борковић Милан, *Контрареволуција у Србији*, књ. 1, Београд, 1979.

Васиљевић Милосав, *Посећанак српских добровољаца 1941. године*, Записи из добровољачке борбе, 4, Минхен, 1955.

Војиновић Александар, *Леон Руђић*, Загреб 1988.

Деспотовић Драгослав – Драган, *Кочевски рођ, ратни злочин или праведна одмазда*, Београд, 1992.

Димитријевић Бојан, **Николић** Коста, *Генерал Михаиловић Биографија*, Београд, 2000.

Живановић Сергије М., *Трећи српски устанак (Генерал Михаиловић и његово дело)*, 1, Чикаго, Илиноис 1962.

Карапанић Боривоје, *Грађански рат у Србији*, Београд, 1993.

Karchmar Lucien, *Draza Mihailovic and the Rise of the Cetnik Movement 1941/1942*, Garland Publishing Inc, New York and London 1987.

Костић Бошко. *Из историје наших дана*, Београд, 1990.

Костић Бошко Н., *Историја о Милану Недићу*, Београд, 2009.

Краков Станислав, *Генерал Милан Недић*, Минхен, 1963.

Краков Станислав, *Генерал Милан Недић*, књ. 1, Београд, 1995.

Магазиновић Хрвоје, *Кроз једно мучно стољеће*, Ваљево, 2009.

Мартиновић Бајица Петар, *Милан Недић*, (Чикаго 1956), Београд, 2003.

Парежанин Ратко, *Друзи свештенички рат и Димитрије В. Љошић*, Београд, 2001.

Петровић Драгољуб, „Четничка организација Косте Пећанца у окупираној Србији до почетка октобра 1941. године“, *Војноисторијски гласник*, 2/1968; исти, „Организација четника Косте Пећанца“, *Војноисторијски гласник*, 3/1969, Београд, 1969.

Пироћанац Стеван, *Српски добровољци 1941–1945. у речи и слици*, Бирминген, 1991.

Сјоменица српских добровољаца 1941–1971, уредио Бор. М. Карапанић, Кливленд, Охајо, САД, 1971.

Слијепчевић Ђоко, *Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Минхен, 1978.

Стефановић Младен, *Збор Димитрија Љошића*, Београд, 1984.

Томић Ј., *Четничка организација Косте Пећанца у окупираној Србији*, Записи из добровољачке борбе, 5, Минхен, 1955.

Трбојевић Душан, *Церско-мајевичка зграда корпуса 1941–1945, (по командом њуковника Драгослава С. Рачића)*, Чикаго 1998.

Тришић Јован П., „Први дани рата у јужној Србији и прилажење покрету Драже Михаиловића“, *Гласник Српско историјско-културног друштва „Ђеџош“*, св. десет, децембар 1962.

Шкодрић Љубинка, *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944, Судбина инстинкције под окупацијом*, Београд, 2009.

Dr Bojan DIMITRIJEVIC

September 1941, Formation of the Serbian Government of General Nedic and its Armed Detachments

Summary

After the beginning of the communist armed action and the waves of German revenge, the Council of commissaries, the technical administrative organ in Serbia from the beginning of German occupation in April 1941, had fallen. The Government with army general Milan Nedic, at the head, was established. Before he began his duty, he had precisely presented a part of his demands to Germans, and some of them were accepted. One of them was the reinforcement of the Gendarmerie shipment, i. e. forming special armed detachments. Afterwards, they formed new-armed units in order to strengthen the existing gendarmerie and the police for the confrontation with rebels. Serbian government formed into ranks the first military formations on September 6 at Banjica and promoted eight units under the name of Serbian armed detachments. Going out of Belgrade, these Government units formed of professionals, were in a dilemma when met rebels, people in the same uniforms or with their former acquaintances and colleagues. Gendarmerie personnel and first Nedic's armed detachments were mostly national conscious and patriotic, but were not ideology-politically prepared for the fight against the communist uprising, that was, in fact, armed phase of the revolution. Only a week after forming the armed detachments and their poor efficiency in the field, Nedic and Serbian government had come into almost helpless position as well as Commissary administration a month ago. That was the reason they formed the first detachments of Serbian Volunteer Corps.

KEY WORDS: German occupation, uprising, government, General Nedic, armed detachments, chetniks, volunteers.

УДК 94(497.11 Ужички крај)"1941" ;
355.48(497.11)"1941"

Примљен рад: 01. 03. 2011

Рад прихваћен: 18 03. 2011.

Др Живота МАРКОВИЋ

УЖИЧКИ КРАЈ У УСТАНКУ 1941. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У раду се говори о учешћу ужичког краја у антифашистичкој устаничкој борби 1941. године и његовом доприносу развоју ослободилачке борбе у време стварања и трајања слободне територије у Западној Србији и Шумадији када је Ужице постало њен центар. У посебним поглављима истакнуто је антифашистичко опредељење народа овог краја у мартовским догађајима 1941. године и одбрана Ужица у Априлском рату, затим време припрема за устанак, улога Ужичког НОП одреда у борби за стварање слободне територије, као и улога Ужица као седишта руководећих војнополитичких органа НОП-а Југославије и других устаничких органа. У завршном делу говори се о улози Ужичког одреда у борби за проширење слободне територије и одбрани града приликом непријатељске офанзиве крајем новембра 1941. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Ужице, Ужички партизански одред „Димитрије Туцовић“, четници, Немци, антифашистички, устанак, рат, одбори.

АНТИФАШИСТИЧКО ОПРЕДЕЉЕЊЕ У МАРТОВСКИМ ДОГАЂАЈИМА 1941.

Кад су у заоштреној унутрашњој политичкој ситуацији у земљи, представници Владе 25. марта 1941. године потписали Протокол о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту, у Србији се распламсао снажан антифашистички и родољубиви покрет. Увече, 24. марта и сутрадан дошло је до демонстрација у низу градова широм Југославије. Антифашистички оријентисане политичке снаге и народ осуђивали су потписивање протокола о приступању Тројном пакту и тражили да се он поништи.

Везивање Југославије за нацистичку Немачку и фашистичку Италију примљено је са огорчењем у Ужицу и читавом ужичком крају. Незадовољство се осећало свуда. Већина народа ни раније није одобравала политику владе Цветковић – Мачек због сталног приближавања Немачкој. Припадници грађанских политичких партија прозападно оријентисани нису прихватили приступање Југославије Тројном пакту. Посебно су запажени протести учесника Првог светског рата, радника и слободољубиве омладине.

Кад је Покрајински комитет КПЈ за Србију издао проглас у којем је осудио тај акт, захтевајући владу народне слоге и одбране, у ужички крај стигао је летак којим су чланови КПЈ, СКОЈ-а, родољубива омладина и грађани, у градским насељима и у селима, упознати са насталом ситуацијом. У многим местима људи су се окупљали и осуђивали тај документ. Логораша из Међуречја код Ивањице, на запрепашћење управе логора, организовали су протестни митинг и осудили потписивање Протокола о Тројном пакту.

Осим малог броја чланова и присталица покрета „Збор“ Димитрија Љотића у Ужицу, Пожеги и неким другим местима није било запаженијег изјашњавања у прилог овом државном акту. Поред протеста, изражавања незадовољства и других видова осуде потписивања тог документа, у неким селима акт је дочекан мучним ћутањем, у другим је било страха од рата и потиштености. Упркос томе, у Ужицу и читавом крају растао је отпор политици везивања Југославије за фашистичке земље и антифашистичко расположење у народу.

То ће се најбоље показати 27. марта 1941. године када је изведен војни пуч и оборена влада Цветковић – Мачек. На вест о пучу, у Ужицу и другим местима овога краја, дошло је до великих народних манифестација. Масовно излазећи на улице, тргове и друга јавна места у Ужицу, Пожеги и Ивањици, родољуби су показали своје огорчење против политике владајућег режима и изразили спремност да бране земљу у случају фашистичке агресије. Иако су пуч од 27. марта извели прозападно оријентисани официри повезани са делом грађанских политичких снага, поред политичара грађанских партија, који су јавно наступали, било је веома запажено иступање комуниста. Они су се укључивали у народне манифестације, а негде их и организовали. Говорници су најчешће објашњавали историјски значај извршеног преврата и подизали патриотско расположење народа и спремност за одбрану земље.¹

Мартовски догађаји у Ужицу показали су да је народ био незадовољан политиком владе и владајућих врхова према одбрани земље, да се укључио и био саставни део нарастајућег патриотског покрета и антифашистичких снага ради јачања одбрамбене снаге земље. Истовремено ти догађаји су најавили излазак из илегалних услова рада и иступање на политичку сцену Комунистичке партије Југославије, која ће одиграти значајну улогу у току Другог светског рата и касније у животу земље. Ако посматрамо последице, 27. март 1941. несумњиво је у великој мери определио судбину Југо-

---

¹ Миодраг Жико Аврамовић, *Сећање на догађаје у Ужицу историјске 1941*, необјављен рукопис, Архив народног музеја у Ужицу.

славије и српског народа. Априлски рат, слом државе, окупација, велика страдања српског народа уследили су убрзо.

Одбрана Ужица у априлском рату 1941.

Антифашистички став и спремност већине становништва ужичког краја за одбрану земље дошли су, иако у врло конфузној ситуацији, до изражаја и у данима краткотрајног Априлског рата 1941. године. Вест да је отпочео рат са нацистичком Немачком и да је Београд бомбардован изазвала је огорчење у народу. Ужичка партијска организација са активистима СКОЈ-а већ 6. априла организовала је велики народни збор на Пори изнад Ужица. На скупу је више комуниста говорило о насталој ситуацији, неопходности одбране земље и потреби организовања што јаче одбране града. Истакнута је нужност окупљања свих родољуба за отпор фашистичком агресору, потреба организовања добровољаца, копања ровова и противавионских заклона. На скупу је изабрана делегација са задатком да од Команде војног округа тражи пријем добровољаца у војску и поделу оружја народу за одбрану. Међутим, командант Војног округа, иако је примио делегацију, одбио је иницијативу за прихватање добровољаца. Упркос томе, велики број људи, посебно омладине из Ужичког, Пожешког, Ариљског и Моравичког среза долазили су у Ужице у намери да приме оружје и ступе у добровољце. Неки су добровољно одлазили на мобилизацијска места, но најчешће им је одговорано да сачекају позиве, или да се пријављују у војску. Међу њима је било чланова КПЈ и СКОЈ-а и чланова руководства (Ужице, Пожега, Ариље, Ивањица), као и других патриотски оријентисаних омладинаца.

Војне власти су упућивале поједине групе добровољаца и појединце, али догађало се да на означеном месту није било јединица. Из Ужица је једна група добровољаца, од око 60 до 70 омладинаца, са којим је био секретар Окружног комитета КПЈ за Ужице Желимир Ђурић, након добијања војних униформи, упућена возом за Сарајево.² Били су у уверењу да ће се у Босни организовати фронт и пружити отпор непријатељу. Али тамошње војне власти су им казале да су погрешно послати. Насупрот енергичном и муњевитом напредовању немачких јединица на тлу Југославије, у Априлском рату унутар државе нису извршене озбиљније припреме за одбрану земље. Водећи колебљиву спољнополитичку линију, влада генерала Душана Симовића оклевала је са проглашењем опште мобилизације. Тек

---

² Милосав Крстонић, *Ужичка партизанска република, 1941*, Титоградови, Београд 1977, стр. 169.

по доласку у Ужице, 7. априла 1941. године, Влада је објавила општу мобилизацију. Краљевска југословенска влада одржала је у Ужицу (хотел „Палас“ и Пољопривредна школа у Севојну) неколико седница на којима се одлучивало о мобилном стању, ситуацији у земљи и другим мање важним питањима. Из Ужица је 10. априла отишла на Пале код Сарајева. Међутим, она није могла бити да утиче на развој ратних догађаја. Опште расуло је било захватило читаву земљу. Преко Ужица у неред су се повлачиле јединице 5. и 6. армије Југословенске војске. Уз колоне разбијене војске, кретале су се и избеглице према Босни и Црној Гори. Ужице, ипак, није било организовано за одбрану, кад се ноћу између 14. и 15. априла 1941. године изненада појавила немачка 8. тенковска дивизија, а на домаку града развила се оштра борба.³

Упркос општем метежу који је владао тих дана, расулу у војсци, издаји и бекству знатног броја војних старешина, као и олаком предавању Немцима, отпор непријатељу у Ужицу био је снажан. Иако је борба за одбрану вођена у атмосфери дезорганизације, у одбрани града, поред војника, учествовали су и наоружани грађани – радници, земљорадници, железничари, ђаци, чиновници, међу којима је било више чланова КПЈ. Борба је почела у ноћи између 14. и 15. априла у 2.40 часова кад су се на северном прилазу града, на Сарића осоју, од Ваљева преко Косјерића, огласили топовски пуцњи немачке 8. тенковске дивизије. Непријатељске тенкове засули су војници ручним бомбама. Убрзо се развила жестока борба за град. Са источне стране, са брда Доварја, дејствовала је на Немце једна батерија топова. Кад су немачки тенкови после снажне ватре из тешких и лаких оружја продрли до центра града, напале су их са ватрених положаја на Забучју батерије које су се тамо налазиле. У исто време групе војника и грађана из ископаних ровова и других заклона, из зграда и са ватрених положаја, борили су се против немачких јединица у свим деловима Ужица. Из кућа су војници и грађани бацали на тенкове бомбе и петролејске флаше. Како се браниоци нису предавали, борба се распламсавала свом жестином. Немци су били принуђени да топовима непосредно гађају по зградама и искаљују бес над браниоцима и становништвом. Немачки ратни репортери јављали су о пакленој паљби у Ужицу, као граду у којем није било белих заставица и белих трака. „Наши топови и митраљеви одговорили су оним језиком којим овде треба говорити. Чисти се кућа за кућом. Једна за другом почињу да горе под хитцима светлеће муниције“.⁴

---

³ Петар Вишњић, „Априлски рат и немачко-бугарски окупациони систем“, *Ужичка република*, Београд 1978, 43.

⁴ В. фон Овен и Ј. Хан Битри, *Тенкови на Балкану*, (Извештај објављен у Берлину 1941).

Тек око 15 часова непријатељ је сломио отпор бранилаца и заузео Ужице. У борби за одбрану града погинуло је 77 војника, подофицира и официра из разних крајева земље и 51 грађанин из Ужица.⁵

У време припрема за устанак

Окупација је и у ужичком крају довела до погоршања услова живота становништва и несигурности егзистенције. Од народа је тражено лојално понашање према окупатору. Мада устанак није ни почео, непријатељ је вршио терор и морално-психолошки притисак на становништво. Уводећи окупациони режим, кршећи правила међународног ратног права, увео је немачко казно право. Немци су преко Градског поглаварства у Ужицу издали проглас у којем се захтева „да сва лица која се задесе на улици када се диже или скида немачка застава, за време док се та свечаност не обави, стану и скину капу“, уз претњу најстрожег кажњавања. Предузете су многе мере усмерене против евентуалног покушаја отпора народа, почев од наредбе да ће свако ко се затекне у српској униформи под оружјем бити стављен „ван граница међународног права“ и стрељан, а да ће се у случају појаве „наоружане банде“ стрељати и мушкарци способни за оружје, који су ухваћени у близини „банде“.

Због отпора који је Ужице пружило Немцима у Априлском рату, они су се посебно окомили на овај град. Преко Градског поглаварства у Ужицу већ 21. априла одредили су, као гаранцију мира и безбедности, поред председника општине и среског начелника, и 7 угледних грађана за таоце. Седамнаестог маја 1941. године Штаб 60. немачке дивизије известио је да су у Пожеги и северно од Сјенице стрељали 9 људи и једну жену. Према наредби немачког команданта Србије од 22. маја, сви бивши војни обвезници који се налазе на територији окупиране Србије сматрају се као заробљеници на одсуству. У склопу система квислиншких органа, за кратко време обновљен је рад Бановинске управе, среских начелстава и општинских управа у ужичком крају. Активирани су жандармеријске станице и бивши полицијски органи.

Брз слом југословенске државе дезорганизовао је грађанске политичке снаге у Ужицу, јер су биле разбијене државне и политичке структуре. Грађанске партије престале су да живе организовано. У првом моменту, највећи део грађанства заузео је став пасивног ишчекивања, али убрзо рат и

---

⁵ Љубомир Вељашевић, „Ужице у рату 1941. године“, у: *НОР и револуција у Србији 1941–1945*, Београд 1972, 326.

окупација продубили су политичке поделе које су постојале. Било је осетно јасније груписање на прозападни и проосовински део. Немачки окупациони органи траже упоришта и повезују се са својим присталицама које су биле за међусобну сарадњу. Међу њима је било оних који су били убеђени у победу немачког „новог поретка“ и других – који су сматрали да ће тако боље обезбедити своје позиције. Најмасовнија струја грађанства антифашистичког смера, као присталице монархије и западних савезника Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, почињу се окупљати око четничког покрета пуковника Драже Михаиловића већ од маја. Близина Равне горе, где је био њихов центар, утицаће у знатној мери на даљи развој догађаја у Ужицу и читавој Западној Србији. Мада су се проглашавале за антиокупаторске, ове снаге сматрале су да још није време за борбу против окупатора и да треба чекати победу на савезничким фронтима па ступити у оружану акцију.

Са друге стране, Комунистичка партија, иако малобројна, остала је под окупацијом једина неразбијена политичка југословенска партија на чијем челу се уочи рата нашао Јосип Броз Тито, тек постављени секретар Централног комитета КПЈ. Партија, као и други антифашисти, сматрали су да се борба не може завршити априлским сломом Краљевине Југославије. Настављајући своју дотадашњу антифашистичку политику и напоре на окупљању патриотских снага, ЦК КПЈ је својим прогласом од 15. априла 1941. године, а нешто касније и првомајским прогласом и документом о Мајском саветовању упућивао на припреме за оружану антифашистичку борбу. У складу са тим почеле су се вршити припреме за оружане акције и разрада политичке платформе КПЈ под окупацијом.

За разлику од осталих грађанских политичких странки, КПЈ је у ужичком крају успела да у основи сачува своју партијску организацију и настави активност. Мартовски догађаји и народни отпор агресору у Априлском рату показали су да у ужичком крају постоје антифашистички и антиокупаторски расположене снаге које се у одређеним условима могу борбено активирати.

И поред тешких услова окупације, успешно је прилагођаван рад партијске организације Ужица. Као и у другим деловима Србије, код припрема за оружане активности уочавају се две фазе: прва – од априлског рата до 22. јуна, тј. до напада Немачке на Совјетски Савез, а друга – од 22. јуна до почетка устанка у јулу 1941. године.

Политичким и војним припремама за ослободилачку борбу руководио је Окружни комитет КПЈ за Ужице са секретаром Желимиром Ђурићем. Њему су припадале партијске организације и Среза моравичког (Ивањи-

ца), Округа чачанског. Крајем јуна 1941. партијска структура и мрежа била је следећа: Окружни комитет, Срески комитети КПЈ у Ариљу, Пожеги и Ивањици, Месни комитет у Ужицу, који је до 22. јуна вршио функцију среског комитета, затим 34 партијске организације и око 25 упоришта и група. Рачуна се да је у периоду мај – јун партијска организација у округу имала око 230 чланова, као и знатан број кандидата, од тога у Ужицу и Ужичком срезу око 100 чланова.⁶ У периоду април – јун, уз помоћ КПЈ, организација СКОЈ-а постала је значајан фактор у припремању антифашистичке омладине за укључивање у предстојећу борбу. Најјача организација била је у Ужицу.

Мада је немачка обласна команда преко среских начелстава и општинских управа приступила купљењу оружја, као резултат организованог и спонтаног рада, чланови КПЈ, патриотски оријентисани грађани, припадници Југословенске војске склонили су већу количину оружја и муниције, нарочито у оним местима где су пролазиле јединице војске у повлачењу око Ужица, на путу према Вишеграду, код Пожеге и на правцу Ариље – Ивањица. Како су каснији догађаји показали, КПЈ је и у овом крају имала већу улогу и снагу него што је било њено бројно стање. Непријатељ је осетио да комунисти и други родољуби припремају акцију и да су уморили народ. Нападом Немачке на Совјетски Савез 22. јуна, окупационе власти су прошириле мере против становништва, у првом реду против комуниста и других антифашиста. У Ужицу су извели акцију хапшења, али су комунисти били благовремено обавештени па су се склонили. Но, Немци су тада ухапсили 22 лица у граду, осумњичена да су имали везе са члановима КПЈ. Сличне акције изведене су у Пожеги и Ивањици.⁷

Иако су у ужичком крају, где су у Априлском рату расформиране две дивизије Југословенске војске, Дринска и Церска, војни порази Југославије и окупација у великој мери изазвали потиштеност, због слободарских осећања и антифашистичког расположења, народ је кренуо у устаничку борбу. Убрзо су се у ужичком крају појавила два покрета антиокупаторског опредељења: партизански и четнички покрет. У току маја и јуна активност КПЈ била је усмерена на политичке, организационе и војне припреме за борбу. После 22. јуна и изласка комуниста и других патриота из Ужица и среских места на терен, убрзан је рад на стварању борбених трупа (Татинац, на Тари, око Пожеге, Ариља, Ивањице). По доношењу одлуке Политбироа ЦК КПЈ од 4. јула отпочињању оружане борбе, 7. јула 1941.

---

⁶ Живота Марковић, Комунистичка партија Југославије у Ужичком округу 1941. године, Ужице 1983, 68.

⁷ Народни музеј у Ужицу, Архивска збирка, инв. бр. 4814, 20, 21.

године, Окружни комитет КПЈ за Ужице одлучио је да се формира Ужички НОП одред „Димитрије Туцовић“ и да се са оружаним акцијама почне одмах. Било је предвиђено да се у сваком срезу образује по једна партизанска чета. До половине августа завршено је формирање свих партизанских чета на територији Окружног комитета Ужице и створени услови за почетак оружаних активности. Наредних месеци Ужички одред је израстао у јаку и бројну војничку јединицу.⁸

У исто време на овом подручју почиње стварање четничког покрета пуковника Драже Михаиловића. Почетком маја, са својом групом, стигао је из Босне и преко Таре и Јелове горе отишао на Равну гору, где је почео стварати војно-четничку организацију. Осим тога, по планинским крајевима овог дела Србије остале су групе официра и подофицира Југословенске војске после капитулације. По златиборским селима крстарила је четничка група Радомира Ђекића, на Јавору група Божидара Ђосовића, који се декларишу као четници Косте Пећанца, у долини Дрине четници Миладина Петровића. Касније су формиран и други четнички одреди и групе: Пожешки, Ужичко-златиборски, затим одреди и групе у Моравичком и Црногорском срезу. Они су били под командом Драже Михаиловића. Док је народноослободилачки покрет од почетка прихватио офанзивну борбену стратегију против окупатора, концепција четничког покрета била је вршење акција обавештајног, саботажног и пропагандног карактера, а у борбу треба ступити кад Немци буду потучени на главним фронтovima. Борба са окупатором могла се прихватити само у случају нужне одбране. Међутим, у четничким редовима било је и оних, нарочито међу млађим официрима, који су рачунали да ће се кренути у борбу против окупатора.

По успостављању веза са Југословенском избегличком владом и Великом Британијом, њихови ставови имаће велики утицај на четнички покрет Драже Михаиловића, на грађанске снаге, на велики део становништва у Србији, па и у ужичком крају.

Ужички партизански одред у борби за ослобођење и стварање слободне територије

Отпочињањем рата између Немачке и Совјетског Савеза, 22. јуна 1941. измењен је светски однос политичких и војних снага. Против фашистичких сила ступила је у борбу најјача копнена снага света. То је било од великог политичког, моралног и психолошког утицаја и велика подршка

---

⁸ Исто.

антифашистичким снагама. Руководство КПЈ и присталице Совјетског Савеза сматрали су да су створени повољни међународни услови за покретање оружаног устанка у Југославији, рачунајући на подршку Совјетског Савеза, а у склопу Антифашистичке коалиције која се стварала. С друге стране, Совјетски Савез био је заинтересован за Југославију. Свој утицај вршио је на више начина, а пре свега преко Комунистичке партије Југославије као секције Коминтерне. Без њене сагласности КПЈ није могла водити акције које би одступале од генералне политике у међународним питањима.

После одлуке Политбироа ЦК КПЈ о почетку устанка, Окружни комитет КПЈ у Ужицу и срески комитети и други родољуби развили су интензивну активност на образовању партизанских чета Ужичког одреда и извођењу првих акција. У почетку су уништаване архиве општинских управа, нападане и разоружаване жандармеријске станице и железничка пруга Ужице – Вишеград – Сарајево и Ужице – Пожега – Чачак. Прва већа борба партизана са Немцима, коју је водила Ужичка чета „Радоје Марић“ на Дрежничкој градини, била је 18. августа. Имала је одјека у читавом крају. Дан касније Рачанска чета извршила је напад на Бајину Башту, а 22. августа Ариљска партизанска чета извршила је напад и заузела прво среско место у округу, Ариље, који су бранили жандарми. У моравичком крају изведен је напад на рудник антимона „Лиса“ код Ивањице. Моравичка чета разоружала је граничне органе на Јавору. Пожешка чета врши нападе на мостове у Овчарско-кабларској клисури, Златиборска на прузи Ужице – Вишеград, а Црногорска диверзије на комуникацији Бајина Башта – Ужице код села Дуба.⁹ До краја августа у великом броју места престале су да раде општинске управе а територију су контролисале добрим делом партизанске јединице. Квислиншка власт и њен утицај били су паралисани, осим Ужица и неких среских центара.

За разлику од партизана, грађанске снаге, оличене у четничком покрету Драже Михаиловића, чијих је одреда било у ужичком крају остале су у овом периоду пасивне према окупатору. Мада прозападно оријентисане и декларативно антифашистички опредељене, сматрале су да са оружаном борбом не треба пренаглити, да је устанак преурањен, и истицали да су они једини легитимни представник Краљевине Југославије. Нерадо су гледали на устанички покрет, као што је био партизански, који је био ван њихове контроле. Приликом формирања и проширивања својих војно-четничких одреда у току лета, уписујући способне мушкарце у мобилизациј-

⁹ Никола Љубичић, Ужички народноослободилачки одред „Димитрије Туцовић“, Београд 1979, 53–98.

ске спискове, говорили су „ко се упише у четнике – остаће код куће, а ко у партизане – ићи ће у борбу“. То је допринело пасивизацији дела становништва, али и диференцијацији у народу. Због близине Равне горе и сталног присуства на терену, четничког утицаја и контроле нарочито су били изложени делови Пожешког, Црногорског и Ужичког среза.

У току припрема и у време устанка, Окружни комитет КПЈ и штаб Ужичког одреда настојали су да се на платформи антифашистичке борбе окупе све политичке групе, организације и појединци, који су се изјашњавали против окупатора и изражавали спремност за отпор и борбу. У јулу и августу било је више политичких разговора представника НОП-а са четничким покретом Драже Михаиловића и представницима бивших грађанских политичких странака, као и покушаја да се постигне споразум о заједничкој борби против окупатора. Колики је значај придаван том питању види се из писма ПК КПЈ за Србију од 14. августа 1941. упућеном Окружном комитету КПЈ Ужице. У њему се, поред осталог, каже да је споразум са четницима „о заједничкој акцији и заједничкој команди једно од судбоносних питања за даљи ток операција против непријатеља“.¹⁰

Разговори и контакти до којих је у току лета, на подручју Пожешког, Ариљског и Моравичког среза, дошло односили су се на могућност сарадње у заједничкој устаничкој борби. Док су се представници НОП-а залагали за активну борбу и сарадњу два покрета, четнички представници су истицали да још није време за општи устанак и да у току рата не треба мењати политичко уређење, залажући се за стари поредак. Упркос настојањима да до споразума дође на заједничкој антифашистичкој платформи, четници су истицали резервисаност према партизанском покрету и видљиву тежњу да га подреде команди Драже Михаиловића.

Да би спречили ширење устанка и застрашили становништво Немци уводе низ репресивних мера. Због рањавања једног немачког резервног поручника на Буковима (18. јула 1941), из ужичког затвора 20. јула стрељана су 22 лица. За једног убијеног и једног заробљеног полицајца, опет на Буковима, Немци су у одмазди 28. јула стрељали на овом месту 81 лице из околних насеља Црногорског среза. После борбе на Дрежничкој градини Немци, незадовољни што нису чету уништили, са жандармима, који су раније били доведени у ужички крај, стрељали су, па мртве обесили 24 сељака и запалили и срушили десетине кућа у селима Злакуса, Крвавци и Потпеће.¹¹ Увидевши да се расположење народа у овом крају све више усмера-

---

¹⁰ *Зборник НОР-а*, т. I, књ. 2, стр. 49–50.

¹¹ Дојчило Митровић, *Зајадна Србија 1941*, Београд 1975, 134; Никола Љубичић, н.д., 74–82.

ва ка устаничкој борби, окупатор предузима мере да га у томе спречи. Немачки фелдкомандант у Ужицу на састанцима са среским начелницима и председницима општина у Ужицу, Пожеги и Ивањици, упозорава да се мора угушити сваки покушај народног отпора. И даље су остала на снази њихова наређења, издата још у априлу 1941. године, да се стрељају сви они код којих се нађе оружје и да при том дају отпор или беже. Према приближно тачној процени, Немци су на ужичком подручју имали око 1500 наоружаних људи. На располагању им је била жандармерија и целокупан полицијски апарат. У 29 жандармеријских станица, распоређених по свим срезовима, налазило се 450–500 жандарма, од којих велики број су били албански жандарми доведени са Косова.

Иако су партизанске акције биле скромнијих размера, често војнички невешто изведене, до септембра је у великом броју места паралисан рад општинских управа. Више жандармеријских станица је дезорганизовано, неке су распуштене. Партизанске чете Ужичког одреда припремале су се за напад на среска места. Ни мере које је окупатор предузимао да би спречио ширење устанка, ни појава владе Милана Недића (29. августа 1941) и образовање његових посебних војних одреда и добровољаца Димитрија Љотића, чији је задатак био да помогну окупатору да угуши устанак, нису зауставили размах устаничке борбе. Ужички партизански одред бројно је нарастао, што му је омогућило да у септембру пређе на оружане акције већег обима.

Прекретницу у даљој активности одреда чинило је саветовање војног и политичког руководства ужичког краја у селу Горобилу између 7. и 10. септембра 1941. године. Том приликом извршена је попуна командног кадра и за команданта одређен Душан Јерковић, учитељ и дотадашњи командир Рачанске партизанске чете. Члан Главног штаба НОПО Србије Родољуб Чолаковић, упознао је присутне са планом Главног штаба НОП одреда Југославије и његовог команданта Јосипа Броза Тита о стварању слободне територије у Западној Србији и задацима Ужичког одреда. На састанку је изнета промена војно-политичког руководства да је Западна Србија најподеснија за стварање слободне територије због свог географског положаја, погодности за партизанско ратовање и борбене и слободарске традиције народа овога краја. Указано је на улогу Ужичког одреда у предстојећим акцијама и на значај ослобођене територије на којој он дејствује због могућности непосредног повезивања са устаницима у Санцаку, источној Босни и Црној Гори. Задатак Ужичког одреда је био да заузме среска места, растури општинске управе и жандармеријске станице, у местима где су још радиле, да дејствује на прузи Чачак – Вишеград и стегне обруч

око Ужица и Пожеге са циљем да се ослободе.¹² После горобилског саветавања, све чете Ужичког одреда појачавају борбену активност, бројно нарастају и постају војнички сређеније. Према плану Штаба одреда, његове јединице би најпре ослободиле среска места, а затим концентричним нападом заузеле Ужице. Због географског положаја јединице су се поделиле у две групе. Од Ужица, долином Ђетиње и Моравице дејствовала би источна група, док би западна група изводила активности поред планинских масива Златибора, Таре и Јелове горе.

Мада су команде партизанских јединица и руководства КПЈ настојали да се договоре са четницима о заједничкој акцији, њихове команде биле су и даље уздржане у погледу предузимања оружаних напада на Немце, истичући преурањеност устанка и страх од непријатељских репресалија. Партизанска команда оценила је да су били створени услови за ослобођење среских места и да са акцијом не треба чекати. Рачанска и Црногорска чета, уз садејство 1. ужичке чете извршиле су ноћу 12. септембра напад на Бајину Башту. Пожешка чета је 12. септембра код Вироштака, на путу Пожега – Ариље, напала немачку моторизовану колону. Моравичка чета је са једним водом Ариљске чете ослободила 13. септембра рудник антимона „Лиси“, а потом ушла у Ивањицу коју су Немци пред повлачење (30. августа) препустили четницима који су је, после пљачке, напустили.

Пресудна борба пред ослобођење Пожеге и Ужица одиграла се у Горобилу 20. септембра. Претходно су ноћу изеђу 17. и 18. септембра делови Пожешке и Драгачевске чете (Чачански НОП одред) после жестоке борбе, ликвидирали јаку жандармеријску посаду од неколико десетина жандарма у Овчар Бањи. Двадесетог септембра у Горобилу, Пожешка и Ариљска чета, којима су се придружили сељаци из Годовика, Речица и Милићевог Села, водиле су тешку борбу са Немцима. То је био дотад највећи оружани сукоб који су партизани Ужичког одреда имали са немачким јединицама. Разбивши Немце у Горобилу, партизанске јединице су се примакле Пожеги. Ужички одред је показао да може успешно да се супротстави и надмоћнијим непријатељским снагама и у отвореној борби. У једном немачком извештају оцењено је да су партизанско „командовање и ватрена активност били добри“.¹³

За то време Златиборска, Ужичка и Рачанска чета налазили су се на прилазу Чајетини. Ову варошицу су 17. септембра запосели четници Радомира Ђекића и жандарми. Када са њима није дошло до споразума о зајед-

---

¹² Јован Радовановић, *Пожега у НОР и револуцији 1941–1945*, Пожега 1986, стр. 65; Родољуб Чолаковић, *Зайиси из ослободилачког рата*, Београд 1956, стр. 139–140.

¹³ Ј. Радовановић, н.д., стр. 73.

ничком нападу на Ужице, а Ђекић је истовремено преговарао и са Немцима у Ужицу, партизани су 21. септембра, после краће борбе, ушли у Чајетину. Преко Мачката су се примакли Ужицу. Немци су се нашли у тешкој ситуацији. Пред опасношћу да им јединице буду уништене, немачки командујући генерал у Србији Франц Беме донео је одлуку да се немачке снаге повуку из Ужица и Пожеге. Немци су у колони од 1217 војника напустили Ужице 21. септембра и отишли према Пожеги и Чачку. Претходно су, по договору са њима, четници Радомира Ђекића запосели Ужице. Слично је било и у Пожеги. И тамо су вођени неуспешни преговори између представника четника и партизана. Међутим, Немци су 22. септембра предали Пожегу четницима Драже Михаиловића које је предводио капетан Милош Глишић, уз гаранцију безбедног повлачења. Тога дана увече у град су ушле Пожешка, Ариљска и Моравичка чета, а четници се из Пожеге повукли.¹⁴

Команда нападне групације Ужичког одреда (Ужичка, Рачанска и Златиборска чета) са командантом Слободаном Секулићем, покушала је да са четницима Ђекића 23. септембра у Ужицу постигне споразум о сарадњи и уласку и партизанских јединица у град. Кад су они то одбили, партизанска команда је одлучила да њене чете уђу у Ужице и у случају отпора. Увидевши да су им снаге за отпор биле слабе, четници и жандарми напустили су Ужице без борбе. Један део је отишао према Златибору, а други ка Вишеграду, а јединице Ужичког НОП одреда ушле су 24. септембра у град. О ослобођењу Ужица свет су обавестили московски и лондонски радио. Тим поводом ужичке *Вести* од 8. октобра 1941. године забележиле су да је Радио Москва јавио да су окупатори из Ужица побегли пред моћним партизанским снагама.¹⁵ Тиме је за непуна два месеца Ужички одред у сарадњи са суседним партизанским одредима Западне Србије успешно завршио прву велику офанзивну акцију, ослободивши територију читавог округа.

Ужице – центар ослобођене територије и пример организације власти и позадине

Почетком октобра, захваљујући офанзивни партизанских јединица и уз делимично учешће четничких одреда, била је ослобођена пространа територија Западне Србије, Шумадије и Поморавља. Њеним повезивањем створена је прва већа релативно стабилна слободна територија, касније названа Ужичка република. На западу она се граничила са реком Дрином, на севе-

¹⁴ Венцеслав Глишић, *Ужичка република*, Београд 1986, 45.

¹⁵ *Вести*, 8. октобар 1941.

ру Савом до близу Београда, на истоку приближно линијом Београд – Лајковац – Аранђеловац – Кнић – Краљево – Рашка, и избила на реку Увац, осим градова Шабац, Ваљево, Обреновац, Аранђеловац, Крагујевац, Краљево. На том простору живело је око милион становника.¹⁶

Њено стварање у срцу поробљене Европе довело је до наглог ширења устанка у октобру и његове најбурније етапе у Србији, а дало је снажног подстрека ослободилачкој борби у другим деловима Југославије. У Западној Србији, Шумадији и Поморављу тада дејствује 12 партизанских одреда са око 15.000 бораца. У то време на југу и у источној Србији постојала су јака устаничка жаришта. У јесен 1941. године у Србији дејствовало је 26 партизанских одреда са 25000–30000 бораца.¹⁷ Поред партизанских јединица унутар слободне територије постојали су и четнички одреди пуковника Драже Михаиловића јачине 3000–4000 наоружаних људи, док их је у мобилизацијским списковима било више.¹⁸

Доласком Врховног штаба НОПОЈ на челу са Јосипом Брозом Титом и чланова Централног комитета КПЈ, овај град постао је центар ослобођене територије. Одавде је Врховни штаб руководио антифашистичком устаничком борбом од половине октобра до краја новембра 1941. године. Створена у доба када је хитлеровска Немачка била у зениту војничке моћи, ослобођена територија била је од огромног значаја за развој антифашистичке ослободилачке борбе и за организовање политичког, друштвеног и привредног живота на ослобођеном подручју. Како су догађаји показали, у Ужицу се 1941. године одиграло „све што је имало далекосежан значај за читаву земљу“. Више од два месеца Ужице је било седиште војно-политичког руководства устанка и његова важна војна и економска база. Као средиште значајних друштвено-политичких збивања и снажно антифашистичко упориште подстицајно је деловало на развитак устаничке борбе, нарочито у оним крајевима са којима су Ужичани одржавали директне везе: у Санцаку, источној Босни, Црној Гори, па и Срему. Боравак и активност Тита, чланова Врховног штаба и чланова Политбироа ЦК КПЈ, у Ужицу је дао печат целокупној војној, политичкој и друштвеној организацији, као и активности НОП-а на ослобођеној територији, али и шире. Из

---

¹⁶ Венцеслав Глишић, *Ужичка република*, 46.

¹⁷ Митар Ђуришић, *Партизански одреди у Србији 1941*, Београд 1982, 54; Јован Марјановић, *Устанак и народно-ослободилачки рат у Србији 1941*, Београд 1963, 149–164; В. Глишић, н.д., стр. 77; *Србија у рату и револуцији*, стр. 96–108.

¹⁸ Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији, квислиншка управа 1941-1945*, књига прва, Београд 1979, 263; *Живота Марковић, Партизанско-четнички односи и привремена сарадња у Србији 1941*, Ужице 2010, 52.

Ужица су упућиване директиве у Хрватску и Словенију. Организоване су редовније везе са Санцаком, Босном и Херцеговином и Црном Гором и пружана им је помоћ. Иако су везе са Македонијом биле отежане, тамо су послата упутства о стварању партизанских јединица и потврђен став да КП Македоније треба да остане у саставу Комунистичке партије Југославије.

Створена у време кад је нацистичка Немачка владала скоро читавом Европом, а њена војска надирала ка Москви, слободна територија у Западној Србији, Шумадији и Поморављу представљала је „јединствен феномен“ у тзв. хитлеровској европској тврђави. Имало је то не само југословенски, већ и међународни значај и било подстицај јачању покрета отпора и порасту антифашистичког расположења у свету. У Ужицу је Врховни штаб, у духу саветовања у Столицама, развио широку активност на изграђивању војне организације устаничког покрета, стварању нових одреда и крупнијих партизанских јединица. Још тада се размишљало о стварању већих и чвршћих јединица – пролетерских бригада, које не би биле везане за одређену територију. Партизански одреди били су добрим делом оспособљени да воде и већа офанзивна дејства. Ужички партизански одред у јесен 1941. године израстао је у једну од најснажнијих војничких јединица у Србији са око 3000 бораца, организованих у водове, чете и батаљоне. У исто време и четници Драже Михаиловића јачају своје одреде на ослобођеном подручју, па и у Ужицу и ужичком крају. Кад је 30. септембра 1941. године проглашена мобилизација у овом крају војне команде почеле су уписивање у партизанске и четничке јединице. Поред политичких почеле су и формалне деобе по списковима и јача поларизација, не само међу војним обвезницима, него шире и у народу.

У ужичком крају врло рано, још у току септембра и октобра, стичу се прва искуства у организовању позадине. Показало се да старе општинске управе и средња начелства не могу да одговоре потребама устаничке борбе, те питање власти већ од августа постаје један од изузетно важних проблема од чијег успешног решавања је добрим делом зависио даљи ток антифашистичке борбе. Боравак војно-политичког руководства НОП-а у Ужицу увелико се одразио на организацију позадине и стварање нових органа власти – народноослободилачких одбора. У Ужицу су донета прва писана упутства о формирању и задацима нове власти на територији целе Југославије, јер су се дотадашње смернице и појединачни акти односили на одређена ужа подручја. Директивни чланак о томе објављен је ужичкој *Борби* од 19. октобра 1941. године. У овом документу народноослободилачки одбори дефинисани су као органи борбе и привремени носиоци власти у рат-

но доба, и као власт са нестраначким карактером.¹⁹ Најразвијенија мрежа народноослободилачких одбора у лето и јесен створена је у ужичком крају: 83 сеоска и општинска одбора, Градски НОО у Ужицу, шест среских одбора. У Ужицу су 17. новембра формирано окружни НОО и Главни НОО Србије. Председник те „Ужичке владе“ био је Драгојло Дудић, секретар Петар Стамболић. У свом саставу имао је још осам чланова – повереника.²⁰ С правом се сматра да је у Ужицу у јесен 1941. године, са становништва НОП-а, проблем народне власти не само начелно постављен, већ је дат пример њене практичне организације која ће убрзо постати општи облик у читавој земљи.

Како су се на ослобођеној територији налазили и четнички одреди, то је и власт имала дуално обележје. У местима под четничком контролом или њиховим претежним утицајем, нарочито у срезovima ближим Равној гори, егзистирају стари облици власти или у неким местима са делимично измењеним саставом људства. На појединим подручјима, на основу партизанско-четничких споразума и договора, одборници су бирани на паритетној основи од представника два покрета. Но, тога је мање било у ужичком крају, више у Чачку, Мачви и Посавини. Поред органа власти постојале су и команде места, партизанске и четничке (Ужице, Пожега, Чајетина, Ивањица), негде заједничке (Ариље) и друге војно-позадинске службе. Као антитеза старом систему власти, народноослободилачки одбори су постали једно од основних питања размимоилажења и сукоба између народноослободилачког и четничког покрета Драже Михаиловића и грађанских снага окупљених око њега. То је нарочито дошло до изражаја у Ужицу у току новембра 1941. године где су се политичке снаге јаче поларизовале.

Организовање економског живота био је битан предуслов за вођење устаничке борбе која се тада одвијала без помоћи са стране. Ужице и Чачак, као главни центри ослобођене територије, дали су велики допринос у организовању привредних активности у складу са војним ратним потребама. У њима је успешно организована економска активност и у тешким ратним условима постизани завидни резултати. Пример Ужица показује највећи степен организације производње за ратне потребе на слободној територији. Затечена предузећа стављена су у погон, проширују се старе и отварају нове радионице. У граду Ужицу радиле су три хидроцентралне на Ђетињи. Из ужичке Фабрике оружја и муниције око два месеца је вршено снабдевање устаничких одреда у околним срезovima. Оружје су добијали

---

¹⁹ Борба, 19. октобар 1941.

²⁰ Јован Марјановић, н.д. стр. 365; Живота Марковић, *Народноослободилачки одбори и затеци друштвених промена у ужичком крају 1941*, 123–143; В. Глишић, н.д. стр. 125.

партизански одреди у Србији, а преношено је и у Санцак, Црну Гору и источну Босну. Држећи се споразума Тито–Дража одређене количине оружја и муниције добијали су поједини четнички одреди у Србији и источној Босни. За око два месеца рада (октобар–новембар) произведено је око 21.041 пушака, 2.7000.000 пушчаних метака, 90.000 метака за пиштољ, извршен ремонт на око 20.000 панцирних топовских граната и 18.000 ручних бомби, вршена оправка митраљеза, пушака и неколико топова. Из ужичке Ткачке радионице која је производила текстил, од 7. октобра до 27. новембра, само за потребе Ужичког одреда испоручено је робе у вредности од 5.013.327 динара, а за потребе партизанских јединица дато 50.850 метара разног текстила. Материјал из Ткачнице је одношен на прераду у радионице, поред Ужица, у Пожегу, Ариље, Чајетину, Бајину Башту, Чачак, Љубовију и друга места. У Ужицу је радило више занатских радионица: женска кројачка са 20 радница, мушка са 40, обућарске радионице са 60, опанчарска са 10 радника, радионица за прераду дувана, затим ковачке и поткивачке радионице, пекаре са око 30 радника, Фабрика коже, Ложионица и друге занатске радње. Занатске радионице постојале су и у среским местима: Пожега, Ариље, Бајина Башта. Материјали из ужичких предузећа и радионица слати су и у ван Ужица у разна места на ослобођеној територији.²¹ Заузимањем устанничких органа и железничара у Ужицу и Чачку обновљен је железнички саобраћај. Улагани су напори да се ослобођена територија саобраћајно боље повеже у једну целину. Од првих дана октобра саобраћали су возови од Ужица до Добруна према Вишеграду и од Ужица до Бањана према Београду, а до Адрана према Краљеву.

У циљу сређивања поремећених привредних прилика и ублажавања последица економских поремећаја изазваних ратом Народноослободилачки одбор у Ужицу и у среским местима и војно-позадински органи упорно раде на регулисању низа питања у области трговине, откупа, снабдевања војске и становништва најнеопходнијим намирницама и артиклима. Тежило се да се и у оквиру скромних могућности сваком грађанину обезбеди најнужније: хлеб, огрев и кров над главом. Посебна брига вођена је о економски најслабијим друштвеним слојевима у чему се огледала социјална и хумана компонента народноослободилачког покрета. Неке одлуке ужичког НО одбора (о проглашењу мораторијума на све дугове радног становништва, регулисању плата и надница, о помоћи незапосленим) преузимали су други одбори на ослобођеној територији. Чињеница да је АВНОЈ касни-

²¹ *Зборник НОР-а*, т. II књ. 2, стр. 67–68; НМУ, *Архивска збирка*, инв. бр 3538, В. Глишић, н.д., 157; Живота Марковић, н.д., стр. 190–204.

је санкционисао одлуку о дуговању сведочи о далекосежности ових мера из прве ратне године.

Органи цивилне и војне власти ангажовали су се на организовању здравствене заштите становништва и бораца. У Ужицу раде Дом народног здравља и Болница у којој се лечи становништво и рањени партизани и четници. Обезбеђивали су се бесплатно лекови за сиромашне и социјално неосигуране грађане. Радила је болница у Бајиној Башти, амбуланта у Ариљу, Пожеги, Чајетини, Косјерићу. Окупљање у Ужицу веће групе уметника и културних радника-књижевника, сликара, музичара, глумаца, јавних и културних радника различитих идејно-естетских погледа из осталих крајева и њихово ангажовање, уз већ развијене предратне облике културне активности у граду, омогућили су развијен и садржајан културно-уметнички живот у најразноврснијим облицима (драмска, хорска, музичка, рецитаторска, инструментална и ликовна активност) и други садржаји културно-забавног живота. Ужице је у то време постало значајно културно жариште на ослобођеној територији. У граду се развијала и информативно-пропагандна и издавачка делатност. Првог октобра 1941. године појавио се лист *Весџи* као орган Штаба Ужичког партизанског одреда. Излазио је сваког дана до 18. октобра када је најављено покретање, односно обнављање листа *Борба*. Када је Политбиро ЦК КПЈ дошао у Ужице покренуто је издавање овог листа чији је први број изашао 19. октобра. Овде је штампано 18 бројева од по 10.000 примерака који су отпремани и у остале делове Југославије. Поред листова, у Ужицу су објављене и три посебне публикације (*Антифашистичке њесме, Антифашистички омладински миџинџ у Москви, Победа ће биџи наша*). Од 20. октобра до 27. новембра у Ужицу је радила партизанска радио-станица. То је била радио-станица Врховног штаба НОПОЈ.

***Ужички одред у борби за ѡроширење
и одбрану ослобођене ѡтериторије***

У току октобра и новембра 1941. године партизански одреди Западне Србије, Шумадије и Поморавља воде оштре и тешке борбе са окупаторским снагама за проширење ослобођеног подручја, и у исто време пружају снажан отпор немачким јединицама које, уз помоћ Недићевих и Љотићевих снага и четника Косте Пећанца, појачавају офанзивна дејства против слободне територије са циљем да је заузму. Веће борбе распламсале су се, пре свега, око градова, а посебно Шапца, Ваљева, Краљева и на правцу Горњи Милановац – Крагујевац. Како је устанак масовно захватио ово подручје, у борбама које су вођене у време привремене партизанско-чет-

ничке сарадње до 1. новембра 1941, поред партизанских учествовали су и поједини четнички одреди Драже Михаиловића (Шабац, опсада Ваљева, блокада Краљева, код Вишеграда).

Ужички партизански одред као једна од способнијих војничких јединица у то време одиграо је значајну улогу у борбама које су вођене на више сектора и праваца. У току опсаде Ваљева (крај септембра – половина новембра) делови Ужичког одреда, са јединицама Ваљевског и Другог шумадијског одреда, ангажовани су у борбама на правцима Ваљево – Косјерић и Љубовија – Бајина Башта. На правцу Ваљево – Ужице крајем октобра налазило се 9 чета Ужичког одреда.²² Више пута Немци су покушавали да се од Ваљева пробију према Ужицу, али су били одбијени. Све до пред крај новембра партизанске јединице су упорно држале фронт на Буковима, спречавајући продор немачких снага према Ужицу. Исто тако, делови Ужичког одреда и партизанске снаге северозападне Србије, у сарадњи са појединим четничким одредима тога подручја, дуже времена су се супротстављали немачким јединицама које су покушавале да овладају тим просторима и да долином Дрине продру ка Ужицу. Ради обезбеђења са запада, од правца Вишеграда и Прибоја, где су се налазиле италијанске, а у Вишеграду и усташке јединице, а и ради ширења слободне територије, на том сектору у периоду октобар – новембар вођене су борбе различитог интензитета. То су чиниле неке чете Ужичког одреда и партизани санцака и источне Босне и поједине четничке јединице из ужичког краја и Босне у време лабаве партизанско-четничке сарадње на том подручју.

На даљи развој устанка у ужичком крају у великој мери су утицали партизанско-четнички односи. Овде су се оштрије испољиле разлике између два покрета антифашистичког смера. Услед сплета унутрашњих и спољних околности, од фазе међусобне толеранције и привремене сарадње у току лета и јесени, почетком новембра дошло је до озбиљних размимоилажења, оружаног сукоба и прекида започете сарадње. Народноослободилачки и четнички покрет носиле су друштвене снаге са различитим, а у нечему и супротним идеологијама, програмима и војној стратегији, што је доводило до поларизације у народу и опредељивања за један и други покрет. Још у Ужицу се показало да су главни узроци сукоба између народноослободилачког и четничког покрета били различити приступи борби против окупатора (активна борба, тактика чекања), питању власти и националном питању. Осим тога, видљива су настојања четника, уз подршку Југословенске избегличке владе и западних савезника, посебно владе Велике Британије, да се све устаничке снаге, па и партизани, ставе под ко-

---

²² Никола Љубичић, *Ужички НОП одред*, 177–202.

манду пуковника Драже Михаиловића, што Врховни штаб НОПОЈ није прихватио.

Охрабрен повезивањем са избегличком владом, која је четнике прихватила као ЈВУО, и подршком владе Велике Британије, Дража Михаиловић кренуо је у оружани напад на партизанске снаге. Четничка команда одлучила је да најпре изврши напад на Ужице као центар слободне територије. До тога је дошло у ноћи између 1. и 2. и 8. и 9. новембра, али су оба пута четници одбијени. Слично се догодило и у Чачку у ноћи између 7. и 8. новембра и неким другим местима (Горњи Милановац, Ивањица, ваљевски крај).²³ У борбама које су вођене у првој половини новембра четници су били поражени и притешњени на Равној гори. После оружаног сукоба створен је непремостив јаз између партизана и четника у ужичком крају и Западној Србији и Шумадији. Уместо борбе против окупатора, у тежњи да уништи НОП, четничка команда извршила је легализацију својих одреда, изузев мањег броја, тако што су се прикључили оружаним снагама генерала Милана Недића. Дража Михаиловић је одбио да ступи у борбу против Немаца кад су њихове јединице крајем новембра кренуле у завршну офанзиву на центре Ужичке републике – Ужице и Чачак. У исто време четници почињу да се у борби против „комуниста“ тј. партизана ослањају на окупатора да би ускоро пали на позиције колаборације. У време немачке новембарске офанзиве према Ужицу прешли су и у директне нападе на партизанске јединице и поједина места где су се оне налазиле.

Сукоб четничких и партизанских одреда олакшао је немачким снагама да крајем новембра заузму Ужице и поново окупирају слободну територију. Устанички покрет је јако ослабљен. Дошло је до осипања јединица оба покрета, а посебно партизанског. С друге стране, јачале су јединице Недића и Љотића и друге снаге које су биле против устанка. Судар и разлаз два покрета имао је и шири значај. Он ће у великој мери дати обележје ослободилачком покрету и политичким, војним и друштвеним збивањима, не само у ужичком крају и Србији, већ у читавој земљи и одразити се и на послератни живот у Југославији.

Иако се војна и политичка ситуација погоршавала, ослабљени партизански одреди наставили су да бране ослобођену територију па борбе нису престајале. Од средине новембра немачка војна команда припрема општи напад на центар слободне територије. У операцији „Потхват Ужице“ требало је да јаке немачке снаге, уз помоћ јединица Милана Недића, Димитрија Љотића и Косте Пећанца изврше обухват и уништење партизанских

---

²³ Живота Марковић, н.д., 368–382; В. Глишић, н.д., 205; З. Марјановић, н.д., 367.

одреда у ширем региону Ужица, Пожеге и Чачка. После опсежних припрема, 25. новембра 1941. године почео је општи напад немачких дивизија. У наређењу које је генерал Беме издао оперативним јединицама стајало је да се „за целу Србију има створити застрашујући пример који мора најтеже погодити целокупно становништво“. Нападајући из више праваца, уз подршку авијације и тенкова, у офанзиву су пошле јаке снаге 342. и 113. немачке пешадијске дивизије. Док су Немци нападали углавном дуж главних саобраћајница, Недићеве и Љотићеве јединице и поједини четнички одреди штитили су с бока њихово наступање и прочешљавале ближу околину и терен. То је била завршна фаза велике немачке офанзиве коју су немачке трупе, уз помоћ квислиншких јединица, већ два месеца водиле против слободне територије Западне Србије и Шумадије.

Исцрпљени партизански одреди нису били у могућности да се дуже успешно супротставе надмоћнијим немачким снагама. Врховни штаб наредио је партизанским одредима да пруже што дужи отпор непријатељу и да се постепено повлаче према Ужицу и даље ка Санцаку и Јавору. На састанку у Врховном штабу, 26. новембра, у Ужицу са групом војних и политичких руководиоца партизанских одреда расправљано је о одбрани, колико је то време дозвољавало. Још се чинило да шира околина Ужица има погодних места за одбрану и да Немци неће тако брзо продрети. Али догађаји су показали да таква процена није била реална. Ситуација на положајима се погоршавала. Јединице 342. пешадијске дивизије борбене групе „Запад“, јачине око 3100 војника, нападале су правцем Ваљево – Пецка – Љубовија – Бајина Башта, а потом преко Кадињаче на Ужице. Борбена група „Север А“ са око 4000 војника продирала је од Ваљева преко Косјерића према Ужицу.

Највећи део јединица Ужичког партизанског одреда налазио се на положајима према Ваљеву. Оне су пружале снажан отпор Немцима на положајима Ластре и Букова. Жестока борба приметна се 28. новембра на превоју Букови где су положаји били поседнути у више линија, а путеве минирани. Ту су се непријатељу испречиле чете Ваљевског одреда, 1, 2 и 4. ужичка чета Ужичког батаљона, затим две чете Шумадијског батаљона и 1. златиборска чета. Увече 27. и пре подне 28. новембра у подножју и око гребена Букова вођена је жестока борба. Смењивали су се јуриши и противјуриши. Немци су непрекидно засипали партизанске положаје гранатама и минама, а њихова авијација помагала свом стрељачком строју. Мада су партизански борци на Буковима дали све од себе што су могли учинити, десетоструко јаче немачке снаге око 14 часова пробиле су њихове положа-

је и наставиле наступање ка селу Ражани. Увече су Немци стигли у Косјерић, а предњи делови до Црнокосе.²⁴

За то време рачанске чете Ужичког одреда са јединицама Ваљевског одреда и делови 1. батаљона Посавског одреда водили су борбе са немачком борбеном групом која је наступала правцем Ваљево – Љубовија – Бајина Башта. Немачке јединице успеле су да 27. новембра продру у Љубовију. Партизани су у току 28. новембра на положају испред села Оклетца успели једно време да задрже немачки продор, али их је непријатељ одбацио са положаја. Истога дана Немци су сломили отпор испред Рогачице и пред вече ушли у Бајину Башту. Рачани су се повукли на Тару, а Посавци према Кадињачи. Ту ће ускоро стићи и Орашка чета 2. шумадијског одреда која се повлачила од Љубовије.²⁵ И немачка 113. пешадијска дивизија која је наступала долином Западне Мораве, сламајући отпор тамошњих партизанских одреда, успела је да уђе у Чачак 28. новембра поподне. Циљ и једне и друге дивизије био је заузимање устаничког центра Ужица, стежање обруча и уништење партизанских јединица.

Последња одбрана града

Продором немачких борбених група озбиљно је већ 28. новембра угрожено Ужице. Њихова обухватна кљешта почела су да се стежу. Постао је јасно да се град неће моћи дуго бранити. Тога дана из Врховног штаба упућени су њихови чланови Милован Ђилас и Иво Лола Рибар у правцу Косјерића. На Црнокоси су Кочи Поповићу, команданту Посавског НОП одреда, наложили да се прикупе партизанске јединице које су биле у повлачењу и на овом сектору непријатељу пружи што дужи отпор, што је овај и учинио. Између 28. и 29. новембра немачке јединице су се затекле у подножју Црнокосе. На самој Црнокоси, на положајима подесним за одбрану, налазили су се делови Ужичког одреда – 1. златиборска чета, 1. црногорска и део друге црногорске чете 1. ужичког батаљона, и 4. посавско-тамнавски батаљон Посавског НОП одреда. Овај положај бранило је око 200 до 250 бораца, а нападао приближно 2600 припадника 342. немачке пешадијске дивизије.²⁶

Немци су почели напад јаком артиљеријском и минобацачком ватром, а затим су кренули тенкови и пешадија. Партизанске јединице су се хра-

---

²⁴ В. Глишић, н.д., 251–253; Ј. Марјановић, н.д. 363–375.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

бро бориле и пружиле јак отпор, нарочито колони која је наступала друмом, па је у почетку споро напредовала. Али кад се појавила авијација и устремила на борбени поредак партизана и кад је немачка деснокрилна колона ударила у бок, браниоци су и поред жестоког отпора били присиљени да одступе према Јеловој гори, како би избегли да буду опкољени. Немци су се приближавали Ужицу без изгледа да се могу зауставити. Партизанске јединице се повлаче ка Санцаку.

Према неким подацима, пре пада Ужица, Коча Поповић је упућен на сектор Вишеграда да тамо са партизанским јединицама и четницима из источне Босне, са којим је још постојала сарадња, ојачају устаничке снаге, шире слободну територију и створе услове за прихват бораца који су се повлачили из Србије. Али било је прекасно. Непријатељ је наставио наступање и пред подне избио пред села Пониковицу и Добродо. У том рејону и на Трешњици пружена је последња одбрана града са севера. У томе су учествовали 1. црногорска, 1. рачанска и Словеначка чета „Иван Цанкар“ Ужичког партизанског одреда, затим делови 4. посавско-гамнавског батаљона Посавског одреда и Паланачке чета 2. шумадијског одреда. У почетку борбе Немци нису успели да својим предњим одредом разбију одбрану. Потом су увели у борбу јаче снаге и напали на широком фронту, уз учешће авијације која је бомбардовала и митраљирала партизанске положаје. После двочасовне оштре борбе, сломили су отпор бранилаца и збацили их са поседнутих положаја. Партизани су се повукли преко Јелове горе у правцу Кадињаче. Око 14.30 часова 29. новембра 1941. немачки тенкови и моторизована пешадија, бомбардујући и митраљирајући Ужице и околна брда, спустили су се од Трешњице низ Сарића осоје и ушли у град.

За то време, 29. новембра, на Кадињачи је вођена једна од најтежих битака за одбрану Ужица са западног правца.²⁷ Уочавајући опасност од надирања Немаца са те стране, Врховни штаб је 28. новембра упутио Раднички батаљон Ужичког одреда, коме су придодате две чете Посавског и Орашка чета 2. шумадијског одреда, на Кадињачу. То је био једини повољан положај за одбрану Ужица са западног правца. Њихов задатак био је да на том превоју задрже Немце што је могуће дуже како би се извршила евакуација из Ужица према Златибору. У драматичној и тешкој борби против много надмоћнијег непријатеља, иако нису успели да зауставе његово напредовање, храбри браниоци Кадињаче, показавши беспримерно јунаштво, пружили су нечувен отпор и задржали непријатеља неколико часова. Тако су Немце спречили да пресеку одступницу партизанским снагама приликом повлачења из Ужица. Део партизанских јединица које су се по-

---

²⁷ Јован Радовановић, 238–248.

влачиле са члановима Врховног штаба од Ужица правцем Чајетина – Борова Глава – село Радоиња биле су изложене сталном бомбардовању и митраљирању из ваздуха. Међу последњим Ужице је 29. новембра, кад су Немци већ улазили у град, напустио и Јосип Броз Тито и под тешким и критичним околностима стигао на Златибор.

После заузимања Ужица, брзо покретљиве нападне колоне немачке војске наставиле су прогон партизанских јединица у више праваца: према Златибору, Ариљу и Ивањици. Немци су 30. новембра сломили последњи партизански отпор у Чајетини и на Краљевој води. На Златибору су извршили тежак и свиреп злочин – побили око 150 тешких рањеника који су били евакуисани из Ужица и са слободне територије. Истог дана партизани су у Јабланици ослободили 319 немачких заробљених војника који су ту били повучени из Ужица.²⁸ Повлачећи се пред бројно и технички надмоћнијим непријатељем, смањене и даноноћним борбама, исцрпљене партизанске јединице, које су се кретале с Врховним штабом или у његовој близини, прешле су 1. децембра 1941. године реку Увац и стигле у Санцак. Река Увац била је демаркациона линија између немачке и италијанске окупационе зоне, па Немци на овом правцу нису даље ишли. Други део партизанских снага, делови Ужичког, Чачанског, Крагујевачког и Краљевачког одреда, покушали су да се још извесно време одрже у ужичком крају, на простору између Ужица, Пожеге, Ариља и Увца. До половине децембра непрекидно су водили борбе са немачким потерним одредима, којим су помагале Недићеве јединице, Љотићеви добровољци и неки легализовани четнички одреди. Пред надмоћнијим противником и ове снаге су се, осим Чачанског одреда, до 18. децембра повукле преко реке Увца.

Са Врховним штабом из Србије у Санцак је одступило око 2000 партизанских бораца. Они ће ући у састав 1. и 2. пролетерске бригаде и наставити борбу као језгро јединица Народноослободилачке војске Југославије која се рађала у ратном вихору. Промене до којих је дошло на ослобођеној територији у Западној Србији и Шумадији, посебно у Ужицу, пошто је био устанички центар одакле се руководило устанком, као и процеси који су настајали, иако у зачецима, указивали су на ток будућег друштвеног развојка. То се нарочито огледало: 1) на питањима нове војне организације, 2) организације органа народне власти – народноослободилачких одбора као антитезе старој власти, 3) питању односа између народа Југославије, тј. националном питању, 4) у погледу решавања политичких, економских, социјалних и других проблема у складу са циљевима антифашистичког на-

---

²⁸ Никола Љубичић, *Ужички одред*, 357.

родноослободилачког покрета који је предводила Комунистичка партија Југославије.

Слободна територија у време Ужичке републике подизала је морал и свест слободољубивих снага, не само у Југославији већ и у Европи, и била светионик слободе у време кад су код многих били увелико пољуљани. Као таква, била је подстицај јачању покрета отпора фашизму и антифашистичких снага. Због успеха народноослободилачког покрета у време Ужичке републике и оружаног сукоба до кога је у новембру 1941. године дошло између четника Драже Михаиловића и партизанских одреда, југословенско питање постало је један од проблема у односима између западних савезника и Совјетског Савеза у току рата, а у извесном смислу и у вези и са послератним уређењем не само Србије, већ и Југославије.

Извори:

- Народни музеј у Ужицу (НМУ), *Архивска збирка*, инв. бр. 20, 21, 3538, 4814.
НМУ, *Архивска збирка*, Аврамовић Миодраг Жико, *Сећање на догађаје у Ужицу историјске 1941*, необјављен рукопис.
Борба, 19. октобар 1941.
Вести, 8. октобар 1941.
Зборник НОР-а, т. I, књ. 2. Београд, 1952.
Зборник НОР-а, т. II књ. 2.

Литература

- Борковић** Милан, *Контрареволуција у Србији, квислиншка ујрава 1941–1945*, књига прва, Београд, 1979.
Вељашевић Љубомир, *Ужице у рату 1941. године*, у: *НОР и револуција у Србији 1941–1945*, Београд, 1972.
Вишњић Петар, „Априлски рат и немачко-бугарски окупациони систем“, *Ужичка република*, Београд, 1978.
Глишић Венцеслав, *Ужичка република*, Београд, 1986.
Ђуришић Митар, *Партизански одреди у Србији 1941*, Београд, 1982.
Крстонић Милосав, *Ужичка партизанска република, 1941*, Титоградови, Београд, 1977.
Љубичић Никола, *Ужички народноослободилачки одред „Димитрије Туцовић“*, Београд 1979.
Марковић Живота, *Комунистичка партија Југославије у Ужичком округу 1941. године*, Ужице, 1983.

Марковић Живота, *Народноослободилачки одбори и зачеци друштвених промена у ужичком крају 1941*, Титово Ужице 1985.

Марковић Живота, *Партизанско-четнички односи и привремена сарадња у Србији 1941*, Ужице, 2010.

Овен В. фон и **Битри** Ј. Хан, *Тенкови на Балкану*, (Извештај објављен у Берлину 1941).

Марјановић Јован, *Устаник и народно-ослободилачки рат у Србији 1941*, Београд, 1963.

Митровић Дојчило, *Западна Србија 1941*, Београд, 1975, 134.

Радовановић Јован, *Пожега у НОР и револуцији 1941–1945*, Пожега, 1986.

Чолаковић Родољуб, *Закиси из ослободилачког рата*, Београд, 1956.

Србија у рату и револуцији 1941–1945, Београд, 1976.

Dr Zivota MARKOVIC

The Region of Uzice in the Uprising in the Year 1941

Summary

This work is about the participation of people from Uzice region in the uprising in the year 1941, and its contribution in making free territory in West Serbia and Sumadija, called the Republic of Uzice. Antifascist determination of people from this region in March events and April war 1941 and the role of Uzice partisan unit in the struggle for liberation of the Region of Uzice in the summer and the autumn of 1941 are pointed out in particular sections. Besides, the author also points out the contribution and role of Uzice in the period from October to November, as a center of liberated territory and an example of organized life on free territory. In the final part of this work, the author wrote about the struggle of rebels and people in the last defense of the town from German units at the end of 1941.

KEY WORDS: Uzice, Uzice partisan detachment „Dimitrije Tucovic“, chetniks, Germans, anti-fascistic, uprising, war, committees.

УДК 94(497.11)"1941" ;
355.31(497.11)"1941"
Примљен рад: 07. II 2011.
Рад прихваћен: 18 III 2011.

Мр Драган КРСМАНОВИЋ

ВОЈНЕ ФОРМАЦИЈЕ 1941. ГОДИНЕ У УЖИЧКОМ ОКРУГУ

САЖЕТАК: Због свог геостратешког положаја, али и због успешног развоја народног устанка 1941. године, Ужички округ се нашао у центру ратних дешавања. На његовом подручју су деловале различите окупаторске, квинслишке и устаничке формације које су међусобно водиле борбу. Општи однос снага се мењао да би се крајем године ангажовањем свежих немачких снага завршио сломом устанка и реокупацијом целог округа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: војска, дивизија, борбена група, жандармерија, четници, партизани, одред, наоружање, обука, однос снага.

У кратком априлском рату немачке оружане снаге су 15. априла 1941. године, после борбе заузеле Ужице. И поред храбрости бранилаца, однос снага, опремљеност, обученост и ратно искуство били су на страни нападача, тако да се браниоци нису могли лако супротставити непријатељу. Нападачка 8. тенковска дивизија била је далеко супериорнија у односу на противавионске и пешадијске јединице спонтано окупљене за одбрану¹.

Капитулацијом Војске Краљевине Југославије² престале су да постоје оружане формације у дотадашњем облику. Ипак, на територији Ужичког округа није наступила потпуна пацификација и демилитаризација. Немачке окупационе снаге, под командом војног и војноуправног штаба, намењене за одржавање реда и мира и за стављање природних и привредних ресурса овог краја на располагање окупатора остале су. Ту су се налазиле снаге „цивилних органа“, намењене за одржавање реда и мира, првенствено јединице српских квинслишких власти – најпре комесарске управе па потом владе Милана Недића. Поред званичних органа власти у ову групу спадале су и различите „паравојне формације“ које су тесно сарађивале са владиним снагама, мада су имале и властите интересе. То су пре свега

---

¹ Велимир Терзић, *Априлски рат II*, Београд 1983, 449.

² Формално се радило о спровођењу одредаба примирја, али је по својој суштини то био акт капитулације.

„Љотићеви оружани одреди“ и четници Косте Пећанца. Трећу групу представљале су устаничке снаге груписане у две, идеолошки супротстављене формације – партизани и четници пуковника Драже Михаиловића. Чињеница да су се све ове формације бориле за властите интересе, а истовремено ступале у међусобну сарадњу од стратегијске до тактичке, оптерећену идеолошком компонентом, допринели су да се сукоби и сарадња истовремено одвијају на више нивоа и у више праваца. Немци су подржавајући или сузбијајући ове снаге покушавали да остваре што потпунију контролу свих ресурса ужичког краја уз што мање ангажовање властитих снага.

1. НЕМАЧКЕ СНАГЕ У УЖИЧКОМ ОКРУГУ 1941. ГОДИНЕ

Непосредно након завршетка априлског рата, на територији Ужичког округа распоређена је 60. пешадијска дивизија из састава 11. априлског корпуса 2. армије. Током месеца маја она је повучена, а њу је сменила 704. посадна дивизија,³ а у Ужицу су били смештени 1. батаљон 724. пешадијског пука. Овај батаљон је осим штаба имао и три пешадијске чете и митраљеску чету,⁴ а у августу 1941. године овим снагама је придодат и један вод 1. батерије 654. артиљеријског дивизиона.⁵

Поред ових, немачке снаге су обухватале и друге јединице и установе у функцији окупационог система. Територија Србија била је формално подељена на четири фелкомадантуре од којих је Седиште фелкомадантуре бр. 816 било у Ужицу⁶ (под командом пуковника Алберта Штокхаузена),

---

³ Мирјана Зорић, Филозофски факултет у Београду, необјављена докторска дисертација *Србија у устанку 1941*, 49. Ова дивизија је припадала дивизијама XV таласа – односно снагама за контролу територије. Команда је била у Ваљеву, њом је командовао генерал Боровски, а у свом саставу је имала два пука, 714. и 724. пешадијски пук, 654. артиљеријски дивизион, чету везе, пионирску чету, аутомобилску чету и логистичке делове. Имала је 8000 људи, попуњавана је људима старијег годишта, командни кадар је био учесник Првог светског рата, командири водова старости од 27 до 37 година а војници годишта од 1907. до 1913. У Србију је доведена из места Шемнице у Судетима у мирнодопском режиму, тако да није имала борбеног искуства а интензивна стражарска и гарнизона служба онемогућавала је квалитетну борбену обуку.

⁴ Военно-исторически альманах *Новый солдат*, бр. 84. Москва 2002. Формацијски свака чета је, поред осталог, требала да буде наоружана са 12 пушкомитраљеза и 3 бацача 50 mm а митраљеска чета 12 митраљеза и 6 бацача 81 mm.

⁵ Мање немачке снаге су на краће или дуже време деташоване у Пожегу, Бајину Башту, Ивањицу, рудник Лиса па чак и у Ражану.

⁶ Фелдкомадантура бр. 599. у Београду, 610. у Смедереву и 809. у Нишу

где су се налазиле и две чете 592. ландесшицен батаљона⁷ и 1. чета 64. полицијског батаљона. У јулу 1941. године, из Шапца је пресељена Крајскомадантура 847, немачка војна обавештајна служба (ABVER) и служба главног уреда безбедности Рајха (RSHA – чији је део и злогласни Гестапо). Имале су своје пунктове у ужичком крају, укључујући и једну испоставу и неколико одељака 20. групе тајне војне полиције⁸.

Најбољи увид у бројно стање немачких снага представљају подаци о броју људи који су се 21. септембра 1941. године повукли из Ужица. Укупно је у свим формацијама у граду укључујући и логистичке делове, војни дом и војну пошту било 1.217 војника а колона је при евакуацији била дуга скоро 6 километара. Након евакуације Ужица на територији Ужичког округа више није било немачких снага.

Ради сламања устанка у Србији немачко командовање је реаговало довођењем нових снага⁹. Најснажнија војна формација, која се после тешких борби „у луку Саве и Дрине“, од 25. новембра 1941. године ангажовала у наступању из Ваљева ка Ужицу била је 342. пешадијска дивизија¹⁰ (доведена из Француске а по завршетку операција на Балкану упућена на источни фронт). Ова дивизија је била ојачана једним оклопним батаљоном 202. пука 100. тенковске бригаде. На територији Ужичког округа ангажоване су борбене снаге: борбене групе „Запад“, чију су основу чинили припадници 699. пешадијског пука, јачине око 3.100 војника. Ангажова-

Немачки војник

⁷ Ландесшицен батаљони (landeschutzenbatalion) формиран су од људи старијих година и ангажовани су на обезбеђењу индустријских објеката и железничких пруга. Чета је бројала око 200 људи а били су наоружани само лаком наоружањем (по 8 пушкомитраљеза на чету).

⁸ *Историја Ужица II*, Ужице 1992, 234.

⁹ *Зборник НОР-а*, Т-12-1, стр. 500; У саставу јединица за ојачање, које су доведене са других простора (не рачунајући посадне и полицијске јединице) половином октобра у Србији се налазило око 56.000 немачких војника. Извештај начелника позадине команданта у Србији од 15. октобра 1941. године.

¹⁰ *Војна енциклопедија*, том 2, 470. Ова дивизија је припадала оперативним јединицама и била је знатно снажнија од посадних дивизија. Њом је командовао генерал Хофман, имала је три пешадијска пука, 697, 698. и 699. пешадијски пук, 342. артиљеријски пук, 342. извиђачки батаљон, 342. противтенковски батаљон, 342. пионирски батаљон, 342. батаљон везе, болничку чету, аутомобилску чету и мање логистичке делове. По формацији дивизија је имала 17.734 борца.

не су на правцу Ваљево – Пецка – Љубовија – Бајина Башта – Кадињача – Ужице.

Борбене групе „Север А“ , чију су основу чинили припадници 698. пешадијског пука, јачине око 4.000 војника које су ангазоване на правцу Ваљево – Косјерић – Ужице.

Након освајања Ужица, немачке снаге су преформирани у три групе које су до 1. децембра избиле на реку Увац, односно на демаркациону линију са италијанском окупационом зоном. Два дана касније немачке снаге су обуставиле дејства и почеле припреме за операцију „Михаиловић“ на Равној Гори. Од 5. децембра у граду се налазио један батаљон 268. пешадијског пука 113. дивизије¹¹. Већ 1. децембра у Ужицу је поново успостављен немачки окупациони систем преко Крајскомадантуре 874, која је била потчињена фелдкомандантури 610, чије је седиште у то време било у Врњачкој Бањи.

У наоружању немачких јединица преовладавала је класична пушка калибра 7,9 mm „Маузер“ модел 98 К или нешто модернизована и скраћена модела из 1935. године, са магацином од 5 метака. Пушка је већ била поприлично застарела али поуздана и једноставна за употребу. Праву предност давао је пушкомитраљез (односно митраљез) *Machinegewehr Model 34* (MG 34), и по својим техничким карактеристикама¹² и по начину употребе. На нивоу чете имали су и минобацаче као средства подршке. Ватрена моћ је вишеструко надмашила устаничке снаге. Систем веза је био далеко ефикаснији захваљујући радио везама а све време операција на захтев трупа са земље обезбеђивана је подршка из ваздуха.

2. АЛБАНСКА ЖАНДАРМЕРИЈА

Према окупационој подели Србије, фелдкомандатури бр. 816 била су потчињена и два среза на простору Косова и Метохије претежно настањена албанским становништвом. Албанску жандармерију са тог простора окупатор је користио у августу и септембру за акције у Ужичком округу. Део посаде у Ивањици, до ослобођења су били албански жандарми. Група

---

¹¹ О карактеру борби говори и извештај 342. пешадијске дивизије која наводи да је у борбама од 25. новембра до 4. децембра убила 707, заробила 312 и стрељала 93 партизана и запленила 4 топа, један минобацач, 2.723 пушке, 8 митраљеза и око 2 милиона метака уз истовремене губитке од 35 мртвих и 55 рањених војника.

¹² Johan Weeks, *II svjetski rat Streljačko naoružanje*, Zagreb 1980, 18–41, метак 7,92 mm Gewehr 98, маса 12,1 кг, пуњење реденик са 50 или добош са 75 метака, почетна брзина зрна 755 м/с.

ових жандарма је учествовали и у акцији на Дрежничкој градини, где је један од њих и погинуо¹³.

3. СНАГЕ ПОД КОНТРОЛОМ СРПСКИХ КВИНСЛИШКИХ ВЛАСТИ

Немци су са неповерењем гледали на било који вид оружаног организовања Срба. Због тога су увели стриктна ограничења, чак и за оружане формације под Недићевом командом. Због тога је организација ових оружаних одреда била сложена, нерационална и неефикасна.

Она је обухватала:

- жандармеријске јединице и наоружане полицијске службенике
- подофицирске оружане одреде
- четнике Косте Пећанца
- српске добровољачке јединице („љотићевци“)
- „легаллизоване четнике“ односно четничке јединице које су признате и подржаване од Недићевих власти а заузврат су водили борбу против комуниста

Окупатор је неадекватно реаговао на нарастајући устанак, споро одобравајући Аћимовићу па потом и Недићу да своје снаге повећа са 3.000 на 5.000 припадника и не дозвољавајући било какав војнички вид организовања Срба, макар и под немачком контролом. Тек у пролеће 1942. године формирањем Српске државне страже¹⁴ отпочело је формирање јединствених оружаних формација српске владе Милана Недића.

Оперативно обједињавање ових, у суштини веома разнородних формација, први пут је извршено у току немачке офанзиве ради сламања „Ужичке републике“. Владине снаге су, 22. новембра, обједињене у оперативну групу под називом „Шумадијски корпус“ којом је командовао пуковник Коста Мушицку (доцније командант Српског добровољачког кор-

---

¹³ Новак Живковић, *Дрежничка зграда*, Ужице 1969, 56. У немачком извештају се наводи: „Eigene Verluste: 1. Arnautе tot“

¹⁴ Бранко Богдановић, *Два века полиције у Србији*, Београд 2002, 118. Од пријављених добровољаца 3. маја 1942. године формирана је Српска државна стража (СДС). Она је била подељена на Пољску државну стражу, Граничну државну стражу, Градску државну стражу и Градску стражу Управе Града Београда. У време формирања имала је 15–17.000 припадника и била је као борбена снага под непосредном командом Милана Недића, а у погледу вршења полицијско-жандармеријске службе под Министром унутрашњих послова.

пуса)¹⁵. Нити једна од три групе (Рудничка, Гружанска и Западно-моравска) у току операција није учествовала у борбама на територији Ужичког округа, али су се након реокупације вршили „чишћење територије“ и били посадне јединице у насељеним местима¹⁶.

3.1. Жандармерија

Према *Одредбама о извршењу примирја између немачке и италијанске оружане силе*¹⁷ предвиђено је да се полиција и жандармерија врате на своје редовне дужности а што је у складу и са одредбама међународног права.

Након поделе земље и формирања НДХ, седиште Динске бановине је 23. маја 1941. године премештено у Ваљево а месец дана касније у Ужице. У Ужице је премештена и команда Дринског жандармеријског пука¹⁸, којим је командовао потпуковник Милан Цветковић. У целом округу дужност је вршило око 450 жандарма док их је у самом граду било око 90, а у Ужичком срезу у станицама: Биоска, Каран, Качер, Љубање, Кремна и Мокра Гора још око 50. У Ужицу је формирано и Предстојништво градске полиције, које је поред два надзорна чиновника имало и 10 полицијских агената 40 стражара. Све ове наоружане службе стајале су под контролом фелдкомандантуре 816 од које су добијале и упутства за рад. Одржавање реда и мира, као и пре рата вршила је скоро искључиво домаћа жандармерија¹⁹.

---

¹⁵ Младен Стефановић, *ЗБОР Димитрија Љошића 1934–1945*, Београд 1984, стр 161.

¹⁶ Сергије Живановић, *Трећи српски усџанак*, Крагујевац 2000, 499–513.

¹⁷ Велимир Терзић, *Априлски рат II*, Београд 1983, 464. Тачка 12. одредаба

¹⁸ Предвиђено је било да сва три пука броје 3000 жандарма. Како попуна није била задовољавајућа 17. августа је упућен позив нераспоређеним жандармима да се хитно јаве команди жандармерије у Београд ради распореда. До 24. јуна 1941. када је пензионисан, командант жандармерије био је бригадни генерал Милутин Стефановић (у децембру ухапшен а у марту 1942. упућен у заробљеништво); од 24. јуна до 12. септембра командант жандармерије је био пуковник Јован Тришић (у новембру ухапшен а у марту 1942. године одведен у заробљеништво); од 12. септембра командант жандармерије је дивизијски генерал Стеван Радовановић. На територији Србије су постојала три жандармеријска пука, Београдски, Нишки и Ужички пук.

¹⁹ Никола Љубичић, *Ужички НОП одред „Димитрије Туцовић“*, Београд 1979, 40–41. У свим среским местима налазила се команда по једног жандармеријског вода а жандармеријске станице су се налазиле у: Ужицу, Биоски, Збојштици, Карану, Кремнима, Мокрој Гори, Чајетини, Јабланици, Негбини, Љубишу, Бајиној Башти, Перућцу, Рогачици, Заглавцу, Заовинама, Калуђерским Барама, Косјерићу, Варди, Ражани, Пожеги, Горњој Добрињи, Пожешкој Каменици, Ариљу, Брекову, Мочиоцима, Ивањници, Девићима, Братљеву и Кушићима.

Жандарми су били наоружани карабином 7,9 mm маузер М.24, ножем и пиштољем 9 mm М.10/22 са два оквира, а одевени у поједностављену варијанту предратне жандармеријске униформе М.1939 са новим ознакама (двоглави бели орао са штитом и оцилима на грудима)²⁰. Нису били присталице комунистичких идеја, углавном патриоте и нису са симпатијама гледали на окупатора²¹. При предаји Ужица део жандарма је одбио да се бори против партизана и „пролива братску крв“ а и сам окупатор је констатовао тешке услове у којима је жандармерија извршавала своје задатке²². Ипак им то није превише помогло. Четници су то толерисали и понекад са њима сарађивали,²³ док су их партизани сматрали делом окупационог система и односили се према њима доста нетрпељиво²⁴.

3.2. Подофицирско-оружани одреди

Увиђајући недовољност снага за сузбијање устанка, Милан Недић је већ 5. септембра 1941. наредио формирање „девет оружаних одреда“ за борбу против комуниста²⁵. Ови одреди нису изводили борбене акције на подручју Ужичког округа, јер су у почетку немачке офанзиве задржани на Руднику. По слому устанка, у Ужицу је као посада распоређен 2. српски оружани одред мајора Матића.

²⁰ Бранко Богдановић: Исто, 117.

²¹ Дана 24. августа 1941. године Немци су у Косјерићу стрељали жандарма Вучка Лојаницу из Бранежаца.

²² *Зборник НОР-а*, Т-12-1, стр. 331–332. “Српској жандармерији ставља се приговор да се бори заједно са немачким трупима против својих земљака и патриота. Ова околност представља за српску жандармерију тешко морално оптерећење и она га тако и осећа”. Извештај генерала Бадера од 28. 8. 1941.

²³ У свом „Упутству“ из августа 1941. године Дража Михаиловић налаже својим потчињенима: „У погледу жандармерије која је у захвату реона среског команданта са њом одмах ухватити везе, држати у својим рукама тако, да њен рад буде у сагласности са нашим циљем у случају да иста буде приморана да се бори са Немцима против комуниста повести их и упутити у одреде покретних чета“, дакле склонити их да не морају да служе окупатору. Приликом уласка четника у Чајетину, жандарми су признали њихову „власт“ и остали на својим дужностима али су их партизани пар дана касније разоружали без борбе.

²⁴ *Ужичка република-зачетици и сећања 2*: Видан Аћимовић “Напад на Ариље 22. августа“, Ужице 1983, 124.

²⁵ Одреди су имали 60–100 бораца под командом 2–3 официра.

3.3. Оружани одреди Косте Пећанца

Прослављени четнички војвода из четничке акције у Македонији и из Првог светског рата Коста Миловановић-Пећанац, у међуратном периоду био је председник Главног одбора „Удружења четника за слободу и част Отаџбине“²⁶. Организација се преко својих одбора првенствено бавила ширењем националне свести и патриотских осећања и неговањем четничких традиција. Непосредно пред рат, када је већ постало јасно да се оружани сукоб не може избећи, учињене су мере да се формирају и четничке јединице, које би у случају рата дејствовале у позадини непријатеља или на његовој територији. Један облик ове организације био је формирање посебних јуришних (четничких) батаљона²⁷, који су уништени у току Априлског рата. Други облик је био давање овлашћења војводама Кости Пећанцу, Мини Станковићу и Илији Трифуновићу-Бирчанину да у случају рата могу организовати четничке одреде. Како су друга двојица пала у заробљеништво Коста Пећанац је остао једино овлашћено лице за вођење четничке борбе. Захваљујући угледу који је уживао, чланови предратне организације су се спонтано ставили под Пећанчеву команду очекујући да ће он повести борбу против окупатора. Када је он 27. августа 1941. године после „конгреса“ на Букуљи позвао народ на лојалност окупатору, изгубио је сваки легитимитет. Убрзо су га напустили све патриоте и они који су желели борбу против окупатора а његови одреди су потпуно стављени под Недићеву команду и укључени у борбу против устаника. Део Пећанчевих одреда није се у почетку јасно одредио према устанку, делимично учествујући у акцијама, посебно оним које су вођене против муслиманских и усташких снага из „Санцака“, али углавном избегавајући борбу. Њихови припадници нису нападали цивилне органе власти укључујући и жандармерију, а у владању су били самовољни и бахати. Звање четничког војводе је дељено масовно тако да је компромитовано²⁸.

---

²⁶ Д. Кићовић и М. Секулић, *Пуниша Рачић и/или о заблудама и диобама*, Андријевица 2010. Од поделе 1924. године постојала је и друга четничка организација „Удружење српских четника за Краља и Отаџбину Петар Мркоњић“, на чијем је челу до одласка у затвор био Пуниша Рачић.

²⁷ Душан Бабац, *Специјалне јединице југословенске војске у Априлском рату*, Београд 2006. Наредбом министра војске Краљевине Југославије од 23. априла 1940. године формирано је шест јуришних (четничких) батаљона. Део њихових припадника касније се придружио покрету пуковника Михаиловића.

²⁸ Јован Тришић, *О Милану Недићу*, 79. Право стање Пећанчевих четничких војвода описано је у писму лесковачког индустријалца Мила Стоиљковића потпуковнику Јовану Тришићу (команданту жандармерије) октобра 1941. године „Помагајте и спасавајте нас од ових војвода. Само у Лесковцу има их седам и ништа друго не раде већ пијанче и банче по

Најзначајнији представници Пећанчеве организације у ужичком крају били су Радомир Ђекић, Божидар Ђосовић – Божа Јаворски и Ђура Смедеревца. Њихови одреди су формиран пре партизанских и одреда пуковника Михаиловића, али су били релативно малобројни. Ђекићев одред имао је око сто бораца, одред Боже Јаворца око две стотине а одред Ђуре Смедеревца био је још малобројнији. На подручју Бајине Баште појављивали су се и војводе Миладин Петровић „Дрински“ са две стотине четника и Никола Шибалић са својим одредом. Након слома устанка део одреда је потпуно укључен у Недићеве оружане формације (одред Радомира Ђекића), а за активности у борби против „комуниста“ припадницима одреда је исплаћивана новчана надокнада²⁹. Део одреда је расформиран (одред Ђуре Смедеревца) а неки су се приклонили пуковнику Михаиловићу.

Пећанчеви одреди налазили су се у почетку устанка у необичној ситуацији. И сами у некој врсти побуне, илегално формиран, водили су борбу против муслиманских и албанских јединица у немачкој служби³⁰. Њих су цивилни органи квинслишке владе Милана Недића сматрали најпогоднијим ако је требало да одступе пред устаницима и предају власт (као у случају Ивањице и Ужица). Са друге стране они нису нападали немачке трупе. Према дисциплини су имали необичан однос. У формалном испољавању су неговали култ четничке круте дисциплине, а у пракси су се понашали потпуно самовољно издижући себе изнад било какве извршне и судске власти. У складу са четничким традицијама били су наоружани само лаким наоружањем са пуно фолклорних елемената и украса (често потпуно нефункционално опремање реденицима, двогледима, торбицама и сл.).

кафанама, лутајући наоружани пушкама и бомбама по улицама Лесковца, а у друштву Немаца, и застрашујући народ, који их гледа са страхом и неповерењем.

²⁹ ВА, ЧА, К-30, Ф-1, Д-5. Листа за исплату новчаних дневница за јануар 1942. На списку су поред војвода Ђекића и Плећаша и три четовође, два лекара и 123 четника Златиборског четничког одреда.

³⁰ НОР и Револуција у Србији 1941–1945. Младен Цолић, Оружане формације НДХ на граници према Србији и у Србији (Санцаку и Срему) 1941–1944. године, Београд 1972; 463. Према демаркационој линији која је утврђена 23. априла 1941. године Прибој, Нова Варош, Сјеница и Нови Пазар су припали немачкој а Пљевља, Пријепоље, Бијело Поље и Тутин италијанској окупационој зони. У немачкој зони распоређени су и усташко-домобрански гарнизони који су након коначног разграничења 7. јула 1941. године добили наређење да се повуку са простора Прибој-Нова Варош-Пријепоље и Сјеница. Због устаничких активности повлачење је реализовано тек почетком септембра.

3.4. Легализовани четници

Последњих дана новембра и првих дана децембра, четничке јединице пуковника Михаиловића нашле су се на периферији офанзиве коју су немачке снаге водиле против партизанских снага да би 5. децембра 1941. године и саме дошле под удар немачке операције „Михаиловић“. Процењујући да је даљи фронтални отпор узалудан наредио је да се његове јединице врате на матични терен, привремено пасивизирају, распусте или укључе у оружане формације Недићевих снага, такозвана „легализација“. Ова врста промене стране извршена је под притиском борбене ситуације, а формално окончана јануара 1942. године.

На територију Ужичког округа прелазак у Недићеву службу³¹ најпре су извршили Пожешки одред (капетана Вучка Игњатовића) и Ужичко-златиборски одред (мајора Манојла Кораћа). После борби на Руднику одреди су се првих дана децембра вратили на терен Пожеге и Ивањице и вршили „чишћење терена“ од заосталих партизанских јединица и појединаца и обезбеђивање комуникација за рачун Немаца. Због осипања људства Пожешки одред је имао око 600 бораца а Ужичко-златиборски око 400³². Одред мајора Манојла Кораћа био је након реокупације смештен у Збојштици а штаб у Ужицу³³. Борбена вредност ових одреда била је веома слаба. Покушали су да искористе присуство и потпору окупатора да би уништили остатке партизанских јединица на терену док су истовремено настојали и да буду маска за нелегаллизоване јединице и сами страхујући да их окупатор не уништи или зароби. Након реокупације округа Пожешки четнички одред је био део посаде у Пожеги³⁴.

У Ариљу се налазио одред капетана Гашића од око 300 бораца. Били су наоружани само стрељачким наоружањем а муницију су добијали преко

---

³¹ Мањи део старешина је легализацију извршио са пуном озбиљношћу, стављајући се у службу Недића и окупатора. Већина су то урадили по задатку, да би искористили предности извора снабдевања и информација, које им је званични статус омогућавао, истовремено остајући чврсто везани за пуковника Михаиловића и очекујући коначан обрачун са окупатором. Многи су на тим задацима били откривени и ликвидирани или послати у логоре.

³² Према извештају мајора Кораћа команди Српског шумадијског кора од 15. децембра 1941. године.

³³ *Ужички зборник*, бр. 23/1994, Милован Лукић, *Златиборски четнички корпус – трагом докумената*, 155. Кораћа је након именован за окружног начелника у Ужицу заменио Ђорђе Новаковић. Одред је имао три чете са командирима чета: потпоручник Милашин Тијанић и резервни наредници Будимир Прљевић и Коста Стаменић.

³⁴ У јануару 1942. године од легализованих четничких јединица створена је „Група одреда српске оружане силе“ под командом Вучка Игњатовића.

Недићевих органа. Крајем новембра 1941. године легализован је и до тада непознати Дрински самостални четнички одред под командом потпуковника Момчила Матића а имао је 580 бораца. Седиште му је било у Мокрој Гори а седиште штаба у Ужицу. Одред је обезбеђивао границу према Босни и пругу Ужице – Вишеград.³⁵ Део ових одреда се на пролеће 1942. године укључио у Српску државну стражу, део је остао у „полулегалном“ статусу док се део људства вратио у илегалу.

3.5. Српске добровољачке формације – љотићевци

Користећи привилегован положај код немачких окупационих власти, Димитрије Љотић је успео да да формира властиту „партијску војску“ од припадника покрета „Збор“. Прва јединица, названа „Прва ђачка добровољачка чета“ од 120 омладинаца била је формирана јуна 1941. године под командом поручника Будимира Никића. Развој устанка и немогућност постојећих органа да га угуше, условио је да се 15. септембра формира Српска добровољачка команда, за чијег је команданта постављен инжењеријски пуковник Коста Мушицки. Српски добровољачки одреди су узели учешћа у оквиру немачке операције за слом устанка али нису имали борбених акција на подручју Ужичког округа. Након реокупације округа 10. добровољачки одред је остао као посада у Ужицу,³⁶ а 3. ђачки добровољачки одред као посада у Пожеги.

4. ЧЕТНИЧКИ ОДРЕДИ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ³⁷

Основе за организацију „четничких одреда Југословенске војске“ пуковник Михаиловић је изнео у „Упутству“³⁸ којим је предвиђено формирање две врсте чета, које би се формирале у свим селима, варошима и градским квартовима. Прве, јачине 30–40 обвезника млађих годишта (20–30

---

³⁵ Ужички зборник, бр. 23/1994, Милан Лукић, Златиборски четнички корпус- трагом докумената, 155.

³⁶ Одред је у то време вршио и стрељања заробљених партизана по налогу окупационих власти

³⁷ Без обзира на званичан назив, у даљем тексту да би се нагласила разлика од других формација са сличним називом биће кориштен термин „одреди пуковника Михаиловића“ (без обзира што је он од 9. децембра 1941. године имао чин бригадног генерала).

³⁸ ВА, ЧА, К-7, Д-15/1. Упутство за извршење задатака четничких одреда Југословенске војске, август 1941. године. У упутству се разрађује организација и задаци јединица, првенствено чета које се формирају на територијалном принципу.

година), које морају „бити покретне због извршења општег задатка“ и друге, јачине 15–20 војника старијих годишта (30–40 година) које ће „бити стално на месту“. Нешто касније, у „Упуту за извршење мобилизације“³⁹ разрађује се организација кроз три врсте чета. Овом концепту Дража Михаиловић остаје веран до краја рата. На овим основама у лето 1941. отпочело је формирање четничких одреда и на територији Ужичког округа. Прва места у којима су основане четничке јединице везане за организацију пуковника Михаиловића била су Рибашевина и Каран, а на Златибору Љубиш⁴⁰. Пуни замах оне доживљавају у октобру месецу посебно након преузимања контроле над Пожегом која постаје центар њихове војне организације у ужичком крају. Борбена вредност јединица је била неуједначена а сем мањег ангажовања на правцу Вишеграда оне нису биле ангажоване у борби са окупатором.

У мобилизацији бораца полазило се од става да су сви војни обвезници резервни састав ових одреда тако да су „на папиру“ одреди били бројнији него што је реална слика на терену показала, јер су након евиденције војни обвезници углавном пуштани кућама са обавезом да се „јаве кад буду позвани“. Обука је била оскудна када је реч о вишим јединицама. Неки одреди никада нису заживели као целина већ само као збир сеоских чета. Нажалост, своје ватрено крштење и најжешће борбе ове јединице су имале против партизанских јединица у првој половини новембра, када су после неуспеха у Лужничкој долини и код Пожеге затварали правце према Равној Гори. Одреди су углавном били наоружани стрелачким наоружањем бивше југословенске војске⁴¹. Муниције није било довољно, а у борби је трошена нерационално. Командни кадар је стручно био квалитетан али оптерећен личним сукобима и суревњивошћу. Војнички састав није прихватио грађански рат тако да се млако држао у борби и после првих неуспеха се повлачио.

На територији Ужичког округа у лето и јесен 1941. године налазиле су се следеће јединице непосредно или посредно под командом пуковника Михаиловића.

---

³⁹ ВА, ЧА К-1,2/2-1. Упут за извршење мобилизације од 9. септембра 1941. године.

⁴⁰ Живорад Грујичић, *Златибор у равногорском њокрећу*, Чајетина 2003, 42.

⁴¹ Основа стрелачког наоружања била је пушка М24 7,9 mm израђивана по белгијској лиценци (*Fabric nationale*, Herstal, Belgija) а најзаступљенији пушкомитраљез чехословачка „Zbrojovke“ која је израђивана и по лиценци у Крагујевцу.

1. Златиборски четнички одред, под командом рез. потпуковника Андрије Јевремовића⁴², јачине 950 бораца. Одред је покривао широк терен јужно од Ужица и у свом саставу је имао 16 чета формираних на територијалном принципу у свакој општини по једна (Љубиш, Гостиље, Сирогојно, Рожанство, Јасеново, Негбина, Доброселица, Драглица, Јабланица, Семегњево, Чајетина, Шљивовица, Кремна...).

2. Рибашевински четнички одред, под командом капетана Милоша Новаковића. Команду је предао поручнику Стојку Филиповићу а од 31. октобра 1941. командант је рез. наредник Недељко Вукић. У одреду је било око 150 бораца.

3. Пожешки четнички одред, под командом капетана I класе Милоша Глишића па капетана II класе Вучка Игњатовића, око 1.200 бораца (по неким подацима и 1.600)⁴³. Начелник штаба капетан I класе Милош Глишић. Интендант капетан I класе Милутин Матијашевић. Бакионичка чета (командир Миљко Котарац); Глувачка чета (командир поручник Славољуб Илић); Горобилска чета (командир Милисав Станић); Рошка чета (командир рез. поручник Драгутин Илић); Пожешка чета (командир поручник Душан Дајић); Здравчићка чета; Висибабска чета; Гутаљска чета; Коњички вод (командир потпоручник Михаило Миљивојевић јачине 40 бораца); Жандармеријски вод (50 жандарма); Табановачка чета (командир поручник Милан Танкосић); Добродолска; Доњодобрињска; Средњодобрињска; Душковачка; Жежевичка⁴⁴; Ариљска; Каменичка, Годовићка, Гојнагорска, Каленићка.

4. Златиборско-ужички четнички одред, под командом мајора Мањола Кораћа⁴⁵. Мајор Кораћ је у време одласка Немаца из Ужица, од учи-

⁴² Андрија Јевремовић је представљао најзначајнију личност на подручју Златибора око које су се окупиле остале снаге отпора. Још пре устанка је заједно са Пећанчевим одредима организовао је одбрану Златибора од муслиманских банди. Личним ауторитетом је утицао да се велики број бораца определи за јединице пуковника Михаиловића који га је 10. октобра 1941. и формално поставио за команданта Златиборског одреда. Његовим хапшењем 31. октобра 1941. године комунисти су добрим делом пасивизирали јединице које су биле под његовом командом. У децембру се након бекства из партизанског заробљеништва „легализовао“ и учествовао у борби против партизана на Златибору.

⁴³ Неки аутори, попут Сергеја Живановића и Милослава Самарџића, спремни су да као стварно бројно стање прихвате број евидентираних обвезника у мобилизацијским списковима. Стварно стање у јединицама ја било знатно мање, јер је део обвезника након евидентирања враћан кућама, а за део није било наоружања. Стварно бројно стање могле би представљати прве чете односно број чета помножен са четрдесет бораца.

⁴⁴ Негде наведена као Жежевички одред под командом потпоручника Грујанца, јачине 70 бораца.

⁴⁵ Одред је крајем новембра легализован и прешао под контролу Недићевих власти.

теља Ђорђа Новаковића преузео команду над стотинак четника, припадника старог четничког удружења. Од њих је формирао Златиборско-ужички четнички одред, који је био једина јединица под командом пуковника Михаиловића у ослобођеном Ужицу. Пре уласка партизана у град одред је из Ужица отишао на фронт према Вишеграду. Одред се са вишеградског фронта преко Ужица 1. новембра пребацио у Пожегу и након тога дејствовао против партизана заједно са Пожешким одредом⁴⁶.

5. Црногорски четнички одред, под командом капетана Николе Младеновића, јачина 1.200 бораца.

Косјерићка чета (командир резервни наредник Пантић); Ражањска чета (командир жандармеријски наредник Саво Малбашаић); 1. Сечоречка чета (командир рез. капетан Перишић); 2. Сечоречка чета (командир рез. капетан Ђукановић); Субјелска чета (командир потпоручник Војимир Јосифовић); Скакавичка чета (командир рез. наредник Јордан Ивановић); Годевачка чета (командир рез. капетан Миодраг Цвијић); Мионичка чета (командир наредник Јовановић); Брајковићка чета; Росићка чета; Стојићка чета; Дреновачка чета.

6. Рачански четнички одред, који је формиран на планини Тари у региону Заовина а ангажован је у борбама на Паносу према Вишеграду⁴⁷.

Поред наведених јединица које су формиране на територији Ужичког округа, са ове територије вршили поуну и на њој или у непосредном окружењу извршавали борбена дејства у првој половини новембра на подручју Рибашевине, Карана и Косјерића у борбама против партизана учествовао је и Церски четнички одред под командом капетана I класе Драгослава Рачића. Одред је у пуном саставу имао око 2.500 а у борбама је ангажовао око 1.200 бораца.

Одлучна акција немачких снага која је отпочела 25. новембра 1941. године није оставила дилему генералу Михаиловићу у погледу исхода операција, али је учврстила његово уверење да треба сачувати људство за „одлучну борбу“. У том циљу он је одлучио да избегне фронтални отпор те да се врати герилском начину борбе. Својим одредима наложио је да се врате на сопствени терен користећи међупросторе у немачком распореду⁴⁸. По-

---

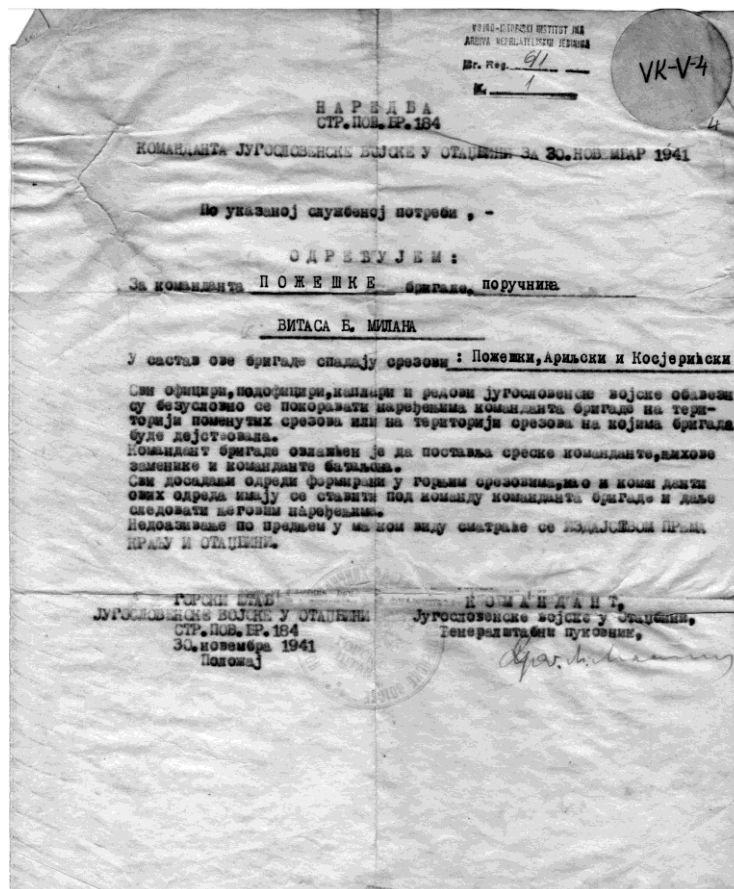
⁴⁶ У једном документу се помиње и Ужички четнички одред под командом капетана I класе М. Павковића али није нађена потврда за његово самостално постојање.

⁴⁷ Др Живота Марковић, Сарадња партизана и четника у североисточној Босни и у региону Вишеграда у јесен 1941. године, Историјска баштина, бр. 19, Ужице 2010. 128.

⁴⁸ ВА, ЧА, К-32, Ф-3, Д-10. Увидом у картон жанд. наредника Вукомана Бојовића из кога се види да је био „у шуми“ од 15. августа до 1. децембра 1941. године а након тога од 12. септембра 1943. године.

сле офанзиве на Равну Гору⁴⁹ он је дозволио и „легализацију“ дела својих одреда, па је део одреда формално прикључен Недићевим званичним формацијама у чему је имао помоћ Милана Калабића. У време немачке офанзиве 30. новембра 1941. донета је и одлука о променама у организацији јединица. Са организације одреда (који су били различите структуре и бројности) прелази се на бригадну и корпусну организацију.

Наредба команданта Југословенске војске у отаџини
стр. пов. бр. 184 од 30. новембра 1941. године

⁴⁹ Милосав Самарџић, *Генарал Дража Михаиловић и његова историја четничког покрета* 1, Крагујевац 2005, 220. Према немачком извештају у операцији „Михаиловић“ убијено је 12 Дражиних официра и војника, заробљено 484 борца и запленио 317 пушака.

Тог дана формиране су две бригаде за територију Ужичког округа, Црногорска бригада, капетана Младеновића и Пожешка бригада поручника Витаса⁵⁰. На формирању Ужичке бригаде радио је почев од 3. децембра 1941. капетан Милорад Митић, који је у време партизанске власти у Ужицу имао функцију „стални опуномоћеник при Врховном штабу партизана у Ужицу за окончање преговора око споразума“. У функцији команданта Ужичке бригаде он се потписује већ у току децембра, мада формирање бригаде ни изблиза није било окончан.

5. ПАРТИЗАНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Поступајући по одлукама партијског врха, у Ужицу је 7. јула 1941. године донета одлука о формирању **Ужичког народно-ослободилачког партизанског (НОП) одреда**. Предвиђено је да одред има седам чета: Ужичку, Пожешку, Ариљску, Рачанску, Моравичку, Златиборску и Црногорску чету, односно у сваком срезу по једну. За команданта одреда је одређен Петар Стамболић, инструктор покрајинског комитета КПЈ за Србију за Поморавски округ, а за комесара Милинко Кушић, студент. Прва герилска формација коју је формирала Комунистичка партија на простору Ужичког округа била је 1. ужичка партизанска чета формирана 22. јула, а на дан формирања имала је 22 бораца. Пожешка чета је формирана 27. јула, Ариљска 1. августа, Рачанска 3. августа, Моравичка 5. августа, Црногорска 12. и Златиборска 13. августа⁵¹. Месец дана касније 10. септембра 1941. године извршене су измене у командном кадру и учвршћена унутрашња структура одреда, а за команданта постављен учитељ Душан Јерковић.

По успостављању власти у Ужицу, командант Ужичког НОП одреда је својом наредбом бр. 5 од 30. септембра 1941. године, наредио мобилизацију војних обвезника од 18 до 40 година старости. Организацијска структура одреда се мењала, тако да је у октобру поред чета у одреду било и три батаљона Ужички, Ариљски и Раднички батаљон.

Ужички батаљон: У оквиру батаљона налазиле су се 1,2,3 и 4. ужичка чета (чете су просечно имале око 120 бораца), железничка чета и две златиборске чете. Потом су златиборске чете издвојене а железничка пребачена у раднички батаљон. Тако су у Ужичком батаљону остале четири

---

⁵⁰ ВА, ЧА, К-1, Ф-1, Д-6/1 Наредба стр. пов. 184 од 30. 11. 1941. Поручник Витас је погинуо 6. децембра 1942. у борби против Недићевих снага у с. Стапари.

⁵¹ Историја Ужица 2, Ужице 1992, 241.

ужичке чете под командом потпоручника Слободана Секулића⁵², са око 500 бораца.

Раднички батаљон Ужичког НОП одреда: формиран је крајем октобра од радника из фабрика, на железници и у занатским радионицама. У свом саставу је имао⁵³:

– кројачко-обућарску чету (вод кројача и вод обућара) са око 70 бораца; пекарску чету са око 50 бораца; железничку чету од 126 до 160 бораца; ткачку чету са око 140 бораца; чету у фабрици оружја (касније сврстани у две чете са око 300 бораца)⁵⁴

Ова формација се само условно може назвати борбеном. Тежиште активности ових чета је било на производњи а након завршетка посла или у ванредним ситуацијама су окупљане и кориштене за послове обезбеђења.

Градска чета: У граду је била формирана и самостална јединица позната као „Градска чета“ (позната и под називима „Посадна“ или „Одборничка“ чета). Њу су чинили чланови народноослободилачког одбора, команде места и особље из градских установа. Чета је бројала око 30–40 бораца. У граду је постојала и **чета градске милиције** са 35–40 милиционера и **Коњички вод** (касније назван ескадрон) са 50 наоружаних бораца-коњаника.

Ариљски батаљон: Средином октобра је у Севојну од бораца из ариљског краја формиран Ариљски батаљон састава 3 чете са око 300 бораца а у свом саставу је имала и Резервну ариљску чету од 86 бораца и омладинско-пионирски одред.

Рачанске чете: Партизански покрет у рачанском крају био је веома снажан посебно јер на терену, сем на планини Тари, није био активан конкурентски покрет пуковника Михаиловића. Веома брзо на подручју среза је формирано 7 чета са укупно 500–600 наоружаних бораца. Рачанске чете су се бориле на широком фронту и нису све до самог слома устанка формално стављене под јединствену команду али су одиграле значајну улогу и поднеле велике жртве како у борби против Немаца тако и четника у долини Дрине.

⁵² Никола Љубичић: Ужички народноослободилачки партизански одред „Димитрије Туповић“, Београд 1979, 161-168.

⁵³ Јован Радовановић: Раднички батаљон и борба на Кадињачи, Ужице 1998, 49.

⁵⁴ *Зборник радова са научног скупа „Ужички крај у јесен 1941. године“*, Јован Радовановић: Организациона структура и састав радничког батаљона са освртом на губитке у борби на Кадињачи, Ужице 1996, 99-102. Податке о бројном стању појединих чета треба узети са резервом јер су увећани. Део људства је увек био на радним задацима а чете оружара су претрпеле велике губитке приликом експлозије у фабрици оружја.

Пожешке чете: Од људства из среза пожешког формиране су две (кратко време и трећа) пожешке чете са око 200 бораца.

Златиборске чете: Без обзира што је претежно расположење у срезу златиборском било за конкурентски покрет, на Златибору су формиране две златиборске чете са око 150 бораца које су чврсто држале ситуацију у Чајетини и околини.

Црногорска чета, Моравичка чета и Словеначка чета „Иван Цанкар“ (са само 25 бораца).

Артиљеријска батерија: Средином новембра је формирана артиљеријска батерија од три оруђа (пољски топови 75 мм М12).

Ужички одред је био један од најснажнијих партизанских одреда и у свом саставу је имао од 2.500 до 3.000 бораца.

Поред Ужичког партизанског одреда на територији ужичког округа почетком новембра у време борби са четницима око Рибашевине, Карана и Косјерића борбена дејства су изводиле и друге партизанске јединице:

Драгачевски батаљон чачанског НО партизанског одреда (командант Богдан Капелан, јачине око 600 бораца)⁵⁵; Златарска партизанска чета (130 бораца); Ибарска партизанска чета (формирана реорганизацијом дела Копаоничког одреда); Рачанска чета 2. Шумадијског НО партизанског одреда

Као и крајем новембра у време велике немачке офанзиве:

Први батаљон Посавског народноослободилачког партизански одред и Орашка чета Другог Шумадијског народноослободилачког партизанског одреда

Начелна одлука да се не врши присилна мобилизација није спречила партизанске команде да развију широку кампању за добровољно али и „радно“ мобилисање бораца. Захваљујући томе као и довољној количини оружја коју је пружала Фабрика наоружања снаге партизанског одреда су брзо нарастале и до слома устанка су по броју али и по квалитету надилазиле снаге свог директног конкурента – одреде пуковника Михаиловића. Јединице Ужичког НО партизанског одреда биле су ангажоване у борбама против окупатора на правцима према Ваљеву, Љубовији и Вишеграду. У тим борбама јединице су стекле борбено искуство. Нижи командни кадар је био недовољно стручан али изузетно мотивисан док је у командовању

---

⁵⁵ *Ужичка република-зайиси и сећања 2*: Илија Алексић: “Драгачевци у борбама против четника“, Ужице 1983, 313-315. Прва чета Драгачевског батаљона је већ раније распоређена у Ужице и вршила је обезбеђење складишта у Врелима.

на вишем нивоу недостајало знања посебно у мерама запречавања, координацији и организацији ватре.

Захваљујући Ужицу као јаком логистичком центру и бази а посебно постојању фабрике оружја и муниције Ужички НО партизански одред био је, условно речено, добро наоружан⁵⁶. Опрема и наоружање су били ослоњени на опрему и наоружање југословенске војске⁵⁷. На територији округа су прикупљени оружје и опрема заостале из априлског рата.

ЗАКЉУЧАК

Ужички ратни округ је обухватао следеће срезове: ариљски(Ариље), рачански (Бајина Башта), моравички (Ивањица), црногорски (Косјерић), пожешки(Пожега), златиборски (Чајетина) и ужички са градом Ужицем⁵⁸. На овој територији живело је укупно 173.815 становника, од тога у 84.227 мушког пола. Укупни мобилизацијски потенцијал за рат на властитом тлу био је око 13–14.000 бораца и 3–4.000 лица у борбено позадинским јединицама. Овакав потенцијал знатно је умањила чињеница да је након априлског слома велики број Ужичана је одведен у заробљеничке логоре, посебно оних војноспособних и са завршеном војном обуком укључујући и већину официра⁵⁹. Становништво је скоро у целини било српске националности. На изборима, гласачи су се претежно опредељивали за традиционалне политичке партије⁶⁰.

---

⁵⁶ Јован Радовановић: Исто, 72. Укупно је за време „Ужичке републике“ у фабрици оружја и муниције произведено око: пушака 21.000, пушчаних метака 2.700.000, пиштољских метака 90.000, панцирне муниције 20.000, ручних бомби 30.000, 2.000 нагазних мина и ремонтвано 200 тешких и 300 лаких митраљеза, 5.000 топовских граната и 35.000 тромблонских мина.

⁵⁷ Пушка М24 7,9 мм а међу пушкомитраљезима је преовладавао чехословачки модел *Zbrojevka* М30 7,92 мм, масе 9,6 кг, оквир са 30 метака, почетна брзина зрна 762 м/с.

⁵⁸ *Зборник радова са научног скупа „Ужички крај у јесен 1941. године“*, Др Живота Марковић: Партизанско-четнички сукоб око питања власти као елемент нестабилности слободне територије 1941. године, Ужице 1996, 71. На територији ариљског среза било је 11 општина, златиборског 16, моравичког 14, пожешког 22, рачанског 14, ужичког 11 и град Ужице.

⁵⁹ Раде Познановић: Ратни заробљеници 1941-1945 из ужичког краја, Ужице. Из срезова: ариљског 638, рачанског 347, моравичког 820, црногорског 311, пожешког 822, златиборског 282 и ужичког 936, укупно 4.161.

⁶⁰ На последњим предратним изборима, у Ужицу, листа ЈРЗ коју је предводио др Цветко Зотовић добила је 4.018 гласова, листа удружене опозиције на Мачековој Земалској листи 2.573 гласа и листа Љотићевог „Збора“ 385 гласова.

Под оружјем је 1941. године у оквиру немачких окупационих трупа било од 1.200 до 8.000 бораца. Српске квинслишке власти имале су на располагању од 500 до 1.500 бораца укључујући и одреде Косте Пећанца. Устаничке снаге су у устанку најалост остале подељене. Јединице НОП одреда имале су од 500 (почетком септембра) до 4.000 бораца (крајем новембра) а четнички одреди Југословенске војске од 500 до 3.500 бораца бораца. За одреде пуковника Михаиловића већина војних обвезника се изјаснила у црногорском, пожешком и златиборском срезу, у моравичком срезу је био велики утицај Пећанчевих снага иако оне нису биле бројне, док се у преосталом делу округа већина обвезника изјаснила за партизанске одреде.

Са становишта употребе снага и борбене активности, на територији Ужичког округа, период од завршетка Априлског рата до краја 1941. године имао је три своје фазе у којима се организација, однос снага и тактика мењала код свих зараћених страна:

1. **Први период:** Устанак (од почетка организације група отпора до 31. октобра 1941. године):

Период у коме су устаничке снаге мобилизацијом људства оствариле бројчану надмоћ а користећи заостало наоружање Југословенске војске и равнотежу ватрене моћи. Општи однос снага је био повољан за устанике посебно јер су непријатељске снаге биле подељене у више група и изложени изолованим нападима. Немачко командовање је средином септембра правилно проценило да је опстанак изолованог гарнизона у Ужицу доведен у питање и правовремено евакуисало своје снаге из Ужица чиме је спречило губитке. Том приликом је учињен пропуст јер су приликом повлачења оставили велике материјалне резерве укључујући фабрику оружја и новац у народној банци који су након тога пали у руке устаника. Квинслишки апарат није био до краја формиран а његови оружани одреди били су малобројни и расцепкани, недовољно наоружани и неадекватно вођени. Партизанске снаге су повеле одлучну акцију користећи офанзивну тактику првенствено нападом на изоловане одреде жандармерије и комуникације. Резултат је био омасовљавање војних јединица, ратни плен и фабрика наоружања која је допринела даљем наоружању јединица. Четничке јединице пуковника Михаиловића су се држане доста суздржано дајући предност успостављању организације и пропаганде. Оваквим радом су омасовили одреде и прикупили значајне количине наоружања али су у целини заостјали по организацији и квалитету јединица за конкурентским, партизанским покретом.

Општи однос снага био је повољан за устанике: наспрам око 1.200 окупаторских војника и око 500 бораца у квинслишким формацијама налазило се око 2.000 партизанских бораца и бораца под командом генерала Михаиловића (и још 300 у то време устанички оријентисаних пећанчевих четника). Однос снага је био још повољнији када се констатује да су квинслишке снаге биле деморалисане и пасивизирани а немачке због дефанзивног положаја у коме су се налазиле нису могле да искористе своју техничку надмоћ.

2. Други период: Сукоби унутар устаничких снага и почетак грађанског рата (од 1. до 25. новембра 1941. године):

Период у коме је тежиште борбених активности било на међусобном сукобу партизанских и четничких јединица⁶¹. Окупаторске и квинслишке снаге су биле потиснуте са територије Ужичког округа. Партизани су консолидовали власт у Ужицу и већем делу округа, док су јединице пуковника Михаиловића потиснуте у источни и јужни део, убрзаном мобилизацијом формирале и попуњавале нове јединице.

У борбама против јединица пуковника Михаиловића партизанско командовање је испољило умешност маневром по унутрашњим правцима, иницијативом и упорношћу а борци издржљивошћу и одлучношћу у борби. На тај начин остваривана је надмоћност на изабраним правцима⁶² која је комбинована са техничком надмоћношћу и бољом попуном муницијом резултирала успехом.

Међусобни, двонедељни крвави, сукоби поред обостраних губитака од око 1.500 бораца довели су до обуставе опсаде Краљева и Ваљева и међусобне исцрпљености. У борби потиснуте снаге пуковника Михаиловића⁶³ окренуле су се сарадњи са квинслишким снагама.

⁶¹ Никола Љубичић: Исто, 215. У време отпочињања борби али и након тога делови Ужичког партизанског одреда су се налазили на фронту према окупаторским снагама: код Ваљева 1. рачанска, 2. ужичка, 2. пожешка, део Црногорске, око Варде 1. пожешка, код Љубовије 2, 3. и 4. рачанска и 2. златиборска чета а према Вишеграду и Новој Вароши 3. ужичка и 1. златиборска чета.

⁶² *Ужичка република-зайиси и сећања 2*; Чедомир Друловић: „Златарска чета у одбрани Ужичке републике“, Ужице 1983, 384-387. Карактеристичан је пример Златарске чете која је за само две недеље учествовала у борбама код Карана, Косјерића, Бајине Баште, Љубовије и Радоиње увек дејствујући офанзивно и брзо мењајући тежиште.

⁶³ Управо тих дана пуковник Михаиловић је добио међународну подршку као „вођа снага отпора у Југославији“ али је помоћ коју је тих дана добио од савезника била симболична. Због природе герилског начина ратовања ни да су партизани заузели простор Равне Горе то не би значило слом Михаиловићевих снага као што то није било ни двадесетак дана касније након немачке офанзиве.

3. **Трећи период:** Немачка офанзива и крај „Ужичке републике“ (од 25. новембра до краја децембра 1941. године):

Довођењем свежих снага за гушење устанка немачко командовање је успело да оствари неопходну надмоћност како у броју тако и у квалитету снага. На свим правцима удара немачке снаге су лако савладале отпор, користећи поред фронталног притиска бочне обухвате, настојећи да окруже и униште брениоца.

У супротстављању немачкој офанзиви партизанско командовање је тајило на стратегијском нивоу погрешно процењујући снаге непријатеља и властиту способност отпора. Учињени су значајни пропусти у запрецавању а отпор није адекватно координисан а нису постојали планови за одступање на резервне положаје. Систем веза је превише био ослоњен на курирску службу и жичне везе тако да је проток информација био спор посебно у време немачке офанзиве и наглог мењања ситуације.

Почетком децембра удару су биле изложене и снаге пуковника Михаиловића, посебно његов штаб на Равној Гори. Однос према припадницима устаничких снага био је донекле различит. Док се према партизанима предвиђао најоштрији третман и потпуно уништење, Михаиловићеве снаге су третиране као непријатељске али је према њима предвиђен нешто блажи поступак⁶⁴. Маневришући и користећи међупросторе и разуђен терен његове снаге су се у већини извукле из окружења. Мањи део снага је разоружан и заробљен док се део, користећи наклоност власти укључио у њихов састав.

Фронтални отпор је омогућио немачким јединицама да користећи тактичке радње из правила о борбеној употреби јединица слома отпор брениоца на начин како је то рађено на фронтонима у Француској или првих месеци на источном фронту. Брзи продори комуникацијама, широки обухвати и коришћење јединица мање борбене вредности (у овом случају посадених и квинслишких) за ликвидацију цепова отпора и чишћење терена.

Коначан успех немачке офанзиве не би могао бити угрожен ни да су све снаге отпора дејствовале јединствено, по усаглашеном плану и уз целисходније груписање снага. Само би напредовање било успорено а губици нападача већи.

---

⁶⁴ *Зборник НОР-а*, Т-12-1, 651-656. Према Заповести за коначно уништење устанка у Србији од 18.11.1941. предвиђено је: „Где год се појаве комунистичке банде треба их уништити. Све четничке формације Драже Михаиловића разоружати и заробити“

До краја децембра 1941. партизани су практично протерани са територије ужичког округа, снаге пуковника Михаиловића су потиснуте у илегалу или „легаллизоване“ а окупатор је поново овладао ужичким крајем.

Извори:

ВА, ЧА, К-30, Ф-1, Д-5
ВА, ЧА, К-7, Д-15/1.
ВА, ЧА, К-1, 2/2-1.
ВА, ЧА, К-32, Ф-3, Д-10.
ВА, ЧА, К-1, Ф-1, Д-6/1
Зборник НОР-а, Т-12-1.

Литература:

Военно-исторически алманах *Новији солдај*, бр. 84. Москва, 2002. Војна енциклопедија, том 2.
Бабац Душан, Специјалне јединице југословенске војске у Априлском рату, Београд, 2006.
Богдановић Бранко, *Два века полицаје у Србији*, Београд, 2002.
Грујичић Живорад, *Златибор у равногорском покрету*, Чајетина, 2003.
Живановић Сергије, *Трећи српски устанак*, Крагујевац, 2000.
Живковић Новак, *Дрежничка брига*, Ужице, 1969.
Зорић Мирјана, *Србија у устанку 1941*, Филозофски факултет у Београду, необјављена докторска дисертација.
Историја Ужица II, Ужице, 1992.
Кићовић Д. и **Секулић** М., *Пуница Рачић и/или о заблудама и диобама*, Андријевица, 2010.
Лукић Милован, *Златиборски четнички корпус – шрагом докумената*, Ужички зборник, бр. 23, Ужице, 1994, 149–174;
Љубичић Никола, *Ужички НОП одред „Димитрије Туцовић“*, Београд, 1979.
Марковић Живота, *Партизанско-четнички сукоб око питања власти као елемент нестабилности слободне територије 1941. године*, Зборник радова са научног скупа „Ужички крај у јесен 1941. године“, Ужице – Београд, 1996, 71.
Марковић Живота, *Сарадња партизана и четника у североисточној Босни и у региону Вишеграда у јесен 1941. године*, Историјска баштина, бр. 19, Ужице, 2010, 117–132.
Познановић Раде, *Рајни заробљеници 1941–1945 из ужичког краја*, Ужице, 2010. **Радовановић** Јован, Раднички батаљон и борба на Кадињачи, Ужице, 1998.
Самарцић Милосав, *Генерал Дража Михаиловић и његова историја четничког покрета 1*, Крагујевац, 2005.
Стефановић Младен, *ЗБОР Димитрија Љошића 1934–1945*, Београд, 1984.

Терзић Велимир, *Априлски рат II*, Београд, 1983.

Тришић Јован, *О Милану Недићу*, б. м. 1960.

Ужичка република – *закони и сећања 2*, Титоово Ужице, 1983.

Цолић Младен, Оружане формације НДХ на граници према Србији и у Србији (Санцаку и Срему) 1941–1944. године, НОР и Револуција у Србији 1941–1945. Београд 1972; 457–476.

Weeks Johan, *II svjetski rat Streljačko naoružanje*, Zagreb, 1980.

Dragan KRSMANOVIC

Military Formations in the Year 1941 in Uzice District

Summary

Uzice district was in the center of war operations in the autumn of 1941. Although there were a small number of them in the beginning, uprising forces liberated the whole district with firm and offensive action. They participated in battles towards Valjevo, Ljubovija and Visegrad. Civil war began in November, when partisan forces dominated upon Draza Markovic detachments. However, energetic action of German fresh forces broke the rebellion, expelled partisans, pushed General Mihailovic detachments into underground and reoccupied the whole Uzice district. The general balance of forces changed during the year, but superiority of German command and firepower of its units showed that the frontal resistance was impossible in that phase of the war.

KEY WORDS: army, division, military group, gendarmerie, chetniks, partisans, detachment, arms, training, balance of forces.

УДК 94(497.11)"1941";
355.48(497.11)"1941"
Рад примљен: 23. II. 2010.
Прихваћен: 18. III. 2011.

Др Милован ЛУКИЋ

РАЧАНСКЕ ПАРТИЗАНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ 1941. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У раду је приказана руководећа улога КПЈ у припреми, организовању и вођењу оружане борбе против окупатора и њихових сарадника, настанак и развој рачанских чета и њихова борба за ослобођење ужичког краја, као и одбрана слободне територије. Говори се и о периоду после непријатељске офанзиве, када се Рачански батаљон нашао у ватреном обручу далеко јачег непријатеља и у „загрљају зиме“, када је почело његово осипање, а затим расформирање. То је омогућило окупатору и квислинзима да предузму праву хајку, како би похватили рачанске борце, растурене по селима, обесхрабрене и беспомоћне.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: КПЈ, Срески комитет, борбена група, чета, акција, Рајак Павићевић, Миленко Топаловић, Душан Вишић, Душан Јерковић, борба, Рачанска чета, Рачански батаљон, Тара, Љештанско, Перућац, логор.

Руководећа улога КПЈ у стварању и јачању оружаних снага устаника 1941.

После окупације Србије, Немци су предузели мере да обнове стари апарат власти и да га ставе у своју службу. Бановинске управе, среска начелства и општине биле су под непосредним руководством Немаца. То потврђује и извештај Дринске бановине од 24. јуна 1941. године у којем, између осталог, пише: „Доласком немачких трупа у нашу земљу све су управне власти морале према наредби немачких месних команданата да извршавају њихова наређења“.¹

Насупрот тежњама окупатора и домаћих сарадника да учврсте окупациони систем, руководство КПЈ предузело је организационе и друге мере како би, пре свега, своје чланове и чланове СКОЈ-а и симпатизере припремила, наоружала и оспособила да поведу оружану борбу против окупатора и домаћих сарадника. У току Априлског рата многе јединице југословенске војске, повлачећи се испред Немаца, остављале су по комуникацијама

---

¹ Војни архив, Недићева архива, кутија 19, ф. 1, бр. рег. 6/2. (даље ВА, Нда).

оружје и опрему.² Оружје разбацано крај путева, по ливадама и пољима народ је самоиницијативно односио и скривао како не би дошло у руке Немаца. Тим скривеним оружјем биле су наоружане многе илегалне десетине, групе и чете.

За КПЈ један од значајних задатака био је формирање илегалних ударних група и десетина. Те полувојне формације биле су састављене претежно од чланова КПЈ, СКОЈ-а и симпатизера Партије.³ КПЈ акцијом прикупљања оружја, муниције и друге војне опреме и организовањем курсева прве помоћи, уз истовремену живу агитационо-пропагандну активност вршила је припреме за устанак.⁴

После окупације Србије, Немци су 28. априла дошли у Бајину Башту и сместили се у зграду болнице. Првим прогласом, који су објавили, позвали су да наставе рад старих органа власти и да се преда оружје. У Бајиној Башти и у неким сеоским општинама Немци су задржали жандармеријске станице.⁵ Непосредно пред рат у Бајиној Башти и Рачанском срезу није постојала организација Комунистичке партије. Почетком маја дошао им је учитељ Љубодраг Ђурић из Ужица, у име Окружног комитета Ужица, са задатком да оснује партијску организацију у Рачанском срезу. Она је формирана и њени први чланови били су истакнути чланови КПЈ. Одмах по формирању партијска организација је радила на формирању илегалних омладинских група у варошици и околним селима. Илегалне омладинске групе формиране су: у Бајиној Башти, Рачи, Бесеровини, Рогачици, Костојевима, Бачевцима, Пилици и Солотуши.⁶ Половином јуна у Бајину Башту је дошао и студент Душан Вишић, као представник Окружног комитета. На састанку партијске организације, говорио је о припремама за устанак у ужичком крају и предстојећем доласку у шуму, као и о борби против окупатора и домаћих сарадника. Тада је одлучено да се успостави веза са Душаном Јерковићем⁷ који је у то време радио као учитељ у селу Фаховићи у Босни.

---

² У Ужичком крају расформиране су две дивизије: Церска и Дринска.

³ Никола Љубичић, Ужички народноослободилачки партизански одред, Београд 1979, 18.

⁴ Народни музеј Ужице, инв. бр. 221; 36. НОР-а, том 1, књ. 2, стр. 29–32.

⁵ Историјски архив Ужице, Монографска грађа, бр. 546; Хронологија Народноослободилачке борбе у Рачанском срезу 1941–1944. године (даље Хронологија НОБ у Рачанском срезу 1941–1944).

⁶ Историјски архив Ужице, Монографска грађа бр. 546.

⁷ Душан Јерковић је рођен у селу Огару у Срему 1914. Био је учитељ у селу Јакљу и Фаховићима у Босни. Био је један од организатора устанка у Рачанском срезу, погинуо је као командант Ужичког одреда на Кадињачи 29. 11. 1941.

Дан после напада Немачке на Совјетски Савез, у Београду је одржан састанак Бироа Покрајинског комитета КПЈ за Србију, на коме је одлучено да се убрза стварање и наоружавање партизанских група и чета како би што пре ступили у акцију. Почетком месеца јула у многим окрузима већ се приступило образовању штабова партизанских чета и одреда и окупљању првих партизана. На састанку Политбироа ЦК КПЈ 4. јула, у Београду донета је одлука „да оружана акција против окупатора треба да одмах почне“.⁸

На састанак партијске организације 22. јула, у Бајину Башту долази и Слободан Пенезић Крцун у име Окружног комитета Ужице. На овом састанку се дискутовало о непосредним припремама за устанак, формирању борбених група и партизанске чете. На састанку је сваки члан Партије поднео извештај о прикупљеном оружју, муницији и броју људи који ће са њима поћи у шуму.⁹ Одмах после одржаног састанка, борбена група створена је од омладинаца из Бајине Баште, на планини Тари, на месту Калуђерске баре, за коју се немачки командант, преко домаћих сарадника из Бајине Баште, заинтересовао за њену активност.¹⁰

О формирању рачанске борбене групе на Тари, сведок догађаја Спасен Јовановић у чланку „Прва рачанска чета једна од најбољих у Ужичком партизанском одреду“ пише: „Већ у другој половини месеца јула 1941. на Тари је формирана Прва рачанска партизанска група од 10–15 омладинаца“.¹¹

Првог августа је у Бајину Башту поново дошао Душан Вишић на састанак партијске организације. Он се члановима Партије обратио речима: „Другови чланови Партије! Партија мобилише чланство у борбу против непријатеља. Директива ОК КПЈ је да се крене у шуму 2. августа увече. Овом директивом морају се обавестити сви другови на терену у току сутрашњег дана“.¹² Тако су чланови илегалних група на терену овога среза сазнали да 3. августа предстоји одлазак на Соколану у Тару.

⁸ Зборник НОР-а, том 1, књ. 1, стр. 7.

⁹ Историјски архив Ужице, монографска грађа, бр. 546; Хронологија НОБ-е у Рачанском срезу 1941–1944. године, стр. 7.

¹⁰ Никола Љубичић, Ужички народноослободилачки партизански одред, Београд 1979, стр. 37.

¹¹ *Вести*, Ужице, 6. 7. 1946, стр. 2.

¹² С. Игњић, С. Обрадовић, Р. Савић, *Бајина Башта*, Београд 1969, стр. 67.

Формирање Прве рачанске партизанске чете

Према договору, на Соколани се 3. августа 1941. године, окупило првих 18 партизана, који ће бити језгро Прве рачанске партизанске чете и батаљона, формираног у зору. Трећег августа било је окупљено 13 партизана, а у току дана број се повећао на 18. Ту су били: Душан Јерковић, учитељ; Душан Вишић, студент; Миленко Топаловић, кројачки радник; Цветко Јелисавчић, кројачки радник; Чедо Нешковић, опанчарски радник; Алекса Димитријевић, трговачки помоћник; Рајак Павићевић, учитељ; Милан Лукић, ђак; Светолик Димитријевић, трговачки помоћник; Раденко Јовановић, трговачки помоћник; Владан Жеравчић, учитељ; Богдан Пешић, учитељ; Рајак Тадић, пекарски радник; Душко Јелисавчић, кројачки радник; Милосав Ковачевић, радник; Миле Мићић, браварски радник; Крстивоје Ковачевић, радник и Драгољуб Бешлић, трговачки помоћник, из Бајине Баште.¹³

Од оружја група је имала три пушке, неколико бомби и око 200 пушчаних метака. Сви су носили понешто хране, а одело је било цивилно и потпуно разнолико. Четвртог августа пре подне, ова група првих рачанских партизана кренула је са Соколане према западу, ка месту „Кепина колиба“, која се налазила дубље у шуми планине Таре.

По подне 4. августа, код „Кепине колибе“ одржана је прва конференција прикупљених партизана, на којој је формирана Прва рачанска чета. Душан Јерковић, резервни поручник, изабран је за командира чете; а Душан Вишић, студент технике, за комесара чете, за заменика командира Рајак Павићевић, учитељ; и за заменика политичког комесара Миленко Топаловић, радник.¹⁴

После овога прикупљена је храна и новац и организована заједничка исхрана. Дан касније одређен је за интенданта чете Остоја Којадиновић, пекарски радник из Бајине Баште.

Храна и друге потребе добављени су из варошице, где је још раније почела акција прикупљања, а дотурана је преко Косте Бјелишића и Сефера Карадаревића. У акцији снабдевања чете били су још у Бајиној Башти ангажовани Цветко Димитријевић, Здравко Средојевић, Благомир Богдановић и други.

Чета се постепено из дана у дан повећавала, захваљујући ангажовању својих руководећих кадрова и неуморном политичком раду, тако да је ус-

---

¹³ Бајина Башта, 68.

¹⁴ Н. Љубичић, нав. дело, 50

пела да створи устаничко расположење, које је обезбедило прилив нових бораца.¹⁵ Пристизали су нови партизани из појединих села као и омладинци из Бајине Баште. До 8. августа 1941. године у чету су ступили: Остоја Којадиновић Кулаш, радник; Радован Јовановић, радник; Свето Павловић, радник; Миодраг Нинчић Мијо, радник; Драгутин Чучковић, радник; Милун Јовановић Мића, студент; Спасен Јовановић, правник; Милоје Југовић Ђедо, ученик учитељске школе; др Леви Курт (Аврам) са својом супругом Маријом Леви-Бабић, медицинском сестром и њеним братом Миланом Бабићем.¹⁶

Тако је формирана Прва рачанска партизанска чета, која је одмах почела изводити тактичке вежбе, јер већина бораца није одслужила војску. За кратко време израсла је у добро организовану, прилично обучену чету, која је већ била припремљена за прве акције.

Рачанска партизанска чета у акцији

Поред организованог интензивног политичког рада и обуке у руковању оружјем, истовремено су објашњавани задаци партизанске чете и њена улога у Рачанском срезу: да упознају народ са циљевима партизанске борбе, да развију симпатије код народа и обезбеде његову подршку у борби, да указују на потребу оружане борбе против окупатора и његових сарадника. Упоредо се радило на прикупљању оружја и муниције за нове партизане, који су перманентно улазили у састав чете. Партизанима се стално говорило о потреби разбијања и дезорганизовања старе власти, која се ставила у службу окупатора и оснивању нове народне власти на ослобођеном подручју.

Први свој логор Рачанска партизанска чета је, после свог формирања на Тари, имала на месту званом „Кепина колиба“. Она је одавде извела и своју прву оружану акцију. Ноћу између 7. и 8. августа изведена је таква акција у селу Бесеровини, на граничну караулу. У селу је постојала гранична стража са 10 стражара – жандарма. Преко Богдана Баштовановића, члана илегалне групе у Бесеровини, жандарми су обећали да ће у случају напада оружје и муницију предати без борбе. За акцију се јавило 15 партизана са којима су пошли Душан Јерковић и Душан Вишић. Група је пажљиво пришла караули у којој су били граничари. Командир чете Јерковић стао је на један прозор, политички комесар Вишић на други, уперивши

---

¹⁵ *Вести*, Ужице, 6. 7. 1946, 2

¹⁶ Н. Љубичић, нав. дело, 51

при том пиштоље на граничаре и повикавши да им се предају. Унутар је настала паника. Једино је граничарски командир успео да узме пушку и да, опаливши, потрчи к вратима. Партизан Милоје Југовић,¹⁷ који је чувао врата, одговорио је на ватру и командир страже је пао смртно погођен. И када је Јерковић из пиштоља ранио једног граничара, који је, такође, покушао да се домогне оружја, остало људство карауле се предало. После овога партизани су спалили општинску архиву и узели писаћу машину.¹⁸ Заобљени жандарми су разоружани и пуштени кућама. У акцији је заплењено пет пушака и нешто муниције, а затим се група неометано и без жртава вратила. То је била прва акција рачанских партизана. Сутрадан је у околини Бајине Баште послат из чете Милорад Марић ради куповања хране. Њега су ухватили жандарми и одвели у затвор у Бајину Башту. Чета је одмах ноћу, између 10. и 11. августа, организовала његово ослобађање. Група од 20 партизана дошла је у Бајину Башту и опколила затвор. Жандарми су очекивали напад, и после краћег пушкарања, партизани су се морали повући. Сутрадан је акција поновљена. Петорка партизана под вођством Рајка Тадића у сред дана је упала у среско начелство и без борбе ослободила Марића.¹⁹

После ове акције извршен је напад на Општину у Рачи 14. августа, где је спаљена општинска архива, заплењен један радио-апарат, шапирограф, преко 100.000 динара у готовом новцу и око 600.000 динара у акцијама Индустијске банке.²⁰ Дан касније, чета је без борбе спалила општинске архиве у селу Заовинама и Растишту. У Заовинама је од Зорана Попадића, после дужег преговора, добијен и први митраљез, који је он донео, све идући пешке, са Косова, где се његов 4. пешадијски пук нашао у доба капитулације војске Краљевине Југославије. У току акције у Заовинама и Растишту у чету су ступила и три нова партизана: Љубинко Пантелић, из Растишта, Милован Мандић и Обрен Ковачевић, ђаци из Заовина.

После ових првих акција чета је била већ чврсто организована, ухотела се, стекла прва искуства и била припремљена и за веће борбене задатке. Приливом нових бораца она је и бројно нарасла и била боље опремљена оружјем, муницијом и другим средствима. Храна се сада куповала по селима за готов новац, а прикупљани су и прилози од симпатизера и народа. У народу су расле симпатије према првим борцима против окупатора, што

---

¹⁷ Ученик Учитељске школе из Бесеровине.

¹⁸ ВА, Нда, к. 19, ф. 3 бр. рег. 24; Извештај Команде жандармерији од 9. 8. 1941.

¹⁹ ВА, Нда, к. 19, ф. 3, бр. рег. 27, Извештај одељења за јавну безбедност од 14. 8. 1941 (даље Б)

²⁰ ВА, Нда, к. 19, ф. 3, бр. рег. 27/1.-Б од 19. 8. 1941.

се огледало у све већој подршци и помоћи у храни и другим потребама. Акције су се и даље наставиле, али ће се ускоро појавити и прве тешкоће, због мера које против партизанске чете почињу да предузимају окупатор и његови помагачи. Ускоро се чета преместила у нов логор код Петровића колибе на Боровом брду на Тари. Ту је започета још живља активност; прикупљане су и на шапирографу умножаване вести са фронта и партизанских акција по Србији, па затим дељене по селима; настављено је прикупљање оружја и муниције и продужена војна обука, као и припрема за извођење нових акција.²¹

Рачанска партизанска чета је из свог новог логора, наставила и у другој половини августа велику активност. Од свих чета Ужичког партизанског одреда, она је међу првима изводила акције већег обима. Такву једну акцију чета је извела ноћу између 18. и 19. августа када је упала у Бајину Башту. Циљ акције била је Пореска управа, у којој се, према добијеним обавештењима, налазила већа сума готовог новца. Чети је био потребан новац, јер је све прехранбене артикле народу одмах плаћала. Већа сума новца се у то доба могла наћи једино у пореским управама. Ту је збиран новац који је требало да послужи за плаћање старог чиновничког апарата и за издржавање Немаца стационараних у Бајиној Башти. У акцију је кренула група од 20 изабраних добровољаца наоружаних пушкама, пиштољима и са два пушкомитраљеза. Пошто је група несметано продрла у Бајину Башту, део бораца је добио задатак да упадне у зграду Пореске управе и узме новац, а други део да обезбеђује акцију од могуће интервенције Немаца и квислиншких жандара.

Стража која је чувала пореску управу није пружила отпор и замолила је партизане да им не дирају оружје док не заврше акцију. Из касе управе одузето је око 670.000 динара и акција у вредности 350.000 динара. Рајхсмарке и пореске књиге су спаљене.²² Да би се оправдао нестанак новца пред окупатором, службеник Управе је замолио партизане да опале који метак из пушке. „Тако ће испасти да сам био приморан да вам предам новац“, правдао се благајник. Партизани су његовој молби удовољили. Чета је, затим пре зоре напустила варошицу и вратила се у свој логор на Тари.²³ Два дана касније Рачанску партизанску чету су, у њеном логору на Тари, обишли Милинко Кушић, политички комесар Ужичког партизанског одреда, и Бора Барух. На четној конференцији Кушић је чету и њене борце и

---

²¹ ИАУ, Монографска грађа, бр. 546, Хронологија НОБ-е у Рачанском срезу 1941–1944, 31.

²² ВА, Нда, к. 28, бр. рег. 4/34.- Извештај команде жандармерије од 20. 8. 1941.

²³ Бајина Башта, 71.

команду похвалио за активност, вештину у акцијама и постигнуте резултате. После тога су у чети формиране четири десетине од по 10–15 људи. Прва се звала Ударна десетина и у њој су били окупљени најбољи борци.

У извештају штаба Ужичког НОП одреда од 22. августа 1941. године Главном штабу НОП одреда за Србију о стању и акцијама одреда, између осталог, пише: „Рачанска чета има 66 људи, пушака 35, метака око 3.000, пушкомитраљеза 2, револвера 10, бомби 14, мина нагазних 14, нема резервног оружја. За две недеље од када је заклета, чета је имала готово свакодневне акције, углавном спаљивање општинских архива, заплена општинске имовине, успешна настојања да председници општина дају оставке, затим упад у једну жандармеријску станицу, којом приликом је погинуо један жандарм и један тешко рањен (давали отпор). Од другова нико није рањен. Имали су и два крупнија подухвата: 1) Упадање у Бајину Башту, у среско начелство, одакле су без губитака спасли једног партизана и то 20 минута пре него што је требало бити одведен у Ужице на стрељање; и 2) упадање ноћу у Б. Башту с неколико наоружаних људи и два пушкомитраљеза, где су без иједне ране запленили сву имовину у пореској управи (преко 670.000), сем тога, које у пореској управи које у општинама, другови су узели близу 400.000 динара, у обавезницама... У чети је морал био на приличној висини. Штаб чете добар је и врло омиљен, нарочито командир. У чети имају једног жандарма поднаредника. Ова чета је до сада показала најбоље резултате од свих чета нашег одреда. Штаб нашег одреда похвалио је Рачанску чету и предложио Врховном штабу за похвалу.²⁴

Напад партизана на пореску управу и друге акције биле су повод за прву већу акцију непријатељских снага. Срески начелник у Бајиној Башти Константин Константиновић, одани поданик Немаца, обећао је немачкој команди да ће ситуацију у Рачанском срезу рашчистити и да ће уништити партизане на тој територији. Одмах је преко својих људи, почео да трага за четом, а када је сазнао где се налази њен логор, позвао је Немце и албанску жандармерију из Ужица, која је била доведена са Косова ради борбе против партизанских снага на терену Ужичког округа.²⁵ Током ноћи уочи 21. августа стигли су у Бајину Башту Немци и албански жандарми. Њих око 600 кренуло је у кружни напад на партизански логор у близини Калуђерских Бара. План непријатеља био је да открије, а затим и уништи чету. Обавештени на време о немачком подухвату, чета се на време повукла у дубину Таре на Анђића вис, у позадину непријатеља. Немци тамо нису

---

²⁴ Зборник НОР-а, том 1, књ. 2, 48.

²⁵ Зборник НОР-а, том 1, књ. 2, 49.

смели да залазе, већ су се са жандармима вратили назад. Чета се после повлачења непријатеља преместила с Анђића виси у Милошевац.

Рачанска чета морала је водити не само против Немаца и Српске квислиншке жандармерије већ и против војника и жандарма НДХ, које су рачански партизани тукли у Босни, с оне стране Дрине да би заштитили српски живаљ, који је бежао испред усташког терора. У извештају команде жандармерије, од 22. августа 1941. из Бајине Баште, између осталог, пише: „...21. августа око 11 часова по одобрењу немачких власти у Бајиној Башти 50 хрватских војника и жандарма прешли су из Скелана преко Дрине на територију Србије и заузели положај поред Дрине за одбрану од већег броја наоружаних људи са којима се јутрос измењивала ватра на релацији Перућац – Скелани. Са станице Бајина Башта Немци су повукли на Дрину 12 жандарма за појачање хрватских жандарма и војника против нападача.²⁶ Да би своје деловање и утицај проширила и на други део среза, и да би се избегла концентрација непријатељских снага на логор на Тари, донета је одлука да чета, сада јача и искуством после изведених акција, крене са Таре на територију северног дела среза.

Акције Рачанске партизанске чете задавале су главобољу окупатору и домаћих сарадника. Тако начелник Среза рачанског Константин Константиновић даје преглед акције Рачанске партизанске чете у свом извештају од 25. августа 1941. „Извршен је напад на 50 општинских управа и то: на Општине Бесеровину, Солотушу, Рачу, Растиште и Заовине, којом су приликом спаљене општинске архиве, код неких опљачкане општинске касе и однесени општински печати; извршена су три напада на среско начелство у Бајиној Башти..., извршен је напад на граничну караулу у Бесеровини...“²⁷, и на Пореску управу у Бајиној Башти, којом је приликом однето 500.000 динара. Рачанска чета се 29. августа, пребацила у подручје села Вишесаве с намером да дејствује и у источном делу Рачанског среза. Одатле су послате групе, које су спалиле општинске архиве у селима Пилици, Дубу, Костојевићима, Овчињи и Рогачици.²⁸ У Костојевићима су демолирани телефонски уређаји у тадашњој пошти.²⁹ Овде се чети прикључила група од 10 омладинаца, заједно са учитељем Драгославом Ђорђевићем. У Рогачици део чете је разоружао граничну стражу од 15 граничара, спалили њену архиву, запленили при том 15 пушака и доста муниције, и порушили један мост. После тога чета се пребацила у село Зарожје.

---

²⁶ ВА, Нда, к. 52, ф. 2, бр. рег. 30.

²⁷ ВА, Нда, к. 28, ф. 4, бр. рег. 35.

²⁸ ВА, Нда, к. 28, ф. 4, бр. рег. 30/5.- Извештај команде жандармерије 30. 8. 1941.

²⁹ ВА, Нда, к. 28, ф. 4, бр. рег. 30/6.- Извештај команде жандармерије 31. 8. 1941.

По доласку у Зарожје чета је наставила са акцијом прикупљања оружја и опреме за новопристигле партизане. Овде се већ био појавио четнички вођа Драгослав Баратовић, који је агитовао против партизана, те је било тешкоћа око прикупљања оружја. Убрзо се дознало да је у Зарожју од народа одузео оружје председник општине Вукоман Прокић. Група партизана са Јерковићем и Драгославом Ђорђевићем је стога морала ноћу да опколи кућу председника општине, познатог четника у том крају. После дужих преговора и опирања од Прокића је одузето 7 пушака и 6 пиштоља као и већа количина муниције.³⁰ Чета је следећег дана изашла на висораван Пашина Раван, где се одржавао велики вашар са продајом стоке.

Ово је била погодна прилика да се вашар искористи за упознавање народа са устанничком борбом партизана, који су се сада појавили први пут у овом крају. Међутим, појавила се и група четника, под командом Драгослава Баратовића. Четницима се није допало присуство партизана у том крају, али нису смели ништа предузети, јер је тада Рачанска чета имала преко 70 бораца, а од наоружања и 4 пушкомитраљеза. Тако је ипак изведен планирани митинг на коме је говорио политички комесар Душан Вишић. Он је упознао присутни народ о устанничком покрету и борби партизана против непријатеља, позивајући га да ступају у њихове редове и учествују у ослободилачкој борби.

На позив штаба Ужичког партизанског одреда, командир Рачанске чете Душан Јерковић је 2. септембра отишао из Зарожја на партијско саветовање у Горобиле код Пожеге. Покрајински комитет КПЈ за Србију и Главни штаб НОП одреда Србије сазвали су саветовање Округног комитета КПЈ за округ ужички и штаба Ужичког одреда ради именовања новог штаба одреда и преношење директива о стварању слободне територије и ослобођењу среских места. Саветовање је одржано 5. септембра 1941. године. После дуже дискусије за команданта Одред изабран је Душан Јерковић, командант Прве рачанске чете.³¹

После саветовања Јерковић се вратио у чету са задатком да припреми напад за ослобођење Бајине Баште. У то време у Бајиној Башти била је немачка посада од око 25 добро наоружаних војника са официрима, која је била смештена у згради болнице. Он је био и организатор и свих потера за партизанима, као и послушан извршилац реквизиција по селима које су Немци наметнули. Сазнало се да је Константиновић 8. септембра био у Ужицу на реферисању о партизанским акцијама у Рачанском срезу. Ко-

---

³⁰ ИАУ, Монографска грађа, бр. 546, Хронологија НОР-а у Рачанском срезу 1941–1944, 28.

³¹ Н. Љубичић, нав. дело, 90.

манда чете га је осудила на смрт. Стога је увече у варошицу стигла партизанска ударна група, коју су сачињавали Рајко Тадић, Мијо Нинчић и Драгољуб Бешлић, сви са задатком да убију начелника Константиновића. Ударна група се сакрила на тавану куће, преко пута болничке зграде у којој је била немачка команда. Знало се да он често долази да своје наредбодавце обавести о ситуацији у срезу. Око 9 часова пре подне 9. септембра стао је аутомобил пред немачком командом. Из њега је изашао срески начелник. У том тренутку поменути партизани Рачанске чете су истрчали на улицу и опалили из пиштоља. Наочиглед приличног броја мештана, смртно рањени срески начелник се срушио на плочник, а изненађени немачки стражар је побегао у зграду своје команде. Сва три омладинца су убрзо нестала из варошице и о свом успеху обавестила Команду чете. Поводом те акције, немачкој команди у Ужицу и тадашњој команди среске жандармерије стигао је извештај следеће садржине: „Три непозната лица извршила су 9. септембра атентат на среског начелника у Бајиној Башти, наневши му теже повреде, а однет је у Ужице у болницу.“³²

Потребно је истаћи, да је почетак оружане борбе био великим делом везан за акције партизанских јединица против квислиншких органа власти: општина и среских начелстава. После убиства среског начелника Немци се нису усудили да сами пођу у потеру за партизанима. Чета је контролисале цео терен среза. Кретање окупаторских војника било је све опасније. Међу писмима заплењене немачке поште у Рогачици нашло се и писмо једног Фрица који пише својој породици речима пуних страха и бојазни. У писму, поред осталог, пише: „Путовао сам од Рогачице за Љубовију мотоциклом, сам. Сваког момента очекивао сам да ме пресретну бандити којих овуда има доста. Било ме је много страх...“³³

Рачанска чета је врло брзо постала снажна јединица, која је за собом имала низ успешно изведених акција. То је постигла захваљујући храбрости њених бораца, вештом руковођењу, иницијативи и умешности њеног командира Душана Јерковића и политичког комесара Душана Вишића. До краја августа чета је успела да, сем Бајине Баште, разбије и растури читав апарат квислиншке власти на територији Рачанског среза.

У припремама за напад на Бајину Башту учествовали су осим рачанске чете и Црногорска и Ужичка чета „Радоје Марић“. Одређено је да у нападу непосредно учествују Рачанска и Црногорска чета, док је Ужичка чета добила задатак затварања пута Ужице – Бајина Башта и Ужице – Вишеград.

³² ВА, к. 29, ф. 2, бр. рег. 29/1.- Извештај жандармеријске станице Бајина Башта од 9. 9. 1941.

³³ *Вести*, Ужице, 6. 7. 1946, 2

Рачанска и Црногорска чета, су пре напада на Бајину Башту порушиле мостове на саобраћајницама у селу Рогачица и испод Николића брда на Панином потоку. У исто време исечене су те линије Ужице – Бајина Башта.³⁴ Овим су биле углавном завршене све припреме за напад на Немце и жандарме у Бајиној Башти, који је требао да се изведе ноћу 11. септембра.

Ослобођење Бајине Баште

У напад на Бајину Башту кренуло се ноћу 11. септембра, око 20 часова. Рачанска партизанска чета, са командиром Јерковићем и комесаром Вишићем, пошла је на остварење овог до тада највећег задатка. На прилазу варошици чета је подељена на два дела: једна група је ишла са јужне стране, преко водоводног резервоара, са циљем да блокира и разоружа жандарме у станици која се налазила на „Црквеном брду“, а друга је наставила путем Трспа – Бајина Башта. Прва група је без отпора разоружала око 60 жандарма који су се овде били сакупили из раније разоружаних станица. После разоружања, Јерковић је позвао жандаре да се придруже партизанима. Од ових жандарма партизанима се прикључио само поднаредник Јаков Ловрић, који је касније био добар борац и омиљен у чети. Група која је путем ушла у варошицу затекла је велики број четника. То су били четници самозваног војводе Миладина Петровића, бравара из Љубовије. Њега су бајинобаштанске газде позвале да онемогући напад партизана и по могућности да их униште. За ову „услугу“ четничком команданту је обећано 50.000 динара и камион дувана и папира из дуванске станице. Четници су стигли исто вече, а чета није била обавештена о њиховом доласку.

Намере четника нису биле познате, а раније са њима није било отворених сукоба, те је Јерковић започео са њима преговоре. Четници су обавештени да ће партизани напасти Немце и позвали их да учествују у тој акцији. После дугих преговора, у којима су четници стално налазили неке изговоре да избегну учешће у акцији. Кад су партизани из Команде Рачанске чете увидели да су преговори узалудан посао, наредили су да се крене у напад на Немце. Због тог натезања са четницима у напад се кренуло тек око 4 часа ујутро 12. септембра. Пошто су опколили зграду болнице, где се налазила немачка посада, у зграду болнице су упућени комесар Вишић и др Леви као тумач, а Немцима су уручили позив да се безусловно предају. Ултимаатум за предају Немци су одбили. Вишић и Леви су изашли и о свему обавестили Јерковића. Уговореним пуцњем из пиштоља, Јерковић је за-

---

³⁴ ВА, Нда, к. 29, ф. 2, бр. рег. 12/4.- Извештај жандармеријске станице Б. Б. Команди жандармерије за Округ ужички.

тим дао знак за напад. Партизани су отворили жестоку ватру држећи на нишану прозоре и врата, на којима су се Немци могли појавити. Циљ је био да се под ватром привуку до зидова зграде, а затим да баце бомбе. Немци су пуцали из подрума и соба непрецизно, јер се нису смели појавити на прозорима.

У току ове борбе погинуо је борац Рачанске чете Милован Мандић, ученик учитељске школе, рођен у селу Заовинама. У једном тренутку за-тишја Мандић је устао и своју пушку наслонио на ограду нишанећи према прозору, чекајући немачког војника. И заиста се немачки командант појавио и Милован га је погодио. Нажалост, други немачки војник је ватром из аутомата покосио Мандића. Тако је Милован своју смелост платио животом.³⁵ У међувремену су четници, око 7 часова, напали партизанае с леђа. Баш у време кад је обруч око немачке посаде био сужен, а немачки командант убијен, и кад се ликвидација немачке посаде очекивала сваког тренутка. Тај мучки напад су извршиле јединице војводе Дринског. Већ у првом налету су изненадили и заробили политичког комесара Рачанске чете Душана Вишића и још неколико партизана. Командант Јерковић је у последњем тренутку успео да се истргне четницима из руку и да под кишом метака трчећи, стигне до групе својих бораца. Током овог четничког напада погинуо је борац Рачанске чете Стеван Јоксимовић а рањен је борац Црногорске чете Јосип Барух, који је од тих рана 2. октобра умро у ужичкој болници.

Нападнути с леђа, нашавши се тако између две ватре партизани су били приморани да се повуку ка селима Рачи и Вишесави. Немци су искористили тај тренутак да се извуку из Бајине Баште, кроз шумарке, преко Жлепца и Кремана побегну у Ужице. Четници су заробљене партизанае затворили у једну просторију, а затим почели да их малтретирају и туку. Том приликом задобио је теже повреде по глави комесар Душан Вишић.

Четници су истог дана пустили затворене партизанае који су се прикључили својим друговима у селу Вишесави, јер нису знали колико партизана има у околини долазио је део ужичке чете, а притисак грађана био је велики. Одмах затим четници су опљачкали болницу, накупили дувана и папира из дуванске станице и отишли према Љубовији. Сутрадан је једно одељење Рачанске чете упућено у Бајину Башту да постави страже и патроле у вароши. Тако је 14. септембра, око 9 часова, Рачанска, Црногорска

---

³⁵ Н. Љубичић, нав. дело, 105.

и Ужичка чета су у маршевском поретку и с песмом умарширале у слободну Бајину Башту.³⁶

Након уласка партизанских јединица у Бајину Башту, први пут је у овој вароши успостављена нова народноослободилачка власт. Руководство Рачанске чете позвало је истог дана грађане и људе из ближе околине у зграду бивше општине. Ту је, на широј конференцији грађана, основан први народноослободилачки одбор, који је у почетку вршио функцију Средског НОО и решавао сва питања власти за територију Рачанског среза. Касније су изабрани НОО по сеоским општинама. Формирана је и Команда места и организована помоћ народа партизанима. Око 15. септембра основан је у Бајиној Башти и Месни комитет КПЈ. Одмах по ослобођењу је формирана и чета народне милиције. Исто тако су се све занатске радионице прикупиле и организовале своју Занатску чету, која је имала 200 људи.³⁷

После ослобођења Бајине Баште и успостављања партизанске власти Ужичка и Прва рачанска чета су у сели Рачи подигле свој привремени логор и ту су остале до 17. септембра, када су отишле на Палисад, да би заједно са Златиборском партизанском четом, ослободиле Чајетину. Прва рачанска чета је учествовала у ослобођењу Чајетине 21. и Ужица 24. септембра.

Стварање слободне територије у Рачанском срезу настали су повољни услови за омасовљење Прве рачанске чете и стварање нових чета. После ослобођења Бајине Баште, људи се масовније јављају у партизане, чему је, донекле, допринело и то што четници у овом крају нису могли створити било какво јаче упориште. Прва рачанска чета је почетком септембра 1941. била међу бројно најјачом четом у Ужичком партизанском одреду.

Формирање нових рачанских партизанских чета

Одмах по ослобођењу, већ 15. септембра у Бајиној Башти формирана је Друга рачанска чета са 200 бораца. После ослобођења Ужица 25. септембра чета је кренула у Ужице и добила је из фабрике оружја за своје борце нове пушке – партизанке. Њен командир био је Благомир Туцовић, учитељ, родом из Гостиља на Златибору, касније врло кратко време Јован Чубриловић, а после њега Душан Поповић, студент. Политички комесар чете био је Илија Грбић, такође учитељ. Чета је у свом саставу имала чети-

---

³⁶ Бајина Башта, 77.

³⁷ Н. Љубичић, нав. дело, 107.

ри вода, а командири водова били су: Милош Јарић 1. вода, Љубинко Јовановић 2. вода, Младен Ковачевић 3. вода, Јаков Ловрић 4. вода.

Друга рачанска чета после формирања и наоружавања у Ужицу, прво своје ватрено крштење имала је 2. октобра, када је заједно са осталим јединицама Ужичког партизанског одреда водила борбу са четницима на Трешњици. Учествовала је са Првом рачанском четом у борбама код Пожеге, против четника, а касније је упућена према Љубовији, како би помогла постојеће операције против четника и Немаца, из правца Ваљева. У другој половини октобра прешла је на подручје Ваљева а нешто касније из села Марковца на подручје села Бачеваца где се налазио Тамнавски батаљон Ваљевског партизанског одреда.

Од значајних акција Друге рачанске чете и Тамнавског батаљона издвојићемо изненадни ноћни напад на Ваљево. Том приликом је ликвидирана немачка стража и заузет магацин оружја, из којег је узета већа количина оружја и муниције.³⁸ Рачани су заједно са Тамнавцима минирали и изградиле читав систем барикада и препрека на путу за Ластру, који од Ваљева води према Буковима и даље за Ужице.

У другој половини септембра у Рачанском срезу број партизанских бораца је нагло растао да су Прва и Друга рачанска чета толико ојачале, па се пришло формирању нових чета. На то је отицао огроман број омладинаца из околних села и варошице, који је желео да се укључи у оружану борбу против окупатора и њихових домаћих сарадника. На то је утицала и наредба³⁹ команданта Ужичког одреда Душана Јерковића о мобилизацији од 30. септембра 1941. године.

Трећа рачанска чета формирана је у Бајиној Башти 1. октобра од омладинаца из околних села. Пошто су њени припадници били наоружани и донекле обучени у руковању оружјем, упућени су на фронт код Љубовије. Командир чете био је Адам Терзић, учитељ, рођен у Ужицу, а када је он погинуо, за командира је постављен Илија Грбић, дотадашњи политички комесар 2. рачанске чете. Политички комесар 3. рачанске чете био је Радиша Драгојловић, студент из Пилице, а командири водова били су: 1. Михаило Југовић, 2. Живорад Вимић, 3. Милан Павловић и 4. Владан Жеравчић.

После формирања упућена је 2. октобра у Ужице где је узела учешће у борби против четника, затим поново враћена у Бајину Башту, где је разбила групу четника из Љубовије. После тога је поново отишла у Ужице и

---

³⁸ ИАУ, Монографска грађа, бр. 546, Хронологија НОР-а Среза рачанског 1941–1944, 29.

³⁹ *Зборник НОР-а*, том 1, књ. 2, 152

упућена са осталим јединицама Ужичког одреда, у борбу код Пожеге против четника. По ослобођењу Пожеге, половином октобра упућена је у правцу Љубовије, одакле је претио напад четника и Немаца. Ту су четничке јединице вршиле честе испаде према партизанима. Ноћу између 9. и 10. новембра четници су изненада напали 3. рачанску партизанску чету која је тада држала положај на Ђурином брду, близу Љубовије. Тим препадом четници су успели да 3. рачанску чету збаци са положаја на Ђурином брду и да јој нанесу губитак од 5 мртвих и 10 заробљених бораца. Тада су погинули: Душан Ристивојевић, Саво Софронић, Радиша Миловановић и Шабан Јелисавчић, сви из Бајине Баште и Божидар Максимовић из Бесеровине. Остале заробљене партизане четници су побили, а њеног командира Адама Терића предали Немцима у Лозници, који су га касније стрељали.⁴⁰

Осим Прве, Друге и Треће рачанске партизанске чете, Рачани су 15. октобра 1941. године формирали и Четврту чету (посадну). Она је била углавном гарнизонска јединица у самој Бајиној Башти, а уочи немачке офанзиве упућена је на фронт код Љубовије. Командир чете био је Светислав Кузмановић.

Крајем октобра и почетком новембра формиране су још Пета, Шеста и седма рачанска партизанска чета. Командири тих чета су били Јаков Ловрић, Тихомир Тришић и Тодор Павићевић. Укупно Рачански срез дао је од 3. августа до краја новембра 1941. године око 600 наоружаних бораца, што чини више од 2. батаљона.

Рачанске партизанске чете у одбрани слободне територије на ваљевском и љубовијском сектору

Штаб рачанског партизанског батаљона није формиран, као ни рачански батаљон, јер су се рачанске чете бориле на разним одсечцима овог доста широког фронта, који је држао Ужички одред како би бранио слободну територију. То је учињено тек после завршене непријатељске офанзиве, када су се готово све рачанске чете прикупиле на планини Тари.

На правцима Ваљево – Косјерић и Љубовија – Бајина Башта, који са севера иде у рејон Ужица, седишта слободне територије, поред јединица Ваљевског партизанског одреда, као појачање тог дела фронта биле су и неке чете Ужичког одреда. У захвату пута који води од Ваљева ка Ужицу, преко Косјерића, код села Рајковића и положаја Каменитовца, већ у првој половини октобра налазила се Прва рачанска чета. Она је, после учешћа у борбама са четницима око Ужица, Пожеге и Косјерића, из Ужица кренула 9. октобра, као помоћ деловима Ваљевског партизанског одреда.

---

⁴⁰ Н. Љубичић, нав. дело, 228.

Правац који долином Дрине, преко Љубовије води ка Бајиној Башти и Ужицу, код села Љубовије затварали су делови Ужичког одреда. Најпре су су тамо биле упућене 2. и 3. рачанска чета, а затим 4. рачанска и 2. златиборска чета. Крајем октобра због учесталих борби код Љубовије 2. рачанска чета је упућена у село Марковац, а затим у Бачевце. Тако су се крајем октобра на правцу Ваљево – Ужице нашле рачанске чете. На том правцу ове јединице су стално водиле борбе против четника и Немаца.

У првој половини новембра 1941. године на правцу Ваљево – Косјевић – Ужице и Љубовија – Бајина Башта налазило се шест чета Ужичког партизанског одреда. Рачанске јединице су постављене на овај положај да би спречиле продор немачких трупа из Ваљева ка Ужицу као и четника дринске групације. У то време вођене су жестоке борбе у долини Дрине, на ширем простору Љубовије. Ту су четничке јединице дринске групације вршиле честе испаде према партизанским јединицама.

Ноћу између 9. и 10. новембра четници су изненада напали 3. рачанску партизанску чету на Ђурином брду, близу Љубовије и нанели јој велике губитке. Током 14. и 15. новембра 2. и 3. рачанска чета и још неке чете водиле су непрекидне борбе против четника у селу Дрлачама. После жестоке борбе четници су се повукли у село Грачаницу, северно од Љубовије. Сутрадан офанзива рачанских чета је настављена, па су четници одступили према Крупњу. Тако је после неколико дана упорних и непрекидних борби, рачанским четама пошло за руком да разбије четничку дринску групацију са овог правца.

У тим борбама четници су претрпели знатне губитке. И губици партизана у погинулим и рањеним, нису били мали. Из Друге рачанске партизанске чете погинули су: Светолик Аврамовић из Гвоздца, Раденко Димитријевић из Добротина, Милосав Јовановић из Оклетца, Миленко Милић из Својдруга, Милутин Петровић из Оклетца, Милан Павловић из Стрмова и Душан Ристивојевић из Бајине Баште. Из Треће рачанске чете погинули су: Велизар Јанковић из Пилице и Драгољуб Вукашиновић из Костојевића.⁴¹

На дринском правцу немачке трупе су отпочеле напад 25. новембра. На том правцу су јединице Ужичког одреда први удар с немачком борбеном групом „Запад“ имале 27. новембра у близини Љубовије. Немци су успели да збаци чете Ужичког одреда, да заузму Љубовију и да наставе наступање долином Дрине ка Рогачици. Трећа рачанска чета повукла се према селу Буковици и затворила правац од Љубовије, уз Дрину, а Друга и

⁴¹ ИАУ, Монографска грађа, бр. 546, Хронологија НОР-а Среза рачанског 1941–1944, 32.

Четврта рачанска чета, запоселе су положај код села Бачеваца, затварајући прилаз Рогачици. Након заузимања Љубовије немачка западна група је продужила наступања ка југу долином Дрине. Код села Дрлаче, предњи делови борбене групе „Запад“ наишли су на слаб отпор 3. рачанске и 2. златиборске чете, које су се у нереду повукле.

Пред вече 27. новембра јединице немачке борбене групе „Запад“ савладале су отпор и 4. рачанске чете и 2. чете 1. батаљона Посавског одреда код села Бачеваца, а затим код села Оклетца подишле положају на којем су биле 2. и 3. рачанска чета и делови 1. батаљона Посавског одреда. Због слабог и неорганизованог отпора и због надмоћности непријатеља рачанске и посавске чете биле су приморане, уз велике губитке, на повлачење.⁴²

Тако су Немци током 27. новембра освојили знатан део слободне територије. У таквим околностима се Врховни штаб одлучио да се на правцу Љубовија – Рогачица поставе све рачанске чете и делови Посавског одреда. Немци су 28. новембра ујутро продужили напад, који је потпомогнут артиљеријом, тенковима и авијацијом. Положај испред Оклетца, који су уз помоћ Посаваца браниле рачанске чете, доста дуго је брањен. Око 11 часова Немци су приморали браниоце на повлачење према Рогачици.

Око подне предњи делови борбене групе „Запад“ сукобили су се са деловима рачанских чета испред села Рогачице, али су Немци без много напора пробали и тај положај и заузели Рогачицу. Тако је једна колона те њихове групе пред вече ушла у Бајину Башту. Када су Немци били на домаку варошице зачула се топовска палба и тутњава мотора, те су команда места и остали органи власти у последњи час повукли у правцу Калуђерских Бара.

По одласку Немаца у Бајину Башту поново је завладало безвлашће, до 16. децембра, када су у варошицу дошли љотићевци и четници и започели са хапшењем и убијањем партизана и њихових сарадника.

Формирање Рачанског батаљона

Последњих дана новембра и почетком децембра 1941. године на Тари су се прикупиле рачанске чете. После тешких борби и повлачења, оне су биле преполовљене, због губитака у ранијим борбама и због дезертирања⁴³ приличног броја бораца. Због тога су рачанске чете, раније међу најбољи-

---

⁴² Н. Љубичић, нав. дело, 327.

⁴³ За време непријатељске офанзиве дезертирао је политички комесар 2. рачанске чете Илија Грбић.

ма у Ужичком одреду, преживљавале кризу која их је упорно и брзо нагризала.

У то време се још није знало куда се повукао Врховни штаб. Покушај да се успостави веза са партизанским снагама на Златибору није дао резултате.⁴⁴ Остаци рачанских чета на Тари били су готово изоловани и одсечени. Неуспео покушај да се преко курира успостави веза са Врховним штабом у Санцаку још више је деморалисало руководство рачанских партизанских чета. Ипак, првих децембарских дана руководство је одржало саветовање, с циљем да се сагледа настала ситуација и донесе одлука о томе шта даље радити. Саветовању је присуствовао и Радивоје Јовановић Брадоња.⁴⁵ Како је било и таквих бораца који су у четама деловало деморализаторски, на саветовању је одлучено да ће бити боље ослободити се тих људи. Решено је да се сваком појединцу стави на вољу: или да иде кући или да остане. Кад је таква одлука изнета пред чете, изванредан део бораца, махом старијих, а и оних који су били нежног здравља, предала је оружје, опростила се и отишла својим кућама.

Остатак бораца је прикупљен 5. децембра на Калуђерским Барама, после чега је формиран самосталан Рачански партизански батаљон. Језгро батаљона су сачињавали прекаљени борци 1. и 2. рачанске чете. Батаљон је имао око 200 људи и био је подељен у две чете. За команданта је одређен Рајак Павићевић, а за политичког комесара Миленко Топаловић; за интенданта постављен Радоје Алексић, за командира 1. чете Драгољуб Белшић, за командира 2. чете Благомир Туцовић и за политичког комесара 2. чете Душан Петровић. После формирања батаљона борци су положили заклетву. Поновна заклетва и ослобођење од колебљивих бораца имали су циљ да се учврсти батаљон и настави оружану борбу.

У време расформирања батаљона, на Тари се сазнало да се у Перућцу, у кући Милоја Рајаковића, налази јака група четника која је овде створила чврсто упориште и претила изненадним нападом. Због тога је руководство батаљона донело одлуку да се четници нападну и разоружају како би се батаљон обезбедио и снабдео муницијом у којој се оскудевало. Овај задатак је поверен 2. чети, под командом Благомира Туцовића с тим што би један Колубарска чета Ваљевског партизанског одреда, која се затекла, узела учешће у тој акцији.

---

⁴⁴ На Златибор је био упућен курир Драгутин Чучковић са задатком да успостави везу са В. Ш. али се вратио без резултата.

⁴⁵ Радивоје Јовановић Брадоња, заменик команданта Ужичког ПО, од 1942. командант Главног штаба и члан ВШ.

Батаљон је 6. децембра увече кренуо на извршење овог задатка. Са Соколане, друга чета се спустила право према Перућцу, док су остале кретале лево и десно од њеног правца. Изнад самог Перућца, чета је наишла на четничку патролу и на њу отворила ватру. Воднику друге чете, Милошу Јарићу, откачила се бомба и експлодирала. То је алармирало четнике, па су се прикупили у вили, забарикадирали и одмах отворили снажну ватру. Бројно надмоћнији, четници су се добро и организовано бранили. У том нападу погинуо је један борац из Колубарске чете, а командир 2. рачанске чете Драгомир Туцовић рањен је у руку. После овог неуспеха одлучено је да се батаљон повуче према Рачи. У селу Рачи батаљон је остао два дана, а затим се пребацио у селу Вишесаву. Чета Ваљевског одреда је преко села Костојевића, кренула према свом терену, а батаљон је остао до 14. децембра у Вишесави.

Осмог децембра је у Вишесаву стигла група војно-политичких руководилица коју је из Санцака послао Врховни штаб да настави рад у тим крајевима Србије. Поред осталих у групи је био и члан Покрајинског Комитета КПЈ за Србију и Главног штаба НОП одреда за Србију Мирко Томић. Ови руководиоци су разговарали са руководиоцима Рачанског батаљона, о мерама које треба предузети за учвршћење батаљона и сузбијања појаве деморализације. Сутрадан, 9. децембра, у Вишесаву је стигао Миле Мићић, курир, с наређењем политичког комесара Ужичког одреда Милинка Кушића, који је тада био у селу Радобуђи код Ариља, да се рачанске јединице повуку према Санцаку. Пошто је наређење прочитано, одржано је саветовање руководства батаљона са војно-политичким руководиоцима приспелим из Санцака. Донета је одлука да Рачански батаљон не иде у Санцак, већ крене према Ваљеву и прикључи се јединицама Ваљевског одреда.⁴⁶

Батаљон је 14. децембра изјутра кренуо преко Костојевића у правцу Варде. Напред је ишла друга рачанска чета са задатком да штити прелаз преко пута: Дуб – Рогачица. Управо кад је чета избила на пут, од села Дуба се појавила колона Немаца и љотићеваца. Стигла је и Прва рачанска чета, па је отворена ватра и после краћег пушкарања непријатељска колона се повукла према Дубу. Док је батаљон водио борбу са Немцима, са леђа га нападају четници Чедо Радивојевића из Драксина. Међутим, пошто су се Немци и љотићевци повукли и отишли преко Николића брда за Бајину Башту, батаљон се окренуо против четника и натерао их у бекство.

---

⁴⁶ Н. Љубичић, нав. дело, 366.

После овог сукоба батаљон је отишао у село Добротин где је преноћио, а сутрадан, 15. децембра, рано ујутро, пребацио се у село Љештанско, на место звано Вртача, где се улогорио. Међутим, напуштали су га поједини борци из батаљона, који су одлазили својим кућама. Све чешће се чуо захтев да батаљон треба да се распусти, а борци да се прикрију и на пролеће поново окупе и наставе борбу.

Расформирање Рачанског батаљона и његова евојеја

Због ових појава, 15. децембра увече, заказан је партијски састанак у кући Тиосава Јанковића у Љештанском. Расправљало се о стању у батаљону. Било је више предлога, па је на крају прихваћен предлог интенданта батаљона Радоја Алексића да се батаљон расформира и да се борци прикрију по шумама, сматрајући да ће се тако сачувати и људи и оружје. Најзад је одлучено да се батаљон расформира и да сваки борац понесе оружје, с тим да би комунисти понели пушкомитраљезе, а остали борци пушке.

Одлуку о расформирању, прочитао је сутрадан 16. децембра изјутра, пред постројеним батаљоном, командант батаљона Рајак Павићевић. Када је одлука о распуштању саопштена, 70–80 бораца је протестовало и тражило да се она повуче, а батаљон пређе у Босну. Миленко Топаловић је у том моменту подржао Рајака Павићевића, и тако је дошло до расформирања батаљона. После тога извршена је размена оружја. Борци су се, тешка срца опраштали, а затим су у мањим групама, кренули у разним правцима у неизвесност. Већина је отишла својим кућама,⁴⁷ а њих двадесетак се, противно одлуци командовања, тајно пребацило на Тару и све до јануарских дана 1942. били на Калуђерским Барама, док је мањи део кренуо за ваљевским партизанима и борио се у саставу Суворовског партизанског одреда. Скоро сви борци који су се вратили кућама пали су у руке непријатеља, само се мали број бекством спасао, а мало касније и они који су се склонили на Калуђерске Баре. Дванаестог јануара 1942. непријатељ је у селу Шљивовици ухватио 10, а у селу Бесеровини 13 партизана бивших припадника Рачанског батаљона.

После расформирања Рачанског батаљона други део бораца је кренуо према Ваљевском партизанском одреду, с намером да му се придружи, али су успут, због сталних борби са четницима и љотићевцима, осуо се тако да се пробило до Ваљевског одреда неколико рачанским партизана. Сазнавши да је Рачански батаљон распуштен, штаб Ваљевског партизанског од-

---

⁴⁷ Бајина Башта, 105.

реда оценио је да је потребно хитно интервенисати и упутити једну партизанску формацију, која ће у рачанском крају прикупити партизане расформираног батаљона. Оформљена је у овом циљу партизанска група од три чете.⁴⁸

Преко Мравињаца група је прешла у ужички крај и на дан 20. децембра 1941. дошла до села Варде и ту водила борбу са четницима Црногорског одреда. У околини села Костојевића била је нападнута од Немаца, недивеца и четника, па је Рађевска чета била одсечена од главнине и била приморана да се врати у ваљевски крај. Друге две чете успеле су да се пробију на Тару, где су боравиле неколико дана, тражећи узалудно, по околини борце расформираног Рачанског батаљона. На Тари није пронађено ни оружје ни муниција ни већина бораца расформираног батаљона а оне које су пронашли нису хтели поћи са њима. С обзиром на то, као и на сталне нападе непријатеља, командни кадар ове групе је одлучио да се група врати у ваљевски крај у састав јединица Ваљевског ПО.

У састав ваљевског ПО, касније Суворборског одреда борило се и неколико бораца Рачанског батаљона. Један међу њима био је и курир Рачанског батаљона и борац 1. рачанске чете Миленко Тришић, из Вишесаве који је упућен са извештајем Мирка Томића, да се пребаци до ВШ ПОЈ у Босну.⁴⁹ Он се из Букова успео пребацити у Ражану, али су га ухватили четници у околини Косјерића и ту је заклан.

Готово сви борци рачанских јединица су се после расформирања Батаљона и они који су раније отишли кућама, постаће жртве суровог окупаторског, четничког и квислиншког терора. Многи ће завршити у логорима у Немачкој и Норвешкој, али свуда су били и остали људи, који су својим држањем пркосили непријатељу и до последњег часа били верни идеалима слободе за коју су се борили и изгинули.

Према условним бројним подацима у логор на Бањици доведено је 213 Рачана⁵⁰, много више од осталих срезова, осим пожешког. Од тог броја прекинута је животна стаза 70 осуђеника на стратишту у Јајинцима, а остали рачански борци побијени су у другим логорима. Мали број ухапшених партизана и њихових сарадника пуштени су на слободу. И поред тога, Окружно начелство Округа ужичког, жали се Министарству унутрашњих послова, Одељењу за државну заштиту. У свом извештају доставља изве-

---

⁴⁸ Александар Јевтић, Усправљени у векове: Ваљевски народноослободилачки партизански одред 1941-1943, Ваљево 1974,110

⁴⁹ Исто, 111.

⁵⁰ ВА, к. 29, ф. 2, бр. рег. 9/4-1.

штај начелника Среза рачанског од 16. марта 1942. године у којем, између осталог, пише: „Тачни су подаци са којима располаже Министарство унутрашњих послова, у погледу пуштања на слободу, од стране преког суда у Ужицу, лица која су се истакла у комунистичкој акцији у срезу рачанском... Од 16. децембра па све до средине марта сву власт у Рачанском срезу је имао 10. добровољачки одред који је вршио хапшења и доносио пресуде и спроводио их по саслушању Преком суду Ужице, који је на основу тога доносио пресуде, те није било чудо да су неки оптужени одмах осуђивани на смрт, док су главне вође и кривци били пуштени на слободу, да би се одмах поново вратили у шуму“.⁵¹

О чишћењу Ужичког округа од партизана, који се после казнене експедиције склонили у шуме и скровишта у „Новој Србији“ од 1. марта 1942. године, поред осталог пише: „Ужички округ је дефинитивно очишћен од комуниста и њихових сарадника“.⁵² Били су то извештаји и слике терора који су се завршавали стравичном хајком на људе. Био је то лов на људе и потера по траговима као ловаца на дивљач.

---

⁵¹ ВА, к. 29, ф. 2, бр. рег. 54/2-5.

⁵² *Нова Србија*, бр. 1., Београд, 18. 3. 1942.

ПРИЛОЗИ

Списак партизана Друге рачанске партизанске чете по местима и години рођења септембра 1941.

Бајина Башња

1. Акановић А. Страјин, 1924.
2. Веизовић М. Миломир, 1926.
3. Вуковић Ј. Гаврило, 1926
4. Јелисавчић Ј. Војислав, 1922.
5. Јовановић М. Страјин, 1909.

Бачевци

1. Јанковић М. Миливоје, 1922.
2. Јосиповић Р. Слободан, 1922.
3. Јевтић Б. Славко, 1920.
4. Марковић Т. Славко, 1920.
5. Марковић М. Вукашин, 1911.
6. Митровић С. Величко, 1921.
7. Обрадовић Б. Миладин, 1920.
8. Обрадовић Д. Бранислав, 1922.
9. Петровић С. Милован, 1922.
10. Ракић В. Радомир, 1905.
11. Рељић С. Стојко, 1920.
12. Ристановић М. Цветко, 1920.
13. Тодосијевић П. Томо, 1920.
14. Цвијић С. Добривоје, 1922.
15. Цвијић С. Јевто, 1920.

Бесеровина

1. Александрић Р. Филиман, 1923.
2. Буквић С. Иван, 1910.
3. Божић Ј. Светозар, 1924.
4. Голубовић Д. Раденко, 1921
5. Ивановић С. Владимир, 1910.
6. Југовић Н. Сретен, 1921.
7. Југовић В. Бошко, 1924.
8. Јеличић О. Милија, 1919.
9. Јовановић Ј. Милош, 1922.

10. Лукић П. Милорад, 1917.
11. Максимовић Т. Ратко, 1923.
12. Максимовић П. Вилотије, 1916.
13. Максимовић И. Милан, 1920.
14. Максимовић С. Радован, 1913.
15. Милићевић З. Лука, 1921.
16. Милићевић В. Момчило, 1920.
17. Митровић М. Миленко, 1922.
18. Николић С. Владимир, 1923.
19. Пејић Ј. Тихомир, 1902.
20. Ракић Б. Недељко, 1923.
21. Савић М. Момчило, 1922.
22. Сандић С. Богосав, 1919.
23. Сандић С. Божо, 1907.
24. Сандић М. Велимир, 1906.
25. Стефановић М. Саво, 1907.
26. Танасковић Д. Недељко, 1923.
27. Тутић М. Миленко, 1923.

Вишесава

1. Лукић Ж. Бранко, 1923.
2. Тешић А. Милија, 1908.
3. Тришић В. Милосав, 1924.
4. Тришић Р. Миленко, 1920.

Гвоздац

1. Аврамовић Р. Светолик, 1922.
2. Крстић Б. Јован, 1912.
3. Марјановић С. Драгослав, 1919.
4. Миливојевић М. Миломир, 1912
5. Петровић Д. Сретен, 1922.
6. Стефановић Ж. Милоје, 1912.
7. Томић Р. Славко, 1920.
8. Филиповић М. Јордан, 1920.

Дуб

1. Алексић Ђ. Петар, 1922.
2. Бајић Т. Саво, 1923.
3. Василијевић Д. Радојко, 1919.
4. Пејић Б. Миломир, 1925.
5. Петровић Ј. Миломир, 1920.
6. Сретеновић Д. Раденко, 1916

Доброћин

1. Петровић Т. Ратко, 1915.
2. Чолић С. Светомир, 1907.
3. Чолић Р. Цветко, 1921.

Заглавак

1. Деспотовић З. Милојко, 1919.
2. Јарић М. Милош, 1915.
3. Ракић М. Борисав, 1919.
4. Симеуновић А. Милан, 1920
5. Симеуновић М. Радиша, 1923. .
6. Стојић Р. Бранко, 1923.

Злодол

1. Алексић В. Радоје, 1894.
2. Глигоријевић М. Радомир, 1923.
3. Ђуричић В. Богдан, 1920.
4. Ђуричић Д. Драгиша, 1914.
5. Јовановић Ч. Раденко, 1900.
6. Лукић Т. Десимир, 1914.
7. Панић Ж. Василије, 1921.
8. Петровић Л. Душан, 1919.

Јакаљ

1. Јевремовић В. Божидар, 1907.
2. Ковачевић Р. Мирослав, 1921.
3. Милановић В. Радомир, 1920.
4. Марковић Д. Видоје, 1921.
5. Марковић М. Станко, 1921.
6. Симовић В. Миливоје, 1922.

Косијојевићи

1. Бабић Т. Радомир, 1922.

2. Богдановић М. Мирослав, 1921.
3. Богдановић В. Светолик, 1921.
4. Богдановић Ј. Десимир, 1921
5. Богдановић О. Миломир, 1924.
6. Вукашиновић О. Теофило, 1917.
7. Игњатовић З. Милан, 1921.
8. Новаковић Ч. Симо, 1921.
9. Павловић О. Јован, 1920.
10. Павловић С. Петар, 1908.
11. Павловић Д. Обрадин, 1922.
12. Поповић Р. Витомир, 1908.
13. Савић Ч. Новак, 1920.
14. Симић В. Миливој, 1921.
15. Сретеновић М. Милорад, 1917.
16. Тадић М. Јован, 1924.
17. Тадић В. Драгиша, 1923.
18. Тејић А. Радивоје, 1923.
19. Чугуровић Р. Никола, 1901.

Љештанско

1. Алексић С. Светомир, 1920.
2. Веизовић Ј. Матија, 1922.
3. Јанковић Т. Томо, 1920.
4. Јовановић Ј. Василије, 1919.
5. Ковачевић А. Драгољуб, 1920.
6. Марковић Р. Радиша, 1922.

Овчиња

1. Веселиновић М. Стојан, 1906.
2. Јовановић В. Велисав, 1920.
3. Крстић О. Славко, 1922.
4. Максимовић Д. Драгољуб, 1921.
5. Павловић М. Гвозден, 1922.
6. Синђић Р. Драгољуб, 1921.

Обајзора

1. Арсенијевић В. Радомир, 1921.
2. Вилотијевић М. Тодор, 1925.
3. Екмешкић О. Саво, 1920.
4. Екмешкић В. Дамјан, 1923.
5. Екмешкић Ч. Обрадин, 1923.
6. Мандић М. Радисав, 1923.
7. Мандић Ј. Војислав, 1914.

8. Перишић Н. Милорад, 1921.
9. Петровић Ј. Љубинко, 1924
10. Савић Р. Живојин, 1924.
11. Стаменић М. Јован, 1910.

Оклеџац

1. Којић М. Видоје, 1922.
2. Којић Ј. Стојан, 1920.
3. Обрадиновић Ђ. Димитрије, 1922.
4. Обрадиновић Ђ. Саво, 1906.

Перућац

1. Ђокић Г. Добрило, 1925.
2. Јовановић М. Радован, 1924.

Пилица

1. Благојевић Љ. Благоје, 1924.
2. Гагић В. Коста, 1921.
3. Гагић Ј. Сретен, 1924.
4. Гавриловић С. Здравко, 1924.
5. Деспотовић С. Петко, 1922.
6. Драгојловић В. Радиша, 1921.
7. Јанковић Б. Драгољуб, 1921.
8. Јанковић Ј. Велизар, 1922.
9. Јосиповић М. Вид, 1921.
10. Јовановић М. Љубинко, 1916.
11. Камберовић С. Милован, 1919.
12. Лукић М. Витор, 1924.
13. Максимовић А. Милан, 1924.
14. Марковић Ј. Раденко, 1922.
15. Милосављевић С. Милан, 1923.
16. Милосављевић Д. Раденко, 1923.
17. Милосављевић Ц. Бошко, 1920..
18. Милошевић К. Миленко, 1920.
19. Радовановић М. Страјин, 1922.
20. Радовановић М. Радован, 1922.

Придоли

1. Маринковић Ц. Радивоје, 1921.
2. Маринковић Ц. Миливоје, 1923.
3. Прокић М. Обрадин, 1913.
4. Станић Ф. Милоје, 1922.

5. Станић Ф. Радиша, 1921.
6. Станић М. Спасоје, 1920.
7. Станић С. Милан, 1925.

Рача

1. Аћимовић М. Миломир, 1921.
2. Ђокић Ж. Милосав, 1916.
3. Ђокић Ч. Петар, 1921.
4. Живановић М. Миленко, 1922.
5. Ивановић М. Драган, 1919.
6. Леонтијевић О. Јован, 1910.
7. Лукић М. Благоје, 1914.
8. Лукић Ж. Десимир, 1890.
9. Мандић С. Милосав, 1921.
10. Малинић М. Обрадин, 1920.
11. Николић В. Миленко, 1922.
12. Николић Р. Михаило, 1922.
13. Ристић А. Миленко, 1921.

Роџачица

1. Богдановић Д. Лазар, 1923.
2. Васић С. Гвозден, 1920.
3. Илић Р. Бранислав, 1922.
4. Јоксимовић Р. Стојан, 1916.
5. Јоксимовић О. Чедомир, 1916.
6. Милић Т. Миленко, 1917.
7. Секулић М. Димитрије, 1923.
8. Секулић Љ. Марко, 1923.
9. Стефановић Т. Цветко, 1921.

Сијерац

1. Вуловић Т. Пантелија, 1908.
2. Стојић М. Милорад, 1922.

Солоџуша

1. Антонијевић С. Недељко, 1921.
2. Зарић Б. Божидар, 1923.
3. Јевтић М. Иван, 1924.
4. Пашић Р. Божидар, 1921.

Црвица

1. Нешковић М. Илија, 1921.
2. Ђокић Љ. Јовиша, 1920.
3. Павловић Д. Александар, 1922.
3. Савић М. Љубисав, 1923.

Кремна

1. Мирковић П. Драгутин, 1924.

Биоска

1. Милутиновић И. Обрад, 1905.

Неђоштин

1. Милосављевић М. Танасије, 1911.

Шћип

1. Шаћировић М. Јован, 1913.⁵³

Извори:

- Војни архив, Недићева архива, кутија 19, ф. 1, бр. рег. 6/2. (даље ВА, Нда).
ВА, Нда, к. 19, ф. 3 бр. рег. 24; Извештај Команде жандармерији од 9. 8. 1941.
ВА, Нда, к. 19, ф. 3, бр. рег. 27, Извештај одељења за јавну безбедност од 14. 8. 1941 (даље Б)
ВА, Нда, к. 19, ф. 3, бр. рег. 27/1.-Б од 19. 8. 1941.
ВА, Нда, к. 28, бр. рег. 4/34.- Извештај команде жандармерије од 20. 8. 1941.
Бајина Башта, 71.
ВА, Нда, к. 52, ф. 2, бр. рег. 30.
ВА, Нда, к. 28, ф. 4, бр. рег. 35.
ВА, Нда, к. 28, ф. 4, бр. рег. 30/5.- Извештај команде жандармерије 30. 8. 1941.
ВА, Нда, к. 28, ф. 4, бр. рег. 30/6.- Извештај команде жандармерије 31. 8. 1941.
ВА, к. 29, ф. 2, бр. рег. 29/1.- Извештај жандармеријске станице Бајина Башта од 9. 9. 1941.
ВА, Нда, к. 29, ф. 2, бр. рег. 12/4.- Извештај жандармеријске станице Б. Б. Команди жандармерије за Округ ужички.
ВА, к. 29, ф. 2, бр. рег. 9/4-1.
ВА, к. 29, ф. 2, бр. рег. 54/2-5.
Народни музеј Ужице, Архивска збирка, инв. бр. 221; 3б. НОР-а, том 1, књ. 2, стр. 29-32.
Историјски архив Ужице, монографска грађа, бр. 546; Хронологија НОБ-е у Рачанском срезу 1941-1944. године.
Зборник НОР-а, том 1, књ. 1.
Зборник НОР-а, том 1, књ. 2.
Весџи, Ужице, б. 7. 1946, 2.
Нова Србија, бр. 1., Београд, 18. 3. 1942.

---

⁵³ Инж. Милош Јарић, Списак борбеног састава Друге рачанске чете 1941; ИАУ, Монографска грађа бр. 546.

Литература

Игњић С, Обрадовић С., Савић Р, Бајина Башта, Београд 1969.

Јевтић Александар, *Усправљени у векове*: Ваљевски народноослободилачки партизански одред 1941–1943, Ваљево 1974.

Љубичић Никола, *Ужички народноослободилачки партизански одред*, Београд 1979, стр. 37.

Dr Milovan LUKIC

Raca Partisans Units in the Year 1941

Summary

Whole development of the uprising in Serbia in 1941 pointed out that Communist Party of Yugoslavia played the crucial role in organizing, starting and managing of the uprising and the development of the armed forces. From the beginning of the occupation, the Party organized collecting of arms, ammunition and other military equipment, performed political and organization preparation, forming illegal army organization National liberation movement. The party organized elite groups of tens, companies and detachments, which began armed actions under communists' command in order to drive the aggressor away and liberate the country.

Liberation action, started by the Party, drove Serbian bourgeoisie to anti-action, because they realized the danger for their class position. Pro-German part of Serbian bourgeoisie began an open struggle against the liberation movement. Majority of those former state representatives, in the enemy service, perished in this struggle, trying to resist the partisans. During the uprising, instead of the union of patriot forces in the occupied country into antifascist front against the aggressor, there were the split and struggle between advocates of the republic-the partisans on one hand and of the monarchy -the chetniks and armed forces of the Government of national salvation on the other hand. The uprising built the partisan army forces that liquidated the old machinery of government and established new national government by the National liberation committees.

Raca partisans were classified into seven partisan companies in 1941. Longing for freedom and justice, encouraged by militant tradition, in the plait of crucial events they were brought face to face with dramatic challenges, sufferings and immeasurable sacrifices. After the fall of the Republic of Uzice, the Raca battalion, established at the beginning of December 1941 on the mountain Tara, expected high-spirited directives from the movement leaders. Under very adverse circumstances, with a little ammunition, neither food nor warm clothes, on the threshold of severe winter, partisans were ready for guerilla warfare. However, without support of larger partisan units, in an unequal fight against the enemy, „revolutionary trance“ was disappearing, and subjective factor didn't match to complex historical situation. In the fire ring, the Raca battalion began to reduce and then disbanded in Ljestansko.

KEY WORDS: CPY (Communist Party of Yugoslavia), District Committee, military group, company, action, Rajak Pavicevic, Milenko Topalovic, Dusan Visic, Dusan Jerkovic, struggle, Raca company, Raca battalion, Tara, Lestansko, Perucac, camp.

УДК 94(497.11 Ужички крај)"1941" ;
338.1(497.11)"1941"

Рад примљен: 25. I. 2011

Прихваћен: 18. III 2011.

Миодраг Д. ГЛУШЧЕВИЋ

ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ У УЖИЧКОМ И ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ 1941. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У 1941. години Краљевину Југославију напале су, окупирале и распарчале силе Тројног пакта. Највећу цену рата платила је Србија. У њој је уведен суров окупациони режим, потпомогнут од квислиншких снага. Уведене су контрибуције за издржавање окупационих војних снага и апарата, обавезни откуп свих производа потребних немачкој војној сили и становништву Немачке. Окупациони систем је изазвао отпор а организоване устаничке снаге успеле су да ослободе значајну територију Западне Србије, познату под називом Ужичка република. На ослобођеној територији организован је живот: покренута је производња свих потребних роба и услуга, неопходних за вођење борбе и преживљавање становништва. После реокупације западне Србије, након два месеца, настале су репресалије над становништвом, извршена је заплена затечених добара, појачана експлоатација и принудни откуп, што је довело до великих несташница, поскупљења, оскудице и глади.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Априлски рат, окупација, контрибуције, обавезни откуп, оружани отпор, стварање слободне територије, организовање производње у ратним условима партизанске фабрике и радионице, дистрибуција, народноослободилачки одбори, народноослободилачки фонд, реокупација, заплена, прогласи и наредбе, ратни и радни ентузијазам.

Увод. Ужице и околина, као и Западна Србија у целини, имали су велику важност током 1941. године. Ужице је било седиште округа, а после априлске катастрофе и седиште Дринске бановине, привредни, потрошачки, школски, судски и административно-управни центар, са развијеним занатством и индустријом, као и центар Ужичке републике 1941. године, у којем привредна активност била најинтензивнија. Народна банка Југославије, неколико дана пре напада Немачке, издала је наредбу филијалама да златне резерве и друге драгоцености, као и хартије од вредности, пошаљу филијалама Народне банке у Ужицу и Сарајеву. Већ 8. априла у 5 часова ујутро кренула су три камиона из Ужица, натоварена са 204 сандука тежине од 9594,671 kg злата а у Мостар стигла 9. априла око 2 часа.¹ У Ариље

---

¹ Никола Живковић, Ратна штета коју је Немачка причинила Југославији у Другом светском рату, Београд 1975, 472–474.

је 12. априла дошао управник ковнице Народне банке, у пратњи од 50 војника, којима је командовао мајор Мишић и одвукли су све драгоцености и злато у полугама, које се налазило у трезорима смештеним у магацину Вођарске задруге.² Због ратних прилика, рад у Ткачкој радионици у Ужицу обустављен је 10. априла. Свим радницима и чиновницима (месечарима) дате су плате за два месеца унапред. Бесплатно им је издат месечни оброк животних намирница.³

Да би се могао пратити овај интензитет, треба упоредити податке који су забележени у попису привреде у Ужичком округу 1939. године. На територији округа, на површини од око 4000 km² и са око 168.000 становника. На том простору било је ораница:

у Срезу ариљском	6 946 ha
у Срезу рачанском	12 105 ha
у Срезу црногорском	7 033 ha
у Срезу пожешком	10 100 ha
у Срезу ужичком	11 492 ha
у Срезу златиборском	7 972 ha
укупно у Округу ужичком	55 648 ha ораница

На овој површини било је засејано око 23.000 ha стрмним културама, око 25.900 ha кукурузом, а остале површине биле су под крмним биљем индустријским и повртарским културама. Принос је био доста низак: за пшеницу око 7 тс, код овса 5,4 и кукуруза око 9 тс по хектару.

Међутим, Ужички округ, а поготово неки његови срезови (нпр. златиборски), нису могли да подмире своје потребе у житарицама ни у најроднијим годинама, а и данас их купују изван овог региона.

Што се тиче сточног фонда, овај округ био је у нешто повољнијем положају него што је случај са ратарским културама. Из једног извештаја из 1941. и јануара 1945. године стање је било следеће:

---

² Ђорђе Пилчевић, *Трагом ариљских партизана*, Титово Ужице 1971, 114.

³ А. Спасојевић, М. Глушчевић и Ђ. Пилчевић, *85 година Текстилног завода „Цвета Дабих“*, Ужице 1985, 277.

свиња	оваца	говед	коња	живине	коза	
29.820	131.727	42.153	4.487	178.216	6.538	јун 1941.
15.890	105.331	44.698	1.616	77.035	9.434	јануар 1945.

У Ужицу су радиле и следеће фабрике: Ткачка радионица, три хидроелектране, Фабрика оружја и муниције, Фабрика кожа и крзна „Нутрија“ и велики број занатских и трговачких радњи.

Окупација земље. Припреме за Априлски рат, одлазак радне снаге у војску, мобилизација запрежне стоке, као и сам Априлски рат и последице капитулације земље, утицали су на пољопривредну производњу. Све је ово изазвало велике штете у пољопривреди, јер се одиграло у време пролећне сетве. Велики комплекси земље остали су необрађени и незасејани. Велики број стоке која је служила за обраду земље страдао је, изгубљен или заробљен од окупатора. Пољопривредно становништво осећало је велику несигурност, па је и то утицало да се смањи обим сетве. Смањен је број стоке за подмлађивање стада, спречено је унапређивање воћарства, итд.

Откуп меса и стоке на територији окупирани Србије ишао је преко Централе за стоку, месо и масноће, основане још у априлу 1941. Према чл. 2 Уредбе о оснивању ове Централе, њен задатак је био да обезбеди довољне количине меса и масноћа за снабдевање немачке војске, окупационих органа власти, квислиншких органа управе и становништва. Прибављање ових артикала, Централа је организовала преко својих експозитура, чија су седишта била углавном по окружним местима и преко трговачких предузећа. Планови откупа сачињавани су само за недељу дана и то по експозитурама.

Поређења ради, из сачуваних докумената се види да је Експозитура Ужице за недељу дана (6–13. јануара 1942.) била задужена за 170.433 kg меса живе ваге, а за наредну недељу (13–20. јануара) са 170.835 kg живе ваге, за недељу (20–27. јануара) са 198.787 kg живе ваге. Ако се сумирају подаци за ове три недеље у месецу јануару, то износи 547.055 kg живе ваге разног меса. Вероватно је био сличан случај и у току 1941. године.

Услед великог откупа узгој стоке је јако опао, а то је имало за последицу запуштено земљиште због недостатка стајског ђубрива, јер се гасио живот бактерија. За поновно оживљавање земљишта и производњу сточне хране, било је потребно повећати сточни фонд. Из тих разлога издате су посебне наредбе за унапређивање сточног фонда, а из Немачке, Мађарске и Румуније увезено је неколико стотина крава и 21 бик, неколико нераста, 13 пастува и око 350 приплодних овнова. Сва та настојања нису помогла

да се план откупа у потпуности испуњава. Такође је влада генерала Милана Недића прописала Уредбу, по којој су пољопривредни произвођачи били обавезни да тове свиње иако нису имали довољно кукуруза ни за исхрану домаћинства.⁴

Да би донете мере биле јасниле треба се упознати са окупационим системом заведеном у Србији после априлског слома у области привредног режима. После немачке окупације створени су војнопривредни штабови по покрајинама – окупираним територијама, као што је био и Војнопривредни штаб за Србију, са седиштем у Београду и који је имао своје потребне органе, стручне службе за важнија привредна питања, за рударство, пољопривреду, индустрију, саобраћај и друга. Ове групе или одељења били су састављени од два-три стручна лица, а често је било и само једно лице, као референт за одређену привредну грану. Одмах по окупацији југословенске територије, окупатори су започели са организовањем окупираних делова, ради обезбеђења производње, експлоатације и пљачке, као и држања становништва у покорности. Тако су већ 20. априла немачке власти у Београду организовале Војну управу окупиране Србије, која је имала свог команданта и ниже управне јединице: крајскокомандатуре и више фелдкомандатуре. У Ужицу је било седиште крајскокомандатуре бр. 847 и фелдкомандатуре бр. 816. Непосредно после окупације формиран је и Привредни штаб као део Управног штаба, са седиштем у Београду, на чијем челу је био Франц Нојхаузен, ранији немачки генерални конзул за привредна питања у Београду. Овај штаб су сачињавали истакнути привредни стручњаци Немачке, од којих су неки дошли у Југославију пре рата и били добро информисани о нашој привреди.

О задацима овог штаба у изјавама немачких високих функционера на Нирнбершком процесу и у материјалима са других истражних радњи после Другог светског рата, наилази се на различита мишљења. И сам Нојхаузен, пред југословенским истражним органима, дао је изјаву о добронамерном деловању свога Штаба за привреду Србије и осталих делова окупиране Југославије, који су били стављени под његову јурисдикцију. Међутим, у писаној изјави од 18. 9. 1947. године, датој такође пред југословенским истражним органима, стоји да му је Херман Геринг, приликом давања упутстава за рад у својству Генералног опуномоћника за привреду окупиране Србије и других окупираних крајева Југославије, који су били њему потчињени, рекао: „Хвала Богу, Ви нисте послани тамо да радите за благостање потчињеног народа, него да одузмете све што је могуће од њих, да би немачки народ могао да живи. То је оно што је очекујем од Ва-

---

⁴ *Службене новине*, бр. 30, 14. 4. 1942.

шег рада. Претерано интересовање за стране народе мора сада да престане, и то одмах и заувек. Ја имам пред собом извештаје шта бисте Ви имали да испоручите. То не представља ништа, када се узму у обзир Ваше територије. Савршено ми је свеједно ако Ви, с овим у вези, кажете да ће народ под Вама умрети од глади“. Немачки окупациони органи су се за читаво време рата чврсто држали изричитог и недвосмисленог Геринговог упутства.

По налогу немачког команданта окупиране Србије, у Србији и Банату су 1941. године основане привредне централе за поједине гране, које су проводиле у дело задатке Нојхаузеновог штаба. Биле су формиране следеће централе: Централа за регулисање промета житарицама, сточном храном, махунастим и уљаним плодовима, Централа за регулисање промета стоком и масноћом и Централа за текстил, Централа за кожу, Централа за гвожђе и метале, Централа за хемијске производе, Централа за шећер, меласу, пиво, шпиритус, квасац и глицерин, Централа за дрво, Централа за угаљ и Централа за вино, воће и ракију. Све ове централе основане су у периоду од јула до децембра 1941. За управнике централа редовно су постављани стручњаци – економисти или правници Срби, док су њихови заменици били фолксдојчери из Баната, који су уједно били шефови експозитур формираних на терену.

Сем наведених институција, у склопу окупацијског система на територији Србије и Баната, за откуп и лиферацију разних производа било је основано неколико нових предузећа са искључивим немачким капиталом, а многа стара немачка предузећа, која су се до тада бавила тим пословима, проширила су свој капацитет. Немачке окупацијске власти су настојале да у скоро свакој привредној грани имају једно од водећих предузећа са својим капиталом, да би на тај начин контролисали читаву производњу, што им је успевало, јер су били окупатори.⁵

Фелдкомандатура 816 у Ужицу отпочела је са радом 22. априла, а 12. јуна Комесаријати за групе тајне полиције (ГСП) успостављене су у Београду, Нишу, Ужицу, Смедереву, Петровграду и Косовској Митровици. Комесар Министарства унутрашњих послова Милан Аћимовић донео је Уредбу о установљењу Престојништва градске полиције у Ужицу. Подручје Предстојништва обухватало је територију града Ужица и отпочело је са радом 1. јула. Истовремено је формирано и Градско поглаварство града

---

⁵ Никола Живковић, н.д, 62–72.

Ужица. Окупатор је позвао дотадашње изабране општинске управе да наставе са радом и да буду лојалне окупационим властима.⁶

Упоредо са организацијом окупационе и квислиншке власти, немачке војне команде су разним војним наредбама и прописима регулисале привредне односе на окупираном подручју. Издат је низ војних наређења која су објављивана у листу *Verordnungsblatt für das besetzte Jugoslawische Gebiet* (Службени листи за заузећу југословенску територију) и *Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers Serbien* (Листи уредба војног зајоведника Србије). Изашле су наредбе о порезима и наметима на становништво окупираног подручја, Наредба о забрани повишења цена, Наредба о заплени на заузетим територијама, Наредба о уредном пословању и управљању предузећима, Наредба о кредитним касама Рајха, о непријатељској имовини и о девизама и др.

У Листи уредба зајоведника Србије 10. октобра 1941. бр. 21 издато је више наредби које су се односиле на привредна питања: Наредба о укидању Југословенске банке; Наредба о оснивању Српске народне банке; Уредба о српским новчаницама; Уредба о девизама; Уредба о регулисању исплата ратних трошкова; Уредба о ценама; Уредба о спољној трговини; Уредба о кредитима и кредитном пословању и др.

Окупатор је у Србији завео меру контрибуције, што значи да је то установа међународних односа примењивана за време рата. Сврха контрибуције, као мере коју предузима држава окупатор је, према устаљеној пракси, да обезбеди потребе окупаторове војске, односно окупаторове војне управе. Септембра 1941. Министарство финансија Недићеве владе, на име контрибуције, за месец септембар, уплатило је преко Народне банке Рајхскредиткаси 130 милиона динара, што је извршаваће *споразума*. Међутим, на захтев немачке окупацијске власти, Министарство финансија је на име контрибуција за исти месец исплатило још 130 милиона динара, што показује да се представници немачке оружане силе нису држале *договора*, него су користиле право јачега. Исто се догодило и за новембар, кад је исплаћено 170 милиона динара

Немачке окупацијске власти су велике своте новца користиле и путем разних кредита и зајмова. Српска народна банка и квислиншке владе у Србији одобравале су огромне зајмове и кредите разним предузећима и институцијама које су углавном радиле за потребе немачких окупацијских власти, односно за привреду Немачке. У давању таквих зајмова нарочито је предњачила Српска народна банка. Још приликом њеног оснивања, у

---

⁶ АС, Земаљска комисија за утврђивање ратних злочина, МУП, III, бр. 1658, 24, 06.

Уредби којом је регулисана њена делатност, поред осталог, била је обавезна, да у сагласности са немачком командом и немачким опуномоћником за привреду окупиране Србије, емитује одређене бонове којима ће се плаћати разна потраживања за немачку војску и за потребе привреде у окупираној Србији, која је углавном прилагођена привредним и ратним захтевима Немачке.

Поред наведених великих свота новца, које је Немачка као окупатор извукла на разне начине у току рата са окупиране територије, немачке окупационе власти су однеле све државне резерве и резерве банака у злату, као и друге драгоцености и племените метале. Следећи начин плачке материјалних добара Србије био је обавезни откуп пољопривредних производа.⁷ Сви власници обрадивог земљишта у Србији били су дужни да према величини засејане површине, засеју и одређени проценат површине дуваном. У току 1941. произведено је 1.134.681.923 комада цигарета. Део откупљених аграрних производа, који је остајао у земљи, коришћен је за издржавање немачких посадних дивизија окупиране Србије, а и за снабдевање радника ангажованих на раду у привредним предузећима за производњу артикала, који су искључиво служили немачкој ратној индустрији. Експлоатација рудишта антимона, важних за немачку авиоиндустрију у Зајачи, Лиси, Костајнику и Крупњу вршило је предузеће „Антимон“ а. д. са седиштем у Београду. Количину експлоатисане руде данас је тешко утврдити, јер није сачувана релевантна документација. С обзиром на то да су скоро сви ти рудници током 1941. били под контролом НОП-а и да су приликом повлачења устаничких снага била девастирана, у току првих месеци 1942. године непријатељ је добио само око 800 тона метала.

Магнезит се експлоатисао у руднику Енитка (белгијско друштво) и Магнезит „Шумадија“ (српско друштво са француским капиталом) код Чачка и код Кремана, а рудници су такође били порушени и експлоатација је обновљена тек 1942. године. Било је на том терену и неколико мањих рудника лигнита (нпр. „Д. А.Д.“ у Расној и др). Налазишта хромне руде код Чачка, Рашке и Дренице била су под старатељством А. Д. „Круп“, порушени а експлоатација је обновљена тек априла 1942. године.⁸

---

⁷ Никола Живковић, н. д. 277, 278, 343–345 и 399–404. У току 1941. из Србије и Баната откупљено по максимираним ценама 24.000 вагона житарица. У току 1941/42. произведено је 184.000 тона шећерне репе, од које је добијено 22.555 тона шећера. У току 1941. произведено је 18.389 тона уљарица и извезено 1000 тона соје. Извезено је 1941. у Немачку 2.000 вагона сувих и 2.000 вагона сирових шљива.

⁸Исто.

У мају је нови војни заповедник Србије, генерал Шредер, долетео у Крчагово, поред Фабрике оружја и муниције. Вероватно је сврха ове посете било пресељење ове фабрике и обнова рада за немачку оружану силу.⁹ Средином априла ортскокомандант у Пожеги (као и немачке војне власти у осталом делу Србије) је захтевао да се сви војни обвезници пријаве немачким властима. Поред тога, он је издао проглас у коме је позвао грађане Пожеге да предају оружје и радио апарате, под претњом смрћу. Истовремено је позвао општинску управу да настави са радом.¹⁰ У другој половини априла у Ариље је дошао из Београда директор Рајхсбанке, а по његовом наређењу извршен је попис златних полуга, новца и осталих драгоцености у благајни Народне банке. Све затечено злато, новац и драгоцености Немци су камионима превезли до Пожеге, а одатле возом за Београд.¹¹ Немачке окупационе власти у Ужицу су наредиле да се електрична мрежа у граду доведе у исправно стање. Одмах је приступило раду и за кратко време мрежа је поправљена и оспособљена за рад.¹²

Пошто је Ткачка радионица била значајна за немачку оружани силу, фелдкомандант и командант места у Ужицу примили су председника Управног одбора инж. Здравка Ђурића, показали интересовање за фабрику, обећали подршку и изразили жељу да рад у Ткачници што пре отпочне. Учињене су одређене припреме и производња у ткачком одељењу отпочела је 2. маја. Неколико дана касније, Ткачку радионицу посетили су представници Главне немачке интендатуре из Београда, прегледали сву готову робу и магацине сировина и наредили да се из продаје искључе извесни артикли који су интересантни за њихове потребе. Истовремено су наредили израду 30.000 метара американа и 6.000 метара саглије за њихову команду.¹³ У току 1941. године предузеће није могло добити предиво и поред тога што се председник више пута обраћао немачком генералном опуномоћнику за привреду Србије и добио више обећања привредних органа Комесаријата. И производња и продаја електричне енергије била је знатно

---

⁹ Новак Живковић, *Партизанска фабрика оружја и муниције*, Титово Ужице, 1971, 66, 67. Генерала су дочекали официри Фелдкомандатуре 816. и 724. пешадијског пука. Ова фабрика, као и Заводи („Арсенал“) у Чачку и Фабрика авиона у Краљеву престали су са радом 6. априла 1941.

¹⁰ Венцеслав Глишић, *Ужичка Пожега у НОР и револуцији*, Токови револуције, XIV-XV, Београд 1981, 263-308.

¹¹ Архив Србије (даље: АС), Д. Драгутиновић, *Хроника Ариља*, 69.

¹² 85 година ТЗ, 277.

¹³ Исто, 277-278.

смањена. Од почетка године до краја августа 1941. остварен је приход од 724.232 динара.¹⁴

Приликом уласка немачке војске у Ужице 15. и 16. априла, немачки војници су провалили у Фабрику кожа и крзна „Нутрија“ у Врелима и однели готову робу у вредности од 160.700 динара. Фабрика је за време окупације наставила са радом, али у знатно смањеном обиму. Сировине за прераду нису се могле набавити на слободном тржишту, већ само према дозволама. Фабрика је морала да своје производе ставља на расположење Централа за кожу, која је ове делила фабрикама обуће. У току 1941. прерађено је 6.610 комада разних врста кожа. Тада је у фабрици било запослено 35 радника и три чиновника.¹⁵

Убрзо по доласку окупационе војске у Ужице, у граду и целом округу, објављена је наредба о предаји ратног плена, уз напомену о најоштријим казнама за неизвршење. Нешто касније донета је наредба о предаји свих врста ловачког и спортског оружја.¹⁶ Уз помоћ среских начелстава и општинских управа, окупатор је приступио прикупљању оружја, војне опреме и одеће. Насеља су била преплављена плакатима преко којих је окупатор претио строгим казнама свима који не предају оружје и опрему. Становништво се под претњом смрти позивало на ред, мир и поштовање немачке војне силе. Један део грађана је предао оружје, док су други, поред свих претњи, и даље задржали (оружје).¹⁷

Нема никаквих података о томе да су окупацијске власти било шта инвестирале у пољопривреду на окупираном подручју, али су на постојећу производњу, онакву какву су затекли, ставили одређен намет у виду обавезног откупа. Квислиншке власти биле су обавезне да прикупе одређену количину аграрних производа, потребних за издржавање немачког окупацијског апарата и за извоз из Србије у Немачку, иако годишњи принос аграрних производа у току рата није могао да подмири потребе становништва. Пре него што су почели са принудним откупом, на предлог стручних лица, израђена је **картотека** за сва домаћинства. Картотека је сачињена доста прецизно, тако да је пружала податке о целокупном стању једног сеоског газдинства, што је добро користило окупационим органима власти приликом принудног откупа. На основу ове документације окупационе власти су

¹⁴ Исто, 279, 280.

¹⁵ Миодраг Глушчевић, „Фабрика коже и крзна у Врелима“, *Ужички зборник*, бр. 27/2001, 161, 162.

¹⁶ Новак Живковић, н.д, 56.

¹⁷ Живота Марковић, *Комунистичка партија Југославије у ужичком округу 1941, Титово Ужице*, 1983, 40.

у току 1941. године извршиле разред обавеза по окрузима за читаву територију Србије и Баната. Намет је био подељен по окрузима, а онда по срезовима, општинама, селима и појединим домаћинствима. Вишак ратарских култура се обрачунавао тако што је сељаку остајало свега 140 kg жита за семе по јутру и 120 kg по члану породице за исхрану. У 1941. години са територије Србије и Баната требало је да се принудно откупи 34.000 вагона пшенице и кукуруза. Није познато да ли је тај план реализован. Поред тога, стопа пореза, нпр. у 1942. години повећана је око 200 %. Међутим, у појединим деловима округа дошло је до несташице намирница за голо преживљавање. Општинска управа Јасенова извештавала је Среско начелство да преко 2/3 становника гладује и да је остало без имало хране. Слично је било и у многим другим местима Ужичког округа.¹⁸

На несрећу, Србију и ужички крај заплуснуо је и талас **избеглица** из Хрватске и Босне и Херцеговине, који су тражили спас пред бестијалним усташким злочинима, пуно колониста и чиновништва из Македоније, Косова и Метохије, Барање и Војводине, и изгнаника из анектираних делова Словеније. О злочинима у тзв. Независној држави Хрватској сведочили су чак и њихови савезници, као генерал Глајзе фон Хорстенау у извештају Берлину и Курцио Малапарте у свом роману *Кајуйи*, али нису предузимали никакве мере за заштиту угроженог становништва, нарочито представника СПЦ-а. Половином маја било је у Срезу рачанском 8.980 избеглица. Непосредну бригу о њиховом смештају и исхрани водила је посебна комисија **Комесаријата за избеглице** при влади у Београду. Један од првих задатака комисије био је да се изврши правилан распоред избеглица и пресељеника у Србији 1941. године. И касније, у јуну, пристизале су избеглице. У Ужицу је поведена акција 28. и 29. јуна да се изврши сакупљање прилога у новцу и натури за Србе избеглице и обнову Смедерева. У том циљу формиран је Одбор за смештај и збрињавање избеглица и вршене су припреме за прихват избеглица. Оне ће бити размештене по кућама и сеоским домовима, где ће наћи и запослење. Коло српских сестара такође је предузело велику акцију.¹⁹ На територији испоставе Дринске бановине, која је била смештена у Ужицу, извршена је организација и образована су општинска и среска повереништва, која ће водити прикупљање прилога.²⁰ На територији Среза рачанског, у критичном тренутку избеглице су биле смештене у Бачевцима око 1000 лица, у Растишту око 2000, у Калуђерским барама, са прихватном станицом Секулић око 2380. У Мокрој Гори било је

---

¹⁸ Исто, 41.

¹⁹ *Ново време*, 29. 6. 1941.

²⁰ *Ново време*, 26. 6. 1941, 5.

900 избеглица. Касније су избеглице биле размештени у друге, богатије делове Србије. Затим је у истом срезу 25. јуна било 29 избеглица из разних крајева, али *према добијеним подацима* очекивало се *присеће ... у срезу око 1800 избеглица*, а у Кремнима је, у основној школи, било смештено око 100 избегличких породица и у Мољковића хану.²¹

У извештају Фелдкомандатуре 809, упућеног војноуправном команданту Србије, о избеглицама са окупираног подручја Бугарске и Косова на територији Србије стоји: *Требало је телефонски проследити наређење Фелдкомандатуре у Ужицу да се одатле зајрећи Арнаућима оружјем, ако не присијане пројеривање српских насељеника...* Даље се у извештају наводи да се Срби, досељеници на Косову, толико малтретирају, док „добровољно“ не оду, *...шавише, тврди се да, већином наоружани Арнаући уцају ноћу у куће Срба.*²²

Прилив избеглица и изгнаника није престао ни следећих месеци. У Ужице је крајем јуна стигло 126 избеглица, који су преко Одбора за збрињавање били запослени на јавним радовима или додељени сеоским домаћинствима. Градско поглаварство је отворило јавну кухињу, која је избеглицама издавала бесплатне оброке.²³

На територији Среза пожешког било је од раније 67 избеглица, а 3. јула је дошло 268 пресељеника из Словеније, који су смештени у пожешкој општини (највећи број у недовршеној касарни на Лисишту).²⁴ Акцију збрињавања Срба избеглица грађанство Пожеге је свесрдно прихватило. Избеглице су смештене у Дому женске подружине, чија је управа много допринела успеху ове акције.²⁵ И у Ужице је стигао транспорт избеглица. *На сјаници сачекало их неколико сјојина грађана, на челу са председницима одбора. За прво време, док се не изврши коначна расподела, избеглице су смештене у Пољопривредној школи у Севојну. Једна група од 60 избеглица упућена је на Злајибор и смештена у згради једриличарске школе.*²⁶

На територији Среза моравичког тада се налазило 156 пресељеника из Словеније, који су смештени у Ивањици и Приличком кисељаку. Сва ова

²¹ АС, Комисија за ратне злочине, Извештај Среског начелства од 25. 6. 1941, Ф-14, и ИАУ, МГ, бр. 237 и Хроника Кремана, 16, 17.

²² Зборник НОР, т. XII, књ. 64, 163, 165.

²³ *Ново време*, 1. 7. 1941.

²⁴ АС, Комисија за ратне злочине среза пожешког од 6. 7. 1941, Ф-14.

²⁵ *Ново време*, од 5. 7. 1941, 4.

²⁶ Исто.

лица су издржавана из средства Одбора за збрињавања избеглица, али су материјална средства Одбора била скоро исцрпљена.²⁷

У Ужицу је отворена менза за избеглице у којој се хранило 40 Словенаца пресељеника. У Севојну око 100 Словенаца се хранило о трошку Градског поглаварства У Дому Црвеног крста дневно се прехрањивало 60–80 избеглица.²⁸ Среска начелства су доставила општинама распис Министарства пољопривреде да се од жетвених приноса прикупља добровољни прилози од 1% за исхрану избеглица.²⁹

Последњим транспортом који је стигао у Пожегу допремљена је из Словеније група ментално оболелих лица, која нису могла психички да поднесу остављање својих домова. Немачка пратња их је предала српским жандармима, а ови су их спровели на лечење у Ивањицу. Било је више самоубиства Словенаца приликом транспорта или у местима где су настањени.³⁰

У извештају Начелства Среза ариљског стоји: *На територији среза до сада је дошло избеглица редовним путем: Срба из Хрватске 81 и Словенаца 91 и нередовним путем из Босне, Македоније и Хрватске 57. Свега избеглица је дошло 230. Избеглице су смештене по општинама овога среза и издржавање истих је тешко, јер је крај пасиван, тј нема ни за себе довољно људске хране, па самим тим ни материјалних средстава за издржавање ових избеглица.*³¹

И на територији Среза рачанског остало је 337 избеглица (после распеда по осталим деловима Србије).³²

Градско поглаварство у Ужицу је, крајем јуна, незапослене раднике упустило на изградњи водовода и канализације, који су били започети пре рата. Надница радника износила је од 15 до 20 динара дневно. Упослени радници, њих око 380, добијали су исхрану у кухињи коју је отворило Поглаварство, по два obroка дневно. На истом послу и на изградњи улица Поглаварство је у јулу запослило и велики број средњошколаца, са платом

---

²⁷ Исто.

²⁸ Исто, од 1. 8. 1941, 4.

²⁹ Међуопштински историјски архив Чачак, Дел. протокол Градског поглаварства Чачак 1941, бр. 3718.

³⁰ Франц Рош, Словенски изгнаници в Србији 1941/45, Марибор, 1967, 131.

³¹ АВИИ, Нда, МУП, к. 28, бр. рег. 26/4-1. Беда српских избеглица, прогоњених из Хрватске и Мађарске и њихова причања још увек појачавају револт и узбуђење... стоји у извештају Бенцлера Берлину.

³² АВИИ, Нда, МУП, к. 28, бр. рег. 30/4-1.

од 20 до 30 динара дневно и два obroka у општинској кухињи.³³ Градско поглаварство у Ужицу издало је грађанима легитимације за снабдевање храном. Сваки члан породице могао је добити месечно 5 kg брашна из магацина општинског уреда. Шећер, со, зејтин, гас (петролеум) и др. грађани су добијали на основу легитимација из бакалница.³⁴

И поред евидентне несташнице основних животних потреба, пре свега намирница, становништво је морало да плаћа издржавање немачке војске у Србији, квислиншке администрације путем нареза и обавезног откупа по максимираним ценама за извоз у Немачку. Такође је било наређено да се из недржавних шума, у привредној 1941/42. години исече дрвна маса од 49.800 m³ (одн. 34.118 m³ техничког и 8.146 m³ огревног дрвета). За исти период је требало да се из државних шума исече 28.200 m³ дрвне масе.³⁵ По наређењу немачких власти позиване су рабације на кулук, да са својим запрегама раде на оправци и изградњи путева. Тада је изграђен локални пут до рудника антимоана у Лиси, који су Немци, све време рата, експлоатисали за потребе своје авио-индустрије и потпуно исцрпили. Експлоатисан је и рудник лигнита Д. А.Д. у Расној.

Уколико поједине општине или села нису на време испоручиле одређене количине производа, упућивана је немачка јединица која је пљачкала и односила све што јој је дошло до руку и ове акције су морале да финансирају те општине! Због појаве наоружаних група или у циљу принуде становништва на послушност, окупаторске власти су организовале ванплански откуп житарица и других аграрних производа. Сем тога, општине су и новчано кажњаване.³⁶

Устанак. Становништво Западне Србије пружало је отпор окупацији земље и безобзирној пљачки материјалних добара. Група официра, подофицира и војника Југословенске војске избегла је заробљавање, склонила се на Равну Гору и отпочела организовање националних снага за пружање отпора окупатору и органима власти под немачком управом и заштити локалног становништва од пљачке. Друга групација левих политичких снага, предвођених Комунистичком партијом Југославије, још од Пете земаљске конференције, отпочела је припреме за отпор од напада наци-фашистичких држава. После напада Немачке и њених савезника на СССР, формирају се војне јединице и отпочињу акције: паљење општинских архива, напа-

³³ *Ново време*, од 1. и 31. јула 1941, 4 и 5.

³⁴ Исто, од 4. 7. 1941, 4.

³⁵ АВИИ, Нда, к. 30, бр. рег 10/1-49.

³⁶ ИА ЦК КПС, бр. 11037. У Вионици немачки војници су опљачкали село и однели кајмак, сир, маст, клали стоку итд.

ди на комуникације, прекидање ТТ мреже онемогућавање пљачке, одвођења талаца, надгледање жетве, организовање кулука и др.

Немачке посадне јединице и квислиншке оружане снаге, као и административни апарат нису били у стању да се одрже на територији Западне Србије. У јесен 1941. године најпре су ослобађани села и варошице, затим 21. септембра Ужице а 1. октобра Чачак. На ослобођеној територији новим партизанско-четничким властима превасходни задатак био је организовање живота и снабдевање оперативних јединица на истуреним положајима.

Још пре ослобођења Ужица, Штаб Ужичког НОП одреда јавио је Штабу НОПО за Србију: „Ми смо новац, који се овде нагомилао из акција расподелити по четама... 90.000 за штаб, 250.000 вама стављамо на расположење, 50.000 дајемо Окружном, а 100.000 Покрајинском за рад око организовања устанка“...³⁷ А Главни штаб НОПОЈ издао је наредбу свим штабовима 26. августа: предузети хитне мере за обезбеђивање довољних количина зимске одеће и обуће.³⁸ И квислиншке власти алармантно јављају: „Систематски се уништавају општинске архиве, а предаја жетве и плаћање пореза терором се спречава. Такође: Прикупљање нове жетве, бар у старој Србији, протекло је сасвим без успеха. Исто је стање и на секторима сточарства. Услед слабих локалних власти угрожена је контрола цена. Уз то долазе и саботаже на железници, које такође отежавају саобраћај. На пружу Београд – Сарајево морао се обуставити саобраћај“.³⁹

Привредни живот на ослобођеној територији. Приликом ослобођења Бајине Баште затечене су у магацинима монопола велике количине дувана од две жетве. Процењено је да је било преко 200 тона непрерађеног дувана. Затечено је око 23 вагона цигар-папира у табацима. Организовање је резање дувана и дневно је добијано 120–150 kg. Резани дуван се паковао у цакове и превозио у Ужице, где се у посебној радионици паковао у паклице од по 20 грама тежине. На паклицама је био натпис црвеним словима *зейски дуван*, са петокраком у центру, по цени од 6 динара. Упаковани дуван и папир предаван је Штабу УПО, одакле је даље дистрибуиран партизанским јединица, на основу требовања, а око 5000 kg отпремљено је за Романијски партизански одред.⁴⁰

---

³⁷ Зборник НОР, т. I, књ. 2, 50.

³⁸ Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941-1945, ВИИ, Београд 1964, 72.

³⁹ Јован Марјановић, Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941, Београд 1963, 167, 168.

⁴⁰ Миливоје Маринковић, „Партизанске радионице“, *Ужички зборник*, бр. 1/1972.

У другој половини септембра почела је са радом у Бајиној Башти партизанска обућарска радионица. Радило је око 17 обућара. Руководилац радионице био је Ратомир-Миле Нинчић, а политички комесар Аљо Акановић. Касније је у саставу радионице радило и 12 опанчарских радника, од којих је било и 3 мајстора.⁴¹ Затим је отворена 20. септембра кројачка радионица која је имала 30 машина, на којима је радило 50 жена. Руководилац ове радионице била је Цака Вујовић, а политички руководилац Рада Николић. Једна радница је шила и 5–6 пари рубља дневно. У радионици је једна група жена плела цемпере, чарапе, рукавице. Жене радионице су основале свој хор.⁴² А 21. септембра на дневном реду 2. седнице Среског НОО у Бајиној Башти покренуто је питање отварања пекаре, шиваре и обућарске радионице и збрињавању избеглица.⁴³

Приликом ослобођења Ужица, партизанским јединицама пала је у руке Фабрика оружја и муниције, Ткачка радионица, Фабрика кожа, филијала Народне банке са 55 милиона динара, око 100 моторних возила и десетине вагона пешадијске и артиљеријске муниције и погонског материјала, 20 локомотива и др.⁴⁴ У ФОМУ је остало више од 16.000 пушака и велика количина пушчанске муниције, затим у Врелима топовских граната и упалаља разних калибара, а у Пожеги, у касарнском кругу, остала је знатна количина оружја, муниције и војне опреме, којима су наоружане Моравичка, Пожешка, Ариљска и Драгачевска чета.

После освајања складишта у Мрсаћу, упућена су три вагона материјала у Ужице, у ФОМУ на дораду. У пошилици су биле велике количине манлихерове муниције и тромблонских бомби. Овај су транспорт делимично опљачкали четници у Пожеги.⁴⁵ У складишту погонског горива у Јеминској Стени заплена је знатна количина бензина, нафте и моторног уља.

Сутрадан по уласку партизанских јединица у Ужице, Штаб УПО наредио је да сва предузећа наставе са радом и да све радње буду отворене преко целог дана. Платежна средства су остало као и до тада (динар и окупационе марке). Забрањено је точење алкохолних пића. Сва транспортна

⁴¹ Ужичка република 2, записи и сећања, Титово Ужице 1983, 465–467.

⁴² Венцеслав Глишић, „Учешће жена у НОБ-у“, *Ужички зборник*, бр. 1, Титово Ужице 1972, 193–210.

⁴³ Живота Марковић, СНОО

⁴⁴ Хронологија НОР, ВИИ, 116.

⁴⁵ Н. Живковић, н.д, 177.

средства и запрете мобилисане су и стављене на располагање Штабу УПО.⁴⁶

Другог дана по ослобођењу Ужица формиран је Градски НОО, са 10 секција, од којих су за ову тему најважније:

1. за исхрану;
2. за снабдевање фронта одећом и обућом;
3. за набавку и расподелу огрева;
4. за организовање производње у граду;
5. за откуп;
6. за помоћ партизанским породицама, избеглицама и за социјалну помоћ;
7. за прикупљање прилога у корист Народноослободилачког фонда.

Међу најважнија документа НОО у Ужицу спадају одлуке које је донео 18. октобра. Иако је формално објављене као један, овај документ о обезбеђивању незбринутог радног становништва садржи неколико одлука: 1. О проглашењу мораторијума за све дугове радног становништва; 2. Регулисање радничких и чиновничких надница и плата; 3. О помоћи неупосленим радницима, намештеницима и чиновницима; 4. О помоћи избеглицама; 5. О запошљавању неупослених избеглица.⁴⁷

Поштујући наредбу Штаба УПО већина радника ужичких предузећа и радионица пријавила се на посао. Они који се нису одазвали били су дужни да се јаве на мобилизациона места, са којих су упућени на рад у своја предузећа. У фабрикама је Штаб УПО постављао комесаре, а радници су изабрали своје поверенике. Обновљен је рад у Ткачкој радионици, Фабрици кожа, Фабрици оружја и муниције, Ложионици, Колници и занатским и новоформираним радионицама. Производња је настављена, а радници су показали велики радни ентузијазам.

У Ткачкој радионици, због недостатка сировина, радио је мањи део разбоја. Израђивано платно за завоје, тканине за рубље и штрукс за одела, затим порхет, и зефир и постељно платно. „Материјал смо морали чувати за артикле које смо по наредби партизанске команде морали производити. Највише се производило за завоје и за веш“, изјавио је Фрањо Шнајдер, технички директор ткачнице. Сва роба је издавана искључиво на требовања и то Штабу УПО, Интендатури, НОО Ужица, Кројачкој радионици, штабу у Бајиној Башти, Чачанској интендатури, Пожешком штабу, Чачанској радној чети и др Укупна вредност издате робе износила је

---

⁴⁶ *Вести*, бр. 1, 1. 10. 1941.

⁴⁷ Ж. Марковић, н.д.

1.211.163,62 динара. Крајем новембра део робе је евакуисан из фабрике, али је пао у руке немачке војске и није процењена њена вредност.

У механичарској радионици Ткачке радионице вршене су поправке моторних возила, односно аутомобила различитих марки, типова и категорија. Највише посла је било на гибњевима, спојницама, вентилима и лагерима, а код неких су расклапани и мотори. Између 5. и 8. новембра од два оштећена тенка марке „Hotchkiss“ један је оспособљен. У овој радионици су направљена два авана за резање дувана и испоручена Дуванској станици у Бајиној Башти, Вршене су и мање поправке оружја и израђивана тела ручних бомби од водоводних цеви. У радионици је радило 6 радника и по-словођа радионице.

У три хидроелектране и калоричној електрани Ткачке радионице произвођена је електрична енергија, која је подмиривала потребе индустрије, занатских радионица и за осветљење Ужица и околине. Електране су радиле нормално, изузев на знак узбуне од ваздушних напада кад су искључиване. Ради обезбеђења централа од диверзија, радници су добили оружје. Електрични одсек одржавао је градску мрежу, вршио оправке и уводио нове инсталације грађанима. Извршена је оправка електричних инсталација у касарнској коњушници, штапској гаражи и израда инсталација за Фабрику оружја и муниције у трезорима Народне банке, у војном купатилу и ливници бомби. Приход од наплате електричне енергије у целој 1941. години износио је 941.451,78 динара, што је било знатно мање него у претходној години.⁴⁸

Чланови Штаба УПО и један број радника прегледали су машине у ФОМУ и констатовали да су углавном у исправном стању и да се може обновити производња. Већ 25. септембра почело је склањањем муниције из круга фабрике и касарне у Крчагову због опасности од бомбардовања, а следећег дана један број радника отпочео је производњу оружја и муниције. Због сталне опасности од бомбардовања одлучено је да се машине дислоцирају: муницијско одељење и алатница у трезоре Народне банке; израда пушака у Марјановића подрум; монтажа у Воћни расадник; оправка и испитивање оружја у Аду; пуњење бомби у приземљу зграде Народне банке. У фабрици су остале машине за монтажу и за извлачење оловних зрна. За два месеца рада у ФОМУ произведено је: 21.040 пушака, 2.700.000 пушчаних и 9.000 пиштољских метака, око 20.000 панцирне муниције, 300

---

⁴⁸ Миодраг Д. Глушчевић и др, *85 година ТЗ Цветица Давић, Ужице* 1985, 285–288. У периоду октобар – новембар из Ткачнице издате су количине робе, у вредности од 1.211.163,82 динара

тромблонских и 18.000 ручних бомби и оправљено је 20 тешких митраље-за и 300 пушкомитраљеца и др.⁴⁹

Фабрика у трезорима радила је до 22. новембра, кад је дошло до експлозије, уништења постројења, погибије смене радника фабрике и цивилног становништва, које се у трезоре банке склањало због опасности од ваздушних напада, укупно је страдало око 130 лица. Прве партије оружја и муниције стављени су на располагање војним властима у Ужицу и околним срезовима. Наоружавани су борци Ваљевског и Посавског одреда, затим су оружје и муниција слати према Шумадији и Поморављу и према Златару и појединим одредима Драже Михаиловића, а стизали су у источну Босну у Мајевички, Бирчански и Романијски одред у више наврата. Оружје и муниција из ФОМУ у Ужицу стизали су и до партизанских јединица у Мачви, до четничког одреда Вука Калаитовића у Санцаку и на Златар и даље према Црној Гори.⁵⁰

И Фабрика кожа у Врелима отпочела је са радом и у њој је радило око 20 радника. Највише су се израђивала крзна са вуном, затим бранзо за ђонове. Око 300 кожа крзна испоручивано је Кожухарској радионици у Ужицу, у којој је радило 8 Тамнаваца и десетак Ужичана. Израђивани су грудњаци без рукава и поставе за кожне капуте. За све време рада ове радионице израђено је око 2.000 кожуха и сашивено 105 кожних капута.⁵¹

Вероватно се оскудевало у сировинама за ову фабрику, што се види у броју уполслених и укупној производњи. Стога је Тито, у писму Главном штабу Б и Х крајем октобра тражио:

1. Сву сирову кожу, зовећу, овчију, јагњећу и др. од стоке заклане за потребе одреда, просушивајти – да се не би квариле и првом приликом слајти у Ужице на шивљење.

2. Нека се шиваб побрине да преко својих лица прибави шиво већу количину шиварки (храсилових) потребних за шивљење кожа и нека пошље у Ужице. Шиварке може добити у Рогајници и другде. Потребни су нам шекси-ексери.

3. Хитно организовајти набавку соли из неослобођене зоне, јер нам је преко потребна.⁵²

---

⁴⁹ Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941-1945, ВИИ, Београд 1964, 118

⁵⁰ Милош Закић, „Устанак у Бирчу 1941“, Годишњак Музеја у Тузли, књ. 5, 1961. и Ж. Марковић, н.д, 46, 47.

⁵¹ Ужичка република, записи и сећања, I, 299–301.

⁵² НМУ, инв. бр. 6018.

У Ложионици и Колници железничари су се организовали и отпочели оправку локомотива, вагона и др. опреме која је била оштећена. Успостављен је саобраћај до Пожеге, а касније, са ширењем слободне територије, мрежа пруга се ширила од Бањана на северу и Адрана на истоку, преко Горњег Милановца, Чачка и Ужица до Добруна на западу, у укупној дужини од 210 километара. Саобраћај је одржаван редовно, углавном за потребе војске, пребацивање војних јединица и материјала, превоз хране и других животних потреба, али и за превоз путника. Крајем октобра радници Колнице у Ужицу изградили су оклопни воз, са посадом коју су чинили двојица машиновођа, 10–15 бораца наоружаних пушкама, машинкама и три митраљеза. Нешто касније изграђен је и санитарски воз, снабдевен креветима и купатилом и са санитарским особљем, лековима и инструментима за указивање прве помоћи рањеницима и допремањем у најближу болницу.

Секција за снабдевање фронта одећом и обућом при Окружном НОО у Ужицу основала је Обућарску радионицу у којој су у прво време радили обућари и опанчари, а касније су се раздвојили. У Обућарској радионици су се израђивале војничке ципеле (цокуле) и радило је око 25, а у одељењу за поправку радило је око 15 радника. У двомесечном периоду израђено је око 2.000 ципела. У Опанчарској радионици радило је 12–15 радника, који су направили око 500–600 опанака. Сви производи ових радионица дистрибуирани су на требовања.

У Ужицу је основана и Женска кројачка радионица, са 20 радница, које су производиле око 500 пари рубља и плеле 50 пари чарапа дневно. У Мушкој кројачкој радионици радило је око 40 радника и производили су 180 пари одела. И у Пожеги и Ариљу отворене су кројачке и обућарске радионице. У Пожеги је радило око 10 радника на 5–6 машина и шили су 30–40 пари одела. Радионица је била смештена у касарнском кругу. У Ариљу је радили 15 радника на 7 машина и дневно су производили 20–30 пари одела. Овако велики број обућара и кројача затекао се у овом крају, јер је, најпре у Ужицу, а затим у Пожеги, пред рат радио IV одељак за израду војне одеће, који је окупљао велики број радника из целог округа.⁵³

У Ужицу је почела са радом партизанска кухиња, а затим још две, и једна пекара. За преко 1.000 избегличких породица, које су се настаниле у Ужицу, две мензе су делиле по два obroка дневно бесплатно. У Ужицу је

⁵³ М. Маринковић, н.р; Никола Љубичић, *Ужички партизански одред*; Миодраг Глушчевић, „Настанак првих индустријских предузећа у Пожеги (до почетка Другог светског рата)“, *Пожешки годишњак 1, Пожега 2001*, 131-157.

централном кухињом руководила Лепа Жијовић, у Бајиној Башти Даница Докмановић и у Ивањици Коса Пацић. Кухиња у Ужицу располагала је са 13 казана, а кувало се за потребу војске, а једним делом и за сиромашне грађане. Пекара је располагала са 3–4 фуруне. Једна пећ је избацивала око 400 kg хлеба дневно. Укупан број радника у кухињи и пекари у Ужицу био је од 30 до 35.⁵⁴ За исхрану рањеника и болесника бринула се надлежна власт (народноослободилачки одбори или општинске и среске власти). Тако је Градски НО одбор у Ужицу, поред осталих намирница, испоручивао дневно 100 до 120 литара млека и 300 до 400 комада јаја. Поред тога, грађани места и околине где су биле смештене болнице, по традиционалним обичајима овог народа, доносили су рањеницима *џонуде*: погачу, млеко, воће, сир и кајмак, јаја, али и чарапе, шалове, марамице.

Акцијом „Све за фронт – све за победу“ отпочело је повезивање фронта и позадине да би се партизанске јединице снабделе одећом, обућом, оружјем, муницијом и другим потребама. Требало је, дакле, *мобилисати цео народ, све друштвене редове, све родољубе, у овој светлом ослободилачкој борби нашег народа. Позадина и фронт нису две одвојене већ неразлучно повезане ствари. Све за фронт! То мора бити борбена лозинка свих Срба*. Јединицама је било потребно обезбедити исхрану, топлу зимску одећу и рубље, чврсту обућу и сигурну и сложну позадину.⁵⁵

Да би се обезбедила материјална основа за вршење власти наметнула се потреба за оснивање **народноослободилачких фондова**. При сваком НО одбору формиран је народноослободилачки фонд. Тако су радници, грађани Ужица и околине, ситне и средње занатлије и трговци, жене, омладина и остали друштвени слојеви прихватили позив НО одбора и пружили му значајну материјалну помоћ. *Ужичани се одазивају ајелу свога Одбора и за неколико дана је уписано 125.000 динара њрилога у новцу. Њир, један мали занатлија дао је 50.000 динара, један мали њрговац у новцу и роби око 7000 динара. Ако дајемо за фонд – дајемо за фронт! Требало би нам близу милион динара – кажу у Одбору – јер имамо 3500 душа незбринутих, а и наши борци на њрвом месџу не смеју бити ѓладни и неодевени.*⁵⁶ Поред добровољних прилога грађана, у фонд су дотације давали и Врховни штаб, Главни НО за Србију и Штаб УПО, затим је вршен разрез на имућније грађане, а и затечена средства Градског поглаварства, Градске касе, новчане казне и реквизиција и конфискација. Градски одбор је имао

---

⁵⁴ М. Маринковић, н.р.

⁵⁵ *Вести*, бр. 15, 17. 10. 1941, 1.

⁵⁶ *Борба*, бр. 3, 23. 10. 1941, 4.

извесне приходе и од такса за административне услуге грађанима, тржишних такса и трошарине.

Било је помоћи у животним намирницама из житородних крајева и других сировина: „Пристизала су кола са житом, морали смо и њих послати, затим штављене коже и други материјал за шивење одела и веша за партизане. Све смо то послали у Ужице“.⁵⁷ У Чајетини су се прихватили, смештали и обезбеђивали прехранбени производи, који су допремани из ослобођених делова Мачве, Поцерине и околине Чачка. Тих дана су се колоне коњских и воловских запрега непрестано кретале златиборским путем од Ужица, терајући џакове са пасуљом, кукурузом, пшеницом, кромпиром и другим намирницама. Све је то смештено у просторије велике државне сточарске станице на Белим Водама, код Краљеве Воде.⁵⁸

НОО у Ужицу је 28. октобра организовао акцију под називом: „Недеља – све за фронт“, у којој су мобилисане све до тада неискоришћене снаге за помоћ фронту. Грађани су давали прилоге, а сељаци, преко својих одбора, прилагали су млеко, сир, кајмак, друге намирнице, вуну, чарапе и остало. Ова акција није престала после недељу дана и трајала је све до последњих дана слободног Ужица.⁵⁹

У исто време је на територији Ужичког округа организована недеља „Све за фронт“. Тада је у Ариљском срезу прикупљено 120.000 динара и знатно више прилога у натури, у Пожешком срезу 200.000 и у Речанском срезу око 80.000 динара добровољних прилога.⁶⁰ У току ове акције и народ Златиборског среза давао је добровољне прилоге у новцу, намирницама и вуненим израђевинама. У Кривој Реци прикупљено 3.000 kg намирница, чарапа и рукавица, у Трипкови 1.000 динара, 2.000 kg кромпира, 200 јаја, 30 пари чарапа и неколико килограма вуне.⁶¹ Месни НО одбор села Стапара само у току два дана успео је да откупи 13.000 kg пшенице, два и по вагона кромпира и око 600 kg пасуља.

По селима Ужичког округа где није било организованих радионица, сељанке су радиле код својих кућа. У ту сврху на сеоским прелима до дубоко у ноћ прело се и плело за борце на фронту. Таква су прела одржавана у селима: Љубање, Буар, Стапари, Трипкова, Гостиница, Горјани, Севојно, Радобуђа, Вигоште, Гривска, Латвица, Погледи, Вране, Крива Река и др.

⁵⁷ Драгојло Дудић, *Дневник 1941*, Београд 1957.

⁵⁸ Златибор у НОР и револуцији 1941-1945, група аутора, Чајетина, 1981, 116.

⁵⁹ Ж. Марковић, н.д.

⁶⁰ М. Јеремић и М. Ковачевић, *Народна власт у Србији 1941–1961*, Београд, 1962, 99.

⁶¹ Златибор, 113.

Поред ангажовања у радионицама велики број жена се посветио раду око исхране и снабдевања бораца, њихових породица, породица ратних заробљеника, необезбеђеног становништва и избеглица и изгнаника и осталих задатака.⁶² И сељанке села Качера организовале су прело. Том приликом донети су прилози у млеку, кромпиру, јајима, вуни и чарапама за борце на фронту. У општинама Бесеровина, Костојевићи, Солотуша и Рогачица народ је доносио жито, пасуљ и друге животне намирнице, а један сељак из Збојштице приложио је НОО 6.000 динара, три сељака из Трипкове прикупили су 1.000 динара, 200 kg кромпира, 200 комада јаја, 30 пари чарапа и неколико килограма вуне. Четрнаест породица из Мачката и Трипкове дају по 40 литара млека. За исхрану рањеника и болесника бринула се надлежна власт (народноослободилачки одбори или општинске и среске власти). Тако је Градски НО одбор у Ужицу, поред осталих намирница, испоручивао дневно 100 до 120 литара млека и 300 до 400 комада јаја. Поред тога, грађани места и околине где су биле смештене болнице, по традиционалним обичајима овог народа, доносили су рањеницима *йонуге*: погачу, млеко, сир и кајмак, јаја воће, али и чарапе, шалове, марамице.⁶³

Посебан проблем на ослобођеној територији било је снабдевање болница и рањеника опремом, лековима, санитарским материјалом, помагалима и прехраном. Команде градова и штабови појединих одреда упутили су апеле народу да помогне болнице креветима и постељином. Грађани су доносили пешкире, чарапе и лично рубље. Тамо где ова акција није дала резултате уследила је реквизиција са издатим овереним реверсима. У апотекама је комисијским путем извршен попис лекова и санитарског материјала. Један део лекова је откупљен. Из слагалишта бивше југословенске војске у Љубићу, после капитулације, знатне количине санитарског материјала и лекова пренете су у Чачанску болницу и сачуване после ослобођења. Лекови су стизали из Београда и других неослобођених места илегално или откупом. Један домаћин из Злакусе донео је рањеницима 100 kg јабука.⁶⁴

Чачак је и пре рата био развијен привредни центар. Чачак је имао око 12.500 становника, Војно-технички завод, Фабрику хартије, Фабрику пива, Колску радионицу у Љубићу и велики број трговачких и занатских радњи, задруга и фирми. Развијена је била и пољопривреда: повртарство, виноградарство, ратарство, сточарство, воћарство. Имао је око 2.000 запослених

---

⁶² В. Глишић, н. д, 205.

⁶³ Јован Радовановић, „Санитетска служба у партизанским јединицама и на ослобођеној територији Ужичке републике“, *Ужичка република*, Београд 1978, 69–82.

⁶⁴ *Борба*, 15, 18. и 25. новембра.

радника. После априлске окупације престао је са радом Војно-технички завод, део опреме је демонтиран и послат у Немачку. Привредни живот је опадао. После ослобођења, Команда места је 3. октобра позвала сопственике радњи да их отворе и продуже нормалан рад. Народноослободилачки одбор се ангажовао на организовању производње и успостављању саобраћаја. У току два месеца у ослобођеном Чачку у производњи је радило око 1.000 радника. Извршено је секвестрација највећих предузећа.

Да би се омогућила производња електричне енергије и расвета у погон је пуштен дизел-мотор, који је раније служио као резерва. За 58 дана рада у слободном Чачку произведено је 76.560 kWh за потребе индустрије и 45.936 kWh за осветљење. У Војно-техничком заводу (Арсеналу) обновљен је рад 10. октобра и било је запослено 110 радника. Радиле су: столарско-коларска радионица, браварско-ковачко-поткивачка, радионица за оправку моторних возила, радионица за оправку телефонских апарата и радио-опреме, ливница и радионица за израду ручних бомби. Вршене су поправке телефонских апарата и централа, моторних возила, динамо-машине, два тенка, оспособљавању телефонске централе од 122 броја у Ужицу и ливене бомбе крагујевачког типа.

У Фабрици хартије, у ослобођеном Чачку, настављена је производња разних врста папира, али и посебне врсте папирне газе, која је успешно замењивала разне врсте завоја и газе за потребе санитетске службе. Коришћено је 50–60% капацитета фабрике, са 70 запослених радника. Хартија је испоручивана у Ужице и друга места слободне територије, а према налогу Команде места у Чачку. Парни млин „Павле Брушлија и синови“ је национализован. За око 50 дана рада у октобру и новембру, у млину је самлевено око 500.000 kg брашна, у којем је радило 14 радника. На основу одлуке НОО формиран је Одбор за исхрану који је организовао рад Народне кухиње у којој су храниле сиромашне породице и избеглице. Храна је испоручивана и Дому старца и радницима Општинског одбора који су били ангажовани на чишћењу и одржавању града. Кухиња је почела са радом 13. октобра и радила је до 27. новембра. Произведено је око 61.500 obroka, а хранило се око 2.000 особа. У раду Народне кухиње било је ангажовано 10–12 чланова одбора Народне кухиње. Осим хране била је организована и производња хлеба, а радио је и мањи број приватних пекара. Производило се дневно око 600 хлебова од 1 kg тежине. У производњи је било упослено око 12–15 радника. Продајна цена хлеба била је 6 динара за килограм.

Сутрадан по ослобођењу Чачка, 2. октобра, основане су обућарска, кројачка радионица и друге. За комесара партизанских радионица изабран је Михаило Златић. У овим радионицама радило је преко 100 занатских

радника. У женској кројачкој радионици, чији су погони били размештени на више локација, радило је такође више десетина радница. У саставу ових радионица радила је и Фабрика коже у Атеници. Она је најпре производила опанчарски, а затим и обућарски ђон и горњу кожу за обућу. У току рада, у овим радионицама је произведено 760 пари опанака, 2500 пари војничких ципела (цокула), 1140 пари одела од шајка и већа количина рубља. Релативно висок ниво производње резултат је високог радног ентузијазма, који је у то време владао код свих слојева радништва, у жељи да се што боље опреме борци на фронтovima.

Градски народноослободилачки одбор Чачка формирао је Грађевинску секцију, у којој је радило двадесетак радника и који су решавали питања смештаја многих радионица, установа и незбринутих грађана. Сем тога, ова секција је поправљала све зграде које су биле оштећене честим бомбардовањем града. Поправљене су 22 зграде, изграђено 10 подземних склоништа и изведено више других грађевинских интервенција. Формиране су и екипе које су, после сваког бомбардовања, вршиле поправку електричне и телефонске мреже и других инсталација. Што се саобраћаја тиче, стање у чачанском крају било је слично као и осталим деловима Западне Србије: главни бановински друмови били су макадамски, слабо одржавани и прилично девастирани у Априлском рату, као и саобраћајна средства. Једина поуздана саобраћајна веза била је пруга узаног колосека: Београд – Горњи Милановац – Чачак – Ужице – Сарајево и Сталаћ – Крушевац – Краљево – Чачак – Ужице. Пруга је функционисала за време окупације април – септембар 1941, иако су устаничке снаге вршиле диверзије и повремено прекидале редован саобраћај. Кад се непријатељ повукао, одвукао је део саобраћајних средстава и оштетио пругу на више места.

Одмах по ослобођењу Чачка формирана је Команда железничке станице и Комесаријат. Команда места обавестила је 5. октобра Железничку станицу, да истог дана отпочне саобраћај према Ужицу и Вардишту, а први воз је пошао на време за Ужице. Редован саобраћај према Горњем Милановцу и Угриновцима успостављен је убрзо, а затим и до Самаиле, до испред Краљева. За редован саобраћај тада су имали три путничка воза, три моторне дресине и композицију од неколико теретних возова. Ложионица у Љубићу располагала је са шест возних и две маневарске локомотиве. На овим пругама саобраћао је по један пар путничких возова дневно, а теретни по потреби и нешто учесталији од путничких. У оквиру тадашњег железничког чвора радили су: железничка станица у Чачку; колска радионица у Љубићу; ложионица Љубић; саобраћајна секција за одржавање пруге и секција за одржавање сигнално-сигурносних уређаја. У железничком чвору Чачак, са успутним станицама, било је успелно 550 радника и слу-

жбеника. Експлоатациона дужина железничке пруге чвора Чачак на ослобођеној територији износила је 102 километра.

По ослобођењу Чачка наложено је групи радника Војно-техничког завода да организују телефонску везу са фронтом код Краљева и другим ослобођеним местима. Истовремено оспособљена је једна телефонска централа са 10 бројева. И обим поштанских пошиљки и саобраћајних услуга поште се повећавао. А то је повећавало приход и омогућавало да се редовно исплаћују плате запосленим у пошти. Број запослених радника у фабрикама и радионицама био је оптималан. Исто тако, на посао су ступили и државни службеници. Међутим, материјално-финансијски проблеми били су све израженији. Поред радника и службеника, требало је обезбедити средства за исплату пензија и инвалида. Радницима је исплаћивано 210 динара по члану породице и 1200 динара по једном запосленом. Исплаћене су плате радницима Војно-техничког завода, Фабрике хартије, војних јединица, колске радионице, особљу железничке станице, службеницима и помоћ инвалидима и пензионерима, у укупном износу од 1.460.184 динара. Плате запосленим радницима и државним службеницима исплаћивао је Народноослободилачки одбор, али су исплате вршене и из других извора: од заплењеног новца у благајни поште у Чачку и остварених прихода у раду ове установе, од остварених прихода Електричне централе, од продаје гаса, а особље Железничке станице делимично је примало плате од Министарства железница у Београду, преко поверљивих људи.

Народноослободилачки одбор у Чачку тежио је да одржи ценовну стабилност и непрекидно је пратио рад и пословање приватних радњи, тражећи да све буду отворене и да нормално обављају промет робе и услуга, као и продају пољопривредних производа на пијацама у граду. Цена хлеба се задржала на 6 динара за килограм, цена огревног дрвета 80 динара по кубном метру, дувана и цигарет папир имао је монополске цене, гас је коштао 10 динара за литар итд.. Донета је одлука да кућевласници не смеју подизати цене закупнина на стамбене и пословне просторије.⁶⁵

Трговина. Још на почетку Европског рата 1939. године дошло је до инфлације и раста цена, несташнице робе и покушаја власти да административним мерама – ценовником максимираних цена обузда пад стандарда ширих слојева друштва. После Априлског рата и окупације земље стање се драстично погоршало. Окупатор је својим мерама почео систематску експлоатацију и пљачку свих ресурса и то се врло брзо одразило на несташ-

---

⁶⁵ Јарослав Дашић, „Привредна делатност у ослобођеном Чачку 1941. године“, *Ужичка република* 2, Београд 1978, 55–68.

цу. Најпре је нестало соли, гаса, шпиритуса, шећера и колонијалне робе. Истовремено се активирала трговина *исход шезде – црна берза*, по далеко вишим ценама. Стање је погоршавало пуштање у новчани оптицај потврда – бонова немачких војних јединица за реквирирану робу и окупационих рајхс марака, са паритетом 100 динара = 5 РМ. Однос динара и РМ био на штету српске валуте. У Београду је отворена Reichskreditkasse.

Српска народна банка почела је са радом 1. јуна, са капиталом од 100 милиона динара. Већ 30. јуна донета је Уредба о повлачењу бонова немачких кредитних каса у Србији, а Српска народна банка је добила задатак да их закључно са 15. јулом повуче из оптицаја и изврши замену бонова. Српска народна банка је поступно заменила новац Краљевине Југославије и тај процес је трајао до средине 1942. године.

У првим данима оружаног устанка, кад је стара власт престала да постоји а нова се тек стварала, већина трговаца држала је своје радње затворене. Команде места, општинске и среске власти и народноослободилачки одбори гарантовали су трговцима безбедност од пљачкаша и захтевали да радње буду отворене. Такви захтеви су постављени пред власнике трговачких радњи у Чачку, Ужицу, Гучи, Пожеги, Бајиној Башти и другим ослобођеним местима. У Чачку је одмах по ослобођењу Команда места, заједно са Народноослободилачком одбором, издала наредбу којом је покушала да регулише радно време у трговачким и занатским радњама. Радње су морале бити отворене од 7 до 12 и од 15 до 19 часова; кафане и крчме од 5 до 20.30, а хотели и преноћишта у свако доба дана и ноћи. Сличне наредбе издате су у Ужицу, Ивањици и Бајиној Башти, а важиле су и у Пожеги, без обзира која је власт била у њој. Команде места су контролисале да ли се власници радњи придржавају наредбе и да ли трговци скривају поједине артикле. Такође је контролисано да ли трговци поштују одређене цене. У противном роба је одузимања и продавана по одређеним ценама. Шпекуланти су и новчано кажњавани у корист Народноослободилачког фонда. Ради боље организације трговине Градски НО у Ужицу тражио је од комесаријата железничке станице да му одобри неколико вагона за покретну продавницу на ослобођеној територији. Градски и месни НО старали су се да пијаце нормално функционишу. Народноослободилачки одбори настојали су да регулишу и цене услуга, нарочито при вршидби и мељави жита.

Народноослободилачки одбори су забрањивали неконтролисано одношење робе са слободне територије у неослобођене градове. Та економска блокада била је елемент у борби против окупатора, иако је то погађало и становништво неослобођених градова. Чак је и врховни командант ЈБ Тито, у писму Главном штабу Босне и Херцеговине, нагласио: *а) забрањује*

се сваки извоз робе са ослобођеног територија на неослобођени, осим у случају привремене дозволе Ошсека за занатство, трговину и индустрију при Привременом НОО за Србију. У дозволама ће се побројати артикли који се могу извозити. б) Дозвољава се слободан увоз свих артикала неопходних за животне потребе са неослобођене територије на ослобођену. Забрањује се увоз луксузне робе.⁶⁶ Ко се није придржавао ове наредбе, животне намирнице су му конфисковане без накнаде, а он је кажњаван као сарадник окупатора. Окупатор је предузимао контрамере и забрањивао одношење намирница са неослобођене територије на ослобођену, у првом реду трговину соли и петролеја, за којима се осећала велика потреба.

Пољопривредна производња у овом периоду сводила се на прикупљање летине и организовање јесење сетве. Требало је, пре свега, осигурати исхрану становништва, сиротиње и избеглица. Кад је плануо устанак и створена слободна територија требало је обезбедити исхрану устаничких снага на фронтима. Због Априлског рата пролећна сетва није била у потпуности обављена. Дobar део обрадивих површина није узоран и засејан, недостајала су радна снага, семе и теглећа стока – мобилисани коњи и волови – који су страдали на испропаданим путевима или су постали плен окупатора. Један део најспособнијих радника одведен је у заробљеништво и концентрационе логоре, други део отишао у устаничке јединице. Устанички органи и организације знатније су се ангажовали у време скидања летине. У многим крајевима организоване су омладинске радне јединице. У Ужицу је образована омладинска радна јединица која је помогла скидање летине у Добруну и околини. Највећа акција ове врсте је била евакуација намирница и стоке из Мачве у планинске крајеве пред непријатељском казненом експедицијом. Сакупљање летине и вршидбу жита и њено пребацивање организовали су сеоски НО одбори и активисти из мачванских и посавских села: *...данима и ноћима пролазиле су непрекидне поворке кола нашоварених житом и разним другим намирницама. Сељаци су зонили стоку и све што би могло послужити Нацијцима*, истакао је Тито на V конгресу КПЈ. Народноослободилачки одбори на ослобођеној територији организовали су помоћ инкоксним породицама и онима који нису били у стању да сакупе летину са својих имања. Забележени су такви случајеви у Доњој Тополи и у околини Чачка и Ваљева. Организовано је и јесење орање у Радобуђи и Вранама у околини Ариља распоређивањем добрих плугова и добрих запрега да би се што пре обавила јесења сетва. Такође је предлагано домаћинствима да део жита, кукуруза, пасуља и кромпира сачувају за пролећну сетву. Градски народноослободилачки одбор у Ужицу

⁶⁶ Народни музеј Ужица, ин. бр. 6018.

организовао је распродају садница шљива, јабука и крушака из пољопривредног расадника по селима Ужичког среза. Биле су произведене и саднице за пошумљавање, донета је одлука ГНО Ужица да се пошуме голети у најближој околини града, али су предстојећи догађаји ову акцију омели.⁶⁷

Стање после пада слободне територије. Устанак у Србији озбиљно је забринуо немачку војну силу и ствар је дошла до Врховне команде, односно до канцелара Адолфа Хитлера, који је наредио да се у *српској области најоширијим мерама успостави поредак... Пре свега, ради се о томе да се у српској области осигурају саобраћајне линије и објекти важни за немачку рајну привреду*. После офанзиве на Мачву, Посавину, Рађевину и Подгорину у септембру и октобру, на ред је дошла југозападна Србија. Из правца Ваљева 25. новембра и од Јагодине и Крагујевца 27. новембра напад су извршиле немачке и квислиншке снаге, које су бројем војника и техником вишеструко премашале браниоце. Врховни штаб није благовремено проценио ситуацију и снагу непријатеља и организацију евакуације. То је довело до пада Ужичке републике већ 29. новембра. После реокупације чачанског и ужичког краја, на ред је дошао напад на положаје Покрета Драже Михаиловића на Равној Гори 7. децембра.

Поводом евакуације из Ужица Тито је писао: „Евакуацијом из Ужица руководио је Митар Бакић, уз пуну подршку органа народноослободилачке власти. Знатне количине намирница, опреме и другог материјала растуране су по селима и по бачијама у планинама да не би Нијемцима пале у руке и да би их, уколико будемо изгубили територију, искористио народ. Пошто смо располагали знатном количином заплијењеног новца (55 милиона динара, од чега десет милиона у сребру) одлучили смо да га евакуирамо. Камеоном је сав тај новац, 103 сандучића тешких 60 килограма, повезан је на Златибор“.⁶⁸ За време повлачења из Ужица и других градова, војнопозадински органи и НОО-и имали су пуне руке посла. Требало је извршити мобилизацију све запрежне стоке и возила, организовати непрестано пребацивање рањеника и материјала са удаљених фронта на простор Ужица, а затим преко Златибора и Увца у Санџак, осигурати смештај и исхрану неколико стотина рањеника по сиромашним планинским селима кроз која су пролазили. Будући да су у току повлачења нестале и последње залихе санитетског материјала, издато је наређење да се по селима прику-

---

⁶⁷ Никола Живковић, „Привредна активност НОО и других друштвено-политичких организација на ослобођеној територији Ужичке републике“, *Ужичка република* 2, Београд 1978, 17–30.

⁶⁸ Броз Јосип Тито, *Аутобиографска казивања*, I, Београд – Цетиње – Скопље – Љубљана, 1982, 274.

пља платно како би се од њега израђивали завоји. Партизанска штампарија евакуисана је на Златибор и била је смештена у великој Кремића кафани на Палисаду.⁶⁹ Ту је почело слагање двадесетог броја *Борбе*, на смањеном формату, величине осмине табака. Док су слагачи довршавали уводник листа, немачки авиони су бомбардовали и митраљирали околне зграде, па је штампарија одмах демонтирана и упућена у село Доброселицу. Због надирања Немаца ни у Доброселици није било могуће наставити штампање *Борбе*, тако да ни већ припремљени двадесети број није довршен ни издат. Даље извлачење штампарије било је онемогућено па су машине и остали материјал склоњени у подрум испод ковачнице сељака Ратка Станковића, а табаци Историје СКП (б) у једну празну кошару. Касније су власници штампарских машина из Чачка и Ужица дошли по своје машине и отерали их. Табаци Историје СКП (б) откривени су и уништени. Остало је само неколико примерака који се већ били повезани. Један примерак је узела Спасенија Цана Бабовић.⁷⁰

Занатске радионице које су радиле за потребе Чачанског партизанског одреда евакуисане су у села Драгачевског среза, док је један део упућен возом у правцу Ужица.⁷¹ Из Чачка, односно са железничке станице у Љубићу, отишао је за Ужице последњи партизански воз у 22.30 часова (26.11). У возу су се налазиле прехранбене и друге намирнице, један део машина Војно-техничког завода, калупа за израду ручних бомби и залихе одела и обуће.⁷² Увече 27. новембра почело је пресељавање штампарије *Борбе* из Ужица на Златибор. Сточне запреге, товарни коњи, моторна возила и железничке композиције, препуне разним материјалом, у дугим колонама ишле су у правцу Златибора, односно Кремана. У том правцу отпремљен је изванредан број машина и другог материјала из Партизанске фабрике оружја и муниције.

Велике количине текстила из Ткачнице у Ужицу утоварене су 28. новембра у три непуна вагона и пребачене возом у Кремна. Из железничке ложионице евакуисан је већи део ливнице бомби. Све залихе коже утоварене су ноћу и возом одвучене у правцу Кремана. Такође алат и машине из кројачке и обућарске радионице отпремљени су возом у Кремна, одакле је

⁶⁹ Никола Љубичић, *Ужички партизански одред*, Титово Ужице 1979, 331, 358, 359.

⁷⁰ Миодраг Коруџић Лиле, „На раду у Партизанској штампарији“, *Ужичка република 2, записи и сећања*, 527–532.

⁷¹ Медић Бранко – Јанковић Драгољуб, *Железница и железничари Ужичке републике 1941*, Београд 1961, 103.

⁷² Међуопштински историјски архив Чачак, Александар Кнежевић, *Сећања*, МГЧА, ред. бр. 498, 1.

требало сточном запрегом да буду пребачене на Златибор. Замисао је била да се на Златибор пребаце све партизанске радионице и наставе производњу. Међутим, услед брзог надирања непријатеља то се није могло остварити. Највећи део евакуисаног материјала непријатељ је запленио, а делом су развукли сељаци околних села.⁷³ ... „Шофер Романијског партизанског одреда дошао је пре пет дана камионом из Рогатице у Ужице по оружје и муницију, али га је Штаб УПО ангажовао за евакуацију рањеника и опреме на Златибор“.⁷⁴ Почела је евакуација у Пожеги (29.11) неких магацина са животним намирницама и осталим потребама за фронт, као и дела становништва, углавном партизанских симпатизера из Пожеге и околних села. Правац евакуације је био: Рупељево – Роге – Северово. Истог дана почело је бомбардовање Пожеге као и колоне која се повлачила.⁷⁵

Слободан Пенезић Крпун, заменик политичког комесара УПО, наредио је Остоји Ковачевићу, кројачу из Ужица, и Милораду Благојевићу, кројачком раднику из Пилице, да два камиона са товаром спроведу до Чајетине и тамо се јаве команданту места Добрилу Петровићу, који ће им одредити шта даље да раде. Са њима су кренула и петорица партизана, међу којима су били Јурица Рибар и Чедо Јевтовић, студент из Ужица. Командант места Добрило Петровић им је наредио да сандуке сместе у подрум виле београдског адвоката Аце Павловића из Београда на Палисаду, што су они и учинили. Тек тада су сазнали да се у сандуцима налази новац.⁷⁶ У подруму виле смештена су 103 сандука. У сваком је било 60 килограма – 100.000 динара у сребру.⁷⁷

По наређењу Митра Бакића, који је био задужен за евакуацију, Остоја Ковачевић и Милорад Благојевић узели су из подрума виле Аце Павловића сандуке са новцем и натоварили их на два камиона, с тим да иду до Борове главе и да сандуке закопају у земљу на погодном месту. Испод Борове главе, код места званог Јокина ћуприја, успели су да закопају отприлике половину сандука с новцем, јер су почели да праште немачки митраљески рафали. Камионима су стигли до села Драглице, али даље није било пута. Борцима који су бежали пред немачком колоном, дали су да на леђима но-

---

⁷³ Миливоје Маринковић, н.д, 247. М. Глушчевић и др., н.д, 289. Вредност однете робе процењена је на 4 741 768,60 динара.

⁷⁴ Слободан Шкоровић, *Ужичка република 2*, записи и сећања, 382, 383.

⁷⁵ Јован Стаматовић, *Ужичка Пожега 1941*, Зборник „Устанак народа Југославије“, књ. III, Београд 1963, 333.

⁷⁶ Остоја Ковачевић, „Из Ужица с благом Народне банке“, *Ужичка република 2, записи и сећања*, 613, 614.

⁷⁷ Владимир Дедијер, „Наше повлачење из Ужица“, *Ужичка република 2*, 595–602.

се по један сандук. Међутим, немачке моторизоване претходнице избиле су поврх бораца и засуле их ватреним сноповима. Хватајући заклоне и мртве углове, у паничној трци, борци су бацали сандуке да би главе спасили. Преко Увца у Санцак борци су успели да пренесу само неколико цаква папирног новца.⁷⁸

Др Ђура Мештеровић је донео новац из ВШ НОПОЈ да би тежим рањеницима поделио по 4.000 динара. У Инвалидском дому (на Златибору) били су смештени најтежи рањеници. С њима су биле мајке с децом. Евакуација рањеника са Златибора се ужурбано настављала...⁷⁹ Немачке трупе после продора у Ужице, на железничкој прузи Ужице – Кремна – Вардиште заплениле су неколико локомотива са 100 вагона натоварених оружјем, муницијом, пионирским алатом, средствима за везу, машинама, животним потребама свих врста, а сем тога 20 вагона с погонским материјалом, 30 са дрветом и 80 са сукном. На железничкој станици у Кремнима било је неколико композиција са житом, шећером, текстилом и другом разном робом коју су партизани евакуисали из Ужица. У Радојевића мајдану налазило се неколико цистерни бензина и петролеја. Партизанска стража рано ујутро је отворила све вагоне и дозволила народу да то разноси како то не би постало плен непријатеља.

После подне 30. новембра у Кремна је дошла немачка коњица. Народ се разбежао. Немачки војници су вршили претрес по селу и собом односили све што им се свидело за јело, пиће, као и за одећу.⁸⁰ У дневном извештају за 1. децембар оперативног одељења команданта оружаних снага на Југоистоку стоји да је у Кремнима заплењено 80 железничких вагона са муницијом, намирницама и опремом. Заплењена су и моторна возила, 5 једрилица и погонско гориво и 3000 трмблонских бомби.⁸¹ Немачки војници, приликом ових операција, добили су дозволу да врше тродневну пљачку на реокупираној територији. Разваљивали су врата трговачких и занатских радњи и односили робу која им се свидела. Неки војници су се толико претоваривали да су део опљачкане робе просипали по коловозу улица.⁸²

У десетодневном извештају 342. пешадијске дивизије стоји: *Пруђу Ужице – Вардиште и Ужице – Пожега – Чачак – Лајковац сџавила је ди-*

⁷⁸ Остоја Ковачевић, наведено сећање. Један број сандука са новцем закопан је у Радоини. Знатан део тог новца су касније четници открили и однели.

⁷⁹ Јулка Мештеровић, *Лекарев дневник*, Београд, 1968, 80, 81.

⁸⁰ ИАУ, МГ, бр. 237.

⁸¹ *Зборник НОР*, т. XII, к. 1, 735, 736. Дневни извештај 342. пешадијске дивизије.

⁸² Сећање аутора.

визија у саобраћај уз делимичну реконструкцију мостова (3. децембра). У следећем извештају од 4. децембра стоји: ...појединачни план: 1 баџач мина, 4 артиљеријска оруђа, 2723 пушке, 8 тежих миџраљеза, 20 лаких миџраљеза; возила: 1 тенк (уништен), 25 моторних возила, 6 мотоцикала, 5 једрилица (сваљених); зајлењено: око 1 милион литара ђонског горива у Пожеги и 2 милиона литара уља у Пожеги; 100 вагона са оружјем, муницијом и храном на прузи Ужице – Кремена – Вардишће.⁸³ После готово петомесечних оружаних сукоба у Западној Србији и енормне пљачке немачке војске економски положај радног становништва, који је био ионако тежак, из дана у дан се погоршавао. Тржиште је било потпуно празно. Није било купуса, кромпира, пасуља. До меса и масти се још теже долазило. Најчешће се дешавало да је један килограм масти продаван и за 400 динара. Ако се има у виду да су се надница квалификованих радника кретале између 100–150 динара дневно, а чиновничке плате просечно око 2.500 динара месечно, онда се може закључити да су животни услови градског становништва били врло лоши.⁸⁴ Председник градске управе, да би ублажио тежак положај градске сиротиње, 1. јануара 1942. донео је решење да се од 2. јануара отпочне са давањем зимске помоћи сиромашном становништву града Ужица, пошто се приближава Божић, да би становништво осетило да је тај дан велики хришћански празник.⁸⁵ До 5. јануара 1942. функционисала је Банска управа Дринске бановине, коју је заменило Окружно начелство Округа ужичког. За првог окружног начелника постављен је четнички командант мајор Манојло Кораћ, чији избор није био случајан. Он се међу првима показао као огорчени противник НОП; а и истакнути немачки сарадник. У њему су Немци имали сигурног и верног слугу, који је врло самовољно извршавао њихова наређења.⁸⁶

На територији Ужичког округа почетком 1942. било је преко 20.000 избеглица и пресељеника. Већина тих избеглица било је из Босне, а део из Санцака, Херцеговине и Црне Горе. Задржани су на територији округа само одређено време, док не издрже карантин, па су пресељавани у економски богатије области. На територији доста пасивног ужичког краја насеље-

---

⁸³ Зборник НОР-а, т. XII, к. 1, бр. 270, 735, 736, 738–741. Ново време, 18. 12. 1941. извештава: Успостављен је железнички саобраћај на прузи Београд – Ужице. Воз иде до Добруна, а за неколико дана ће бити оспособљена и до Вишеграда.

⁸⁴ Борковић Милан, СКОЈ и омладински покрет у Србији 1941-1945, Београд, 1970, 141–145.

⁸⁵ НМУ, ин. бр. 6770.

⁸⁶ ИАУ, МГ, Активност непријатеља, 41, 42.

но је 764 избеглица и пресељеника, 290 Словенаца и 474 Срба.⁸⁷ Због таквог стања и положаја становништва окружни начелник округа ужичког (М. Кораћ) замолио је председника Министарског савета Милана Недића да додели 2 милиона динара Окружном одбору за исхрану како би се извршила набавка кукуруза и расподелила најсиромашнијим породицама Округа ужичког.⁸⁸

И Главни одбор Црвеног крста из Београда послао Среском одбору Црвеног крста у Ужицу новчану помоћ од 50.000 динара. Исто тако, секција за заштиту породице, деце и младежи упутила је том одбору са своје стране прилог такође од 50.000 динара.⁸⁹

И на територији Среза ариљског *стање исхране становништва је у очајном стању. Код становништва је завладао оштри страх од глади... нема дана кад у срезу не дођу више жрађана и са сузним очима, изражи да им се нађе живића. Грађанство се за сада храни кочањем, церовим жиром и другим средствима, али са овом исхраном не може да остане. Свакодневно по једна маса долази у начелство и изражи објаве да иде само да набави хране, јер они не могу да схвате да према postoјећим прописима и наредбама не могу појединачно кувати живића и од ондашњег одбора за исхрану није добијено ништа.*⁹⁰

Сем тога, целокупни војни и управни апарат од окупатора и њихових сарадника издржавао је народ овог краја путем нареза у храни, сточном фуражи и огревом. Претерани захтеви за пољопривредним производима узнемирили су и среског начелника у Пожеги Драгољуба Пантелића, који се жалио окружном начелнику Манојлу Кораћу: „Непрестана испорука сена и сламе за потребе немачке војне власти у Пожеги и испоруке стоке за сточарску централу у Београду, прете да пољопривреду овог среза доведу у врло тежак положај. Исто тако, положај пољопривредника отежава и наредба о чишћењу земљишта поред пруге и путева. Трговина, занатство и индустрија били су у застоју због несташице сировина. Пролећна сетва била је успорена због кише, а и због позивања људи и запрега са села на разне кулуке за потребе немачке војске, затим осетан број стоке је принудно

⁸⁷ Слободан Милошевић, „Избеглице и пресељеници у Србији 1941–1945“, Београд, 1972, *Политика*, 3. 9. 1971.

⁸⁸ НМУ, ин. бр. 6810.

⁸⁹ *Обнова*, 27. 1. 1942, 7.

⁹⁰ АС, Извештаји земаљске комисије Србије за утврђивање ратних злочина, Ф 14, ин. бр. 51, од 21.02.1942.

откупљиван за немачку војску. Све је то успоравало обављање на време послова у пољопривреди“.⁹¹

Извори:

Архив Србије (даље: АС), Д. Драгутиновић, *Хроника Ариља*, 69.

АС, Земаљска комисија за утврђивање ратних злочина, МУП, III, бр. 1658, 24, 06.

АС, Комисија за ратне злочине, Извештај Среског начелства од 25. 6. 1941, Ф-14.

АС, Комисија за ратне злочине среза пожешког од 6. 7. 1941, Ф-14.

АС, Извештаји земаљске комисије Србије за утврђивање ратних злочина, Ф 14, ин. бр. 51, од 21.02.1942.

АВИИ, Нда, МУП, к. 28, бр. рег. 26/4-1.

АВИИ, Нда, МУП, к. 28, бр. рег. 30/4-1.

АВИИ, Нда, к. 30, бр. рег. 10/1-49.

А ВИИ, Н-ћа, К-29, 48/1-2, Петнаестодневни извештај среског начелника Окружном начелству, 10. 3. 1942.

Историјски архив Ужице (ИАУ), МГ, бр. 237 и Хроника Кремана, 16, 17.

ИАУ, МГ, бр. 237.

ИАУ, МГ, Активност непријатеља, 41, 42.

ИА ЦК КПС, бр. 11037.

Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Дел. протокол Градског поглаварства Чачак 1941, бр. 3718.

МИАЧ, Александар Кнежевић, *Сећања*, МГЧА, ред. бр. 498, 1.

Народни музеј Ужица (НМУ), Архивска збирка, инв. бр. 6018.

НМУ, ин. бр. 6810.

НМУ, ин. бр. 6770.

Борба, бр. 3, 23. 10. 1941, 4.

Борба, 15, 18. и 25. новембра.

Вести, бр. 1, 1. 10. 1941.

Вести, бр. 15, 17. 10. 1941, 1.

Ново време, 29. 6. 1941.

Ново време, 1. 7. 1941.

Ново време, од 5. 7. 1941.

Ново време, од 1. и 31. јула 1941, 4 и 5.

Ново време, 18. 12. 1941.

Обнова, 27. 1. 1942, 7.

---

⁹¹ А ВИИ, Н-ћа, К-29, 48/1-2, Петнаестодневни извештај среског начелника Окружном начелству, 10. 3. 1942.

Службене новине, бр. 30, 14. 4. 1942.

Зборник НОР, т. I, књ.

Зборник НОР, *ш.* XII, књ. 64.

Зборник НОР-а, *ш.* XII, к. 1,

Ужичка република, записи и сећања, I, Титово Ужице 1981.

Ужичка република 2, записи и сећања, Титово Ужице 1983.

Литература:

Борковић Милан, *СКОЈ и омладински покрет у Србији 1941–1945*, Београд, 1970.

Броз Јосип Тито, *Аутобиографска казивања*, I, Београд – Цетиње – Скопље – Љубљана, 1982.

Глишић Венцеслав, „Учешће жена у НОБ-у“, *Ужички зборник*, бр. 1, Титово Ужице 1972, 193–210.

Глишић Венцеслав, *Ужичка Пожега у НОР и револуцији, Токови револуције XIV-XV, Београд 1981, 236–308.*

Глушчевић Миодраг, „Фабрика коже и крзна у Врелима“, *Ужички зборник*, бр. 27/2001, 161, 162.

Глушчевић Миодраг и др, *85 година ТЗ Цвета Дабих, Ужице 1985.*

Глушчевић Миодраг, *Настанак првих индустријских предузећа у Пожеги (до почетка Другог светског рата), Пожешки годишњак 1, Пожега 2001, 131–157.*

Дашкић Јарослав, „Привредна делатност у ослобођеном Чачку 1941. године“, *Ужичка република 2*, Београд 1978, 55–68.

Делијер Владимир, „Наше повлачење из Ужица“, *Ужичка република 2*, Титово Ужице, 1983.

Дудић Драгојло, *Дневник 1941*, Београд, 1981.

Живковић Никола, *Рајна шпеша коју је Немачка причинила Југославији у Дружном свештском рају*, Београд 1975.

Живковић Никола, „Привредна активност НОО и других друштвено-политичких организација на ослобођеној територији Ужичке републике“, *Ужичка република 2*, Београд 1978.

Живковић Новак, *Партизанска фабрика оружја и муниције*, Титово Ужице, 1971.

Закић Милош, „Устанак у Бирчу 1941“, *Годишњак Музеја у Тузли*, књ. 5, 1961.

Златибор у НОР и револуцији 1941–1945, Чајетина 1981, , 116.

Историја Ужица, том 2, Ужице 1992.

Јеремић Милијан и **Ковачевић** Миливоје, *Народна власт у Србији 1941–1961*, Београд, 1962.

Ковачевић Остоја, „Из Ужица с благом Народне банке“, *Ужичка република 2, записи и сећања*, Титово Ужице, 1983.

Коружић Миодраг Лиле, „На раду у Партизанској штампарији“, *Ужичка република 2, записи и сећања, Титово Ужице, 1983.*

Љубичић Никола, *Ужички партизански одред*, Титово Ужице 1979.

Маринковић Миливоје, „Партизанске радионице“, *Ужички зборник*, бр. 1/1972.

Марјановић Јован, *Устаник и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Београд 1963.

Марковић Живота, *Комунистичка партија Југославије у ужичком округу 1941*, Титово Ужице, 1983.

Медић Бранко – Јанковић Драгољуб, *Железница и железничари Ужичке републике 1941*, Београд 1961.

Мештеровић Јулка, *Лекарев дневник*, Београд, 1968.

Милошевић Слободан, „Избеглице и пресељеници у Србији 1941–1945“, Београд 1972.

Пилчевић Борђе, *Трагом ариљских партизана*, Титово Ужице 1971.

Радовановић Јован, „Санитетска служба у партизанским јединицама и на ослобођеној територији Ужичке републике“, *Ужичка република*, Београд, 1978.

Рош Франц, *Словенски иззнаници в Србији 1941/45*, Марибор, 1967.

Спасојевић А., **Глушчевић** М. и **Пилчевић** Ђ., *85 година Текстилног завода „Цвећа Дабих“*, Ужице 1985.

Стаматовић Јован, *Ужичка Пожега 1941*, Зборник „Устанак народа Југославије“, књ. III, Београд 1963.

Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941–1945, ВИИ, Београд 1964, 72.

Шкоровић Слободан, *Ужичка република 2, записи и сећања*, Титово Ужице, 1982.

Miodrag D. GLUSCEVIC

Economic Circumstances in the Area of Uzice and Cacak in 1941

Summary

Economic trends in 1941 could be divided into four periods. The first period lasted to April's War, in the Kingdom of Yugoslavia, in the shade of the war events in Europe, shortage of food and other essential life needs and setting profit-maximizing prices. The second period presents the occupation, the occupying regime, establishing of occupying and quisling authorities, the influx of refugees and exiles and their acceptance, the organization of supply and production. The third one includes the uprising, the struggle for the liberation, creating free territory, organizing the production, supplying of the population and uprising military units. The fourth period implies reoccupation of the free territory, aggressors' and quislings' terror and confiscation of properties and intensifying exploitation, the concern of home authorities to prevent humanitarian disaster. In all these circumstances, solidarity and humanity of ordinary people on one hand and heartless and unruliness of the aggressors and domestic traitors, with the exception of rare but important individuals were manifested. Commissariat for refugees, certain mayors, well-to-do citizens and humanitarian organizations helped a lot. That was the reason because there were no tragic consequences of starving and freezing in West Serbia.

KEY WORDS: April's war, occupation, contributions, compulsory ransom, armed resistance, making free territory, organizing the production in the partisan factory and workshop during the war, distribution, national liberation committees, national liberation fund, reoccupation, confiscation, proclamations and orders, war's and work's enthusiasm.

УДК 94(497.11 Ужички крај)"1941" ;
94:656.2(497.11)"1941"
Рад примљен: 16. XII. 2010.
Прихваћен: 18. III. 2011.

Др Илија МИСАИЛОВИЋ

ЖЕЛЕЗНИЦА УЖИЦА У РАТНИМ УСЛОВИМА 1941.

САЖЕТАК: Железница је од постанка до данас имала незаменљив значај у превозу путника, робе, сировина и вести са једног места на друго. У ратним условима добијала је још више на значају, јер је служила и превозу ратне технике, војске и другог неопходног војног материјала. Немачка је због моравско-нишавске пруге присилила 1941. Краљевину Југославију на прихватање Тројног пакта. Када је Југославија оборила пакт, Немачка је покорила нашу земљу. Значај и рад железнице можемо сагледати и на примеру дела узане пруге у подручју Ужица, односно Ужичке републике 1941.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Железница, рат, партизани, Недић, четници.

Капитулацијом Краљевине Југославије 1941. сва народна добра, међу њима и саобраћај и саобраћајна средства, железница и њен возни парк прешли су у власништво Трећег Рајха. За Немце је железница имала велику важност, како за војне потребе, тако и за потребе превоза сировина и готове робе на релацији Немачка – линије фронта. Железницу су окупационе силе ставиле под посебну управу, с намером да је што боље држе под контролом и заштитом од могућих субверзивних акција устаника.

После брзе капитулације, железница је наставила нормално са радом. Приликом проласка возом из Зеленике за Београд 19. маја 1941, архитекта Бранислав Којић је написао у свом дневнику: „Ево ускоро и Ужица и одмах србијански штимунг: пуно света у возу, на станици се продаје свашта, а за нас најинтересантније fine кифле од белог брашна! Ми то одавно нисмо видели, јер смо само проју доле (у Херцег Новом, пр. ИМ) јели.“¹ Железница је нормално радила до оснивања првих устаничких чета у Ужицу и његовој околини. Ради веће безбедности рада железнице, али не само због железнице, начелник Среза златиборског је 6. августа 1941. проследио наређење воднику жандармеријског вода у Чајетини, односно коман-

---

¹ Бојан Ђорђевић, „Сећање академика Бранислава Којића на Херцег Нови из првих дана окупације 1941. године“, *БОКА, Зборник радова из науке, културе и уметности*, Херцег Нови 2010, стр. 255.

дирима жандармеријских станица у Кремнима, Биосци и Мокрој Гори да оформе помоћне чете од „поверљивих и национално исправних људи“. Они би помагали жандармерији у чувању јавног реда и мира од „субверзивних комунистичких и неодговорних елемената“. Ове помоћне чете су у наведеним местима основане, али њихове стварне акције нису у овим селима забележене.

Крајем августа 1941. основано је више партизанских чета у ужичком крају. У Мокрој Гори, Кремнима и Заовинама појавили су се четници под оружјем који су успоставили фронт према усташама на новоформираној граници према НДХ-а. Не рачунајући паљење општинских архива, прве значајније акције, партизани су извели баш на прузи Ужице – Мокра Гора.

Партизанске диверзије имале су за циљ да онеспособе функционисање пруге у служби Немаца. Прве диверзије су извели борци Златиборске и Прве ужичке чете на траси железничке пруге и на железничким станицама Јатаре, Кремна и Шарган – Витаси. Ове акције су почели нападом на железничку станицу Јатаре 31. августа 1941. На Јатарама су партизани добили обавештење од службеника Драгослава Цекића да из правца Шаргана долази једна теретна композиција. Партизани су у тунелу ниже станице прекинули пругу, а теретни воз под пуном паром пустили према Мокрој Гори. Претходно су са композиције скинули сво особље, само је у локомотиви остао један борац са машиновођом. Они су добили задатак да покрену воз и да га потом благовремено напусте, што су и урадили. Ова диверзија није успела, јер је воз у пуној брзини „прескочио“ прекид шина у тунелу и наставио да се креће према Мокрој Гори, прошао железничку станицу и заставио се близу Вардишта када је у локомотиви понестало паре.

После тога, 3. септембра, иста група је извела напад на железничку станицу на Шаргану. Уништили су телефонске апарате и сигурносне уређаје. Потом су поново извршили напад на железничку станицу у Кремнима, 5. септембра, све у циљу да што више ометају саобраћај на железници.² У току августа и септембра 1941. године извршени су више пута напади и диверзије на железничку станицу у Јелен-Долу и код железничке станице у Овачар Бањи. У овим акцијама учествовали су борци Пожешке парти-

---

² *Хроника Кремне*, стр. 51, (рукопис у ИАУ) Датуми код Б. Јанковића и оне које наводи Н. Љубичић у *Ужичком одреду* (Београд, 1979) нису у потпуности сагласни. Ми смо се определили за датуме акција које су извели партизани на железничкој прузи, које је навео Б. Јанковић. Ови датуми се налазе као акције Златиборске чете и у мемоарској грађи у НМУ, бр. 4797.

занске чете и делови Драгачевске партизанске чете Чачанског партизанског одреда.³

Ослобођењем Ужица, Штаб Ужичког НОП одреда донео је наредбу, која је предвиђала да сва предузећа и радње на читавој ослобођеној територији наставе рад. Као платежно средство остале су новчанице Српске народне банке и немачке окупационе марке.⁴ Околности су се битно промениле у односу на окупациони период: уместо рушења привредних објеката, сада је требало да се оствари што већа производња. То је време када устаници: партизани и четници, дејствују у координацији па је требало снабдевати оба ослободилачка покрета. Због тога је железница добила велики значај у снабдевању бораца у рубним подручјима Ужичке републике. Уместо рушења пруге, сада се водила борба за њено што безбедније функционисање. Ужице је имало фабрику оружја и муниције, Ткачницу памучног платна, кожару, хидроцентралу и Ложионицу са колницом. Томе треба додати и већи број занатлијских радњи. Све је то одредило да Ужице постане „престоница“ Ужичке републике. Поред политичког и војног руководства партизана, у непосредној близини Ужица, на Равној гори се налазио и руководећи центар четничких јединица (од новембра 1941. Врховна команда Југословенске војске у Отаџбини (ЈВУО)).

Ужичка Ложионица са колницом, уз остале поменуте привредне објекте, одиграла је важну улогу у току рата 1941. Доласком партизана у Ужице 24. септембра 1941, у граду се налазило 20 локомотива, више него што је требало за нормално функционисање железничког саобраћаја и један број вагона. Возови су кренули одмах да саобраћају према Пожеги, а нормалан саобраћај од 5. октобра 1941. на релацији Ужице – Чачак, а убрзо до Горњег Милановца и Бањана, до Адрана према Краљеву, а према Вишеграду до Добруна. У Ложионици и колници је радило 150 радника, од којих су 117 били партизани који су припадали Радничком батаљону Ужичког одреда. Машиновође и ложачи спавали су у касарни и били су увек спремни за покрет. Комесар Ложионице у почетку је био М. Ђорђевић, а потом Божја Радаковић. Од 14. новембра 1941, Ложионицом је руководио *Радни одбор јединства* од девет чланова. Главни чланови Одбора су били Илија Вујовић и Ставра Гавриловић. Највећи допринос партизанској борби Ложионица је дала изградњом оклопног и санитетског воза. Штаб Ужичког НОП одреда издао је наредбу Ложионици средином октобра 1941, за изградњу оклопног воза. Железничари су преправили три вагона, један је

³ Никола Љубичић, Ужички народноослободилачки партизански одред „Димитрије Туцовић“, Београд 1979, 68.

⁴ *Историја Ужица 2*, Ужице 1992, 300.

био испред локомотиве, а друга два су била намењена борбеним дејстви-ма. Вагони су били ојачани дуплим зидовима попуњеним песком и неопходним пушкарницама за борачко дејство на непријатеља. Локомотива је била заштићена челичним плочама. Овај воз је у Горјанима у другој полови-нини новембра издржао бомбардовање и митраљирање немачког авиона. Оклопни воз је показао добра својства, па је политички комесар болнице у Ужицу др Курт Леви затражио од Ложионице да се направи и санитарски воз. И тај задатак железничари Ужица су успешно извршили, преправком три теретна „Г“ вагона. Њихова улога је била да се рањеници са терена што брже пребаце до ужичке болнице и да се у самим вагонима изврше и најхитније хируршке интервенције. Овај воз је извршио евакуацију дела рањеника из Ужица до Кремана 20. новембра 1941. У *Историји Ужица 2* (стр. 304) помиње се евакуација рањеника према Кремнима 28. и 29. новембра 1941.

У та два дана извршено је извлачење робе према Кремнима, да не би пала Немцима у руке, што нажалост није до краја успело. Немци су стигли у Кремна пре него што је народ успео да разнесе робу. Крајем новембра на железничкој прузи Ужице – Кремна – Вардиште, Немци су запленили пре-ко 100 вагона натоварених оружјем, муницијом, алатом, средствима за ве-зу, машинама, затим 20 вагона са погонским материјалом, 30 са дрветом и више десетина вагона са другим материјалом.⁵ Ложионица је делимично била и фабрика оружја: у њој су израђиване ручне бомбе и диверзантске мине.

Важност железнице на почетку устанка види се и у томе што је парти-занска власт извршила одмах мобилизацију свих железничара о основала железнички комесаријат, који је био у функцији извршног органа Штаба Ужичког НОП одреда и Команде места. За комесара станице у Ужицу по-стављен је Драгослав Цекић, шеф станице из Врутака, а за његовог заме-ника Видосав Сокић, телеграфиста са станице у Ужицу. Железница је функционисала под партизанском командом у Ужичкој републици све до пада Ужица 29. новембра 1941. Када је Раднички батаљон Ужичког НОП-а пошао да заузме положај на Кадињачи за последњу одбрану града пред од-ступање главнине партизана са ВШ, Железничка чета је враћена на изла-ску из града да организује транспорт робе и немачких заробљеника према Кремнима.

---

⁵ Јован Марјановић, Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941, Београд 1963, 288.

И док је Раднички батаљон на Кадињачи, „штитио одступницу ВШ из Ужица“, Немци су са тенковима, из правца Косјерића, ушли у град 29. новембра 1941. у 14.30 часова. Одмах по уласку у град Немци су на цркви истакли немачку заставу. Повлачењем партизана из Ужица завршио се период „слободне територије у Западној Србији“ 1941, у време када је Европа „грцала под немачком чизмом“. Партизани су тражили спас у Босни, а четници у легализацији својих јединица под командом „оца Србије генерала Недића“.

Недићева власт је била обавезна да поново успостави редован саобраћај железнице у Србији. Комесар Српских државних железница затражио је 11. децембра 1941. извештај о „понашању железничког особља“ у време „комунистичке побуне“. Из Ужица је стигао следећи извештај за пругу Пожега – Мокра Гора. Комисија која је радила извештај позвала се на податке „војних и управних власти, као и председника надлежних општина и извесних угледних грађана“. У извештају је наглашено: „Из прикупљених података и обавештења види се, да је углавном у партизанском покрету активно учествовало машинско особље, нешто грађевинског особља из редова радника. Са малим изузецима саобраћајно, станично и возно особље као и грађевинско држало је се коректно и највећим делом уписало се у националне четнике, пошто им је било остављено да бирају да ли ће се уписати код партизана или четника. Известан број службеника машинске службе примио је оружје од партизана својевољно и учествовало у борбама на страни партизана, док је један део примио оружје присилно, јер су их мобилисали. Станично и возно особље углавном одбило је категорички да прими оружје од партизана, тако исто и грађевинско, те су неки службеници приликом мобилизације побегли у четнике или у шуме, док су други одређени од партизана за вршење тешких физичких послова. Старешинско особље је остало на висини и старало се да особље држи око себе и да заштити што више материјалне интересе железнице, једини изузетак је шеф станице у Врутцима Цекић С. Драгослав, саобраћајни чиновник IX гр[упе], који је био Комесар за железницу Ужица и јавно и активно учествовао у раду комуниста, прогањајући национално исправне службенике“.

Из следећег прегледа, по евиденцији Недићеве власти, види се, колико је железничара учествовало у партизанском покрету (по железничким станицама на релацији Пожега – Ужице):

Станица Пожега:

„Има шефа и 18 службеника. У раду партизана учествовао је активно Јанковић С. Радивоје, саоб. чиновник IX групе, у својству комесара стани-

це. Шеф станице Варађанин Риста није вршио службу, те је станицу примио 9-ХП-1941 год. од пензионисаног шефа станице Протића. Шеф станице и целокупно особље било је исправно национално и коректно и сви су били уписани у четнике, да их не би узели партизани.

Станица Јеминска Стена:

Шеф станице Шабић З. Трајко, саобраћајни чиновник IX, премештен у ову станицу 1. септембра 1941. Под сумњом да је био партизански припадник ухапшен је 15. децембра 1941, а 26. децембра 1941. спроведен је за Београд. Радивоје М. Ненадовић чиновник приправник IX, отправник возова, премештан у ову станицу 1. септембра 1941. Јордан Ч. Мојовић чиновнички приправник X, отправник возова, премештен у ову станицу 12. септембра 1941, и био за сво време на дужности. Трипко Ерић званичник П-2-2, скретничар, Владислав Б. Бонцулић званичник П-3-1, Алекса С. Братић, званичник П-3, скретничар, пребегао из станице Добрун 5. августа 1941. Изузев шефа станице који је такође све време био на дужности, сви остали радници су били исправни и коректни на дужности.

JEMINSKA STENA
JEMINSKA STENA

Број	Име и презиме	Звање	Позив дужност	Датум на који је напуштао станицу	Датум и место где је отишао	Примедбе
1	Трајко З. Шабић	саобраћ. чинов. IX	шеф станице	15. децембра 1941	Београд	Ухапшен под сумњом да је партизански припадник
2	Радивоје М. Ненадовић	чинов. припр. IX	отправник возова	1. септембра 1941	Јеминска Стена	
3	Јордан Ч. Мојовић	чинов. припр. X	—	12. септембра 1941	Јеминска Стена	
4	Трипко Е. Ерић	Зван. П-2-2	скретничар	—	Јеминска Стена	
5	Владислав Б. Бонцулић	Зван. П-3-1	—	—	Јеминска Стена	
6	Алекса С. Братић	Зван. П-3	—	—	Јеминска Стена	Пребегао из станице Добрун 5. августа 1941

14. XII. 1941

ЈЕМИНСКА СТЕНА
JEMINSKA STENA

За белима, горњи податак јачим црним — чланови и чиме:
1. Ненадовић М. Радивоје, 2. Мојовић Ч. Јордан, 3. Ерић Трипко

Преглед Недићеве власти о учешћу железничара станице Јеминска стена у партизанском покрету

Станица Узићи:

Шеф станице Томић Владимир чиновник IX гр.[упе] један саобраћајни чиновник и 3 скретничара нису учествовала у партизанском покрету. Држали су се коректно и национално исправно, те су се уписали у четнике.

Станица Горјани:

Шеф Пантовић Р. Радисав чиновник X групе и два скретничара владала су се коректно и исправно. Скретничари Голо Ђорђе радник и Богићевић Здравко зван.[ичник] II-3 мобилисани су од партизана. Богићевић Здравко према извештају шефа станице био је активан партизан и као такав примио је био оружје, дочим Голо Ђорђе није био партизан.

Станица Ужице:

Шеф станице Бацовић Драгомир контролор VII групе, вршио дужност надзорног чиновника и био хапшен од партизана. Станица има 11 саобраћајних чиновника од којих су 10 били коректни и поуздани, једино је Николић Хранислав саоб.[раћајни] чин.[овник] IX гр.[упе] учествовао у раду партизана и сада се налази у бегству; 1 саобраћајни званичник који је био коректан те је од стране комесара Цекића одређен за руковоаца манерве; 14 телеграфиста од којих су Сокић Видосав чин.[овник] пр.[иправник] IX гр.[упе] учествовао активно у раду партизана и сада се налази у бегству; Биорчевић Аксентије учествовао активно у раду партизана и сада се налази у бегству; Дудић Мујо ђак саоб. школе учествовао у раду партизана, носио оружје и учествовао у комунистичким парадама, ухапшен је и стрељан; Ђерасимовић Добривоје ђак саобраћајне школе био је мобилисан од партизана, носио оружје присилно као чувар на рампи; остали телеграфисти били су коректни и по изјави шефа станице поуздани су службеници. Даље, станица има 7 скретничара који су били сви коректни и поуздани; 4 руковоаца манерве који су сви били коректни и поуздани; 2 ламписте који су коректни и поуздани; 2 вратара коректна и поуздана; пописивач кола Видић Михајло био је хапшен од партизана као национално исправан, док је Живковић Божидар пописивач кола присилно наоружан чувао стражу на станици. Костић Драгољуб зван. II-II магационер непоуздан је, јер је имао сина активног комунисту. Јевђевић Божидар званичник II-II – транзитер чувао је стражу на станици под оружјем присилно. Остало станично особље било је коректно и поуздано.

Станица има 29 возовођа који су сви били исправни и коректни осим Млађеновић Драгомира званичника II-I који је био у служби партизана, наоружан и сада се налази у затвору; Ђокић Божидар званичник II-3- сумњив и непоуздан јер оба сина су му активни партизани и наоружани чували стражу на перону станице; Смиљанић Боривоје званичник I-IV- при-

нудно је чувао стражу под оружјем. Даље станица има 62 кондуктера и кочничара који су сви били исправни и поуздани осим Јоксимовић Животе званичника II-I- који је стрељан од Немаца; Зечевећ Љубомир званичник II-II- сумњив и непоуздан јер су му и син и ћерка у партизанима, стрељан од Немаца, јер је имао оружје; Ћетеновић Адам званичник II; Палић Борислав званичник II-3- који је радио са партизанима, био је наоружан и има сина партизана, налази се у служби; Чолић Драган ред. радник рањен у судару, нађен у комунистичкој болници на Златибору и стрељан од Немаца; Томић Јеремија званичник II-3; Милосављевић Радомир зван.[ичник] II-II и Сретеновић Драгиша присилно носили оружје и чували стражу на станици. Чистачице и магацински радници били су коректни и исправни.

Постаја Севојно:

Сокић Станиша званичник II-III- чувар укрнице коректан и поуздан.

Укрница Стапари:

Сви службеници били су исправни и поуздани сем Јовановић Александра чин. приправника IX гр. који је јавно учествовао у раду партизана те је сада ухапшен и стрељан.

III Секција за одржавање пруге Ужице:

Шеф Секције инж. Јанковић Душан саветник IV-2. Управа и сво канцеларијско и пружно особље коректно и поуздано сем осамнајест радника по приложеном списку који су припадали партизанима и чувара пруге зван. II Миковић Љубоја који је непоуздан и сумњив.

Сем тога 12 службеника чија се имена налазе у приложеном списку отсутна су јер су отишли у четнике.

Ложионица Ужице:

Управа Ложионице има 37 службеника⁶ који су сви били коректни и исправни осим Вујовић Илије, канцеларијског званичника II, који је био секретар Одбора јединства Ложионице (присилно); Јевтовић Милоша канцеларијског званичника II који има сина партизана; Костић Драгомира дневничара који је био присилно мобилисан; Раковић Лазара чувара водоцрпа зван. II у станици Пожега, јер има сина и ћерку у партизанима и Урошевић Станимира зван. I који има сина активног партизана.

Машинска служба има 79 службеника, од тога сумњиви као партизани: Гавриловић Ставра машиновођа VIII групе; Бакрић Тодор машиновођа

---

⁶ У овом документу најчешће се сви запослени помињу као „службеници“, али поред њих у разним погонима железнице радили су и запослени који су обављали разне послове у радионицама, возном парку и другим службама.

IX гр; Живковић Никола званичник I- машиновођа; Живковић Богдан машиновођа зван. I; Никитовић Радиша зван. II – машиновођа; Никитовић Војин зван. II машиновођа; Вукотић Андрија машиновођа, надничар, био претседник Одбора јединства; Смиљанић Миливоје зван. II предложач; Павловић Петар зван. II вођа потпаливача; Беговић Павле зван. II ложач; Мосић Владимир ложач дневничар и Пајевић Лука ложач дневничар.

Непоуздани због држања за време партизана: Јовановић Славољуб, надзорник машина чиновник VIII гр; Бовановић Драгутин машиновођа зван. I; Папић Божо зван. II предложач; Ковачевић Мирко зван. II ложач; Луковић Новак зван. II ложач; Милићевић Милован зван. II ложач; Петровић Душан ложач дневничар; Милошевић Властимир ложач дневничар; Доганчић Миленко ложач дневничар; Доганчић Илија ложач дневничар и Недовић Маријан ложач дневничар.

Локомотивска радионица има 41 службеника од тога су партизани: Живковић Остоја, Вучковић Живан, Николић Драгомир, Митровић Миломир и Јакшић Стеван бравари.

Непоуздани због држања за време партизана: Несторовић Милун, Живковић Љубомир, Цвијовић Драгутин, Ђерић Радомир, Пејић Милорад, Максимовић Ђорђе, Милосављевић Илија, Булајић Томо, Мандић Славко, Басараба Златибор сви бравари; Муњић Милија, дрејер и Јовановић Петар дрејер; Петровић Живојин и Петровић Сава бравари првог дана од стране комуниста одређени су на рад у пушкарници те Ложионице (и) није познато њихово држање.

Колска радионица има 30 службеника од кога су партизани: Ђуровић Петар, Ристановић Милорад, Стојковић Милутин и Милошевић Светозар.

Непоуздани због држања за време партизанског режима: бравари Церовић Славољуб, Стефановић Ђорђе, Јелисијевић Страхиња, Јацић Радован, Пајчевић Јовиша ковач и Косјеровић Властимир ред. радник.

Колска служба има 13 службеника, од тога су непоуздани: Ковачевић Миливоје је надничар и Богдановић Обрад служитељ II мазач кола.

Истовар угља има 25 службеника и од тога Церовић Ђуро ред. радник и Радојичић Благомир ред. радник који је био у Одбору јединства, сматрају се непоузданим.

Налазе се у бегству следећи службеници – истакнути партизани: Мандић Јеленко машиновођа дневничар, Радаковић Божићар зван. II машиновођа, Тадић Мирољуб столар, Максић Љубиша шегрт, Маринковић Борислав бравар, Миливојевић Михајло бравар, Недељковић Радомир дрејер, Младеновић Милутин бравар, Ђоковић Миленко радник, Станивуковић

Витомир чиновник IX, Видовић Славко ложач-бравар, Пузовић Миливоје радник, Радивојевић Драгослав бравар, Тасић Чедомир бравар, Божовић Миодраг бравар (стрелан), Петровић Бошко шегрт.

Отишли у четнике: Бекић Милан предложач зван. II, Пиштогњат Душан зван. II ложач, Симић Константин шегрт, Данојлић Стеван радник, Јовановић Лазар столар, Дивчић Славко прегледач кола чин. X, Петровић Александар чин. прип, Тепапчевић Бранко прегледач кола-надничар, Крајишник Душан прегледач кола-надничар и Вранић Бранко електричар.

Нестали из непознатих разлога: Ђокановић Станислав ложач-надничар од 29-XI-1941 год, Дрнадаревић Боривоје ложач званичник II, Клемент Јосип ложач зван. II, Јеремић Михајло машиновођа зван. II, Милосављевић Михајло бравар, Смиљанић Миленко шегрт сви од 5-XI- о. г, Кречковић Драгослав шегрт од 20-IX-1941 год, Бузанчић Милан од 20-IX-1941.

Од стране партизана упућени на одсуство и то: Грујичић Сретен машиновођа зван. I, на 30 дана, почев од 19-XI-; На неодређено одсуство: Гардашевић Томаш, машиновођа чин. X гр. почев од 19-XI-41 год, Ђурић Слободан, пословођа-бравар, Петровић Илија бравар, Крсмановић Милан бравар и Вучинић Раде писар надничар сви од 20-XI-1941 год. и Панић Чедомир на 30 дана почев од 20-XI-1941 год. Сви су ови службеници били национално исправни.

Станица Врутци:

Шеф станице Цекић С. Драгослав саобраћајни чиновник IX гр. истакнути партизан, комесар железнице, сада се налази у бегству. Филиповић Владимир чин. пр. IX [групе] припадао партизанима сада се налази у бегству. Сва три скретничара била су коректна и поуздана.

Станица Биоска:

Шеф станице Дамљановић Драгомир саоб. чин. IX гр. био је исправан и поуздан. Томић Милан саоб. чин. IX гр. Истакнути партизан, командант места у Биосци, сада се налази у затвору. Живковић Стеван, дневничар-телеграфиста припадао партизанима, сада се налази у бегству.

Миковић Илија зван.[ичник] II-III- скретничар био је принудно мобилисан од комуниста, али је побегао у четнике и сада се вратио. Остало особље било је поуздано и коректно.

Станица Кремна:

Сво особље било је коректно и поуздано. Васковић Јерко саоб. чиновник IX [групе] и Нешовић Вељко скретничар због мобилизације од стране комуниста побегли у четнике у Вишеград.

Станица Шарган Витаси:

Сво особље било је коректно и поуздано. Радош Милорад дневничар телеграфиста због мобилизације партизана побегао у четнике и још се није вратио. Међедовић Рафајило саоб. чин.[овник], Бјелић Драгомир и Карајовановић Веселин били су у четницима и вратили се.

Станица Мокра Гора:

Сво особље је било коректно и поуздано. Ерак Спасоје радник-скретничар, Петровић Данило и Максим Милорад скретничари отишли у четнике у Босну 6-ХI- и до сада се нису вратили.

Саобраћајни контролор у Ужицу:

Јанковић Миодраг саветник IV-2, за време партизана није вршио службу; син му је ухапшен као партизан. Остали службеници били су коректни и поуздани.

Комисија је мишљења да би требало многе службенике, а који су иначе национално исправни, преместити из Ужица, јер за то постоје многи службени и породични разлози.

Како су многи службеници из самог места и околине, то су поједини пали под утицај средине у којој живе, па се је десило да су неки од њих директно или индиректно помагали партизана, а деца многих од њих готово редовно. Како смо информисани у овој средини од увек влада политичка борба и нетрпељивост, која се преноси у редове железничара, а то само зато што су дуго са службом овде или су мештани или су из саме околине.

Многи би службеници својевољно напустили Ужице, увиђајући да им овде није више место, а друге би требало преместити по потреби службе, које, у овом погледу, препоруче шефови јединица или једна специјална комисија која би била зато специјално одређена.

15 децембра 1941 год.

У ж и ц е

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Живан К. Митровић

(нечитко)

Светислав Ј. (нечитко)⁷

Овом извештају додате су и две допуне два дана касније у којима стоји да су накнадно прибавили податке за следеће службенике Ложионице, који су учествовали активно у партизанима „са оружјем у руци“:

---

⁷ Војни архив, Београд, архива Милана Недића, к. 35а

- 1) Караџић Михајло, надзорник машина чиновник VIII,
- 2) Венгор Станислав, машиновођа званичник I,
- 3) Миливојевић Миодраг, дневничар,
- 4) Филиповић Владимир, бравар,
- 5) Радичевић Милић, бравар,
- 6) Недељковић Мартин, дреер,
- 7) Томић Јеремија, редован радник.

Борили се са оружјем на Трешњици у одреду партизана:

- 8) Шушић Славко, редован магацински радник,
- 9) Деспотовић Љубомир, редован радник,
- 10) Тасић Илија, чиновнички приправник X машиновођа,
- 11) Павловић Недељко, званичник II машиновођа,
- 12) Станић Жарко, званичник II ложач,
- 13) Тасић Петроније, ложач званичник II,
- 14) Нејагић Душан, ложач званичник II,
- 15) Куљанин Душан, ложач званичник II,
- 16) Костић Драгољуб, ложач званичник II,
- 17) Станишић Радивоје, ложач званичник II,
- 18) Ковачевић Гојко, ложач званичник II,
- 19) Даничић Милосав, ложач званичник II,
- 20) Томић Марко, ложач званичник II,
- 21) Вучковић Миленко, бравар,
- 22) Стојковић Сава, "
- 23) Человић Момир, "
- 24) Ваљаревић Добросав, редован радник,
- 25) Стефановић Лука, " "
- 26) Јоцић Раде, " "
- 27) Костић Комнен, " "
- 28) Митровић Миливоје, " "
- 29) Пузовић Милосав, " "
- 30) Станић Симеон, " "
- 31) Бошковић Љубомир, " "8

За све те службенике ложионичка управа дала је податке да су били исправни, а податке за њих добили смо од једног старог службеника очевидца.

---

⁸ Исто

У списковима Ложионице под ознаком „сумњив“, према изјави шефа Ложионице, има се разумети партизан, а под изразом „непоуздан“ има се разумети службеник који се за време режима партизана солидарисао са радом истих, и тајно шуровао с њима.“⁹

Урађена је нова допуна спискова на оне који су дати 15. и 17. децембра 1941. И у овој новој допуни од 29. децембра 1941. наведена су следећа имена радника Ложионице Ужице који су примили оружје од партизана:

1. Величковић Сибин, зван. I, сумњив а син му је партизан;
2. Грковић Славко, машиновођа зван. I, био са партизанима и борио се оружјем;
3. Недовић Миломир, машиновођа зван. II, борио се оружјем на страни партизана;
4. Обреновић Радомир, машиновођа, дневничар, учествовао уз оружје као партизан; (ухапшен)
5. Радисављевић Јован, машиновођа дневничар, носио оружје (ухапшен);
6. Скоковић Драгослав, ложач зван. II, активан партизан;
7. Милутиновић Вукашин, дрејер, имао пушку;
8. Бахрић Михајло, бравар, имао пушку;
9. Младеновић Миливоје, ковач, имао пушку;
10. Јовановић Раденко, ковач, имао пушку;
11. Петровић Војислав, столар, имао пушку;
12. Николић Радомир, столар, имао пушку;
13. Величковић Бранко, шегрт, имао пушку;
14. Милојевић Сретен, прегледач кола, зван. I, примио пушку од партизана и вратио;
15. Томић Јеремија, редовни радник, имао пушку;

За службенике који нису на дужности а код којих је у списку назначено да је непознат узрок недоласка, утврдили смо да су:

- 1) Ђукановић Станимир, ложач дневничар, активан партизан;
- 2) Дрнадаревић Боривоје, зван. II ложач, активан партизан;
- 3) Клемент Јосип, зван. II ложач, активан партизан – погинуо;

---

⁹ Исто

- 4) Јеремих Михајло, бравар, активан комуниста – стрељан;
- 5) Милосављевић Михајло, бравар, активан комуниста – стрељан;
- 6) Смиљанић Миленко, шегрт, ухапшен у Ваљеву;
- 7) Ђенић Тадија, бравар, погинуо као партизан;
- 8) Брајер Леополд, бравар, погинуо као партизан;
- 9) Раковић Милорад, убијен од четника у борби као партизан;

Рекапитулација по службама

	Саобраћајна служба	Грађевинска служба	Машинска служба	Свега
Непоуздани:	18	18	81	117
Партизани:	12	1	49	62
Исправни:	226	227	136	639
Стрељани:	4	2	7	13
У затвору:	4	-	3	7
У бекству:	5	2	16	23

Код машинског особља за 4 службеника нема података, а два су умрла природном смрћу.

У Београду 29. децембра 1941.¹⁰

Према овој рекапитулацији, на железници је радио од Пожеге до Мокре Горе, 861 железничар. Мислимо да то није број свих запослених, јер ни на једном месту није поменуто особље које је одржавало пругу – пружни радници.

З а к љ у ч а к

У време Ужичке републике, партизани су схватили значај железнице. Саградили су партизански оклопни воз и санитарски воз за превоз рањеника. Ипак последњих дана своје власти нису знали да је искористе на прави начин. Парадоксално звучи, уместо да се партизани извлаче из Ужица по-

---

¹⁰ Исто

моћу железнице, они су возом из Ужица транспортовали немачке заробљенике. Тако су они најбезбедније и најлакше изашли из Ужица 1941.

Када је поново успостављена окупациона власт у Западној Србији 29. новембра 1941, Немци су обновили управу над свим привредним објектима, па и на железници преко Недићеве администрације. Анализом сачуваних спискова железничара у Војном архиву у Београду стиче се утисак, да је у првој верзији ових спискова било покушаја да се појединци по разним основама изоставе из реда „партизанских присталица“, како би остали у железничкој служби и даље. Већина њих је и поред учешћа на страни партизана остала на железници, нарочито они који су припадали техничком возном особљу. Због ратних услова, и неопходности рада железнице, немања могућности да се за њих нађе одговарајућа замена, они су и даље радили на железници.

Спискови показују и железничаре који су као избеглице из НДХ дошле у Србију из Босне, по успостављању усташке страховладе. То се види на примеру списка железничара Јеминске Стене.

Железница је радила, са мањим прекидима, до коначног повлачења Немаца из Србије крајем 1944. Тада су приликом повлачења, Немци скоро потпуно уништили железнички саобраћај. Специјалним машинама су исекли све прагове на железничким пругама, мостове су порушили а превозна средства су уништавали на разне начине.

Извори

Војни архив (ВА), Београд, архива Милана Недића, к. 35а.

Историјски архив Ужице (ИАУ), *Хроника Кремне*, стр. 51, (у рукопису).

НМУ, МГ бр. 4797.

Литература

Ђорђевић Бојан, „Сећање академика Бранислава Којића на Херцег Нови из првих дана окупације 1941. године“, *БОКА, Зборник радова из науке, културе и уметности*, Херцег Нови, 2010.

Историја Ужица 2, Ужице 1992.

Љубичић Никола, *Ужички народноослободилачки партизански одред „Димитрије Туцовић“*, Београд 1979.

Марјановић Јован, *Устаник и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Београд, 1963.

Dr Ilija MISAILOVIC

Uzice Railway under War Conditions in 1941

Summary

In the period of the Republic of Uzice, the partisans realized the importance of railway. They constructed armored train and hospital train for the transportation of the wounded. However, they didn't know to use the railway on right way during last days of their power. Paradoxically, instead of withdrawing from Uzice by the railway, the partisans transported German prisoners. On that way, they went out from Uzice in 1941 on the safest and easiest way.

When the occupation authority was again established in West Serbia on November 29, 1941, the Germans restored the administration over all economy institutions and railway through Nedic's administration. Analyzing the saved lists of railway workers in Military Archive in Belgrade, we get an impression, that there were attempts to omit individuals from the lines of the „partisans' adherents“ on the various bases, as to stay in the railway service far more. Most of them, particularly technical railway personnel, remained on railway, even though they participated on the partisans' side. They kept on working on railway because of railway work necessity and impossibility of finding adequate substitutes under war conditions.

On these lists, there are the names of railway workers came to Serbia from the Independent State of Croatia as refugees from Bosnia, after establishing the Ustashe tyrannical regime. We can see that on the list of railway workers from Jeminska Stena.

Railways kept on running with short breaks until the final retreating of the Germans from Serbia at the end of 1944. During withdrawing, the Germans had destroyed almost whole railway transportation. They cut all ties on the railroad tracks by special machines, destroyed the bridges and other means of transport on various ways.

KEY WORDS: railway, war, partisans, Nedic, chetniks.

УДК 94(497.11 Ужице)"1941" ;
316.7(497.11)"1941"
Рад примљен: 04. II. 2010.
Прихваћен: 18. III. 2011.

Мр Слободан РАДОВИЋ

КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У УЖИЦУ У ПЕРИОДУ 24. СЕПТЕМБАР – 30. НОВЕМБАР 1941.

САЖЕТАК: У раду је на сажет начин приказан богат културни живот у Ужицу у периоду Ужичке републике. Тежиште је на осветљавању улоге Уметничке чете Ужичког партизанског одреда која је, уз подршку народне власти, била носилац укупног културно-уметничког програма на слободној територији, док је у непосредној близини био фронт и свакодневна ратна дејства.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Култура, уметничка чета, соколски дом, партизански атеље, антифашистичке песме, ратни морал.

Пред Други светски рат, културни живот су употпуњавали програми у Соколском дому, филмови у тон-биоскопу „Луксор“, гостовања путујућих позоришних дружина у сали хотела „Париз“, где их је лично поздрављао хотелијер Веља Трифуновић, затим књижница и читаоница која је радила два пута седмично по три сата.

После шестоаприлске капитулације 1941. године, просветне и културне установе су пред период *Ужичке републике* биле у стању мировања. Локални лист *Ужички одјек* (орган народно-одбрамбеног одсека при Соколској жупи), под уредничким надзором Ђорђа Драшкића, угасио се. Филмови *Прва на коју се намериш* и *Кора Тира* у биоскопу „Луксор“ приказивани су пред почетак рата. Пресахнуле су активности културно-уметничких удружења „Абрашевић“ и „Златиборска вила“. Ратне прилике пореметиле су ритам устаљеног рада. Управитељу државне Основне школе „Краљ Петар Други“, 1. априла 1941. године начелник среза шаље акт следеће садржине:

„Министарство просвете под стр. пов. бр. 32 од данас наредило је: да се одмах до даљег наређења обустави рад у свим основним школама Наставници се не смеју удаљавати из места службе изузев ако иду на војну дужност. Одмах поступите по овом и наставници да дођу за пријем плате“.

Документ је стигао у школу 4. априла 1941. На истом папиру, дописано је као одговор: „Наставницима-цама ове школе: Да предње наређење приме к знању и да они који нису позвани на војну дужност или који нису војни обвезници не удаљују се никуд из Ужица.“. У потпису овога обавештења наставницима најстарије ужичке основне школе стајало је име в. д. управитеља школе Миљка Доловића, јер је дотадашњи управитељ Малиша Стефановић, као резервни официр, позван на војну вежбу. Отишао је на вежбу и професор Драгутин Прљевић, задужен за рад гимназијске и народне књижнице, која је у то време превасходно била као ваннаставно задужење и брига гимназијских професора. Школску зграду основне школе је најпре запосела војска Краљевине Југославије, а доласком окупације користили су је Немци. Народну књижницу и читаоницу рат је, према сећању професора Драгутина Прљевића, затекао у гимназијским просторијама: „У једном одељењу другог разреда“ са радним временом средом и недељом (9–12 часова).¹

Скромни рад Књижнице, коју су подржавали студенти, ускоро је престао. У јуну из одељења другог разреда, део књига који није разнет, пренет је у помоћну гимназијску просторију у приземљу, у западном делу зграде. Слично је било и са гимназијском библиотеком. Она је делимично сачувана захваљујући професору Васку Вајовићу, који је изван број књига, из просторије у коју се уселила окупаторска војска, склонио у свој стан где су сачекале поновни рад књижнице. Слично се догодило и са књигама из школске књижнице у школи на Доњој чаршији када су, одлуком школске управе, „све књиге из школске књижнице пренели ученици у стан г. Бешлића Милије и г- Ђоковић Драгомира“.

Министарство Краљевине Југославије је 1941. године, само три дана пре бомбардовања Београда, одлуком саопштило „да се архиве, књиге, документа, уметнички предмети итд. Државне штампарије, Народне библиотеке, Државне архиве, Музеја кнеза Павла и Етнографског музеја не евакуишу из Београда“, што је за последицу имало трагичан исход, нарочито за књиге. У Ужицу су, делимично, прилике биле друкчије. Захваљујући самоиницијативи појединих учитеља и професора (Васка Вајовића), неке књиге су на време биле склоњене и тако спасене од сигурног уништења. Ратна опасност је прекинула и рад Радничке књижнице, отворене 1938. године, при Дописништву Радничке коморе. Била је то, према сећањима савременика, радничко-синдикална књижница, у којој су се могла наћи издања Космоса, Нолита и Епохе. Из те књижнице, пред рат, студент Доброило Пе-

---

¹ Драгутин М. Прљевић, *Варош, људи, догађаји*, Ужице 2000, стр. 105

тровић склања књиге у своју кућу на Зеленом венцу². Неколико књига из те књижнице професор Драган Петровић после рата је предао Народној библиотеци у Ужицу.

Пред почетак рата једно од последњих гостовања у Ужицу имало је Београдско мало позориште са Душаном Животићем, а у трупи су биле глумице Нада Првуловић и Љубица Илић, као и брачни пар Фазлофски и Беднарски. Културне прилике у граду на Тетињи, пред рат, употпуњавале су и две штампарије. Једна је припадала Здравку Милошевићу, који је преузео штампарију Славка Поповића, и друга на Главној улици, која је припадала искусном штампару и књиждуру Љубомиру Романовићу, који је занат испекао у Љубљанској тискарни, а у Ужице дошао 1907. и преузео некадашњу Тришићеву штампарију и књиждуру. Поред Романовићеве књиждаре, у којој су се могле наћи књиге штампане у Романовићевеј штампарији и другим српским штампаријама, постојала је и књиждара Милана Топаловића, коју је држао са братом Павлом.

У то време, док се рат приближавао Србији, на музички живот у Ужицу веома је утицао професор музике Антон Брезник, Словенац, који је школске 1940/41. премештен из Мостара и упућен у Учитељску школу у Ужице. „Он је био одличан пијаниста, хоровађа и организатор савремене музичке наставе. Поред хора, формирао је одмах и ђачки оркестар па се о прослави Светог Саве, јануара 1941. лепо представио ужичкој публици и одмах освојио симпатије ученика и публике“.³ Догађаји који су се после 6. априла 1941. таквом брзином смењивали, потисли су, пред егзистенцијалним проблемима, културу у други план.

У периоду септембар – октобар 1941. историографија бележи покушај реанимације културног живота, са наглашеном родољубљем и социјалном етиком. У ослобођеном Ужицу, близина фронта и ратна атмосфера, давала је печат и обележје целокупном животу тек створене слободне територије. Док је на једној страни, у школској згради, све до краја новембра 1941, вршен упис у партизане, а испред школске зграде полазило се на испраћај погинулим борцима на Градини (2. окт. 1941) и у другим борбама, на другој страни, у Соколском дому, припремани су и извођени културно-уметнички програми. У тих шездесетак дана организован је веома интензиван и богат културно-уметнички рад, који је успевао да задовољи културне потребе грађана и бораца кроз разне приредбе, позоришне представе, рад

² М. Верговић, „Градска књижница и читаоница у Титовом Ужицу“, *Књижничар*, св. 6–7, Београд 1953, стр. 113–114.

³ Драгољуб Јовашевић, *Културни животи у Титовом Ужицу од 1936. до 1951. године*. У: *Ужички зборник* бр. 10, 1981, стр. 397–418

књижнице и разне друге активности,. Носилац тих активности је Уметничка чета. Говорити о културном животу у том периоду значи говорити о Уметничкој чети, те ваља описати њен настанак, састав и, на крају, деловање. Уметничка чета, чије активности се остварују претежно у Соколском дому, формирана је 28. или 29. септембра 1941. при Ужичком партизанском одреду.⁴

У штампаном гласилу из 1941. године, појављују се три назива за ову чету у првим данима њеног постојања, док није стекла пуну репутацију и важила као војна јединица. Најпре се у најави прве приредбе и првог оглашавања културно-уметничке активности, употребљава назив Уметничко партизанско позориште⁵. У наредном оглашавању помиње се Уметнички партизански одбор⁶, а потом и Уметничка секција⁷. Преживели учесници (Константин Петровић, Божидар Богдановић, Драгољуб Јовашевић, Милутин Чолић) изјављивали су да је она названа Уметничком четом кад је нарасла и добила карактер и војне јединице. Живела је војничким животом и била смештена у Соколском дому. За њен уметнички садржај бринуо је Агитпроп Покрајинског комитета КПЈ за Србију.

Број бораца у чети кретао се између 80 и 90, а чинили су је претежно чланови забрањеног Радничког културно-уметничког друштва „Абрашевић“, културно-уметничких друштава Државне реалне гимназије и Учитељске школе као и чланови војне музике Ужичког гарнизона бивше Војске Краљевине Југославије. Чета је у свом саставу имала хор (мушки и мешовити) и оркестар (гудачки, дувачки, забавни и народни), драмску, рецитаторску и техничку секцију. Оркестром је дириговао Антон Брезник, забавни оркестар је водио Брана П. Ђеловић, дувачким оркестром је руководио Милорад Радовић, народним Љубиша-Бата Бјелић, док је хором дириговао Драгољуб Јовашевић. Хор је наступао на приредбама за борце и грађанство, на погребима погинулих бораца и на свечаним академијама. Певао је *Интернационалу*, композицију „Широм света омладина нова“ Исака Дунајевског, Шистекову песму „Ој Србијо“, патриотску песму „Долине тутње“, „Што ћутиш, Србине тужни?“ Даворина Јенка и др. Велики оркестар имао је око тридесет чланова, а концерт-мајстор био је виолиниста Емануел Фридрих, изгнаник из Словеније. Са њим је за првим пултом свирала виолинисткиња Вера Обреновић-Делибашић, избеглица из Босне.

---

⁴ У извештају о раду КУД „Алекса Дејовић“ (ИАУ) помињу се оба ова датума, те ће се касније употребљавати оба датума.

⁵ *Вести*, бр. 10, 12. окт. 1941, Ужице

⁶ *Вести*, бр. 12, 14. окт. 1941, Ужице

⁷ *Вести*, бр. 15, 17. окт. 1941, Ужице.

Фридрих Емануел је компоновао „Партизански марш“ који је изведен 7. новембра 1941. Савременици се сећају да су ова двојица, А. Брезник и Е. Фридрих, чинили изванредан уметнички камерни дуо: Брезник је свирао композиције Шопена и Мусоргског, а виолиниста Фридрих популарна дела за соло виолину Дворжака и Чајковског.

О садржајима рада и уметничког деловања, осим сећања савременика, постоје и писани трагови. У новинама, које су излазиле у ослобођеном Ужицу (*Вести*, 12. окт. 1941), објављено је обавештење о првом јавном представљању Уметничке чете. Оглас је у целости објављен:

„Уметничко партизанско позориште приређује у просторијама Соколског дома, у недељу 12. 10. 1941. год. своје прво

Културно забавно вече
Са следећим програмом:

1

1. „У бој“, Зајц, пева мушки збор
2. Кнез Иво од Семберије, позоришни комад у 1 чину, Б. Нушића
3. „Хумореска“, Дворжак, на виолини
4. Увертира Мусоргског, на клавиру
5. „Мајка“, В. Марк, соло рецитација
6. „Врабац“
7. Савремена карикатура
8. „Партизанка“, пева мушки збор

2

Игранка

Почетак у 8 часова. Улазница добровољни прилог“.⁸

У наредном броју *Вести* (бр. 11, 13. октобра) грађани су обавештени да позоришта раде и у Лењинграду:

„У Лењинграду, без обзира на борбе које бесне у околини града, позоришта раде са препуним дворанама. Дају се не само раније играни комади већ и премијере“.

---

⁸ *Вести*, 12. октобар 1941, Ужице

Уметничке програме у слободном Ужицу пратили су и прикази, те се може говорити и о зачецима критике:

„Преко 1.200 посетилаца, већином радног света, пажљиво је пратило програм и одушевљавало се његовим тачкама... Омладина је овом приликом показала колико разумевања има за уметност и у овом часу, кад су све народне снаге усмерене ка једном циљу – протеривању окупатора из наше земље. Она је одлично повезала уметност са данашњом борбом и ставила је у службу великом циљу и показала фашистичком крвнику колико свежине, бодрости и снаге има у српском народу“.⁹

Док је у најави ове приредбе употребљен назив Уметничко партизанско позориште, у приказу приредбе у штампаном гласилу употребљен је назив Уметнички партизански одбор, што је небитно. Суштина је у објављеном апелу у истом гласилу (*Вести*, 14. октобар):

„Другови приређивачи засуцимо рукаве и створимо овде културно жариште које ће бодрити и освежавати храбре борце на фронтима и народ у позадини.“

Јасно је да ови програми имају одређену, мобилизаторску, поруку што се види и из најаве у штампаном партизанском гласилу, где се као приређивач појављује Уметничка секција:

„У недељу сви на Културно вече

Уметничка секција приређује у недељу уметничко вече са обилатим програмом: Политички скеч, хорске рецитације, „Врабац“, певачки хор, оркестар и друге шачке.

Почетак у 8 часова у сали Соколане.“¹⁰

И у овом случају се запажа да се употребљавају различити називи како за извођаче, тако и за садржај: на првој приредби то је *Културно – забавно вече*, а на другој само *Културно вече*.

Драмска секција у Уметничкој чети имала је важну улогу, а позориштем су руководили Добро Симић и Михаило Делибашић. За време деловања и трајања драмске секције, или партизанског позоришта, припремљени су и изведени комади: „Мати“ Карела Чапека, „Кнез Иво од Семберије“, Бранислава Нушића, „Како се калио челик“, Николаја Островског и „Почетак буне на дахије 1941. године“.

---

⁹ *Вести*, 14. октобар 1941, Ужице.

¹⁰ *Вести*, 17. октобар 1941, Ужице

Иако репертоарска документација из рада овог позоришта није сачувана, остало је код савременика упамћено да су у драматизованој песми „Почетак буне на дахије“, која се тада прерађена појавила под називом „Почетак буне на дахије“ 1941. године, играли Милутин Чолић (*Змија Љошић*), Бране Јевремовић (*Костиа Пећанац*) Драган Станић (*Недић Алија*) и Филип Марјановић (*Данкелман*). Извођачи су познати јер су неке странице драматизоване песме сачуване.¹¹ Иако је та представа имала велику популарност код народа, савременици се сећају да је ипак највећи успех имао комад „Како се калио челик“, Николаја Островског. Популарност овога комада била је толико велика да су носиоци појединих улога касније називани именима јунака које су тумачили.

Поред аматера, у драмској секцији било је и предратних професионалних глумаца, међу којима је доминирао Љубомир Лаловић кога су звали чика-Лале. Овај глумац „снажног емотивног израза и врло правилне дикције“, имао је велико искуство, јер је у Путујућем позоришту Душана Животића одиграо разне улоге. Био је *Хајдук Вељко* (у истоименом комаду Јована Драгашевића), *Хаџи Замфир* („Зона Замфирова“), *Маринко* („Ђидо“), а рат га је затекао у Ужицу где се активно укључио у рад драмске позоришне групе у којој је, са својим позоришним искуством, био драгоцен.¹² Поред Лаловића, од предратних професионалних глумаца у драмској секцији је био и Миле Бркић, такође из Животићевог путујућег позоришта, и као гост Ђуша Гашић, који је дошао из Космајског партизанског одреда и гостовао у једном комаду.

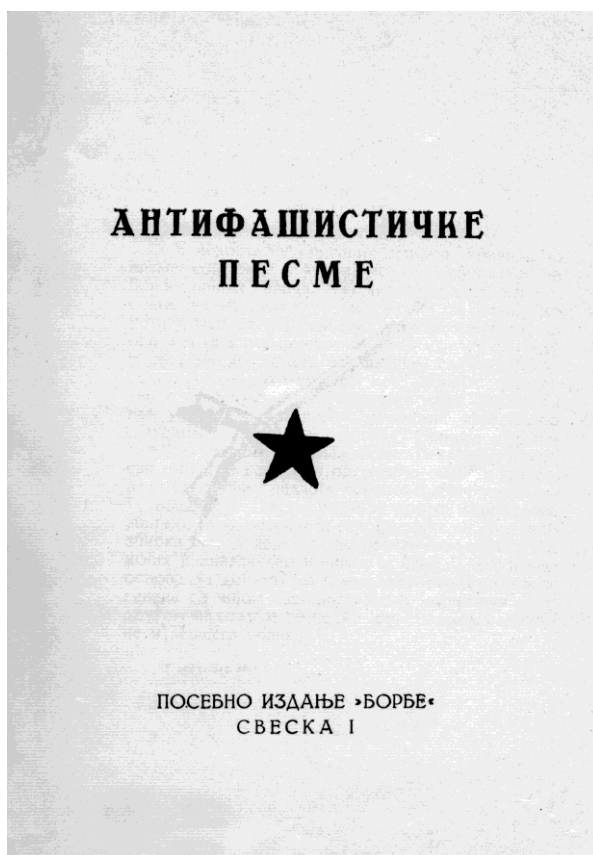
Редитељски посао у овом позоришту обављали су професор Михаило Делибашевић, који је извесно време пре рата био драматург Сарајевског позоришта а у Ужицу се са супругом Вером затекао као избеглица, и Добро Симић, који је, такође, имао нека искуства, јер се као аматер у време студирања огледао у овом послу. Према истраживању професора Стојадина Костића, извесно је да је и Маријан Стилиновић, поред свога рада у Агитпропу, режирао комад „Како се калио челик“, он је, истовремено, имао и солидно позоришно образовање с обзиром на то да је пре рата студирао позоришну режију и једно време радио као помоћни редитељ у загребачком казалишту.¹³ Сценограф у позоришту је био, са својом техничком сек-

¹¹ Народни музеј Ужице, инв. бр. 152.

¹² Љубомир Лаловић, рођен у Ужицу, свој глумачки век је провео у путујућим позориштима; 1936. се вратио у завичај и основао дилетантско позориште. У партизанском позоришту био је шминкер и глумац.

¹³ Стојадин Костић, „Партизанско позориште у ослобођеном Ужицу 1941. године“, *Ужички зборник*, бр. 3, 1974, стр. 275–283.

цијом, архитекта Никола Рајић. Он је у том послу имао већ некакво искуство јер је годину дана раније снимао документарни филм (вероватно први) о старом Ужицу. Израду декора повремено су радили чланови „Партизанског атељеа“, сликари Пиво Караматијевић и Драгољуб Вуксановић. У току двомесечног рада ово позориште, поред програма у Ужицу, гостовало је у Пожеги, Чачку, Косјерићу и другим ослобођеним местима и редовно је имало програме за рањенике, смештене у болницама у Крчагову и Севојну. Песме из збирке *Антифашистичке песме* певане су и рецитоване на приредбама и партизанским прелима.

Збирка са 33 масовне борбене песме и корачнице, објављена је 7. новембра 1941. Збирку је уредио и предговор написао Душан Недељковић, а три илустрације (петокрака, рука с пушком, митраљезац) урадио је у линорезу сликар Пиво Караматијевић

Већ је поменуто да су чланови Партизанског атељеа, својим ангажовањем, два месеца битније утицали на културне прилике у Ужицу. У атељеу је у почетку био само Драгољуб Вуксановић, први партизански сликар, који је у Ужице дошао из Лозничког партизанског одреда са задатком да преузме оружје и муницију али, како је Уметничкој чети био потребан човек вичан кичици, задржали су га са задатком да формира сликарски партизански атеље. У почетку је радио сам, повремено му је помагао Јурица Рибар, а потом су му се придружили Бора Барух и Првослав Пиво Караматијевић. Тако је формиран Партизански атеље у чијем су раду касније учествовали и аматери Чедомир Јевтовић и Ђорђе Маринковић. Првобитно је био смештен у једној соби хотела „Палас“ а потом у хотелу „Златибор“. Сликари су, поред тога што су помагали у изради декора и кулиса за позоришне представе, цртали илустрације за све приредбе а нарочито илустрације за популарну тачку „Врабац“ којом су коментарисали актуелне политичке и ратне догађаје. За прославу 24-годишњице Октобарске револуције сликари су припремили изложбу у малој сали Соколског дома, на којој су биле изложене графике и портрети изгинулих партизана и највиших совјетских руководиоца. Вуксановићеви плакати ангажованих назива: „Народ у борби“, „Рањени борац“, „Курир Мишко“, видели су се тих дана по читавом граду.

После неколико приредби, у којима су најпопуларније тачке биле „Врабац“, политички скечеви и музичке тачке (Шопенов „Валс“ и „Романса“ од Чајковског), на иницијативу Народноослободилачког одбора, основана је књижница и читаоница у просторији на спрату Соколског дома. Она је формирана од књига некадашње Народне књижнице и читаонице која је пред рат била смештена у гимназијским просторијама и просторијама гимназијске књижнице. Део те књижнице, као што је раније поменуто, био је сачуван у стану професора Васка Вајовића. Међутим, књига није било довољно, па је у штампаном партизанском гласилу објављен апел:

Помозими стварање наше књижнице и читаонице.

У том прогласу се каже:

„Потребно би било да свако од нас приложи понеку од својих књига или да их уступи књижници на послугу. Нарочито би било пожељно да они који располажу својим приватним библиотекама исте предају и на тај начин омогуће да се они који су жељни књиге, а који их никад нису имали, њима послуже“.

Проглас се завршава позивом:

„Грађани Ужица, помогните стварање своје књижнице. Приложите и позајмљујте своје књиге. Помогните свом народу да се просвети“.¹⁴

Поред овог подстицаја за отварање књижнице и читаонице, подстицањем разноврсних облика културно-уметничке активности, НОО је афирмисао све оно што утиче на подизање борбеног морала бораца и народа.

„То што је Ужице постало културно жариште ослобођене територије 1941, заслуга је свакако добрим делом и нове народне власти“.¹⁵

Све оновремене приредбе се одржавају у Соколском дому, познатијем у народу као Соколана. У тој згради, грађеној од 1931. до 1936. према пројекту архитекте Момира Коруновића, која је пленила репрезентативним фасадама, једном окренутом граду а другом према Златиборском путу, окупљала се ужичка омладина. У средишту зграде налазила се велика вежбаоница (14x25 m) са позорницом, а на спрату читаоница, сала за предавање и музичка дворана.¹⁶ Та велика сала с позорницом, која је некада неизменично служила за гимнастичке вежбе, позоришне представе или јавна предавања, постала је сала за приредбе. Организатори културно-уметничког живота, одмах после ослобођења града, сместили су се у ову зграду и она је постала место где су били извођачи разних културних програма и посетиоци који су у тим програмима уживали. За приредбу посвећену прослави Октобарске револуције, сала Соколског дома била је посебно украшена: „Дуга платна с паролама пружала су се изнад позорнице и преко зидова на галерији. Напред, десно и лево од позорнице, стајали су портрети светских револуционара“.¹⁷ Иначе, главна тачка ове приредбе била је сценско приказивање драматизованог дела из романа Островског „Како се калио челик“, толико популарног да је свака чета имала свога Корчагина.

Нема података који су филмови приказивани у биоскопу „Луксор“ у јесен 1941, али се зна да је биоскоп радио под руководством Филомене, познатије као Филка Аранђеловић. Она је успешно замењивала свога супруга Драгутина Аранђеловића, који је у то време као резервни официр Војске Краљевине Југославије, био у немачком заробљеничком логору у Офенбаху, а потом у Оснабрику, из којег се није вратио (умро 1943).

---

¹⁴ *Вести*, 17. октобар 1941.

¹⁵ Живота Р. Марковић, Народоослободилачки одбор у Ужицу 1941. године, Ужице 1976, стр. 97.

¹⁶ Зграда је срушена седамдесетих година 20. века при трасирању пруге Београд–Бар.

¹⁷ Новак Живковић, Ужичка република прославља Октобарску револуцију, Ужице 1967, стр. 61.

Још један сегмент рада, на мапи културног живота у Ужицу у време Ужичке републике, био је неизоставан. То је издавачка делатност и штампање гласила. Културни, друштвени и политички живот не би се могао замислити без штампарија и новина које су давале колорит организованом животу у Ужицу. Дотадашња штампарија искусног графичара Љубомира Романовића (налазила се преку пута општинске зграде), имала је савремену штампарску машину Медлинг на којој су штампани, између два светска рата локални листови *Народне новине*, *Ужички глас*, *Ужички одјек* и штампарија Здравка Милошевића (на Липи), постале су партизанске штампарије и у периоду од 24. септембра до 28. новембра 1941. радиле су за потребе Врховног партизанског штаба. Припреман је и штампан лист *Весџи*, као орган Штаба ужичког народноослободилачког партизанског одреда, које се због времена излажења, називају ратне. Уредник је био др Душан Недељковић који је у штампарију донео заглавље и рукописе писане руком за први број *Весџи*, објављен 1. октобра 1941. До 19. октобра штампано је 15 бројева, када престају да излазе *Весџи*, а излази први број листа *Борба*, органа КП. До краја тог периода објављено је девет бројева *Борбе*. У Ужицу је изашло и пет бројева *Билџена врховног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије* и два броја *Омладинске борбе*.

Почетком новембра. 1941. Романовићева штампарија, због опасности од бомбардовања, пресељена је у зграду Народне банке у Коштици, где је на 16 страна штампан број посвећен Октобарској револуцији. Графичари су радећи певали борбене песме што је инспирисало др Душана Недељковића да их бележи. Да би се родољубиве и револуционарне народне борбене песме сачувале и певале, уредник је уз помоћ Миодрага-Жике Аврамовића, Драгољуба Јовашевића и других сарадника, знатан број таквих песама скупио, па се у Ужицу 7. новембра 1941. појавила штампана збирка „Антифашистичке песме“, са вињетама које је урадио сликар Пиво Караматијевић.

У овој збирци, малој антологији, су новонастале песме „Српска партизанка“, „Црногорска партизанка“, „Партизан сам“, али и песме из предратног антифашистичког покрета: „Ланци нам се кују клети“, „Дужи се, народе радни“, „Буди се Исток и Запад“, затим песме које припадају слободарској традицији: „Падај сило и неправдо“, „Хеј Словени“, „Долине тутње“. Ту је и модернизована народна песма о Првом српском устанку „Подигла се ужичка нахија“, па „Песма Матије Гупца“, „Интернационала“, бугарска песма „Работници“ и циклус од шест руских песама.

Поред прогласа и чланака који су обавештавали о стању на фронтони-ма, *Вести* објављују десетак прилога за које би се могло рећи да су кратке књижевне форме, на првом месту су песме испеване у народном духу, какви су, на пример, стихови песме „Подигла се ужичка нахија“ са поднасловом „Народна песма“:

*Подигла се ужичка нахија
Против бесних немачких дахија.
Најред иду партизани смели
А за њима српски народ цели.
(Вести бр. 11)*

У ужичким листовима је 1941. објављено неколико текстова из совјетске литературе и штампе. Тако је, на пример, *Борба* од 7. новембра објавила репортажу Михаила Шолохова „Заробљеници“. У наредним бројевима објављене су репортаже и приче „Совјетски бомбардери над Берлином“ (*Борба*, бр. 13), „Прича о једноставној совјетској девојци“ (*Борба*, бр. 17) и „Освета совјетске девојке“ (*Борба*, бр. 19), док је у Омладинској борби постојала рубрика „Наши Корчагини“.

У то време је био велики радни елан да се изврше постављени задаци. О радној атмосфери међу графичарима савременици су оставили записе:

„Живело се касарнским животом. Спаваће собе у штампарији имале су сламарице. Рад у штампарији је текао нормално. Било је повремених кратких излазака у град, највише ради виђења са родитељима и пресвлачења“.¹⁸

Машине из Романовићеве штампарије, коју су звали Партизанска штампарија, крајем новембра 1941. пред надирањем Немаца, престале су са радом, и тада су (28. новембра) натоварене на запрежна кола и транспорт са машинама је стигао до златиборског села Доброселице где су сакривене.

За штампарским машинама, отишли су и хористи, свирачи, глумци, сликари.

Сликар Пиво Караматијевић многе цртеже из Партизанског атељеа склонио је при повлачењу, у скривени кутак у својој кући, где су касније уништени. Сликар Драгољуб Вуксановић је на тавану своје куће у Београду сачувао двадесетак скица и цртежа из ужичког периода 1941. (данас се ти радови налазе у Војном музеју у Београду).

---

¹⁸ Штампарство у ужичком крају 1937–1987, Ужице 1987, стр. 150.

Плакат „У борбу против окупатора“, цртеж сликара Драгољуба Вуксановића
(Из збирке Војног музеја у Београду)

Тако је, наједном, са повлачењем партизанских јединица, интензивни културни живот који се у густој ратној атмосфери, такорећи у свим сегментима, остваривао, прекинут.

Извори:

ИАУ, Извештај о раду КУД „Алекса Дејовић“
Народни музеј Ужице, инв. бр. 152.
Весџи, бр. 10, 12, 14, 15, 17 октобар 1941, Ужице

Литература:

Верговић М., „Градска књижница и читаоница у Титовом Ужицу“, *Књижничар*, св. 6–7, Београд 1953, стр. 113–114.
Живковић Новак, *Ужичка република прославља Октобарску револуцију*, Ужице 1967.
Јовашевић Драгољуб, *Културни животи у Титовом Ужицу од 1936. до 1951. године*. У: Ужички зборник бр. 10, 1981, стр. 397–418
Костић Стојадин, „Партизанско позориште у ослобођеном Ужицу 1941. године“, *Ужички зборник*, бр. 3, 1974, стр. 275–283.
Марковић Живота Р., *Народоослободилачки одбор у Ужицу 1941. године*, Ужице 1976, стр. 97.
Прљевић Драгутин М., *Варош, људи, догађаји*, Ужице 2000.
Штампарство у ужичком крају 1537–1987, Ужице 1987, стр. 150.

Mr Slobodan RADOVIC

**Cultural Conditions in Uzice in the Period from
September 24 to November 30, 1941**

Summary

This work describes rich cultural life in Uzice during the Republic of Uzice. The author focused on explaining the role of Art Company of Uzice partisans' detachment that was the holder of the completely cultural-artistic program on the free territory, with a support of national authority, while the front and everyday war actions were in the direct vicinity.

KEY WORDS: culture, artistic company, the Sokol hall (from the Slavic word for falcon), partisans' studio, antifascist songs, war moral.

УДК 070(497.11-15)"1941" ;
94(497.11-15)"1941"
Рад примљен: 24. II. 2010.
Прихваћен: 18. III. 2011.

Ђорђе ПИЛЧЕВИЋ

ПАРТИЗАНСКА ШТАМПА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ 1941.

САЖЕТАК: Историја ратне штампе народноослободилачког покрета неодвојиви је део историје Народноослободилачког рата у Србији 1941–1945. године. Партизански листови, које су издавали штабови одреда и ниже јединице, идеолошка су слика партизанског покрета и његове организације, која се показала као његово снажно, ефикасно и незаменљиво оруђе у политичко-пропагандном деловању у народу и његовом придобијању за борбу против окупатора.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Западна Србија, Борба, Вести, Реч народа, Новости, Посавски партизан, Омладинска борба, Ужице, Ужички партизански одред, Чачански партизански одред, Тито, Кардељ, Владимир Дедијер, Душан Недељковић.

Партизанска штампа у Србији устаничке 1941. године одиграла је значајну улогу у стварању антиокупаторског расположења, схватању политичке и војне стратегије Комунистичке партије Југославије о вођењу Народноослободилачког рата, његовом карактеру и циљевима. Писана реч НОП-а није била само доминантно средство идеолошко-политичког рада међу борцима и народу, већ је имала и снагу директивне вредности, па чак и конкретног наређења. Партизански листови, које су издавали штабови партизанских одреда, идеолошка су слика партизанског покрета у Србији и његове организације, која се показала као снажно, ефикасно и незамењиво оруђе у политичко-пропагандном деловању у народу и његовом придобијању за борбу против окупатора и његових домаћих сарадника.

„Историја ратне штампе НОП-а неодвојиво је део историје Народноослободилачког рата у Југославији 1941–1945. године. Од почетка у њеним садржајима осећа се спољно-политичко окружење Краљевине Југославије, унутрашње економско-социјалне напетости, страначка раздробљеност и нарочито међунационална и међуконфесионална искључивост. Посебно, штампа бележи политичке и војне активности комуниста, основу њихове војно-политичке стратегије и начела формирања и изградње партизанских јединица. Као архивски извор првог реда, штампа НОП-а има значајну

предност што догађаје прати у континуитету, из дана у дан, у низу и у дужем периоду. Зато садржаји њених листова, комбиновани са документима оригиналне архивске грађе, омогућавају да се контекст неког догађаја у историјском времену свестраније сагледа, да се уочи његов настанак, развој, победа или гашење...¹ Од почетка устанка и формирања првих партизанских одреда у Србији, доминантна штампарска техника среских комитета КПЈ и штабова одреда и нижих јединица био је шапирограф, на коме су умножавали летке, прогласе и други пропагандни материјал. Неки су „штампали“ на писаћој машини. Према неким истраживањима, у 1941. години штампано је на шапирографу преко 20 листова војних јединица, установа и партијских органа и организација.²

У овом раду биће речи о партизанској штампи Западне Србије у јесен 1941. године, о штампаним листовима које су издавали Ужички партизански одред „Димитрије Туцовић“, Чачански НОП одред „Др Драгиша Мишовић“, Посавски НОП одред и Мачвански НОП одред, као и о ратним издањима ужичке „Борбе“, органа Комунистичке партије Југославије и „Омладинске борбе“, органа Савеза комунистичке омладине Југославије.

ВЕСТИ, РЕЧ НАРОДА, НОВОСТИ

Успешним акцијама јединица Ужичког НОП одреда до 21. септембра 1941. године ослобођена је већина среских места на подручју Ужичког округа, чиме је био угрожен немачки гарнизон у Ужицу и седиште немачке Фелдкомандантуре 816. Тог дана немачка команда је предала град четницима Косте Пећанца и Драже Михаиловића. Наредног дана Немци су доживели пораз у борби против партизана у Горобилју код Пожеге и под борбом су се повлачили према Чачку. Већ 24. септембра, после вођених преговора између партизана и четника, из Ужица су се повукли четници, а партизани су без испаљеног метка ушли у град и успоставили своју власт.

Од почетка устанка у Србији, односно од формирања Ужичког НОП одреда „Димитрије Туцовић“, Штаб одреда, као и неке његове чете, умножавали су писаћом машином, на шапирографу или на гештетнеру, радиовести и растурали народу и борцима. На тај начин борцима и становништву на подручју Ужичког округа пружана су обавештења о ситуацији у земљи и свету, која су догађајима давала правилна тумачења и тиме омета-

---

¹ Др Милоје Пршић, *Штампа НОП у Југославији 1941–1945*, Издавачки центар „Кадинача“, Ужице 1996, 13.

² Исто, 84

ла дејство заглушене немачко-петоколониашке пропаганде. Тако настали листићи ишли су од руке у руку и сви родољуби су их читали, жељно очекујући и следеће *Вести*. Отуда је, на предлог Милинка Кушића, комесара Ужичког НОП одреда, и дато име листу *Вести*, који се као орган Штаба Ужичког НОП одреда појавио на улицама Ужица 1. октобра 1941. године. Биле су то прве легално штампане дневне партизанске новине у Србији. Формирана је редакција, а главни уредник је био професор београдског Универзитета др Душан Недељковић, који је крајем септембра стигао у Ужице из Црне Горе и одмах се укључио у Ужички НОП одред.

ВЕСТИ

Штаба ужичког народно - ослободилачког партизанског одреда

Бр. 1   Среда 1 октобра 1941 год.   Цена 1.— дин.

Проглас Штаба народу ужичког округа

Повишале фашистичке хорде већ пет месеци плаћачу, колу, убијају и гарају по нашој земљи. Много је већ жарака закопано. Много је сина и сестара народа чија су мртва тела димом носила на неба. Много је деце које су они водили свој народ у борбу се за његов била и срећнији живот. Немачки фашистички лудокоери опустошили су нашу земљу као сепакани. Одвели су и отуђили све што им је до руку дошло: жито, стоку, гас, бензин, руду. Оставили су празне амбаре и жгадице, пране куће и пољоде. Оставили су становништву глад и бедност. На таква темелја мислила је Хитлерова такозвана „наша“ раса да заснује хиљадугодишње царство. Али су се синови тог највећег лудокоера у историји разабрали као њени о чисте бегеце Совјетског Савеза и о отвор свих поробљених и културних народа. На границама СССР преко три милиона Немачки народи су већ својим животима да платили лудокоеру Хитлеру и његовим. Под својим лудокоерима Совјетске Русије, њених славјана и поробљених народа немачки фашисти већ малакшава.

У тој борби против највећег непријатеља чиништва српски народ има велики удео. Велики традиционални својих славјанских Овчака, Караџића, Ганаска Рајфа и многих других српски народице се померио са руском судбином коју су му доделили немачки крупни капиталисти и издајници петоколонија Недаћа, Љотић, Авановић и други.

Набоља и најхрабрија синови српског народа, комунисти и партизани, поново су се латили оружја не жалећи своје животе кад је у питању слобода српског народа. Борци комунисти - пази на Дрежничко Гривно, на Качеру, код Бајине Банте, у Гороблаву код Пожеге, неустрашиви командор Вујовић, друг Рајф, славају као пример како се бори за свој народ.

Мале партизанске чете, које су понекад почињале са једном пушком и десетак људи, које су полегле на великом руском тлу либине често оружјем и олујом, које су почињале плашењем општинских архива, сечењем телефонских жица и разоружањем жандарма, нарасле су у снажну војску која туче окупатора где га стигне, које осваја села и градове. И само после непуно два месеца од оснивања наших храбрих чета, обрч око непријатеља био се толико стегло да је овај побегао главом без обира. У једном броду на воду пали су градаци Бајина Банта, Ариље, Ивањина, Пожега, Ужице, нападено и невањом врло погресано Ужице, омет је дочекао дан слободе.

СРБИ И СРПКИЊЕ, УЖИЧАНИ,

Ослобођењем Ужица нису још ни издалека постигнути сви наши задаци. Непријатељ наш је однео све и оставио нас без хлеба. Због отпора који је Ужице дало непријатељу због своје високе националне свести Ужице је морало наредити жртвава да поднесе. Ни на један други град није се окупатор био

окопио тако као на Ужице. Ниједан други град није толико опљачкан и огољен од окупатора и његових дошлица као Ужице. Фашистички парвари, њихови помоћници: истоколоници, жандарми, жандари оставили су нам у наслеђе глад и бедност. Очекују нас теши дани. Ужички округ, расиван и неројан, не може сам себе снабети хлебом, соком и гасом. Ми морамо водити тешике жртве, ми морамо процирати своја плаћа да бисмо могли да динемо. Ми не можемо живети сами са себе. Преда нама су дани тешике борбе за ослобођење целе земље од крвавог тиранина. Јуче Ужице, данас Чачак, Крушевац, Шабац, сутра Валево, Крагујевац.

РАДИЦИ, СЕЉАЦИ, ГРАЂАНИ

Помозите свим силама даљу борбу против окупатора. Овакој се општој мобилизацији коју спроводе народно-ослободилачки партизански одред. Прикупљају оружје, одело и храну за свој народно-ослободилачки партизански одред. Претрпимо све на путу да обновимо производњу, да оживимо умртвљену привреду. Сваки човек, свака жена, свако дете може својим услугама да помогне народно-ослободилачкој борби. Будимо немилостворни према онима који ометају обнову привреде, јер то су истоколоници у новом руку.

На овом, Срби! Збојте се у јединствени фронт ослободилачке одреда, без обзира на партију. Учините све петоколонице и издајнике, ма у ком облику, се они појављују. Дружењем, слојем, јединственим ње им се може одупрети на Хитлерове дивље звери, ни Недаћева издајничка и плаћеничка војска. Напустите своје издајничке вође и војводе који праве споразуме са Немцима.

Да живи јединствена борба српског народа за слободу!
Да живи ослобођено Ужице!
Да живи јединствена борба свих поробљених народа против фашизма!
Да живи савез Совјетске Русије, Енглеске и Америке!
Да живи непобедива црвена армија!
Да живи савез балканских народа!
Смрт фашизму - слобода народу!

Штаб ужичког народно - ослободилачког партизанског одреда

НАРЕДБА

Команданта Ужичког народно ослободилачког партизанског одреда бр. 5 за 30 септ. 1941.

Народно ослободилачка борба узима све веће размере и добија све отприје облику. Непријатељ је протеран са територије округа Ужичког, али тешике борбе још није завршене. Ми морамо по сваку цену одбранити и саопрати тешике наше борбе, које смо тешиким и драгоценим жртвама платили. Не сме

Насловна страна листа „ВЕСТИ“ од 1. октобра 1941. године

Вести су биле мањег формата, штампане на четири стране и излазиле су сваког дана, изузев 2. и 5. октобра. Изашло је укупно 15 бројева, а последњи, петнаести број изашао је 17. октобра, са саопштењем да *Вести* престају да излазе и најавом да ће од „идуће недеље – од 19. октобра, почети да излази *Борба*, орган Комунистичке партије Југославије“, да ће излазити „на великом формату три пута недељно и обухватати сав политички, друштвени, економски и културни живот у данашњем нашем напору народног ослобођења“.³ У првом броју *Вести* објављен је „Проглас Штаба Ужичког НОП одреда“ и наредба команданта Душана Јерковића, којом наређује мобилизацију свих мушкараца од 18 до 40 година у Ужичком, Ариљском, Моравичком, Црногорском, Рачанском, Пожешком и Златиборском срезу. У овом првом броју објављена је и вест о ослобођењу Горњег Милановца, затим краћа информација „Српска Дрина је слободна“ и чланак о председнику српске Владе генералу Милану Недићу, под насловом „Петоклонашки ’војвода’ претседник Хитлерове владе у Београду“, а на последње две стране под насловом „Борба за слободу“. Објављене су вести и информације о партизанским борбама против окупатора у Ваљевском крају и Војводини, затим у Босни и Херцеговини, информације о борбама: „На источном фронту“ и „У окупираним земљама“ (Чешкој, Норвешкој и Француској).

У свих петнаест бројева листа *Вести*, уредништво је објављивало основне информације о збивањима на фронтovima, о важнијим догађајима у Ужицу (Први ужички народни збор слободе и славља, Омладински митинг, Митинг радника ложионице и колнице, Конференције ради образовања Народноослободилачког одбора у Ужицу, затим о првој омладинској радној акцији у НОР-у, када је омладина Ужица сабирала летину у напуштеном селу Добруну итд.). Својом тематиком и избором чланака и прилога *Вести* успешно су извршиле своју мисију у народноослободилачкој борби, а суштина те историјске мисије може се свести у једну реченицу – требало је подржати борбени дух и морал народа који се борби за слободу. *Вести* су се, по цени од једног динара, продавале у свим среским местима Ужичког округа, али су слате у све јединице Ужичког НОП одреда, као и друге партизанске јединице на ослобођеној територији Западне Србије, али и у друге ослобођене и неослобођене крајеве Србије. Неки бројеви су слати и у источну Босну, јединицама Романијског одреда, чији су курири повремено долазили у Ужице. Из броја у број *Вести* су објављивале информације о успесима партизанских одреда на целом југословенском ратишту. Биле су то обично кратке вести, али нису саопштавале изворе.

---

³ *Вести*, 17. октобар 1941, бр. 15, 4.

У чланку „Вести епских дана 1941.“, који је др Душан Недељковић, ратни уредник листа, објавио у *Вестима* 31. јануара 1957. године, а поводом 500. броја, између осталог, о *Вестима* из 1941. године написао је: „Листајући мале, а кратке странице тадашњих *Вести*, учинило ми се да оне носе тек само одблеске најопштијих црта преломних историјских догађаја, који су се величанствено одигравали у то време широм целе Југославије и улицама Ужица. *Вести* су се трудиле да буду веран одраз херојског и величанственог распламсавања ослободилачке борбе и новог духа са којим је почињало ново доба...“ На страницама *Вести*, главног гласила тзв, Ужичке републике, у току октобарских дана 1941. године, објављени су и књижевни прилози – једанаест „нешто литерарнијих“ чланака, а појавиле су се и четири песме.⁴ Једна од тих песама, која је настала те јесени, јесте „Подигла се ужичка нахија“. Написао ју је борац Велимир Јоксимовић Ера, Златиборац, а у изразу и идејама наставља традицију наше народне епске поезије, само што је надахнута новом тематиком. Наводимо само неколико првих стихова:

*Подигла се ужичка нахија
Против бесних немачких дахија.
Најред иду партизани смели
А за њима српски народ цели...⁵*

У *Вестима* од 8. октобра, објављена је и песма „Мајка“, младог македонског песника Венка Марковског, која је у јесен 1941. године била веома популарна међу борцима и грађанима.⁶

Поред четири објављене песме, у *Вестима* је објављено и неколико чланака који се могу сврстати у прозне и литерарне: „Посета нашим партизанима“, „Наши рањени јунаци“, „Мобилизација нових снага“, „Јово – Јожа Брух“, „Омладина спасава летину и весели се“, „Млади командир „Брадоња“, „Јагодинац“ и „Партизанске мајке и жене“. У чачанским *Новостима* то је чланак – „Сличице из живота наших партизана“, а у једином броју горњомилановачке *Речи народа* то је репортажа „Ослобођење Горњег Милановца“.

⁴ Слободан Радовић, „Књижевни прилози у *Вестима* 1941. године“, *Вести*, 5. октобар 1979, 8.

⁵ *Вести*, бр. 11, 13. октобар 1941, 4.

⁶ После рата ова песма је „заборављена“ јер је њен аутор, песник Венко Марковски у време Титовог сукоба са Стаљином 1948. године пребегао у Бугарску и учествовао у свим информбировским нападима и клеветам на социјалистичку Југославију.

У петнаестом, последњем броју *Весџи*, објављена је и „Порука Николе Тесле“, коју је из Америке упутио „братском руском и југословенском народу“: „Ми Југословени у туђини пратимо ослободилачку борбу братског руског и југословенског народа који прољевају крв за слободу и цивилизацију свију и свих оних народа који се налазе под фашистичком влашћу, Ја тврдо верујем у победу“.⁷ После петнаестог броја, који је изашао 17. октобра 1941. године, у којем је наведено да *Весџи* престају да излазе, а да ће почети да излази *Борба* 19. октобра, изашао је 18. октобра ванредни број „Вести“, на само две стране, али је носио исти број 15. У овом ванредном броју објављен је на целој другој страни чланак „Велики пораз Немаца код Горњег Милановца“, а на првој страни четири краће вести: „Оборили смо још један фашистички аероплан“, „Уништили смо колону од 500 усташа“, „Партизани ушли у Рогатицу“ и „Велика победа код Шапца“. Објављена је и вест да је Народноослободилачки одбор у Ужицу донео одлуку о исплати плата и надница радницима, намештеницима и чиновницима, уз напомену да ће одлука „сутра, 19. октобра, у „Борби“ бити објављена“. Занимљив је податак да су *Весџи* и даље излазиле, али више не као штампане новине, већ са саопштењима најважнијих догађаја, на једној или две странице.⁸

Истог дана, 1. октобра, када су почеле да излазе ужичке *Весџи*, у Горњем Милановцу се појавила *Реч народа*, орган Таковског батаљона Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“. Град је био ослобођен 28. септембра, а по улицама Горњег Милановца, како је забележио Словенац Рајсман, док је „авион пловио високо изнад њих, викао је дечак: „Новине! Чачак је пао!“⁹ У заглављу листа писало је „Смрт фашизму – слобода народу“ и пароле: „Ко се не бори за слободу није ни заслужан“ и „Народни издајница гори је од непријатеља“. На крају прве стране, у дну, масним словима је писало: „Јутрос у 7,45 часова Чачак је заузет на јуриш од наших одреда“, накнадно убачено у лист.¹⁰ На првој страни објављен је уводни чланак „Ко смо ми?“, затим чланак о ослобођењу Горњег Милановца, две краће вести и седам других информација.

Уредници овог партизанског листа били су Раде Кушић, Риста Стефановић, Богдан Оклобција и Миша Лазић. Штампан је само први број *Речи народа*, јер је више руководство сматрало да нема потребе за њим, а 15.

---

⁷ *Весџи*, број 15, 17. октобар 1941., 8.

⁸ Вести, Новости, Реч народа 1941, Титово Ужице 1961, 3.

⁹ Јелена Поповић, *Таковци у народноослободилачкој борби и револуцији*, књ. прва, Горњи Милановац 1986, 350.

¹⁰ Исто.

октобра почеле су да излазе *Новосћи*, орган Штаба Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“.¹¹ Занимљиво је истаћи, јер је то скоро непознато, да се пре овог првог и јединог броја *Реч народа*, у таковско-рудничком крају, месец и по дана раније, 14. августа 1941. године, огласило Друштво српских писаца и уметника антифашиста, који су у варошици Рудник објавили штампани проглас „Српском народу“, а потом и више бројева листа *Обавештења*. У прогласу „Српском народу“, између осталог, писци и уметници су поручивали:

„Ми, чије песме уче твоја деца, чије књиге, слике и скулптуре красе твој дом, ми знамо, поробљени и обешчашћени српски народе, да данас немамо да бирамо...

Верујемо да је дошло време да човек треба сам себи да даје право а не да га тражи. Узми ово право и бићеш слободан, српски народе!“

Проглас се завршава позивом на устанак:

„Куцнуо је последњи час да се пренемо и устанемо у одбрану свог опстанка. Дужност је сваког правог српског родољуба да свима силама настане да се онемогуће паклене намере фашистичких злочинаца за уништење наше земље и нашег народа. И зато те позивамо ми, твоји писци и уметници, да одлучно, у свакој прилици и свим сретствима, помогнеш наше устанике у њиховој витешкој борби против фашистичких главореза и злотвора српског народа...“¹²

Проглас Друштва српских писаца и уметника антифашиста потписао је Слободан Братић, а имена осталих чланова нису позната.

Чачак је ослобођен 1. октобра 1941. године, а 15. октобра појавио се први број листа *Новосћи*, орган Штаба Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“. Изашло је свега пет бројева и то 15, 16, 17, 18. и 19. октобра, када је у Ужицу почела да излази *Борба*, која је од првог броја стизала у Чачак, па је руководство Одрета сматрало да више не постоји потреба за *Новосћима*.

У првом броју *Новосћи*, које су штампане у штампарији Стевана Матића, објављен је проглас Штаба Чачанског НОП одреда под насловом „Српски народе!“ у којем је дат пресек дотадашњег развоја устанка и партизанског покрета не само у чачанском крају, већ и у читавој земљи. Тако-

¹¹ Исто.

¹² Милојица Пантелић, Радован М. Маринковић и Владимир Никшић, *Чачански партизански одред*, Чачак 1982, 105.

ђе, објављен је и проглас упућен женама, посебно скојевкама, под називом „Другарице, помозимо својим друговима!“ У *Новостима* су објављиване информације са Западног фронта, са фронтова партизанских борби, са фронта Совјетског Савеза, са српског фронта... Жигосани су петоколониши и саботери, против којих су се борили и народни судови и непрекидно се истицало да у третирању издајника „милост значи издаја“¹³ као и друге теме.

Крајем августа 1941. године, поред зидних новина, Први батаљон Посавског НОП одреда покренуо је штампање листа *Посавски партизан*, који је излазио на сваких 10–15 дана. Издато је само пет бројева, штампаних у тиражу од 70 примерака, а лист су уређивали књижевник Јован Поповић, Чета Миндеровић, Милорад Гајић и Милорад Петровић.¹⁴ Највише сарадника било је међу борцима. Они су писали и слали редакцији листа своје цртице из борбе, описивали сусрете са људима, па чак и песме писали. У уводнику „Ко су партизани?, између осталог, писало је: „Данас кад готово сви европски народи стењу под јармом немачког фашизма и када је немачки фашизам ударио на државу радника и сељака, на Совјетски Савез, дужност је свих напредних, поштенних и истинских родољубивих снага свих поробљених народа да уз помоћ Совјетског Савеза и његове херојске Црвене армије збаци непријатељске окове. Према томе партизани представљају најнапреднији и најсавеснији део радног народа и као такви, они под руководством Комунистичке партије, представљају наоружан народ у његовој борби за слободу...“¹⁵

Крајем децембра 1941. године, појавио се *Партизан*, лист ваљевских и подринских (мачванских) партизана, о којем нема подробнијих података. Једино се помиње да је у јануару 1942. године изашао шести број, преко кога су инструктор ПК КПЈ, Окружни комитет КПЈ Ваљево и Штаб Ваљевског НОП одреда у чијем саставу је после пропасти Мачванског (Подринског) НОП одреда његова Мачванска чета била у саставу Ваљевског одреда, упознавали борце са оценама и ситуацијом у којој су се нашле јединице, које се из Западне Србије нису повукле у Санџак и Босну. У веома обимној књизи Драгослава Пармаковића „Мачвански партизански одред“,

---

¹³ Исто.

¹⁴ Милосав Бојић, Посавски НОП одред (Посавина и Тамнава у оружаном устанку, Београд 1987, 318.

¹⁵ Исто, 313.

која има 1.300 страна, листу *Партизан* посвећено је само неколико редова. У књизи др Милоја Пршића „Штампа НОП у Југославији 19421–1943.“ Лист ваљевских и подринских партизана се и не помиње.

ДЕВЕТНАЕСТ БРОЈЕВА УЖИЧКЕ РАТНЕ „БОРБЕ“

Око 10. октобра 1941. године у ослобођено Ужице дошао је Јосип Броз Тито са једним бројем чланова Врховног штаба и ЦК КПЈ, па је град на Ђетињи био не само центар Ужичке републике, већ и центар из којег се руководило устанком у читавој Југославији. Само неколико дана касније, 19. октобра 1941. године, појавио се први број ужичке ратне *Борбе*, органа Комунистичке партије Југославије, чији је излазак најавио лист *Вести* у свом последњем броју од 18. октобра.

Још почетком јуна 1941. године Централни комитет КПЈ донео је у Београду одлуку о новом покретању *Борбе*, која је иначе излазила од 19. фебруара 1922. до 13. јануара 1929. године, када је била забрањена у време Шестојануарске диктатуре краља Александра Карађорђевића. У заглављу ратног издања ужичке *Борбе*, која се појавила 19. октобра, био је основни мото „Смрт фашизму – слобода народу!“ *Борба* је излазила дводневно: уторком, четвртком и суботом. Једино је први број изашао у недељу, 19. октобра. Штампана је на великом формату, у тиражу од 10.000 примерака све до 27. новембра 1941. године. Објављено је укупно 18 бројева, а последњи 19. број налазио се још у штампи када је, услед офанзиве немачких јединица, издато наређење о покрету штампарије из Ужица на Златибор.¹⁶

Од 19 бројева *Борбе*, 14 бројева је штампано на четири стране, два броја (8. и 22. новембра) на по осам страна, а свечани двоброј (8 и 9), који је био посвећен 24. годишњици Октобарске револуције, имао је 16 страна. Дванаести број, који је изашао 12. новембра, био је ванредно издање од смо једне стране, са седам текстова, међу којима је био највећи под насловом „Недић потврђује да је Дража Михаиловић примио паре од Немаца“.¹⁷ Иако је штампана у Ужицу, *Борба* је у заглављу листа носила ознаку као да је штампана у Београду. Ратно издање ужичке *Борбе* уређивали су Владимир Дедијер, др Душан Недељковић (до тада био уредник ужичких *Вести*) и Маријан Стилиновић, а главни уредник је био Едвард Кардељ, члан

¹⁶ Репринт издање *Борбе* 19. октобра 1941 – 27. фебруара 1943, издање Народне библиотеке СР Србије, Народне и Универзитетске библиотеке Босне и Херцеговине, Скупштине општине Титово Ужице и Скупштине општине Босански Петровац, Београд – Сарајево 1974.

¹⁷ *Борба*, бр. 12, 12. новембар 1941.

Врховног штаба НОПОЈ. У редакцији *Борбе* била је и Митра Митровић, а краће време и књижевник Јован Поповић, који је по наређењу Врховног штаба повучен из Посавског одреда, али је неколико дана касније, са Митром Митровић, именовани на нову дужност – у прву српску ратну владу Главни народноослободилачки одбор Србије, чији је председник био Драгојле Дудић, а секретар Петар Стамболић. У редакцији *Борбе* био је распоређен и новинар Милорад Гајић, који је до тада био политички комесар чете у Посавском НОП одреду.¹⁸

Насловна страна листа „БОРБА“, број 19, од 27. новембра 1941. године

Седиште редакције било је у хотелу „Палас“, а при редакцији била је формирана и редовна прислушна служба радио-вести. *Борба* је најпре штампана у штампарији Љубомира Романовића, која се налазила у центру града, а касније је, због бомбардовања, пресељена у Коштицу, на путу за Кадињачу и Бајину Башту. За први број обновљене *Борбе* врховни коман-

¹⁸ Милосав Бојић, нав. дело, 322.

дант и секретар Централног комитета КПЈ Јосип Броз Тито написао је уводник „Зашто излази *Борба*“, у којем је, између осталог, написао:

„После пуних 12 година почињемо опет излазити са нашом *Борбом* која је била угушена од злогласне шестојануарске диктатуре. До тог периода, *Борба* као орган Комунистичке Партије Југославије била је глас радног народа Југославије... У данашњој тешкој народноослободилачкој борби, коју воде наши народи, пред *Борбу* се стављају велики задаци. Народи Југославије, а у првим редовима српски народ, дигли су се на устанак, на оружану борбу за слободу своје окрвављене и напаћене отаџбине. Дигли су се у одбрану свога опстанка, о одбрану Словенства кога хоће да искорени освајачки немачки фашизам. У тој херојској борби коју данас воде наши народи, *Борба* треба да буде она спона која ће повезати све народне снаге у један јединствени народно-ослободилачки фронт... *Борба* ће износити сва недела и злочине тих окупаторских помагача који вршљају у позадини, како би их народ упознао и на време уништио. *Борба* ће износити истину о херојској борби Совјетског народа и његове непобедиве Црвене Армије која се бори не само за одбрану своје слободе већ и за слободу свих подјармљених народа Европе, за спас читавог човечанства од фашистичке куге... Ми смо уверени да ће *Борбу* пригрлити, не само радничка класа као свој лист већ и сви родољуби, сви они који су остали верни синови свога народа, који доприносе свој удео за спас и слободу своје отаџбине...“¹⁹ Поред уводника „Зашто излази *Бора*“, Тито је у двоброју (8 и 9), од 7. новембра, објавио и чланак „Комунистичка партија Југославије у данашњој народноослободилачкој борби“. Оба ова чланка потписао је иницијалима Т. Т., који су саставни део његовог конспиративног имена Т. (и) Т. (о). Иначе, познато је да је, сем најближих сарадника, у то време у Ужицу мало људи знало која личност стоји иза имена Тито.

У првом броју, на Титов предлог, Едвард Кардељ је објавио директивни чланак „Народноослободилачки одбори морају постати истински носиоц народне власти“. Едвард Кардељ је као главни уредник *Борбе* био један од најплоднијих сарадника, који је објавио још девет чланака са врло различитом тематиком: „Брига о људима“, „Мобилишимо широке народне масе на позадинском Фронту“, „Борба против петоколонаша и разбијача као услов јединства српског народа“, „СССР на челу слободољубивих народа против фашистичког освајача“, „Још једна издаја“, „Лична одговорност и самокритика“, „Поводом још једног споразума“, „Радити по плану“ и „Неуспех окупатора у Хрватској“. У последња два броја ужичке *Борбе*

¹⁹ *Борба*, бр. 1, 19. октобар 1941, 1.

(18 и 19) Милован Ђилас је објавио два чланка: „Више будности – крупан корак“ и „Небудност – злочин према партији и народу“. Секретар ЦК СКОЈ-а и члан Врховног штаба Иво Лола Рибар објавио је три чланка: „Хитлер доживљује пораз за поразом“, „Значај и смисао паролe *Све за фронт*“ и „Москва – гроб немачких империјалиста“.

Из објављеног Додатка репринт издања ужичке и дринићке *Борбе*, чије је уредништво поред предметног, урадило и ауторски регистар, који садржи њихове псеудониме и иницијале, који су дешифровани, види се да је најактивнији члан редакције био Владимир Дедијер, који је у 19 бројева ужичке *Борбе* објавио 25 чланака различите тематике.

Већ од свог првог броја, ужичка *Борба*, као орган Комунистичке партије Југославије, постала је централно гласило Народноослободилачког покрета и у то време била једна од најистакнутијих антифашистичких листова у окупираној Европи. У *Борби* нису само сарађивали чланови редакције и поједини револуционари, када су им то прилике и обавезе дозвољавале, већ и борци, радници, интелектуалци, уметници, књижевници и новинари, али и тек описмењени сељаци. Њихови чланци и дописи са бојишта објашњавали су идеолошко-политичку основу и ратне циљеве устанка, ширећи револуционарни дух и борбено искуство с краја на крај Југославије. Мноштво чланака, а скоро и читави бројеви, посебно свечани двоброј, од 7. новембра, који је био посвећен 24. годишњици Октобарске револуције, прештампавали су се у десетинама партизанских листова и умножавали у илегалним штампаријама широм земље. Ратни историјат листа је неодељив од токова Народноослободилачког покрета и представља један од његових основних чинилаца.

Са страница *Борбе*, поред информација са бојишта на просторима Србије, и Југославије, али и у свету, може се сагледати како се у појединим местима на ослобођеној територији Западне Србије одвијао живот, како је функционисала привреда, народноослободилачки одбори, како је власт кажњавала шпекуланте, бринула о здрављу... На пример, *Борба* је писала и о митинзима и конференцијама, о културним манифестацијама, као што је објавила информацију да су 26. новембра у Ужицу и Чачку организовани фестивали народних игара и песама. На страницама *Борбе* објављене су и четири песме: „Бој на Завлаци“, коју је написао Радисав Срећковић, борац Рађевског батаљона Ваљевског НОП одреда, песма „Поздрав српском народу“ Драгослава М. Томића из Памбуковице код Уба, иначе рођен у бајинобаштанском крају, предратни комуниста и борац Ваљевског НОП одреда, као и две песме: „Песма сељака – партизана“ и „Битка за Пожегу“, које

је на положају код Букова написао сељак, партизан Миодраг Марјановић из села Радовци код Пожеге.

И на страницама *Борбе* објављено је неколико запажених чланака, који се могу сврстати у ратне прозне радове, односно репортаже. На првом месту то је већ поменути књижевни прилог „Заробљеници“, познатог совјетског књижевника Михаила Шолохова, објављен у свечаном двоброју *Борбе*, који је био посвећен 24. годишњици Октобарске револуције. Поред овог прилога помињемо и друге чланке, репортаже: „Живот на фронту и иза фронта“, „Нови живот се пробудио у Бајиној Башти“, „Зверства фашиста у Мачви“, „Освети нас, освети нас!“, „Рањени партизани приређују културно вече“, „Прича о једноставној совјетској девојци“, „Из борбе у борбе до победе“, „Прича човека који је побегао из канци побеснелих зверова у Краљеву“ и „Освета совјетске девојке“.

Борба је стизала у сва среска места на ослобођеној територији Западне Србије, али и у многа села, као и до јединица и партијских руководства на другим ослобођеним и неослобођеним територијама. Курири из разних места Србије долазили су у Ужице у Врховни штаб и у Главни штаб НОП Србије и обавезно по повратку свраћали су у администрацију *Борбе* да би подизали по неколико примерака листа. Да би *Борба* на време стизала у среска места на подручју Ужичког округа – у Ивањицу, Ариље, Пожегу, Косјерић, Чајетину и Бајину Башту, добијен је један мотоцикл са приколицом од Ауто-чете при Команди места у Ужицу. У свим среским местима постојали су повереници за растурање *Борбе* и њихов задатак је био да лист достављају и народноослободилачким одборима у сеоским општинама.²⁰

Редакцији *Борбе*, као и пре ње редакцији *Вести*, велику помоћ пружали су ужички омладинци, радници и ученици гимназије и учитељске школе, који још нису били стасали за борбу. Они су у току ноћи савијали лист, како би се *Борба* већ ујутру појавила на ужичким улицама. Омладинци, који су продавали *Борбу*, а цена је била два динара, свом снагом извикивали су наслове најважнијих вести, баш као прави колпортери.²¹ Редакција *Борбе* имала је добро организовано дописништво, како на слободној, тако и на неослобођеној територији, као и прислушну радио-службу која је редакцију снабдевала важним информацијама из целог света. *Борба* је редовно слата у Београд, где су поједини чланци прештамповани у посебне брошуре. Била је веома популарна међу борцима. За пространо подручје севе-

²⁰ Михаило Ћирић, „Борба на улицама слободног Ужица“, *Вести*, 29. новембар 1979.

²¹ Исто.

розападне Србије на којем је деловао Ваљевски НОП одред, *Борба* је имала посебно значајну улогу. У овај крај, који се налазио у близини места њеног излажења што је, с једне стране, омогућавало да у Ваљевски крај стиже већи број примерака него у друге крајеве, а с друге стране да се у *Борби* често пише о борбама и осталим догађајима на овом подручју. Података има да се читала у Рађевини, Колубари, Подгорини и на другим теренима и да су се њеном дистрибуцијом бавили скојевци, али нема података о томе колико бројева је тачно долазило у које место. Изузетак у том смислу представља податак који наводи Милан Сикирица у свом раду „Развитак народне власти на територији Окружног комитета Ваљево“. Он пише да је крајем октобра 1941. године формиран Народноослободилачки одбор за село Мионицу, који је примао 40 примерака ужичке *Борбе*.²²

У књизи Павла Петковића „Тамнава у НОБ“ наводи се податак да су партизани из Тамнаве добили први пут *Борбу* тек крајем новембра у Лесковицама и ту први пут сазнали за име Тита. У *Борби* је објављено више прилога из ваљевског краја које је, према неким наводима, слао песник и преводилац Драгутин Гута Костић,²³ борац Подгорског батаљона. Да је ужичка *Борба* била радо читана и у многим селима на ослобођеној територији западне Србије, најбоље нам сведочи чланак под насловом „*Борба* се све више чита по нашим селима“. Овај чланак објављен је у осамнаестом броју листа, 25. новембра 1941. године, који заслужује да га цитирамо:

„У ослобођеном делу Србије сељаци долазе из најудаљенијих својих места у варошице, на станице и друмове да сачекају и добију *Борбу*. Где год би се сакупило неколико сељака, ту је *Борба*. Наглас се чита и тумачи. А нема седељке, посела, славе или свадбе где неће неко од сељака за доказ овога или онога што се ту расправља и тврди из цепа извуче *Борбу*. *Борба* је реч читавог радног народа Југославије коју сељаци из читаве наше земље цене и воле... На различите начине изражавају сељаци своју љубав према *Борби*. Тако, сељак Тодор Чуповић из Врањана, општине Глумачке, дошао је у администрацију *Борбе* и донео прилог од 100 динара за помоћ *Борби*. Кад га је администратор упитао на шта он жели да се његов новац употреби, овај човек из народа рекао је: „Ја као велам да бисмо сви требали да нашу *Борбу* помогнемо па да излази свакога дана. Некако нам је дуго да чекамо цео дан од једног броја до другог. Више бисмо могли читати и

---

²² Здравко Ранковић, „Ужичка *Борба* међу ваљевским партизанима“, *Найрег*, 4. новембар 1997, 16.: *Гласник Историјског архива Ваљево*, бр. 2–3, 1967. година.

²³ Партизан и сарадник ужичке „Борбе“ Драгослав Гута Костић је пре рата превео са руског књигу *Како се калио челик*. Стрелан је 1942. године.

научити. Наш је то лист, па велим да је право да га помогнемо да порасте и буде већи“.

У јесен 1941. године, на пример, један ревизор *Борбе* у устаничком селу Радобуђи код Ариља растурао је 30 бројева листа. Магационер партизанског магацина у Радобуђи Милован Крцић причао је да су „три ревизора у овом селу растурали 100 примерака „Борбе“ од сваког броја“.²⁴

Преко Љубовије, Мачвански (Подрински) НОП одред одржавао је сталну и брзу везу са Врховним штабом у Ужицу са својим моторизованим куририма. Преко Љубовије су из Ужица у овај одред камионима стизале пошिल्ке оружја и муниције из Партизанске фабрика оружја, али и ужичка *Борбе* и други пропагандни материјал.²⁵

Борба се читала и међу борцима у Босни и Херцеговини, у Санцаку, Црној Гори... Поједини примерци долазили су у Сарајево, Загреб и Љубљану, а стизала је и у Македонију. Једном речју, у току јесени 1941. године *Борба* је била присутна на многим просторима бивше Краљевине Југославије.

Ивањичанин Обрад-Обрен Стишовић, шпански борац, који је после погибије команданта др Младена Стојановића постао командант Козарског партизанског одреда, причао је са каквим су великим одушевљењем партизани на устаничкој Козари дочекивали и читали ужичку *Борбу*, а готово свечани двоброј, који је био посвећен 24. годишњици Октобарске револуције, која је била организована и прослављена у Ужицу, а који је имао 16 страна, од којих су прва и задња биле штампане у боји. Ево његовог сећања:

„Ужичка *Борба* је у јесен 1941. године била за нас на Козари драгоценна. Читали смо је, разматрали директивне чланке, расправљали о појединим чланцима... Неке текстове смо прештамповали, умножавали и растурали на подручју Козаре, „Борба“ је у целини извештавала о ситуацији на ратишту, о борбама партизанских одреда против непријатеља, о раду народноослободилачких одбора, о повезивању фронта и народне власти, о издаји петоколоша и четника, који нису поштовали договоре и споразуме које су потписали Тито и Дража. Писала је и о културно-уметничким приредбама и другим збивањима на слободној територији. Немам речи којима бих се изразио, са каквом пажњом и одушевљењем су борци слушали док

²⁴ Н. Ж. (Новак Живковић): „О организовању народноослободилачке власти у Ариљском срезу 1941. године“, *Вести*, 10. октобар 1986, 6.

²⁵ Драгослав Пармаковић, Мачвански (Подрињски) народноослободилачки одред 1941-1944, Шабац, 1973, 646

сам им из свечаног броја *Борбе*, између осталог, читао и репортажу „Заробљеници“, коју је написао совјетски књижевник Михаил Шолохов, аутор незаборавног „Тихог Дона“ и „Узоране ледине“.²⁶ У источној Босни је октобра 1941. године штампан лист „Глас Романије“, а ми смо на Козари штампали и издавали лист „Партизан са Козаре“, односно „Козарски партизан“...“

У Ужицу су 17. и 24. новембра 1941. године објављена и два броја *Омладинске борбе*, органа Савеза комунистичке омладине Југославије, које је уредио Јурица Рибар. Штампана је на истој штампарској техници на којој су штампане *Борба*, *Весџи*, *Реч народа* и *Новосџи*. Два броја *Омладинске борбе*, штампана на мањем формату и на осам страна, излазила је у тиражу од 5.000 примерака. Због непријатељске офанзиве на партизанску слободну територију у Западној Србији, прекинуто је започето штампање трећег броја, у тиражу од 1.000 примерака, па је тај број тек завршен у Босанској крајини, односно у Дринићима.²⁷

У два броја свог гласила, руководство СКОЈ-а, са секретаром Ивом Лолом Рибарем, сажетим и непосредним речником, изражавано је опште стање, затим стремљења и тежње припадника СКОЈ-а и младих у целини.

Поред *Весџи*, гласила Ужичког НОП одреда, *Борбе* и *Омладинске борбе*, у Ужицу је штампан и *Билџен* Врховног штаба НОПЈ. Штампане су и три брошуре: „Антифашистички омладински митинг у Москви“, „Победа ће бити наша“ и „Антифашистичке песме“, а био је настављен рад на штампању „Историје СКП(б)“, које је започето у Чачку, а у ужичкој штампарији одштампано је десет глава, у тиражу од 5.000 примерака. Тај посао прекинула немачка офанзива и повлачење партизанских јединица и радионица из Ужица.²⁸

Са немачком офанзивом на Ужице престао је ратни живот ужичке *Борбе*, који се завршио са објављивањем 19. броја, 27. новембра 1941. године, да би свој нови живот започела са 20. бројем, који је штампан на слободној партизанској територији у Дринићима, 1. октобра 1942. године.

---

²⁶ Разговор са Обрадом Стишовићем, забележио аутор, 16. маја 1978. године.

²⁷ Др Милоје Пршић, нав. дело, 174.

²⁸ Титово Ужице у борби за слободу, Титово Ужице 1951, 30.

Извори:

Борба, бр. 1, 19. октобар 1941, 1.

Борба, бр. 12, 12. новембар 1941.

Борба 19. октобра 1941–27. фебруара 1943, репринт издање Народне библиотеке СР Србије, Народне и Универзитетске библиотеке Босне и Херцеговине, Скупштине општине Титово Ужице и Скупштине општине Босански Петровац, Београд – Сарајево 1974.

Вести, 17. октобар 1941, бр. 15, 4.

Вести, бр. 11, 13. октобар 1941, 4.

Вести, број 15, 17. октобар 1941., 8.

Вести, Новости, Реч народа 1941, Титово Ужице 1961.

Литература:

Бојић Милосав, *Посавски НОП одред (Посавина и Тамнава у оружаном усјанку)*, Београд, 1987.

Живковић Новак „О организовању народноослободилачке власти у Ариљском срезу 1941. године“, *Вести*, 10. октобар 1986, 6.

Пармаковић Драгослав, *Мачвански (Подрињски) народноослободилачки одред 1941–1944*, Шабац, 1973.

Пршић Милоје, *Штампа НОП у Југославији 1941–1945*, Издавачки центар „Кадинача“, Ужице, 1996.

Поповић Јелена, *Таковци у народноослободилачкој борби и револуцији*, књ. прва, Горњи Милановац, 1986.

Пантелић Милојица, **Маринковић** Радован М. и **Никшић** Владимир, *Чачански партизански одред*, Чачак, 1982.

Ранковић Здравко, „Ужичка *Борба* међу ваљевским партизанима“, *Најред*, 4. Новембар, 1997.

Титово Ужице у борби за слободу, Титово Ужице, 1951.

Ђирић Михаило, „*Борба* на улицама слободног Ужица“, *Вести*, 29. новембар 1979.

Djordje PILCEVIC

Partisan Press in West Serbia in the Year 1941

Summary

Partisan Press in West Serbia in 1941: the „Vesti“ (News), the „Rec naroda“ (People's voice), the „Novosti“ (News), the „Posavski partizani“ (Posavina's partisans) and other papers printed or multiplied on hectograph or duplicating machine, the „Omladinska borba“ (Youth struggle) and the Bulletin of Supreme Headquarters and especially the paper „Borba“ (Struggle), the organ of the Communist Party of Yugoslavia, which 19 issues were printed in liberated Uzice, explained the National liberation war. Reading out the National liberation movement's press of propaganda character and strictly guided, we can realize the aims of the struggle. By means of these papers, communists, members of the Communist Youth League of Yugoslavia (SKOJ) and their sympathizers as well as the National liberation committees, carried out continuous propaganda in order to popularize their ranks and form anti fascist organizations and partisans units.

Characteristically, the contents of many articles, supplements, reports and news on the pages of these papers, as well as in the „Borba“ paper, were burden with ideological aspect and often exclusiveness. Some articles exaggerated the results of partisans' units in the battles. They used inadequate terminology and „common“ information from the narrow environment was missing. However, this incorrect, tendentious, emphasized ideologue component of the National liberation movement's press is one of its important characteristics that express war and other socio-political fermentation, which is unavoidable occurrence in war times.

KEY WORDS: West Serbia, the „Borba“ paper, the „Vesti“ paper, the „Rec naroda“ paper, the „Novosti“ paper, the „Posavski partisan“ paper, the „Omladinska borba“ paper, Uzice, Uzice partisans detachment, Cacak partisans detachment, Tito, Kardelj, Vladimir Dedijer, Dusan Nedeljkovic.

АРХИВИСТИКА – ИЗ АРХИВСКИХ ФОНДОВА

УДК 930.25:94(497.11 Ужички крај)"1941"(093.2)

Рад примљен: 27. XII. 2010.

Прихваћен: 18. III. 2011.

Милева МИЛОШЕВИЋ

РАТНА 1941. ГОДИНА У УЖИЧКОМ КРАЈУ У ФОНДОВИМА И ЗБИРКАМА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА У УЖИЦУ

САЖЕТАК: Рад представља скроман прилог проучавању архивске грађе ратне 1941. године у ужичком крају. Преко четрдесет регистратурски сређених фондова и збирки који се чувају у Историјском архиву у Ужицу, садрже и архивску грађу из 1941. године. Као научно-обавештајно средство за овај рад послужио је *Водич кроз архивске фондове и збирке Архива*. *Водич* је обухватио све фондове и збирке који су преузети у Архиву до 31. децембра 1981. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: 1941. година, Западна Србија, ужички крај, Ужичка република, комунисти, партизани, немци, Немачка, окупацијски и квислиншки органи, *Водич Историјског архива* Т. Ужице, архивски фондови, лични фондови, збирке, архивска грађа, информативна средства, документи, црквене матичне књиге, картотека изгинулих и настрадалих и др.

Архивска грађа фондова и збирки Историјског архива у Ужицу, као у осталом и грађа других архива, несумњиво има велику вредност за научна истраживања, пре свега историјска. Не треба заборавити ни остале видове научног истраживања, као што су проучавање најразличитијих питања са подручја правних, економских и социјалних односа, демографије, биографије, филологије и других научних дисциплина.

Овог пута задржаћемо се искључиво на изворима који могу послужити за историјска истраживања, конкретно за историју ратне 1941. године. Важно је напоменути да се не можемо похвалити оригиналним изворима за проучавање тог дела наше прошлости, који се налазе у ужичком Историјском архиву. Услед специфичних услова илегалног рада у ратним условима, постоји релативно мало писаног материјала и других докумената о ратној 1941. години, у нашој земљи а нарочито у ужичком крају. И оно

што је постојало од писаног материјала, у многим случајевима није сачувано, због ратних пустошења, паљевина, небриге и других недаћа.

Поред крупних резултата, ипак се може констатовати да се ни после завршетка рата није прикупила сва постојећа расположива документарна грађа,¹ јер се у многим случајевима налази у поседу појединаца и породица учесника НОР-а, или у редакцијама листова, одборима и комисијама при друштвено-политичким организацијама и другим институцијама. Такође техника писања и материјал ових докумената најчешће су такви да хитно траже одговарајуће мере техничке заштите (лечење), како би им се продужио век трајања.

Сакупљена архивска грађа за ратну 1941. годину нешто већим делом се налази у Архиву Србије, Архиву ЦКСКС, а нарочито у Војном архиву у Београду. Делимично, грађа тог периода налази се у неким културним установама или код појединаца. Део архивска грађе већ постојећих фондова у Архиву, налазе се у „архивској збирци“ Народног музеја у Ужицу са којим Архив није извршио ни до данас разграничење надлежности. Тако се у Музеју налази и део архивске грађе која се односи на 1941. годину. Највећи број ових докумената стигао је у Музеј 1946–1948, пре формирања Архивског средишта у Титовом Ужицу.

Информативна средства о архивској грађи фондова и збирки Архива за ратну 1941. годину су: *Водич*, Општи инвентар, разне врсте прегледа архивске грађе, Улазни инвентар (Књига пријема архивске грађе), сумарни инвентари, аналитички инвентари, регесте, историјске белешке. Основне архивске изворе често представљају и деловодни протоколи, регистри, уписници и привремени пописи књига и списка фонда².

Водич кроз архивску грађу Историјског архива у Ужицу је веома значајна публикација, јер је први пут публиковано научно-обавештајно средство које пружа увид у целокупну архивску грађу смештену у Архиву. За сада *Водич* обухвата фондове и збирке који су преузети до 31. децембра 1981. године. Управо овај рад се и заснива на узетим подацима из *Водича* о архивској грађи архивских фондова и збирки, која се односе на 1941. го-

---

¹ Под *документарном грађом* подразумевају се: извештаји, анализе, директивна писма, разна реписка, записници и забелешке са састанака, дневници, леци, плакати, објаве, лична документа, приватна писма (НОР-у), фотографије, штампа и друга документа; (Б. Лекић, „Прикупиљање документарне и мемоарске грађе о радничком покрету, народноослободилачком рату и револуцији у Србији“, *Архивски преглед* 1975/1–2, 161).

² Милева Милошевић, „Потреба новелирања научно-информативних средстава за архивску грађу“, *Архивска пракса*, Тузла 2008/11, 221.

дину, а која у ствари чини саставни део грађе преузетих фондова и збирки до краја 1981. године.³

Приликом преузимања архивска грађа је обично у несређеном, расутом стању, а најчешће је сачувана само у фрагментима (или је тако мало преузета или је накнадно пронађена у архиви других фондова). Општи појам сређености грађе је регистратурски или архивистички. Посебно треба истаћи да је највећи део архивске грађе фондова регистратурски сређено⁴. То управо значи да немамо детаљнији увид у садржај фасцикли или њихових делова, које имају архивску грађу из 1941. године. Оно што представља додатну потешкоћу је тренутно стање целокупне архивске грађе у Архиву⁵.

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД АРХИВСКИХ ФОНДОВА И ЗБИРКИ
– ИМАЛАЦА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ЗА 1941. ГОДИНУ

Р. бр.	Сигн. фонда, збирке	Назив фонда, збирке	Граничне год. фонда, збирке	Граничне године арх. грађе	Врста инф. средства	напомена
1.	1. 2. 27.	Главна среска финансијска управа за Срез ужички – Ужице	1920–1944	1921–1944	сумарни инвентар	
2.	1. 2. 28.	Начелство Среза рачанског – Бајина Башта	1918–1941	1921–1941		
3.	1. 2. 31.	Начелство Среза нововарошког – Нова Варош	1918–1941	1919–1941		
4.	1. 2. 32.	Начелство Среза	1918–1941	1919–1941		

³ Подаци о фондовима узети из *Водича Историјског архива Титово Ужице*, приредили Милун Раонић и Драгица Матић, Титово Ужице 1990.

⁴ Под појмом регистратурски сређеност фонда подразумева се сређивање архивске грађе коју треба довести у онај поредак који је створен пре доласка у Архив (у регистратури), а самим тим и предмети, документи у њима треба да заузму оно место које су имали у регистратури.

⁵ Након коначног усељења у нову архивску зграду, и даље траје припрема фондова и збирки за одлагање у полице у нове депое Архива. Велики број кутија и фасцикли архивских фондова је физички недоступан, стога је отежавајућа околност доћи до било каквог поузданијег податка о архивској грађи из 1941. године.

Историјска баштина 20

		пожешког – Пожега				
5.	1. 2. 33.	Начелство Среза ужичког – Ужице	1918–1941	1921–1941	сумарни инвентар	грађа Техничког одељка 1929–1941
6.	1. 2. 34.	Начелство Среза златиборског – Чајетина	1918–1941	1918–1941	сумарни инвентар	
7.	1. 2. 36.	Општина годовичка – Годовик	1918–1941	1919–1941	сумарни инвентар и дел. протоколи	
8.	1. 2. 39.	Општина брезовачка – Кагићи	1918–1941	1919–1941	сумарни инвентар	
9.	1. 2. 40.	Општина јаворска - Кушићи	1918–1941	1919–1941		
10.	1. 2. 41.	Општина нововарошка – Нова Варош	1918–1941	1922–1941		
11.	1. 2. 42.	Општина остатичка – Остатија	1918–1941	1919–1941		
12.	1. 2. 43.	Општина пожешка – Пожега	1918–1941	1919–1941		
13.	1. 2. 44.	Општина потпећка – Потпећ	1918–1941	1919–1941	сумарни инвентар	
14.	1. 2. 45.	Општина рибашевска – Рибашевина	1918–1941	1919–1941		
15.	1. 2. 46.	Општина рошка – Роге	1918–1941	1919–1941		
16.	1. 3. 49.	Начелство округа ужичког – Ужице	1941–1944	1941–1944	попис докумената	Полиц. одељење 1941–1944, има док. и на немачком
17.	1. 3. 50.	Начелство среза рачанског – Бајина Башта	1941–1944	1941–1942		
18.	1. 3. 51.	Начелство среза моравичког – Ивањица	1941–1944	1941–1944	сумарни инвентар	

19.	1. 3. 52.	Начелство среза пожешког – Пожега	1941–1944	1941–1944	сумарни инвентар	
20.	1. 3. 53.	Начелство среза ужичког – Ужице	1941–1944	1941–1944	деловодни протокол	
21.	1. 3. 54.	Начелство среза златиборског – Чајетина	1941–1944	1941–1944	сумарни инвентар	
22.	1. 3. 55.	Градско поглаварство града Ужица – Ужице	1941–1944	1941–1944		
23.	1. 3. 56.	Општина брезовачка – Катићи	1941–1944	1941–1943	сумарни инвентар	
24.	1. 3. 57.	Општина остатичка – Остатија	1941–1944	1941–1944		
25.	1. 3. 58.	Општина пожешка – Пожега	1941–1944	1941–1944	сумарни инвентар	
26.	1. 3. 60.	Општина рибашевска – Рибашевина	1941–1944	1941–1944		
27.	3. 1. 279.	Срески суд – Ужице	1931–1941	1931–1941		
28.	3. 1. 280.	Срески суд – Чајетина	1931–1941	1931–1941	азбучни именик, уписници	
29.	3. 2. 281.	Срески суд – Чајетина	1941–1944	1941–1944		
30.	4. 1. 290.	Учитељска школа „Ж. Ђурић“ – Т. Ужице	1925–1972	1924–1972	дел. протоколи, уписнице и матичне књиге запослених	део списка између два рата није сачуван
31.	4. 1. 291.	Гимназија „М. Миловановић Луне“ – Т. Ужице	1839–1978	1920–1957	дел. протоколи, уписници и прозивници	уписници ученика остале су у данашњој ужичкој Гимназији
32.	4. 1. 294.	Државна грађанска школа –	1937–1945	1937–1945	дел. протоколи и уписнице	уписнице ученика нису

Историјска баштина 20

		Ивањица				преузете и чувају се у основ. школи у Ивањици
33.	6. 1. 1. 327.	Државна хипотекарна банка Београд – филијала Т. Ужице	1935–1947	1935–1953	хипотекарна	
34.	6.1.3.1.3 43.	Прва ужичка акционарска ткач. радион. – Ужице	1898–1945	1898–1945	попис књига и списа	
35.	6.2.3.4. 417	Желез-транспорт. пред. секције за вучу – локом. депо – Т. Ужице	1924–1974	1935–1960	дел. протоколи, регистри, попис књига и списа	фонд није преузет у у целини и налази се код ЖТП – Бгд., Секције за вучу
36.	2. 607.	Лични фонд Ђорђе Драшкић – Ужице	1890–1945	1906–1941		архивска грађа преузета од породице
37.	2. 620.	Лични фонд Милан Смиљанић - Сирогојно	1891–1979	1864–1979	сумарни инвентар	преузет је од сина творца фонда, Михаила Мише Смиљанића
38.	2. 624.	Картографска збирка	19. век –	19. век до данас	аналитички инвентар	има их и на немачком језику
39.	4. 626.	Збирка плаката	1854–	1854. до данас	аналитички инвентар	
40.	5. 627.	Збирка фотограф.	1876 –	1876. до данас	инвентар фотограф.	добијене на поклон, откупом и издавајање м из фондова

41.	8. 630.	Збирка Вариа	1818–1978	1818. до данас	попис списка	формиран а од докумената који не припадају ни једном фонду
42.		Збирка црквених матичних књига	1839–1949	1839–1949	попис књига	

Архивска грађа настала у току 1941. године садржи преко четрдесет фондова и збирки смештених у архивском депоу. Целокупна постојећа архивска грађа везана за 1941. годину, могла би се поделити у следеће групе фондова:

1. *Архивски фондови од 1918–1941;*
2. *Окућајски и квислинички орђани 1941–1944;*
3. *Правосуђе архивски фондови до 1941; 194 –1944;*
4. *Просветне установе*
5. *Банке и новчани заводи, привредна удружења, привредна предузећа;*
6. *Породични и лични фондови*
7. *Збирке*

Покушаћемо о сваком од ових фондова и збирки рећи коју реч више:

Прву зрупу фондова 1918–1941. године чине фондови органа управе: начелства срезова (Бајина Башта, Нова Варош, Пожега, Ужице и Чајетина); општине (Годовик, Катићи, Кушићи, Н. Варош, Остатија, Пожега, Потпећ, Рибашевина и Роге). Вредно је поменути да се у фонду Начелства Среза ужичког налази сачувана грађа *Техничког одељка* са већим бројем фасцикли (42 фасц.), где се између осталог налази и грађа из 1941. године. У кутијама фондова општина из овог периода (Катићи, Кушићи, Остатија, Пожега, Потпећ и Рибашевина), може се наићи на изванредан број докумената, на пример: општи и поверљиви списи, наредбе и расписи војних органа, наредбе о мобилизацији, војни спискови, спискови регрута, спискови и позиви за војне обвезнике, подаци о војним обвезницима, потернице за комунисте и др. За поједине фондове ове групе постоје информативна средства – сумарни инвентари, пописи списка, деловодни протоколи и регистри.

Другу зрују фондова чини архивска грађа окупацијских и квислиншких органа 1941–1944. године. Капитулацијом Краљевине Југославије 18. априла 1941. године,⁶ затечена административно-територијална подела је измењена. Новоуспостављена административна подела била је слична старој: ужички округ налазио се у Србији, у немачкој окупационој зони, а срезови: Златарски, Милешевски и Прибојски срез у италијанској окупационој зони.

У Ужичкој партизанској републици на слободној територији у јесен 1941. године формиран су први органи народне власти, а у погледу територијалне поделе углавном су задржане општине, срезови и успостављен Ужички округ. Децембра 1941. године Недићева квинслишка влада донела је Уредбу о административној подели окупирани Србије.⁷ Укинута су бановине и извршена подела на округе, срезове и општине. Ужички округ је обухватио срезове: Ариљски, Златиборски, Моравички, Пожешки, Рачански, Ужички и Црногорски срез. Подручја Милешевског среза, Златарског среза и Прибојског среза и даље су припадала италијанској окупационој зони. Оваква подела остала је све до краја окупације. Грађа ових фондова сачувана је делимично. Поједина је преузимана у фрагментима или је део грађе био у другим фондовима. Највећи део уништио је окупатор и његови помагачи. Ову групу чине фондови: Начелство округа –Ужице; начелства срезова: (Б. Башта, Ивањица, Пожега, Ужице и Чајетина); општине (Катићи, Остатија, Пожега и Рибашевина) и фонд Градско поглаварство града Ужица.

Уредбом о административној подели земље од децембра 1941. године⁸ формирано је Начелство Округа ужичког. Оваква подела остала је до краја окупације, када је престао рад Начелства округа. Године 1941. при Начелству је формирано Техничко одељење Банске управе Дринске бановине, са задатком да обезбеђује новчана средства и кредите за оправку државних путева првога реда и јавних зграда оштећених у Априлском рату. Одељење је престало са радом децембра 1941, а права и обавезе преузео је Технички одсек Начелства округа Ужице⁹. У оквиру фонда налази се 1. кут. архивске грађе *Полицијско одељење* 1941–1944. године. Грађа садржи, између осталог: наредбе немачке команде да се путеви редовно одржавају; месечне извештаји о стању у округу, хапшењу комуниста, нападима пар-

---

⁶ Лексикон Народноослободилачки рат и револуција у Југославији, књ. II, Београд 1980, 777

⁷ *Службене новине*, бр. 136–А, од 26. децембра 1941.

⁸ *Водич* ИАУ, 67.

⁹ М. Раонић, Д. Матић, *н. г.* 67.

тизанских снага на поједине објекте, хапшењима талаца, оправци оштећених и порушених путева; спискове партизанских бораца, талаца, интернираних, чиновника и учитеља; пресуде на смрт осуђених; интервенције да се из логора на Бањици пусте неки комунисти; упуте спроводнице на смрт осуђених ради ликвидације на Бањици; немачке објаве за куповину експлозива; предмете радника отпуштених из државне службе због учешћа у партизанским јединицама, спискови оштећених зграда, путева и мостова; обрачуне извршених радова на јавним објектима и др. Има докумената и на немачком.

Комисијски записник

У спаљивању архивске архиве у општини Белоречкој од стране германских војника и колаборација у дане 19. и 23. IV 1941 године. Састављен по наређењу Народне војске у Краљевини Србији бр. 7209 од 27. IV 1941 г.

Напомена: Главни комисије конаспиратори су били:

1. Да су дана 19. априла 1941 од око 4 часа по поре у архивску канцеларију дошло (3) германских војника у цивилној одежди са пукама, револверима, бомбама и муницијом за вештање, не су захтевали спаљивање архивске архиве без дозвољеног лица да се јави, тада су та лица у највећој бројној појавили са оружјем, то оружје, то оружје, издржаче изнети пред архиву и склади и одмах се удалили без поредбе о даљем раду у архиви, што је било прелиминарно сведочење, оно што је у сатом прелиминарном списку поменуто.

2. Даном 23. априла 1941 у канцеларију архивне око 23 по поре дошло је 12 лица, за воје је се јавило у архивску канцеларију захтевали су да се све што се у архивској архиви налази, радије су архивски архивари спаљивали све што је било и архива, не су имали много материјала, али на уговорне трансценденте и делове архивне што су на месту места имали пису, свему све архиве, каталог и инвентар архивне био је срушен али га нису ни добили. Сва друга група свалила је такође архивне архиве су се прелиминарним списку састављања по даљњу ознаку.

3. Да спаљивање у оба случаја комисије је извршено.

Лични грађани:

1. Драгољуб Поповић с.р.
2. Милош Вучковић с.р.

Председник комисије -
Председник архиве,
Др. Поповић с.р.

Записник о спаљивању општинске архиве Општине Белоречкој

У фондовима начелстава срезова могу се пронаћи документа: извештаји о оправци и чишћењу путева и мостова, спискови хартије од вредности; пореске пријаве; месечни извештаји производње и продаје електричне енергије хидроцентрале на Морави. У фонду Начелства Среза златиборског – Чајетина грађа садржи између осталог: уредбе о укидању жандармеријских станица, стварању потерних одељења и чишћењу путева; извештаје жандармеријске станице о појави наоружаних лица, спаљивању општинских архива, растурању и лепљењу комунистичких прогласа; платне спискове чиновника и учитеља и спискове интернираних и сумњивих лица; потернице за комунистима; пропратнице за борову грађу и др.

Што се тиче архивске грађе из 1941. године, из фондова општина (укупно 5), из овог периода је мало сачувано. То су претежно појединачна документа: наредбе немачких власти; спискови војника и заробљеника; потернице за комунистима и лицима одбеглим у шуму; списак потпоре и помоћи сиромашним породицама; упутства начелстава срезова; позиви за војне обвезнике; спискове ствари које је опљачкала немачка војска; наредбе о забрани лепљења комунистичких летака; извештаји о стрељању 82 лица на Буковима за одмазду за погинуле немачке војнике и др. За поједине фондове ове групе постоје информативна средства – сумарни инвентари, пописи списка, деловодни протоколи.

Трећу зрују чине архивски фондови правосуђа. После окупације 17. априла 1941. године судови су наставили рад. На снази су и даље били стари закони са мањим изменама и допунама. Стварање нове територије у Западној Србији у периоду Ужичке републике и формирање народноослободилачких одбора значило је и појаву новог народног судства. Нова народна власт вршила је делимично судске функције. При појединим народноослободилачким одборима постојале су посебно формиране секције, док су у другим те функције обављали остали органи народноослободилачких одбора. Градски народноослободилачки одбор у Ужицу није имао ову секцију, али је решавао одређене врсте грађанских и кривичних спорова, доносио решења о деоби имања и вршио потврде тестамената.

Судска функција народноослободилачког одбора, иако делимично обављана, означила је почетак цивилног судства у ослобођеним крајевима. Како се ова функција одвијала као једна од функција народноослободилачких одбора, то између ње и судства старе Југославије, односно судства у оквиру окупаторског поретка, нема континуитета. Судска делатност је вршена у духу политичке линије НОБ-е, јер утврђених, а и писаних прописа

није било¹⁰. После повлачења партизанских снага из Србије на поново окупираној територији редовни судови су наставили рад и радили до ослобођења 1944. године. Ову групу чине само три преузета архивска фонда: срески судови Ужице и Чајетина 1931–1941 и Срески суд Чајетина 1941–1944. године. С обзиром на веома малу количину сачуване грађе, не може се говорити о некој значајној грађи из ратног периода. Једино је вредно поменути групу докумената нпр. тужбе, записнике о саслушањима. Информативна средства су азбучни именик и уписници.

Фондови *чејврџе зрује*, настали су радом просветних установа, које су радиле, или још увек раде на територији Ужичког округа. Поједини фондови преузимају се у деловима више пута. Грађа ових фондова није комплетна. Недостају књиге и списи који су махом уништени за време Првог и Другог светског рата. То су пре свега фондови: Учитељска школа „Желимир Ђурић“ – Титово Ужице (1925–1972), Гимназија „Миодраг Миловановић Луне“, Титово Ужице (1839–1978) и фонд Државна грађанска школа Ивањица (1937–1945). Најтежи период Учитељске школе у Ужицу био је, несумњиво у време окупације наше земље током Другог светског рата. Окупаторска војска је после уласка у Ужице запосела зграду, оштећила је и уништила готово сав школски инвентар. Редовни рад школе одвијао се крајње отежано. За време устанка у јесен 1941. године готово половина ученика ступила је у редове партизанских одреда у ужичком и чабанском крају и Санцаку. У устанку су се нашли и учитељи припадници старијих генерација. У току рата погинуло је много ученика ове школе. Они нису стигли да буду учитељи за шта су се у школи спремали, или су то били веома кратко.¹¹

У устанку 1941. године учествовало је више од половине ученика Учитељске школе па су квислиншке власти донеле одлуку о њеном укидању обустављањем уписа ученика. У грађи се налази неколико група докумената са подацима о: положеним дипломским и стручним испитима и учешћу ученика и професора у устанку; наредбе директора Ивана Матовића ученицима Учитељске школе, разне врсте извештаја о променама у наставничком кадру, објава директора школе о упису ученика за школску 1941/1942. годину; списак имена наставника Учитељске школе који се налазе у заробљеништву у Немачкој¹² и др. У фонду Гимназија „Миодраг

¹⁰ Живота Р. Марковић, *Народноослободилачки одбор у Ужицу 1941*, Титово Ужице 1976, 103.

¹¹ Милева Милошевић, Учитељска школа у Ужицу – Трагом архивског документа 1925 – 1972. Каталог изложбе, Ужице, октобар 2005.

¹² ИАУ, УШ, „ЖБ“ ТУ, кут. 5

Миловановић Луне“, Титово Ужице, између осталог, постоје и деловодни протоколи 1920–1957, уписница ученика избеглица 1941–1942, књиге наредба 1941–1954. године. Поједина документа садрже између осталог: податке о раду и полагању нижег и вишег течајног испита, искљученим ученицима због учешћа у партизанским одредима, ученицима избеглицама који су 1941. године завршили разред, персонална досијеа наставничког кадра и другом особљу и др. У фонду Државне грађанске школе у Ивањици није на одмет поменути неколико наредба министра просвете Србије од којих се једна односи на истеривање из школе ученика због сарадње са комунистима. Информативна средства су: деловодни протоколи и регистри уз деловодне протоколе и уписнице.

У *ивџу* групу издвојено је само неколико преузетих фондова са значајном архивском грађом где се може само претпоставити (с обзиром на граничне године грађе) да постоји и незнатан број докумената из 1941. године. У оквиру фонда Државне хипотекарне банке Београд, филијала Т. Ужице, сачуване су књиге: *Стања привредних рачуна 1941–1945*, *Фондови и капитал 1941–1950*; *Менични хипотекарни зајмови 1941–1945. године*. Архивска грађа фонда Прва ужичка акционарска ткачка радионица – Ужице, на велику штету, није сачувана у целини. Због сарадње са окупатором, Ужичка акционарска ткачка радионица је конфискована пресудом Среског суда у Ужицу 19. септембра 1945. године.¹³ Од књига, поред осталих налази се и *Књижа улога и удеоничара 1907–1942. године*.

Фонд Железничко-транспортно предузеће Београд – секција за вучу – локомотивски депо – Титово Ужице, релативно је добро сачуван. Пуштањем у рад железничке пруге Београд – Чачак – Ужице – Вардиште – Вишеград – Сарајево, Ужице се нашло на пола пута, па је 1924. године изграђена и пуштена у рад Ложионица у Ужицу, у којој се смењивало машинско особље и вршила оправка локомотива и кола (вагона) за вучу.¹⁴ У периоду Ужичке републике 1941. године радници Ложионице учествују у одбрани слободне територије и изграђују партизански оклопни воз. После ослобођења активно се ради на обнови Ложионице и железничке пруге које су Немци приликом повлачења порушили. Фонд није преузет у целини и налази се код ЖТП Београд. Грађа фонда обухвата период од 1935. до 1960. године, има 107 књига и 54 фасцикле докумената. С обзиром на количину сачуване грађе може се сматрати да се између осталих, налазе и по неки од

---

¹³ *Службени гласник НРС* бр. 20/1946, стр. 478; ИАТУ, МГ, бр. 251, Решење Р. бр. 2136.

¹⁴ М. Раонић, Д. Матић, *н. г.* 387; ИАТУ, Ложионица Титово Ужице – Досије фонда, Акт Ложионице бр. 2041 од 12. априла 1955.

докумената из 1941. године. Информативна средства су: попис књига и списка.

Шестиу зрују сачињавају породични и лични фондови које је Архив добио поклоном и откупом. То су, већином, фондови људи који су играли значајну улогу у животу ужичког краја и града Ужица. Један од фондова је Лични фонд Ђорђе Драшкић. Он је био учесник ратне 1941, а поред рада на адвокатури, истицао се као предњак у раду Соколског друштва и као веома активан члан Певачког друштва „Златиборска вила“ у Ужицу. Био је један од организатора демонстрација 27. марта 1941. године у Ужицу. Заробили су га Немци априла 1941. као резервног мајора и отерали у логор Оснабрик у Немачку. Пошто се и пре рата истицао као антифашиста, у логору се међу првима определио за НОБ. Због тога су га прогањале логорске власти и по казни је премештен у логор Стриј. Када се крајем 1944. године разболео, команда логора му није омогућила лечење, па је умро у лагеру Баркен-Бригеу у Немачкој, јануара 1945. године. Архивска документација је преузета од његових потомака.

Милан Смиљанић, свештеник и политичар, истакнути друштвени радник из села Равни, из чувене свештеничке породице Смиљанића. Настављајући породичну традицију, и пре рата је учествовао у политичком животу. Прота Смиљанић и његова породица дали су значајан допринос НОП-у. У НОБ-у су му погинули син и два брата. За свој богат политички и духовнички рад добио је многа друштвена признања.¹⁵ Грађа је значајна за проучавање историје златиборског краја, својеврстан је збир докумената (у скромном обиму) о животу и активности једног младог човека. У грађи постоји незнатан број докумената који се односе на 1941. годину, као на пример: *Одобрење Народноослободилачког одбора у Ужицу*, *Проћи поводом преношења посмртних остатака поч. сина Манојла из кателе ужичке болнице у Равни*; платне књижице службеника српске православне цркве за мобилно и ратно стање; писма Миливоја Смиљанића врло садржајна и занимљива; протина преписка са сином Михаилом Мишом и осталим Смиљанићима; илустративан материјал – новински исечци из дневних и недељних листова о унутрашњој и спољњој политици Југославије, догађајима из НОРА-а у ужичком крају; чланци „Партизанска фабрика оружја у Ужицу“ и др. Информативно средство је сумарни инвентар.

¹⁵ М. Милошевић, „Одликовања проте Милана Смиљанића 1913–1978“, *Баштина* бр. 19, 234.

И на крају *седму жрују* чине својевремено формиране у Архиву тзв. збирке: карата, мапа и планова, фотографија, плаката, мемоарске грађе¹⁶ и збирка Вариа.

Картографска збирка је формирана од карата, мапа и планова који су откупом или поклоном ушли у Архив, а допуњавана је издвајањем из фондова којима не припадају. Збирка је скромна по обиму, садржи један атлас света (на немачком језику, без године издања). У збирци се поред осталог, налази и политичка карта Источне Европе и Совјетског Савеза из 1941. године, издата у Берлину на немачком језику¹⁷. Обавештајно средство је аналитички инвентар.

Немачки пропагандни летак

Плакати (објаве, *прогласи*, *прокламације*, *леци* и др.) представљају специфичан медиј масовног комуницирања, који су на разне начине ушли у Архив. У Архив стижу најчешће као саставни део архивских фондова, те је њихово одсуство из ратног периода (1941–1944) очекивана последица недовољне сачуваности архивске грађе фондова. Из тог периода мало је сачуваних плаката, иако се зна да је у то време играо врло значајну улогу (нпр. у периоду Ужичке републике) у стварању антифашистичког расположења маса, у мобилизацији људи за борбу и помоћ борцима НОП-а. Из овог периода имамо сачуване углавном непријатељски пропагандне плакате и неколико примерака Недићеве владе: *Проглас* из 1941. године Окружног комитета КПЈ у Ужицу српском народу за борбу против окупатора и до-

¹⁶ Садржај Збирка мемоарске грађе овог пута није узет у обзир, с обзиром на то да ће та збирка бити посебно обрађена као тема – прилог овог истог броја *Историјске баштине*.

¹⁷ Даница Шостар, „Збирка географских карата Историјског архива у Ужицу“, *Историјска баштина* бр. 10, Ужице 2000, 56.

мањих издајника; немачки пропагандни плакат против савезништва Енгле-ске и Србије; апел министра пољопривреде и исхране у влади Милана Не-дића српским земљорадницима да помогну у исхрани српским избеглица-ма из НДХ-а 1941–1942, немачки пропагандни летак.¹⁸

Збирка фотографија са импозантним бројем од скоро 7000 инвентар-них јединица добрим својим делом садржи фотографије које се односе на ратну 1941. годину. Ту су фотографије појединаца – учесника и истакну-тих активиста НОП-а (Душан Јерковић, Петар Стамболић, Добривоје Ви-дић, Желимир - Жељо Ђурић, Нада Матић, Цвета Дабић, Драгојле Дудић, Петар Ђеловић, Дринка Павловић, Миодраг Миловановић Луне, Слободан Секулић, Алекса Дејовић, Вукола Дабић, Душан Вишић, Манојло Смиља-нић, Станка Лаковић Милинко Кушић, Стеван Чоловић, Јездимир Трипко-вић, Венијамин Маринковић, Љубиша Миодраговић, и многи други), груп-не фотографије скојеваца и учесника НОП, фотографије злочина окупато-ра и домаћих издајника, из заробљеничких логора, фотографије партизан-ских јединица, Ужичког партизанског одреда, већи број снимљених факси-мила окупацијске власти о потрази и хапшењу комуниста, или факсимил-списак лица изгинулих у ужичким трезорима и да не набрајамо много дру-гих фотографија, везаних за ову тему којих има у већем броју. Информа-тивно средство је инвентар фотографија.

У току излагања поменули смо и збирку Варија¹⁹ која може послужити као извор за ратну 1941. годину. То је збирка писане грађе из разних изво-ра. Грађа за ову збирку добијена је већином као поклон појединца. Ради илустрације навешћемо нека документа која улазе у састав ове збирке: за-писници са саслушања ухапшених партизана и саслушаних лица о злоде-лима окупатора и четника; спискове: бораца, лица изгинулих од комуни-ста, избеглица из Словеније; извештаји о ратним акцијама; проглас окупа-тора о кретању становништва; разне врсте потврда Коморе ужичког војног округа; новчанице и вредносни папири; акт Градског поглаварства града Ужица од 3. јуна 1941. Православној цркви ужичкој о изгинулим у Ужицу, приликом изненадног напада Ужица 15. априла 1941. године²⁰; поверљива акта у вези с пословањем Народне банке Југославије, филијале у Ужицу) и др. Збирка садржи велики број исечака и фељтона из штампе који се одно-се на ратни период 1941–1944²¹.

¹⁸ Војислав Лазовић, „Изложба плаката“, *Ужички зборник*, 1987, бр. 16.

¹⁹ Ова Збирка садржи међусобно неповезане документе, различите у сваком погледу, по-реклу, садржају, врсти па се с разлогом назива Варија.

²⁰ ИАУ, Улазни инвентар, бр. 28.

²¹ Весна Прљевић, „Приказ Збирке Варија“, *Историјска баштина*, 10, Ужице 2000, 51.

Црквене матичне књиге вођене до 1946. године драгоцене су културно наслеђе. Оне бацају светло на недовољно проучен проблем биолошког развоја становништва и због тога заслужују пуну пажњу да се заштите и сачувају. Највећи број књига и сада се чувају у општинама и месним канцеларијама на територији данашњег Златиборског округа²². Од преузетих црквених матичних књига умрлих изузетно је мали број који се односи на 1941. годину: протокол умрлих 1934–1945. Бановинске болнице у Ужицу; матичне књиге (протоколи) умрлих 1939–1941. и 1941–1946. и регистар умрлих 1915–1948, цркве у Ужицу; матична књига умрлих (протокол) 1923–1945, цркве у Севојну и матична књига умрлих (протокол) 1936–1944 цркве стапарске у Стапарима²³.

У протокол умрлих болнице у Ужицу уписани су умрли и рањени борци у борби око Ужица и Трешњице из Г. Добриња, Рибашевине, Косјерића, Чајетине, Пожеге, Лесковца, Вишеграда и др. Углавном, најчешће од задобијених рана, а има их и приликом експлозије у трезорима.²⁴

Матичне књиге умрлих цркве у Ужицу²⁵ су нажалост, најсадржајније по унетим именима погинулих бораца у борбама против Немаца и њихових помагача, стрељаних од окупатора у „акцији одмазде“ и сл. Рука свештеника забележила је и имена лица за која је 15. априла 1941. године уписано да је „погинуо од Немаца при заузећу Ужица“ или „погинуо приликом уласка Немаца у Ужице.“²⁶ Протокол умрлих у Севојну садржи имена лица уписаних под ознаком „стрељан од Немаца као акт одмазде“.²⁷ Сам окупатор као да се плашио истине коју садрже матичне књиге умрлих па је предузимао извесне мере да своје злочине прикрије. Свештеници су у већини случајева записивали онако како се смрт стварно догодила. Због тога је и немачки командант у Србији издао преко квислиншке власти посебну наредбу.²⁸

---

²² Милун Р. Раонић, „Старе матичне књиге у ужичком крају као извор за историју НОБ – а“, *Ужички зборник*, Т. Ужице 1973/2, 23–245.

²³ ИАУ, *Полис – евиденција* преузетих старих матичних књига цркава на територији данашњег Златиборског округа.

²⁴ ИАУ, Протокол умрлих Бановинске болнице у Ужицу, 1934–1945, за 1941. годину, од стр. 62–74, ред. бр. 1–140.

²⁵ ИАУ, Матичне књиге (протоколи) умрлих цркве у Ужицу, књ. XXV 1939–1944, за 1941. годину ред. бр. 1–419; књ. XXVI 1941–1946.

²⁶ Види детаљније Милун Раонић, нав. дело.

²⁷ ИАУ, Протокол умрлих цркве у Севојну 1923–1945, књ. 9, за 1941. годину, ред. бр. 34–55.

²⁸ ИАУ, Један примерак таквог наређења пронађен је у архивској грађи фонда цркве ковиљске у Ковиљу код Ивањице, ф. III 1933–1945, Православно архијерејско намесништво

„...Према саопштењу заповедника полиције и СД утврђено је у више случајева да се за она лица која су од стране немачке војне силе погубљена као партизани или у току акција одмазде итд. у регистру умрлих односно у црквеним књигама као узрок смрти наводи: 'убијен од немачких војника'... Морам посве одлучно да уложим протест против уписивања те врсте, које је очито уследило у намери да се углед немачке војне силе умањи... При томе молим надаље да се код подређених власти и парохијских звања не остави никаква сумња о томе, насупрот надлежне немачке власти неће више убудуће као до сада толерисати, него ће применити строге полицијске мере сигурности против одговорних лица ... Исправку извршити одмах. О извршењу предњег поднећете ми извештај...“

Већина свештеника у ужичком крају наређење је примила, уједно заувела у протокол и чувала, а у књигама умрлих и даље су уписивани драгоцени подаци који говоре о злочинима окупатора и о ратним догађајима у којима су падали животи. Дакле, догађаји и злочини окупатора могу се утврђивати из црквених матичних књига умрлих као једног од солидних извора. Матичне књиге умрлих поред осталог, послужиле су само тако као извор за обраду и сређивање картотеке изгинулих 1941–1945. године.

Историјски архив у Ужицу има мало докумената из периода рата, али је учинио значајан напор да се отргну и сачувају од заборавља имена бораца НОР- а и свих оних који су изгубили животе у вези с ратним догађајима на подручју ужичког краја. У делокругу тог посла, Архив је 1964. године формирао *картотеку изгинулих 1941–1945*,²⁹ за свако лице које је, ма на који начин, страдало у ратном вихору.

За обраду и сређивање података картотеке изгинулих 1941–1945. као извори, између осталог, послужиле су објаве и посмртни плакати, записи из четничких архива, подаци из пријава ратне штете, списи са суђења ратним злочинцима и мемоарска грађа. Ова картотека је послужила као грађа за штампање спомен-књига изгинулих за општине Ариље³⁰ и Титово Ужице.³¹

Среза моравичког у Ивањици прослеђује наредбу свештенику ковиљске парохије, среза моравичког у Ковиљу.

²⁹ М. Глушчевић, 55 година Историјског архива Ужице 1948- 2003, Ужице 2003, 90; ИАУ, Седница Савета Архива 10. 09.1964. на којој је донета одлука о формирању Картотеке; М. Глушчевић, 60 година Историјског архива у Ужицу, Ужице 2008, 41.

³⁰ Спомен-књига изгинулих за подручје општине Ариље штампана је под називом „Споменица палих бораца и жртава рата 1941–1945. у Ариљској општини“ 1966. године. У њој се налазе подаци за 755. лица.

³¹ Спомен-књига изгинулих на подручју општине Т. Ужице штампана је под називом „Цветови у огњу“ 1970. године. У њој су унети подаци за 2.555 лица. Од тога су 1600 борци, 547. жртве терора и 439 остале жртве рата.

Значајно средство информисања о архивском и библиотечком фонду Архива представљају *мале картотеке*: хронолошка, тематска, демографска и библиографска. Тадашњи директор Архива³² започео је рад на изради хронолошке, а нешто касније формиране су и тематска, демографска и библиографска картотека. *Хронолошка картотека* је устројена да би се приређивачима локалних и регионалних хроника и монографија пружили што потпунији подаци о збивањима на подручју ужичког краја за период Другог светског рата 1941–1945. Као извори за ову информацију, узимани су сви публиковани умножавани, фотографисани, споменички и архивски документи³³.

Мале картотеке су биле од велике помоћи истраживачима, значајна олакшица биле су и архивским радницима при пружању помоћи корисницима, ученицима, студентима за израду стручних, и литерарних радова.

---

³² Тадашњи директор Историјског архива у Ужицу био је Радослав Раде Познановић.

³³ Радослав Познановић, *Мале картотеке ИАТУ, Ужички зборник бр. 2/1973; Извештај о раду ИАУ за 1975. годину.*

Извори:

- ИАУ, УШ, „ЖБ“ ТУ, кут. 5
ИАУ, МГ, бр. 251, Решење Р. бр. 2136.
ИАУ, Ложионица Титово Ужице – Досије фонда, Акт Ложионице бр. 2041 од 12. априла 1955.
ИАУ, Улазни инвентар, бр. 28.
ИАУ, *Попис – евиденција* преузетих старих матичних књига цркава на територији данашњег Златиборског округа.
ИАУ, Протокол умрлих Бановинске болнице у Ужицу, 1934–1945, за 1941. годину, од стр. 62–74, ред. бр. 1–140.
ИАУ, Матичне књиге (протоколи) умрлих цркве у Ужицу, књ. XXV 1939–1944, за 1941. годину ред. бр. 1–419; књ. XXVI 1941–1946.
ИАУ, Протокол умрлих цркве у Севојну 1923–1945, књ. 9, за 1941. годину, ред. бр. 34–55.
ИАУ, Извештај о раду ИАУ за 1975. годину.
ИАУ, Седница Савета Архива од 10. 09.1964.
Службени гласник НРС бр. 20/1946, стр. 478;
Службене новине, бр. 136–А, од 26. децембра 1941.

Литература:

- Водич Историјског архива Титово Ужице*, приредили Милун Раонић и Драгица Матић, Титово Ужице 1990.
Глушчевих Миодраг, *55 година Историјског архива Ужице 1948- 2003*, Ужице 2003.
Глушчевих Миодраг, *60 година Историјског архива у Ужицу*, Ужице 2008.
Лазовић Војислав, „Изложба плаката“, *Ужички зборник* бр. 16, Т. Ужице 1987, 513–515.
Лекић Богдан, Прикупљање документарне и мемоарске грађе о радничком покрету, народноослободилачком рату и револуцији у Србији, *Архивски преглед* 1975/1–2, 161).
Лексикон Народноослободилачки райи и револуција у Југославији, књ. II, Београд 1980.
Марковић Живота Р., *Народноослободилачки одбор у Ужицу 1941*, Титово Ужице 1976.
Милошевић Милева, *Учитељска школа у Ужицу – Трагом архивског докумената 1925–1972*. Каталог изложбе, Ужице, октобар 2005.
Милошевић Милева, „Одликовања проте Милана Смиљанића 1913–1978“, *Историјска баштина* бр. 19, Ужице, 2010, 234.
Милошевић Милева, „Потреба новелирања научно-информативних средстава за архивску грађу“, *Архивска пракса*, Тузла 2008/11, 221.
Познановић Радослав, „Мале картотеке Историјског архива у Титовом Ужицу“, *Ужички зборник* бр. 2, Титово Ужице, 1973; 366–375.
Прљевић Весна, „Приказ Збирке Варна“, *Историјска баштина*, 10, Ужице 2000, 51.
Раонић Милун Р., „Старе матичне књиге у ужичком крају као извор за историју НОБ –а“, *Ужички зборник* бр. 2, Т. Ужице 1973/2, 233–244.

„Споменица палих бораца и жртава рата 1941–1945. у Ариљској општини“, Ариље, 1966. године.

„Цветови у огњу“ – изгинули у рату 1941–1945. године у општини Титово Ужице, Титово Ужице, 1970.

Шостаг Даница, „Збирка географских карата Историјског архива у Ужицу“, *Историјска баштина* бр. 10, Ужице 2000, 56.

Mileva MILOSEVIC

The War Year 1941 in the Region of Uzice through the Funds and Collections of the Historical Archives of Uzice

Summary

There are small numbers of preserved documents originated during the work of the uprising organs. The Partisans destroyed majority of historical sources referred to Uzice region before their withdrawing to Sandzak at the end of 1941. The documentary, related to this period of our famous past, is not voluminous but can give many data to researchers interested for this historical period. There are many evidences about how far human evil can reach, that under war circumstances does not recognize the limits.

Having in mind the general state of archive material from the war period and greater need for protection, archive treatment and use, it is very important to keep on collecting and researching the archive material from this period. There are gaps in the archival material, especially in the regional archives in Serbia.

If each participant is more engaged in the field of protection and collecting of this sort of archive material expecting results will be more productive. Archives service in Uzice, as a part of organized society in this field, is prepared to work professionally, but the contribution of all factors in archive field is necessary. Only on that way, written sources on our epoch will really be preserved and all conditions for the professional and scientific processing as well as for using will be created.

KEY WORDS: 1941, West Serbia, Region of Uzice, Republic of Uzice, communists, partisans, chetniks, Germans, Germany, occupation and quisling organs, Historical Archives of Uzice Guide, archive funds, personal archival funds, collections, archival material, information aids, documents, church record books, card file of fallen and perished persons.

Јелена РИСТАНОВИЋ

ИЗ КЊИГЕ НАРЕДАБА БАНОВИНСКЕ БОЛНИЦЕ У УЖИЦУ 1941. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У раду је приређена *Књиџа наредаба Бановинске болнице у Ужицу од 11. фебруара 1933. до 1. јануара 1945. године*, која се чува у Историјској збирци Народног музеја у Ужицу, као значајан извор за проучавање здравства у периоду Краљевске банке управе, немачке окупације града, слободне територије, окупаторске и недићевско-четничке власти и борби за коначно ослобођење Србије и ужичког краја. Овај рад се односи на ужичку болницу само у 1941. години.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Књиџа наредаба, Бановинска болница, др Цветко Зотовић, др Михаило Ђоковић, др Курт Леви

У Збирци архивске грађе Историјског одељења Народног музеја у Ужицу налази се око 5.500 докумената, оригинала и копија, која се односе на догађаје и збивања у периоду 1941–1945. године, с тим да је око 2.000 докумената из 1941. године.¹

Један од ретких докумената из наведене Збирке, који до сада није у потпуности обрађен ни објављен, већ само фрагментарно цитиран као историјски извор је *Књиџа наредаба Бановинске болнице у Ужицу, од 11. фебруара 1933. до 1. јануара 1945. године*.² Ова *Књиџа* је у ствари свеска од 72 нумерисана листа, величине 20,5х32,0 cm, са широким линијама. На хартији пожутеле боје, исписане су, углавном црним мастилом и писаним ћириличним писмом, наредбе управника Бановинске болнице, уредно оверене и потписане. Сви текстови су писани по одређеном шаблону и наредбодавног су карактера.

Испод текста, са десне стране налази се печат управника болнице са својеручним потписом, а са леве стране су потписи примаоца наредбе. У

---

¹ Сви документи у Збирци архивалија воде се по музејским принципима, сваки документ има свој инв. број.

² инв. бр. 270; ова *Књиџа* пронађена је у архиви ужичке болнице и поклоњена тадашњем Музеју устанка 1941. (Народном музеју Ужице).

средици између десног и левог потписа налази се печат болнице. Текстови наредби су различите дужине, од неколико редова до 4–5 страна, са малим бројем допуна, записника и комисијских извештаја. Наредбе су писане углавном на обе стране листа, једна за другом, мада има и неколико случајева где се на једној страни налази по једна наредба.

Укупно се у Књизи налазе 123 наредбе чија нумерација није у континуитету:

- од 11. фебруара до 9. октобра 1933. године, објављено је 26 наредби, од бр. 3 до бр. 28;
- од 1. фебруара 1934. до 5. априла 1941. објављена је 51 наредба, од бр. 1 до бр. 51;
- у периоду немачке окупације града, од 15. априла до 17. септембра 1941. године, издато је укупно 14 наредби, од бр. 52 до бр. 65
- у периоду слободне територије Ужичке републике, од 25. септембра до 18. новембра 1941. године објављено је 11 наредби, од бр. 66 до бр. 75;
- за време окупаторске и недићевско-четничке власти, од 16. децембра 1941. до 18. августа 1944. године, објављено је 14 наредби, од бр. 1 до бр. 10 (од краја 1941. до новембра 1942.), од бр. 1 до бр. 2 (1943. године) и од бр. 1 до бр. 2 (1944. године);
- у току борби за коначно ослобођење града, од 10. октобра 1944. до 1. јануара 1945. године, објављено је 7 наредби, од бр. 1 до бр. 7.

У току априлског рата и немачке окупације земље и ужичка болница се наша у тешкој ситуацији, због великог броја погинулих, рањених и повређених грђана и војника, због недостатка финансијских средстава, смањеног броја стручног особља, ригорозних мера штедње и строге окупаторске контроле рада болнице, што се може закључити из наредба управника Бановинске болнице, донетих од 15. априла до 17. септембра 1941. године.

Још пре ослобођења Ужица, 24. септембра 1941. године, рањени борци из чета Ужичког партизанског одреда, илегално су допремани у болницу, под туђим, именима или су размештани по сеоским кућама, где си им лекари или болничарке, који су позивани из окупираних места указивали помоћ. Стога и не чуди строга контрола болесника који се лече у болници.

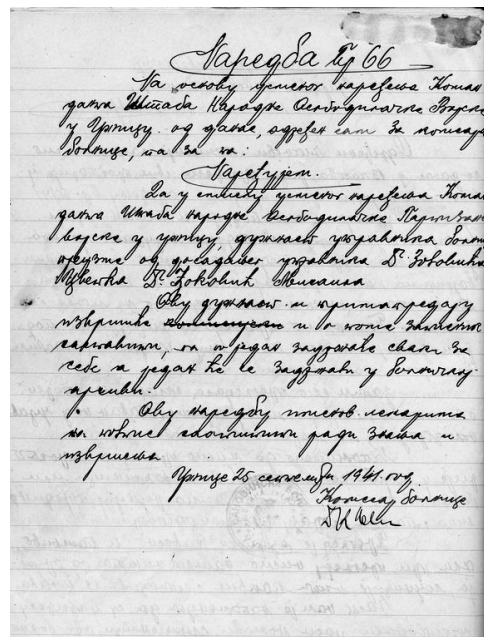
УЖИЧКА БОЛНИЦА И ОРГАНИЗАЦИЈА САНИТЕТСКЕ СЛУЖБЕ
У ОСЛОБОЂЕНОМ ГРАДУ У ЈЕСЕН 1941. ГОДИНЕ

Стварањем веће слободне територије на подручју западне Србије и Шумадије у јесен 1941. године, омогућено је стационарно лечење рањених и болесних у постојећим болницама (Крупањ, Ужице, Бајина Башта, Горњи Милановац, Рудник, Чачак, Гуча, Ивањица, Рашка), затим у новоотвореним болницама и амбулантама (Севојно, Ужице, Ариље, Косјерић, Пожега, Чајетина, Рогачица), као и у прихватним болницама и превејалиштинама у селима (Горња и Доња Горевница, Мрчајевци, Савинац).

Одмах по ослобођењу Ужица, 24. септембра 1941. године, Штаб Ужичког НОП одреда почео је са радом на организовању здравствене службе, у складу са одлукама Војнополитичког саветовања у Столицама, а уз помоћ Команде места и НОО за град Ужице. Штаб Ужичког НОП одреда и Градски НОО узели су болницу под своју непосредну контролу, да би болесним и рањеним борцима, који су долазили са свих фронта, грађанству, бројним избеглицама и изгнаницима могли да пруже адекватну помоћ и негу у лечењу и спрече опасност од ширења заразних болести.

Прва наредба издата у ослобођеном Ужицу, 25. септембра 1941. године, односи се на смену дотадашњег управника др Цветка Зотовића и постављење новог, др Михаила Ђоковића, као и на постављење политичког комесара болнице др Курта Левија.

Истог дана је др Ђоковић издао наредбу којом је извршио распоред рада лекара и особља у одељењима, као и распоред дежурства лекара и болничара, на основу наређења представника Штаба народноослободилачке војске, а у циљу реорганизације рада у болници. Нови управник је 25. септембра издао и додаток наредби, у којем каже да се „сво болничко особље ставља у мобилно стање и

Наредба бр. 66 од 25. септембра 1941.

за све учињене кривице одговараће и бити кажњено по ратним законима“, затим да „сво особље има остати на својим радним местима и у случају напада из ваздуха не сме се удаљавати од своје дужности..“ Ову наредбу је потписало 34-оро запослених радника.

Из потписа који следе, може се закључити да је у ужичкој болници поред управника радило константно још седам лекара и један апотекар (др Цветко Зотовић, др Александар Брачинац, др Љубица Брачинац, др Димитрије Шимаков, др Ружица Чакаревић, др Мирко Чернич, др Фрида Гутман и мр фармације Милка Тадић), пет стално запослених студената медицине – лекара приправника (Предраг Хаднађев, Богдан Ластавица, Ђорђе Станишић, Зденка Мајцен и Милко Шкофич), болничко особље, службеници, економ, кувари, праље, помоћни радници и др. На добровољном раду у болници радило је још неколико студената медицине и око 30 добровољних болничарки из Ужица и околине, као и један број лекара и болничког особља из других места, који су се прикључили НОП-у. Због недостатка медицинских сестара и болничког особља, болница је уз помоћ Штаба Ужичког НОП одреда, другог дана по ослобођењу града, организовала санитарски курс, а касније још неколико, на којима су предавали др Леви и др Борис Андерсен. Курсеве су похађале девојке из Ужица и других места, већином чланови СКОЈ-а и КПЈ.

Бановинска болница у Ужицу, смештена иначе у предграђу званом Крчагово, располагала је са око 150 кревета и шест одељења: хируршко, интерно, гинеколошко-акушерско, дечије, кожно-венерично и заразно. За ондашње услове болница је имала солидно опремљену салу, рендген апарат, аутоклав, апарат за дестилацију воде и различити асортиман хируршких инструмената³. Наредбом од 1. октобра 1941. управник одређује „да се фијакер од данас употребљава за превоз тешких болесника из вароши у болницу и то искључиво сиротиње“. Тек после њих могу се превозити лекари, економ и чиновници, као и хирурзи у случају хитне интервенције.

Наредбом од 7. октобра 1941. дужност шефа хируршког одељења преузео је др Мирко Чернич од др Александра Брачинаца, који је од тога дана радио као примарни лекар хируршког одељења. На рад у хируршком одељењу распоређени су као добровољна болничарка, Марија Чернич и студент медицине, Милко Шкофич. У наредби даље стоји „пошто су др Чернич Мирко, његова супруга Марија и Шкофич Милко пристали да раде у

---

³ У Збирци тродимензионалних предмета Народног музеја Ужице налази се преко сто предмета из ужичке болнице.

болници без плате, одобрава им се храна у болници, док ће се за стан побринуту Штаб Ужичког партизанског одреда“.

Због пристизања великог броја рањеника, тежиште рада болнице било је на хируршком одељењу, где је особље имало већ извесна искуства у лечењу ратних рана из априлског рата. Иако је болница све своје капацитете преоријентисала на пружање помоћи рањеницима, задржала је и део капацитета за лечење грађанства.

У току двомесечног рада ове болнице, умрла су 63 рањеника⁴. Број рањеника који су прошли кроз ову болницу није тачно утврђен. Болница је у прво време била добро снабдевена лековима и санитарским материјалом, које је добијала из болничке апотеке, из складишта Војног санитета и складишта санитарског материјала БЈВ из Пожеге, Ткачнице, лековима који су откупљени из приватних апотека, преко илегалних веза из Београда и других места са неослобођене територије.

После неколико узастопних бомбардовања складишта артиљеријске и пушчане муниције, које се налазило у близини болнице, донета је одлука да се измести хируршко одељење са тешким рањеницима, у Севојно, у зграду Пољопривредне школе, удаљену од града 5–6 km. У болници у Крчагову остали су лакши рањеници, који су се могли склонити у случају бомбардовања града. Нова болница у Севојну имала је 12 соба са око 120 постеља. Део инвентара пренет је из болнице у Крчагову, а други део је набављен захваљујући грађанима, који су сами доносили кревете, постелину, доњи веш, пешкире чарапе и др.

Пресељење болнице извршено је највероватније почетком новембра 1941. године, јер се наредбом управника болнице од 8 новембра, то пресељење помиње као извршено. Иста наредба наводи разлоге који су условили нови распоред рада лекара и особља, а то су изузетно повећан број рањеника и болесника, као и целокупног особља. Из наредбе од 8. новембра 1941. године види се, да су на пословима у болници, нарочито на доношењу рањеника на преглед, радили немачки заробљеници: „По доласку Немаца на рад узета су два Немца, који ће рањенике носити..., за то време болничари се неће за ношење рањеника употребљавати“. Не постоје тачни подаци о броју рањеника који су лечени у севојничкој болници. Према казивањима преживелих рањеника лечених у Севојну, било их је око 400.⁵

---

⁴ *Цвешови у оџу*, Историјски архив, Титово Ужице 1970, 302.

⁵ Јово Радовановић, „Санитетска служба у партизанским јединицама и на слободној територији“,

Ужичка република, књ. 2, Београд - Т. Ужице 1978, 76.

Због пристизања великог броја рањеника, у Ужицу су поред болнице у Крчагову и Севојну, отворени и други објекти и установе за потребе санитета. За потребе пролазних јединица, у делу зграде гимназије отворена је амбуланта у којој су радили др Борис Андерсен и др Љубомир Магазиновић. У Дому Црвеног крста отворено је болничко одељење са преко 80 лежачева, за лакше болеснике. Управник овог одељења била је др Фрида Гутман. Овде су углавном лечени рањеници, који су пристизали из Мачве, Поцерине, Јадра и Азбуковице.

Од неколико затечених установа у граду (Окружни уред социјалног осигурања, Железничка амбуланта, Антитуберкулозни диспансер и Саветовалиште за мајке и одојчад) основан је Дом народног здравља са управником др Миливојем Лазаревићем и лекарима: Најданом и Видосавом Николић, Веселином Маринковићем, Василијом Јовановић и епидемиологом Василијем Марковићем. Прегледи и лечење у Дому здравља били су бесплатни, док је НОО за град Ужице плаћао лекове за сиромашне. Поред болничких лекара, мобилисани су и сви лекари у граду и успостављено је даноноћно дежурство на свим важнијим местима: у болници, у Дому народног здравља, Дому Црвеног крста, у Фабрици оружја и муниције, у амбуланти, гимназији и у дежурној апотеци.

Према наређењу Војног санитета уведено је и ноћно дежурство бабица, 19. новембра 1941. године. „Бабице ће дежурати наизменично свака код своје куће, а на јавним апотекама свако вече исто као за лекаре истицаће се објава која је бабица те ноћи дежурна са назначењем улице и броја куће где станује“.⁶ Уведено је и дежурство лекара, у сагласности са санитетом Штаба Ужичког НОП одреда и то сваког дана од 19 часова увече до 8 часова ујутро, као и обавезно дежурство, по овлашћењу Градског НОО, које је одређивао управник Дома народног здравља.⁷

Не може се са сигурношћу утврдити тачан број лекара који су радили у Ужицу у јесен 1941. године, у свим здравственим установама и дежурним амбулантама. Претпоставља се да их је било око 20. Број здравствених радника знатно се повећао после 20. новембра 1941. године, када су са тешким рањеницима из правца Шапца, Ваљева, Рудника, Горњег Милановца, Чачка, Краљева и Крагујевца пристигли и њихови лекари, студенти медицине и болничко особље.

---

⁶ Спискови ноћног дежурства бабица, докуменат НМУ, инв. бр. 37 и 62.

⁷ Спискови ноћног дежурства, НМУ, инв. бр. 54, 60, 61, 65.

**Снабдевање болнице и спровођење
превентивних медицинских мера**

Снабдевање болнице и спровођење превентивних медицинских мера у граду, у јесен 1941. године била је стална брига Штаба Ужичког НОП одреда, Команде места и НОО за град Ужице. Градски НОО је редовно снабдевао болнице најпотребнијим намирницама за исхрану и негу рањеника. Свакодневно је испоручивао потребне количине хлеба, меса, соли, шећера, јаја, млека, поврћа и др.⁸

Бановинска болница у Ужицу

Да је снабдевање болнице храном било добро, види се и из наредбе управника болнице у Севојну, од 18. новембра 1941. године, којом се повећавају количине намирница за исхрану болесника и особља болнице. Градски НОО је у сарадњи са сеоским НОО водио акције у околним селима на прикупљању намирница за болнице и подстицао грађане да посећују рањенике и за њих прилажу дарове.

⁸ Докуменат НМУ, инв. бр. 4812

Секција за здравствену заштиту Градског НОО је у сарадњи са Домом здравља предузела низ мера у циљу побољшања здравствених прилика у граду. Обављен је преглед грађана и вршена превентивна вакцинација становништва. Због опасности од ширења заразних болести, трбушног тифуса и дизентерије, која се појавила у Рачанском срезу, прегледани су сви извори пијаће воде, бунари и чесме и забрањен рад неисправним. Појачана је контрола одржавања хигијене у кафанама, мензама и свим радњама које су се бавиле производњом хране. Власници локала који нису одржавали чистоћу, кажњени су новчаним казнама у корист Народноослободилачког фонда. Поново је отворено јавно купатило и Антискабиозна станица⁹.

Све јединице које су пролазиле кроз Ужице, па и немачки заробљеници подвргнути су хигијенским мерама (шишање, купање, парење одеће). У циљу ефикаснијег транспорта рањеника, радници Ложионице у Ужицу направили су специјалан санитарски воз, који је омогућавао не само брже пребацивање рањеника са фронта, него и хитне лекарске интервенције у њему. Градски НОО је у сарадњи са сеоским НОО организовао здравствене пунктове у појединим селима око Ужица, где су петнаестодневно долазили лекари из града и вршили преглед болесника. Одржано је и саветовање о побољшању здравствено-хигијенских прилика на коме су учествовали представници војног санитета и цивилне здравствене службе.

Евакуација рањеника

Због офанзиве немачких јединица на ослобођену територију, дошло је до евакуације болница и рањеника. Већ током октобра, а нарочито у другој половини новембра 1941. године, према Ужицу су се кретале колоне тешких рањеника који су транспортовани на запрежним возилима или су их носили на носилима: из болница у Крупњу, Чокешини, Миличинима, Горњем Милановцу, Руднику, Савинцу и Чачку. У истом правцу кретале су се и болнице Посавског, Крагујевачког, Краљевачког и Чачанског НОП одреда, које су дуж пута нападале немачке и четничке јединице.

Због неорганизоване и стихијске евакуације до које је дошло из страха за безбедност рањеника, у Ужицу је била велика концентрација рањеника. Њих око 700 било је смештено у градској и севојничкој болници и болници Црвеног крста. У време највећег прилива рањеника, у Ужицу се догодила и експлозија у Фабрици оружја и муниције, 22. новембра 1941. године, у којој је међу 111 погинулих била и Видосава Јанковић-Николић, де-

---

⁹ Докуменат НМУ, инв. бр. 4812

журни лекар у фабрици. „Било је око 50 повређених, од тога бар двадесетак са 50% опечене површине тела“.¹⁰ Додатни проблем био је то што „са тешким опекотинама ужички лекари нису имали никаквог искуства“.¹¹

Ради растерећења болница у Ужицу, по директиви Врховног штаба НОПОЈ, на Златибор су евакуисани лакши рањеници и смештени у приватне куће и туристичке објекте у којима је организован рад болнице. У периоду од 27. до 30. новембра 1941. године из Ужица су евакуисани на Златибор тешки рањеници, зашто су коришћена сва расположива средства. Колоне рањеника у повлачењу, слабо обучене за јаку зиму и мраз, непрестано су бомбардовали немачки авиони, чиме је додатно повећан број погинулих, рањених и повређених.

Због опасности од немачког продора на Златибор, у ноћи 29/30. новембра 1941. године, под веома тешким временским условима, започета је евакуација око 500 покретних рањеника у правцу Санцака. Како је времена било мало, а технички и временски услови су били лоши, тешки рањеници нису евакуисани. Немачки окупатор није поштовао одредбе Женевске конвенције, иако је сам био њен потписник. Рачуна се, да је на Златибору између 29. новембра и 1. децембра 1941. убијено између 150–200 рањеника, а у Кремнима око 20.

---

¹⁰ Др Гојко Николић, „Рањеници у Ужицу“, *Ужичка република – записи и сећања*, књ. 1, Т. Ужице

1983, 536.

¹¹ Исто, 537.

Jelena Ristanovic

**From the Book of Orders of the Banovina Hospital
in Uzice in the Year 1941**

Summary

The Book of Orders of the Banovina Hospital in Uzice, in the period from February 11 to January 1, 1941 is kept in the National Museum in Uzice. It represents the first class document and historical source for researching the organization of health-care in peacetime and war conditions during the Royal Ban Administration of the Drina Banovina and from 1941 to 1944 during German occupation, establishing the partisans' government, in the autumn of 1941 and the autumn of 1944, and Nedic-Chetniks government, from 1942 to 1944.

Special attention deserves the organization of health-care and medical corps, and many measures taken by the detachments' headquarters and the organs of new partisan authorities in order to provide for and cure the wounded and civilians in the first year of the war. The treatment was difficult because of numerous circumstances: bad hygienic-health occasions, low level of health culture, a lack of professional personnel, insufficient development of medical corps, a lot of wounded, refugees and exiles, contagious diseases, a lack of equipment and carrying out hygienic-epidemiological measures. At the very beginning of the war, providing wounded and ill soldiers and civilians was put on as a complex and hard problem, because the aggressors and their collaborationists didn't hesitate to use various means for the fight against the partisans' units and population. In order to destroy the wounded, medical personnel, hospitals, etc. the aggressor did not obey the regulations of the Geneva Convention. The tragedy of wounded on Zlatibor showed the real cruelty of the aggressor.

KEY WORDS: Book of Orders, Banovina Hospital, dr Cvetko Zotovic, dr Mihailo Djokovic, dr Kurt Levi.

УДК 94(497.11-15)"1941"(093.2) ;
355.48(497.1)"1941"(093.2)
Рад примљен: 24. II. 2010.
Прихваћен: 18. III. 2011.

Горан ДАВИДОВИЋ

ГРАЂА О ВИШЕГРАДСКОМ ФРОНТУ И ФОРМИРАЊУ БОСАНСКОГ ЧЕТНИЧКОГ ОДРЕДА У ЧАЧКУ ОКТОБРА 1941. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Током устанка 1941. године, многе јединице четничког покрета пуковника Драгољуба Михаиловића испољиле су храброст, јунаштво, високи патриотизам и спремност за жртву у борби против окупатора. Један од тих примера су и жестоке борбе вођене код Вишеграда, у којима су учествовали и четници из ужичког краја под командом златиборског војводе Ђекића. На искрене намере и жеље пуковника Михаиловића и његовог покрета, за ослобођење целе земље од окупатора, указује и формирање Босанског четничког одреда у Чачку и покушај стварања авијације. Изворна грађа из Међуопштинског историјског архива Чачак, која је до сада селективно коришћена, сведочи нам о тим намерама, али и о размимоилажењу и неповерењу између устаничких формација.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: устанак, четници, партизани, Ужице, Пожега, инциденти, Јелички четнички одред, Чачак, српске избеглице, Босански четнички одред, Вишеград, неповерење партизана, тенк, аероплан.

Притисак устаничких снага на немачке гарнизоне у западној Србији септембра 1941. године условио је њихово постепено повлачење. Командант немачког 18. армијског корпуса донео је 20. септембра 1941. године одлуку о повлачењу јединица из Ужица и Чачка, ка Краљеву. Немачке јединице су напустиле Ужице 21. септембра 1941. године. У град су одмах ушле снаге четника војводе Радомира Ђекића, мајора Манојла Кораћа и Боже Јаворца, укупно око 100 људи. Истог дана партизани опкољавају град. Неколико дана била је напета ситуација испуњена ишчекивањем због могућег сукоба два устаничка табора. Коначно, 24. септембра четници су повукли своје снаге из града и концентрисале их ка Вишеграду, избегавајући инциденте и братоубилачки рат. У Ужицу су остале партизанске снаге, а касније су дошли највиши руководиоци КПЈ на челу са Јосипом Брозом.¹

---

¹ Коста Николић, *Историја равногорског покрета*, 1–3, Београд, стр. 123–124.

Немачке јединице напуштају Пожегу 22. септембра 1941. године. Инциденти приликом уласка устаничких снага се понављају. Пожешки четнички одред, под командом капетана Милоша Глишића, први је ушао у Пожегу. Штаб Ужичког партизанског одреда доноси одлуку да се Пожега блокира и партизани уђу у варошицу. У исто време разоружали су два камиона четника који су ишли путем Косјерић – Пожега. Упадом у Пожегу партизани заробљавају део четника. Њихов командант – капетан Милош Глишић, са делегацијом грађана Пожеге, ухапшен је претходног дана на преговорима код Горобилског моста. На интервенцију пуковника Драгољуба Михаиловића, заробљени четници су ослобођени 28. септембра.² Овакав развој догађаја и инциденти око Ужица и Пожеге нису престајали ни током октобра 1941. Сви ти догађаји су се осећали и у Чачку, као и код јединица на опсади Краљева. Почетни неспоразуми су били само иницијална каписла за почетак грађанског рата за који се само тражио повод.

Извештаје о инцидентима у Ужицу и Пожеги добијао је и капетан Богдан Марјановић,³ командант четничких трупа југословенске војске за Чачак и околину. Он је 26. септембра наредио поручнику Јовану Бојовићу да подели Јелички четнички одред на два дела и један део пошаље за Ужице због партизанског преузимања. Будући да је Ужице предато партизанима, део Јеличког четничког одреда није послат ка Ужицу, већ је остао и учествовао у ослобађању Чачка 1. октобра 1941. године. Неспоразуми и инциденти између четника и партизана поновили су се и у Чачку, али су на крају изглађени преговорима. Формирана је заједничка команда места и заједнички цивилни органи власти на паритетној основи у циљу регулисања свакодневних потреба становништва. Контакти и заједничке активности у првих месец дана слободе нису прекидани, али почетни сукоби непосредно по ослобађању Чачка најављивали су скори прекид сарадње и почетак борбе за власт.⁴

Поред заједничких војних и цивилних органа, четници су имали и своју самосталну организацију, као и партизани. Формирана је Команда четничких одреда југословенске војске за Чачак и околину, која је поред војних имала и задатак да организује цивилни живот на темељу закона Кра-

---

² Уместо капетана Глишића за команданта Пожешког четничког одреда постављен је капетан Вучко Игњатовић. (Милован Лукић, „Пожешки четнички корпус“, *Ужички зборник*, бр. 25–26, Ужице 1996/1997, стр. 97).

³ Богдан Марјановић, капетан I класе, рођен 17. августа 1897. у Сарајеву, ухапшен од стране СС трупа и одведен у логор Бањица 22. јануара 1943. године. Стрелан 25. маја 1943. године (ИАЧ, Картоотека логора Бањица, БЛ 10577/V).

⁴ Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Зајамњена прошлост. Историја равногорца чачанског краја*, књига прва, Чачак – Горњи Милановац – Краљево, 2002, стр. 205–206.

љевине Југославије. Под својом командом имала је 11 институција, војних одреда, установа и одељења: Чачански четнички одред, Босански четнички одред, Паковраћки четнички одред, Коњички ескадрон, Возачки ескадрон, Аеродром у Прељини, Пропагандно одељење, Гарнизонску амбуланту, Завод *Чачак*, команду Железничке станице, Базу за снабдевање...⁵

Због проширења војних акција и отварања нових фронта, од српских избеглица које су се затекле у Чачку, а пореклом из Босне и Херцеговине, формиран је *Босански четнички одред* 1. октобра 1941. године.⁶ У Чачку је на лето 1941. године, од укупно 2.771 избеглица, 912 било из крајева који су додељени такозваној НДХ. Одред је требало да се пошаље на фронт код Вишеграда. Ситуација у Источној Босни била је доста повољна за четнике током септембра 1941. године, када је први пут затражена озбиљнија помоћ од пуковника Михаиловића у новим јединицама које би се бориле против усташа.⁷

За команданта Босанског четничког одреда, који су чиниле четири чете, одређен је потпоручник Лазар Елез. По формирању одреда, 10. октобра 1941. године, одређено је и командно особље. Командир *Прве чете* био је пешадијски поручник Божо Михаиловић, командир *Друге чете* пешадијски водник III класе Милисав С. Којић, командир *Треће чете* потпоручник Миливоје Бурић и командир *Четврте чете* наредник Тодор Петровић. Постојале су и комисије за набавку хране и снабдевање одреда, комисије за снабдевање породица четника овог одреда, војни суд, одељење за везу и женско санитетско одељење. Командири чета били су дужни да распореде своје чете по тројкама, а за вође тројки да одреде најбоље четнике.⁸

Босанском одреду је ускоро придодата још једна, *Петта чета*, тако да је бројно стање одреда 12. октобра 1941. године износило укупно 216 лица распоређених у борбено особље, и 98 у помоћно. Чете нису биле бројне. Састојале су се од четрдесетак људи распоређених у борбено особље и петнаестак у помоћно. Наоружање је било слабо. Одред је поседовао само 11 пушака, 20 бомби и 32 револвера. *Петта чета* одреда била је састављена углавном од железничког особља, и по потреби распоређивана је на же-

⁵ Исто, стр. 217; ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/94.

⁶ *Чачански крај у Народноослободилачкој борби 1941–1944. Хронологија догађаја*, Чачак 1968, стр. 104.

⁷ *Zbornik NOR-a, XIV–I*, Beograd, 1981, str. 15–18; Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Затамњена прошлост. Историја равногорца чачанског краја*, књига прва, Чачак–Горњи Милановац–Краљево, 2002, стр. 235

⁸ ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/118.

лезничку службу. Нешто касније образована је и *Седма четџа*, која је у ствари била вод за везу.⁹

Мобилизација људства је настављена, и у следећа три дана одред је бројао 340 војника. Али ситуација са наоружањем је и даље била лоша. Командир одреда Лазар Елез тражио је од команде у Чачку макар 200 пушака из магацина фабрике у Ужицу, коју су контролисали партизани, као и одговарајућу количину муниције. Пошто Команда четничка у Чачку није располагала са оружјем, 15. октобра 1941. године молили су партизанску команду у Чачку да издејствује у Ужицу потребан број пушака како би Босански „одред могао да крене у акцију заједно са осталом браћом партизанима ради ослобођења Босне и осталих крајева“.¹⁰ Одговор партизанске команде није сачуван, али пошто Босански одред и у наредним данима није био наоружан и послат на фронт, позитивног одговора вероватно није ни било.¹¹

Одред није био спреман ни до 18. октобра 1941. године, када је капетану Марјановићу послат извештај да је Босанском одреду потребно 300 пушака са 75.000 метака, 600 комада бомби, 5 митраљеза, 5 пушкомитраљеза и, по могућству два топа, које су добили као обећање од команде. Тражили су и двоја кола за санитарски материјал и кухињу. Одреду је недостајало и 100 пари обуће и 50 пари одела разних димензија, јер им је људство било слабо опремљено и одевено. Било је и оних који од првог дана нису имали обуће, па су ишли боси, али су и поред те чињенице били одлучни да се боре против окупатора и усташа. Код људства је морал био доста висок, и сви су без колебања били решени да иду у борбу преко Дрине, одакле су протерани и масовно зверски убијани од усташа и муслимана. Одреду је свакодневно и даље пристизало људство које је требало опремити и увести у борбу.¹²

Ситуација на најближем фронту на Дрини, Вишеграду, није била најповољнија. Око 100 хрватских војника, 100 *Турака из Сапцака* и још 800

---

⁹ ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/107.

¹⁰ ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 37-НОБ.

¹¹ Овакав однос према Српском националном фронту у БиХ остао је владајућа верзија догађаја о геноциду над Србима. Локална режимска историографија је у најцрњим бојама осликавала оснивање и борбу овог одреда. „Одред је преко Вишеграда отишао у Босну и тамо извршио низ покоља муслиманског и хрватског живља, светећи му се тобож за прогоне српског становништва у априлском рату 1941. године. У ствари, овај одред је био створен ради распривања верске и националне мржње“... (*Чачански крај у Народноослободилачкој борби 1941–1944. Хронологија догађаја*, Чачак 1968, стр. 104).

¹² ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/97.

муслимана укопали су се око Вишеграда. Поседовали су 30 митраљеза, 2 топа и 2 бацача. Снаге четника које су опседале град биле су бројно слабије. Пад Вишеграда био је од великог значаја, јер би његовим заузећем четници осталим јединицама дали морални подстицај за ослобођење многих места у Источној Босни, па и Сарајева. Проглас о формирању Босанског одреда од 10. октобра 1941. у Чачку обрадовао је све на фронту. Поздраве су са борбених линија послали мајор Јездимир Дангић и војвода златиборски Радомир Ђекић.¹³

Борбе око Вишеграда биле су жестоке. До 15. октобра ослобођена су многа села око града (Велетово, Вардиште, Бијело Поље, Увац, Рудо, Гостиља, Станишевац, Столац, Вишеградска Бања, Штрпци, Мириловићи, Доња Душча). Највећа борба водила се око железничке станице Вардиште, која се држала 10 дана, али је заузета уз заробљавање 86 људи из формација под контролом усташа. У зору 15. октобра у 4 часа извршен је и напад на Вишеград, али без успеха. Непријатељ се бранио већом количином аутоматског оружја и из добрих заклона. Усташе и муслимани били су добро утврђени, са доста аутоматског оружја постављеног у ровове и стара аустројска утврђења. Ту су били и топови, бацачи па чак и два авиона која су извијала терен. Простор између ровова био је миниран. Четници су после почетних напада морали да се повуку на полазне положаје. Укупни губици у дотадашњим борбама достигли су број од 100 мртвих и рањених. У почетку организатор и командант устаника био је резервни официр Булатовић. Средином октобра 1941. године фронтом је командовао мајор Бошко Тодоровић, а командант опсаде био је четнички војвода Ђекић. Борбе за Вишеград нису престајале, а четници су до 17. октобра имали 30 заробљеника. Ипак, град се није могао заузети без подршке артиљерије, тенкова, али и добро опремљеног људства. У међувремену италијанска окупациона војска посела је један део ослобођене територије на простору до Рудог, чиме су четничке јединице дошле у веома неповољну стратешку ситуацију, и могућност борбе на два фронта са два добро опремљена непријатеља. Извештај са фронта код Вишеграда команди у Чачку, пун позива на помоћ, поднео је свештеник Будимир Соколовић.¹⁴ Он је послат у Чачак од команданта босанских четничких одреда мајора Јездимира Дангића, са задатком да упозна команду у Чачку са стањем покрета у Босни, борбама око Вишеграда и потребама одреда на овом делу фронта. Истовремено је добио за-

---

¹³ ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/70.

¹⁴ Соколовић је погинуо као четник 1944. године у срезу Фочанском (ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/139).

датак да тражи помоћ у оружју, оделу, санитарском особљу и материјалу, нарочито у топовима, без којих није било могуће заузети Вишеград.¹⁵

Босански четнички одред, формиран у Чачку, најалост ни 24. октобра, вероватно због недостатка наоружања, још није послат на фронт. Због тога, истог дана, потпуковник Павловић наређује да се одред у групама пребацује према Вишеграду, а да се 50 најбољих људи из Босанског одреда пошаље на Равну Гору. Постојао је и план да се један тенк из Чачка пребаци према Вишеграду, али због неповерења партизана то није урађено.¹⁶ Крајем октобра четници су покушали и да формирају авијацију за борбена дејства на фронту. Босански одред се, ипак, крајем октобра 1941. године пребацио у источну Босну, где је добио нов назив *Први ударни одред јужословенске војске*. Одред је разбијен од партизанских снага у другој половини јануара 1942. године. Убрзо су остаци одреда враћени у Чачак, где је ова јединица расформирана.¹⁷

Оригинални архивски документи о формирању Босанског четничког одреда и извештаји о стању на фронту код Вишеграда, који су дати хронолошки у наставку рада, налазе се у Међуопштинском историјском архиву Чачак, фонд Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића.

1. ПИСМО БОГДАНА МАРЈАНОВИЋА ЈОВАНУ БОЈОВИЋУ
ДА ПОДЕЛИ ЈЕЛИЧКИ ОДРЕД НА ДВЕ ДЕЛА И БУДЕ
СПРЕМАН ЗА ПОКРЕТ ЗБОГ СИТУАЦИЈЕ У УЖИЦАМА,
26. СЕПТЕМБАР 1941.

Чачак 26.IX.41. г.

Господине Бојовићу!

Поручник г. Ристовић стигао је и саопштио ми је Вашу одлуку, односно поруку.

Јучер је ситуација у Ужицама врло неповољна. Наиме, партизани су према неким још непровереним податцима преузели у своје руке Ужице и

---

¹⁵ ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/148.

¹⁶ ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/56.

¹⁷ *Zbornik NOR-a, XIV-1*, Београд, 1981, стр. 113; *Чачански крај у Народноослободилачкој борби 1941–1944. Хронологија догађаја*, Чачак 1968, стр. 104.

тима ставили наше тамошње одреде у врло неповољну ситуацију, због чега је и од мене синоћ затражена помоћ. Пошто ја сумњам у све то, послао сам ноћас са мотоциклом Ристовића на Сувобор да ово провери. Он се мора вратити до 12 часова, а дотле ја морам овде још да извршим неке детаље око издавање наређења за покрет наших јединица из околних села.

Из тог разлога ја нисам у могућности да дођем до Вас лично.

Према садашњој ситуацији предузмите следеће мере:

1.- Свој одред поделите на два дела. Један да пође са Вама у датом моменту према Ужицама уколико ја добијем директиве и маршруту за ово.

2.- Други део одреда оставите на Јелици под командом поузданог официра са задатком да обезбеђује Чачак.

3.- Одред који буде одређен да пође са Вама, нека буде што боље опремљен и наоружан, како би могао издржати усиљени марш и евентуално примити борбу, пошто моје чете неће бити бог зна како опремљене.

4.- Према поузданим податцима, један део Немаца евакуише се из Чачка, али ипак знатнији део остаје, па према томе још нема изгледа на нашу акцију у погледу преузимања вароши, нити пак какве опасности по партизане, т. ј. да би они могли да упадну у варош.

5.- Онај знак који Вам је синоћ послат по поднареднику са коњем, важи данас до подне. Нови знак добићете поновно по истом куриру који ће Вам донети евентуално наређење за покрет према Ужицама /самном/ или у сваком случају упуства за даљи рад, уколико ситуација у Ужицама и овде остане непромењена.

Свакако управљаћемо се према директивама које добијемо са Златибора.

Молим вас одмах по пријему овог наређења извршите поделу одреда и будите са истим у приправности, како би по пријему наређења могли одмах да уђете у мој састав код с. Парменца јер тамо ћемо се састати.

Примите мој братски српски поздрав

ваш капетан
[Богдан Марјановић]

2. НАРЕДБА БРОЈ 1 КОМАНДАНТА БОСАНСКОГ
ЧЕТНИЧКОГ ОДРЕДА У ЧАЧКУ, 10. ОКТОБАР 1941.

НАРЕДБА Број 1.

Команданта Босанског Четничког одреда Југослов. војске
за 10. октобар 1941. године

I

По извршеној формацији Одредa и указаној потреби то,

НАРЕЂУЈЕМ:

- 1) Командир 1 чете бити ће пеш. поручник Г. Божо Михајловић,
- 2) Командир 2 чете бити ће пеш. вод. III. кл. Милисав С. Којић
- 3) Командир 3 чете бити ће п. поручник Миливоје Бурић и
- 4) Командир 4 чете бити ће наредник Тодор Петровић.

За чланове комисије за набавку хране и снабдевање одреда одређујем:

- 1) Душана Барбареза
- 2) Ристу Јањића
- 3) Милоша Влачића

За чланове комисије за снабдевање породица Четника овог одреда одређујем:

- 1) Николу Бероша,
- 2) Г-ђу Јованку Шилјак
- 3) Анку Карановић и
- 4) Милу Мутић.

Чланови војног суда при овом одреду бити ће и то:

- 1) члан Командант овог одреда
- 2) члан Јован Вукотић
- 3) члан Милош Минић и
- 4) члан жанд. наредник Вујо Косановић.

За шефа женског санитетског одељења, одређујем Г-ђу Влајков Јели-
савету.

За вођу одељења за везу одређујем Симу Тепавчевића.

II

Командири чета распоредити ће своју чету по тројкама и за вођу тројки одредити најбоље четнике. Такођер командири чета изабрати најбоље подофицире за нареднике чета и ордонансе за везу. При томе ордонансе за везу одредити младиће од оног људства који нису служили војску. Такође од људства које није служило војску одредити за куваре, комору и спискове за све одређено људство за ову сврху доставити ми до сутра 9 часова неизоставно.

Ову наредбу саопштити одреду пред стројем, ради знања и тачног поступка.

М. П.¹⁸

Командант Поручник
Лазар Б. Елез с. р.

[ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/118]

3. ПРЕГЛЕД САСТАВА БОСАНСКОГ ЧЕТНИЧКОГ ОДРЕДА
СТАЦИОНИРАНОГ У ЧАЧКУ, 12. ОКТОБАР 1941.

БОСАНСКИ ЧЕТНИЧКИ ОДРЕД
Југословенске војске
Број службено
12. октобра 1941. год.
ЧАЧАК

Преглед састава људства
Бос. четничког одреда
доставља.-

---

¹⁸ Печат: *Босански одред четника Јуж. војске, на средини: Штаб бр. -, и мртвачка глава.*

КОМАНДАНТУ ЧАЧАНСКИХ ЧЕТНИЧКИХ
ОДРЕДА ЈУГОС. ВОЈСКЕ

Према наређењу те команде у прилогу под /1/ доставља се преглед састава одреда, бројног стања и наоружања људства Босанског четничког одреда Југословенске војске.

НАПОМЕНА: у одреду има /3/ три официра и то су:

1/ Потпоручник Елез Г. Лазар, командант одреда

2/ Поручник Михајловић Божидар командир 1 чете

3/ Потпоручник Бућић Миливоје командир 3 чете

Подофицира има /76/ седамдесет и шест од којих /39/ тридесет и девет наредника и /37/ тридесет и седам поднаредника.

Означено људство као [бо]рбено, то су људи који су потпуно усавршени за борбу, а људство означено као [помоћно] особље то су младићи способни а нису служили војску.

Упутна станица и к[омисија] за снабдевање породица налазит ће се у Чачку до даљег мога наређења.

Командант Ппоручник
Лазар Елез

Преглед састава Босанског Четничког одреда
Југословенске војске

Р. бр	Назив јединице	наоружање				
		Бројно стање	Пушака	Бомби	Револвера	
1	Ш т а б о д р е д а	Комисија за снад. одреда са пом. особљем	10	/	5	3
	Ком. за снабдевање пород. четника	4				
	Упутна станица	3				
	Војни суд одреда	4				

2	1 ч е т а	Борбено особље	[..] ¹⁹	[..]	3	8	
		Пом. особље (комора и. т.д.)	[..]				
3	2 ч е т а	Борбено особље	[..]	[..]	1	6	
		Пом. особље (комора и. т.д.)	18				
4	3 ч е т а	Борбено особље	41	1	2	/	
		Пом. особље (комора и. т.д.)	11				
5	4 ч е т а	Борбено особље	42	/	/	/	
		Пом. особље (комора и. т.д.)	15				
6	5 ч е т а	Борбено особље	43	1	2	15	Чета је већином састављена од желез. особља па према потреби ће се распоређи- вати код желе. саобраћајне службе
		Пом. особље (комора и. т.д.)					
7	В о д з а В е з у		10	1	7	/	

¹⁹ Оштећени део документа.

Историјска Дашњина 20

8	Б о л н и ч. о с о б љ е		18				
---	---	--	----	--	--	--	--

Свега: борбено особље 216   11   20   32
Помоћно особље 98

Командант њ. њоручник

Лазар Елез

[ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/107]

4. БОСАНСКИ ЧЕТНИЧКИ ОДРЕД ПОТРАЖУЈЕ
ОРУЖЈЕ ЗА СВОЈ ОДРЕД, 15. ОКТОБАР 1941.

БОСАНСКИ ЧЕТНИЧКИ ОДРЕД

Југословенске војске

Бр. 16

15. октобра 1941. год.

КОМАНДАНТИМА ЧЕТНИЧКИХ И ПАРТИЗАНСКИХ ТРУПА

Босански Четнички Одред Југословенске Војске формирао сам за борбу противу заједничког непријатеља са бројним стањем од /340/ три стотине четрдесет бораца.

Како овај Одред нема оружја сем 12 пушака у целом Одреду то молим г. г. Команданте за одобрење, да ми се за Одред изда бар /200/ две стотине

пушака из магацина фабрике оружја у Ужицу са одговарајућом количином муниције.

М. П.

КОМАНДАНТ
п. поручник
Лазар Б. Елез

Дел. бр. 163
15-Х-1941.
Чачак

Команданту Партизанских трупа Чачак. Пошто ова команда не располаже са никаквим оружјем, моли се тај командант да издејствује код свог друга партизана у Ужицу да се изда потребан број пушака и муниције за предњи одред, те како би исти могао да крене у акцију заједно са осталом браћом партизанима ради ослобођења Босне и осталих крајева.

М. П.

Командант, капетан I кл.
Богдан Марјановић

[ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 37-НОВ]

5. ИЗВЕШТАЈ МАЈОРА ДАНГИЋА СА
ВИШЕГРАДСКОГ ФРОНТА,
15. ОКТОБАР 1941.

Драги брате,

Примио сам твој проглас од 10.Х. ов. г. који је све борце у Босни, а готово на Вишеградском фронту, обрадовао.

Овде је ситуација доста тешка. Око 100 хрв. војника, 100 Турака из Санцака и још 800 усташа Муслимана укопали су се и имају око 30 митраљеза, 2 топа од 37 мм. и 2 бацача.

Ми смо и бројно и по наоружању слабији. Пад Вишеграда би допринео паду многих места и ослобођењу Источне Босне са Сарајевом.

Молим те, што пре крени са јуначким одредом и којим топом да се душманину зада смртни ударац.

Одлазим даље у Босну да охрабрим и остале борце.
Братски те поздрављам и сву браћу.
За краља и отаџбину.
Борићемо се до коначне победе.

15.X.1941.

Бос. Јагодина

М. П.²⁰

Мајор

Јездимир Дангић с. р.

Братски поздрав [...] од мене
Војводе златиборског
Рад. Ђекић с. р.

[ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/70]

6. ИЗВЕШТАЈ СВЕШТЕНИКА СОКОЛОВИЋА
О СТАЊУ ЧЕТНИЧКОГ ПОКРЕТА НА ФРОНТУ
ПРЕМА БОСНИ, 17. ОКТОБАР 1941.

Команданту Чачка

ЧАЧАК

Од команданта босанских четничких одреда госп. Јездимира Дангића
упућен сам у Чачак ради слиједећег посла:

Да упознам ову команду са стањем нашег покрета, ослобођења Босне
према Вишеграду.

Да поднесем извјештај о потребама одреда који оперише на сектору
око Вишеграда.

Да замолим помоћ у оружју: пушкама, одијелу и што је најпотребније
у топовима, јер није могуће заузети утврђени Вишеград без топова.

Да нам се упути један бар или два љекара, јер на нашем сектору Вар-
диште, Јагодина, Бос. Вишеград немамо ни јединог љекара, па ни органи-
зоване прве помоћи, као ни санитетског материјала.

Чачак, 17. октобра 1941. године

Будимир Л. Соколовић
свештеник вишеградског одреда

[ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/148]

---

²⁰ Печат: *Горски штаб босанских четничких одреда.*

Команданту четничких одреда
Ч А Ч А К

Према Вашој жељи подносим Вам слиједећи извештај о стању и успјеху одреда, који оперише [и] ради на ослобођењу среза вишеградског.

До сада су заузете ове жандармеријске касарне и ослобођена о[ва] села: Велетово, Вардиште, Бијело Б[рдо], Увац, варошица Рудо, Гостиља. Највећа је борба била око утврђене железничке [стан]ице Вардиште и тврђаве жанд. станице Вардиште, која се је држала десет дана и у којој је опсадом и потпалом заробљено 86 људи. Жанд. станица Бијело Брдо заузета је без борбе, а око свих осталих вођене су тешке борбе и непријатељ је претрпио знатне губитке.

Падом Добруна, наш је одред напредовао до пред сами Вишеград који је опсједнут са свих страна. Обруч је сужен до најмање мјере, али се бране из утврђења и ровова, који су врло добро камуфлирани.

У зору 15. октобра [у] 4 часа извршен је напад на Вишеград, који није успјео из слиједећих разлога: Непријатељ се бранио већом количином аутоматског оружја из добрих закло[на] [као] тврдих кућа и старих Аустријских утврђења. Поред тога тукао је наше са [ба]цачима мина и два авиона, који су у току дана напада и уопште врло активни на овоме сектору. Простори између ровова били су минирани. Напад је дјеломично имао одличног успјеха, али ради осталих и заједничких интереса наши су уз гу[битк]е остали повучени на старим положајима које држе чврсто и ријешени да издрж[е] [до] коначне побједи и уништења непријатеља. До сада смо на овоме читавом ослобођеном сектору имали око 100 мртвих и рањених.

Ослобођена су слиједећа села среза вишеградског: Вардиште, Станишевац, Столац, Вишеград. Бања, Бијело Брдо, Штрпци, Рудо, Мириловићи, До. Душћа.

Заробљеника око 30.

У почетку организатор и командант: Булатовић, рез. официр.

Сада командант фронта: мајор Бошко Тодоровић.

Командант опсаде Вишеграда: Чет. војвода Ђекић.

Вишеград као утвр[ђено] мјесто не може се заузети без топова, који су нам потребни нахитније, [а осим] тога потребно нам је доброг и опремљеног људства ради попуне празнина [...]²¹ губитцима.

²¹ Оштећени део документа.

Овај је извјештај [...]ак и није састављен стручно, а потпун и потпуно тачан извјештај достави[е] [се] [нак]надно са свим податцима и тачним бројним стањем о свему.

Талијанска војска [упа]ла је у ослобођени дио среза вишеградског и утврдили су се на простору: Бијел[о Брдо]-Рудо.

Чачак, 17. октобра 1941. године   Будимир Ј. Соколовић, свештеник²²

[ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/139]

7. ИЗВЕШТАЈ БОСАНСКОГ ЧЕТНИЧКОГ ОДРЕДА
О БРОЈНОМ СТАЊУ И ПОТРЕБАМА ОДРЕДА,
ДРУГА ПОЛОВИНА ОКТОБРА 1941.

БОСАНСКИ ЧЕТНИЧКИ ОДРЕД

Југослов. војске

Стр. пов. бр. Службено

[...] октобра 1941. год.

ЧАЧАК

Извештај по наређењу

Стр. пов. бр. 14/41

доставља

КОМАНДАНТУ ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА ЧАЧАК

Према наређењу те Команде Стр. Пов. Бр. 14 од 18. октобра 1941. године извештавам Команданта у следећем:

1./ Бројно стање свега људства до данас је 327 четника.

2./ Од оружја потребно је /300/ три стотине комада пушака, са /75.000/ пушчаних метака /600/ шест стотина комада бомби, /5/ пет митраљеза, /5/ пет пушкомитраљеза и по могућности /2/ два топа, које ми је Команда већ обећала.

---

²² Уз овај документ је приложен и један документ/службена забелешка приређивача фонда о Будимиру Соколовићу: *Према подацима које смо добили од БиХ извештени смо да је СОКОЛОВИЋ БУДИМИР, свештеник, пошинуо као четник 1944. године на терену среза фочанског.*

3./ Двоја кола са запрегом за превоз санитетског материјала, Кухињског посуђа и најнужнијих животних намирница. /У колико би се тражена кола доделила по извршеном превозу на одређено место, кола са запрегом би повратили од кога их ми примимо.

4./ Од спреме потребно је најмање /100/ једну стотину пари обуће и /50/ педесет пари одела, разне димензије јер је људство голо и босо, а има их који уопште немају обуће, већ још од првог дана формирања одреда иду боси па ипак су још и данас у одреду, а више пута су ми говорили да ће они и боси ићи у борбу против непријатеља.

Код људства у овом одреду је јак морал и без колебања чврсто решено да иде у борбу што пре, с тога молим Команданта да се овом одреду додели горе наведено оружје, муниција и остала спрема.

Напомена: у овај одред свакодневно пристиже људство.

М. П.²³

Командант потпоручник
Лазар Елез с. р.

[ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/97]

8. ПОТПУКОВНИК ДРАГОСЛАВ ПАВЛОВИЋ
ДОЗВОЉАВА УПОТРЕБУ ТЕНКА НА КРАЉЕВУ,
ЈЕР СЕ ИСТИ НЕ МОГУ ПОСЛАТИ ЗА ВИШЕГРАД
ЗБОГ НЕПОВЕРЕЊА ПАРТИЗАНА, 24. ОКТОБАР 1941.

КОМАНДИ МЕСТА ЧАЧАК

Сазнао сам да у Чачку по[стоји] депо Босанаца, односно људства које треба да иде у одред у Босну. У овом депо-у има око неколико стотина људи. Непознато ми је зашто те људе држите у Чачку, ако већ треба да буду упућени у Босну. Због тога, изволите их по деловима упутити што пре у Босну да се јаве мајору Дангићу. Ако су то само избеглице, онда их запослите: женске на разне женске послове, мушкарци исто тако. Од мушкараца они који су способни најпоузданије до 50 упутите нама овде на Равну Гору, а оне друге за Босну.

---

²³ Печат округлог облика са текстом: *Босански одред четника Јуџ. војске*, на средини мртвачка глава, *Штаб. бр.* – није уписан број штаба.

Јавио сам Вам телефоном да ће Вам бити упућени заробљеници. Ова је одлука промењена из извесних разлога, те према томе за њих ништа не спремати.

Сазнао сам да у вашем возарском ескадрону има 5 официра. Не знам колико је ово тачно, али ако је тачно, онда то пружа једну ружну слику на цео наш рад, јер док ми вапијемо за официрима, док Отаџбина захтева њихову искрену сарадњу и залагање, док их у појединим одредима и немамо дотле на једном безначајном месту је нагомилано. Ја сам Вам ми[слим] још првог дана по паду Чачка издао писмено наређење да ми све [.....]²⁴ официре упутите и да ме известите тачно поименично и на које сте дужности одредили поједине официре у Чачку. До данас, по овоме никакав извештај – зашто?

Да ли сте преместили војну болницу у Г. Горијевницу? Да се са овим пожури. Наређено је потребно поручнику Певецу да телефоном веже болницу Г. Горијевницу са Чачком.

У вези Вашег питања за употребу тенка, одобравам да се тај употреби на правцу Краљева, чиме стављам ван снаге моје раније наређење. Имао сам намеру да овај тенк упутим на Вардиште које је опседнуто већ више дана и где људи вапију да им се пошаље једно оклопно оружје, као би се уништила митраљеска гнезда у бетону, рачунајући да се код Краљева тај исти циљ може постићи само са једним тенком. Молим Вас да саопштите пар[.....]²⁵ на искреној сарадњи и [.....] не [.....] до икаквог [.....] између нас. Напротив, нама врло тешко падају [.....] обострани инциденти и лично командант и ја настојимо и радимо свим силама да братска сарадња буде заступљена у пуној мери. Исто тако саопштите да овако не може да иде да једни другима командујемо или да постављамо услове, јер се тиме не постиже циљ, већ служба кочи а рад доводи у забуну. Наш рад не сме бити на неповерењу заснован. Људи вапију код Вишеграда, за помоћ тенковима. У Пожези имам бензина и топовођу. Тенк не могу да упутим у Вишеград, јер постоји неповерење. Тога не треба и не сме бити. Партизани за нас нису непријатељи, а ми се бијемо против Немаца. Ми за партизанима нисмо Немци, а они се бију противу Немаца, према томе одкуда то неповерење.

Што се тиче Јеличког одреда, ствар стоји овако: после погибије поручника Бојовића и великих губитака, као и због тога што је дуго био на положају без икакве смене, делом повучен а делом растурен ради морала људства.

---

²⁴ Оштећени део документа.

²⁵ Оштећени део документа.

24. октобра 1941. године М. П.²⁶ ПО ЗАПОВЕСТИ КОМАНДАНТА
НАЧЕЛНИК ГОРСКОГ ШТАБА
потпуковник
Дра. Павловић

[ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/56]

9. ПОКУШАЈ СТВАРАЊА АВИЈАЦИЈЕ ОД СТРАНЕ
ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА, 26. ОКТОБАР 1941.

Бр. Сл.
26. октобра 1941
УЖИЦЕ

Команди места Чачак

Изјава пилота – наредника Аврамовић Ратка

Аероплан који је требао да буде у близини Ужица, по подацима добивеним од горе именованог не налази се у овој близини већ се налази на помоћном летишту код фабрике бомби „Вистад“ код Вишеграда. Аероплани су типа: 2 комада „Бреге/9 Хиспано 650 КС“, 1 комад „Потез 25 Јупитер“ и тромоторни аероплан „DoU“

Краљевина Југославија
Четнички
одред
Ужице

Писмен
Рат. Аврамовић
вазд. наред.

[ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/80]

---

²⁶ Печат: *Команда четничких одреда југословенске војске.*

Извори:

ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/118.
ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/107.
ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 37-НОБ.
ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/94.
ИАЧ, Картотека логора Бањица, БЛ 10577/V).
ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/97.
ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/70.
ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/139.
ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/148.
ИАЧ, Архивалије четничког покрета Драже Михаиловића, К-1, рег. бр. 1301/56.
Zbornik NOR-a, XIV-1, Beograd, 1981.

Литература:

Давидовић Горан, Тимотијевић Милош, *Затамњена прошлост. Историја равнобојораца чачанског краја*, књига прва, Чачак – Горњи Милановац – Краљево, 2002.
Николић Коста, *Историја равнобојорског покрета*, 1–3, Београд, стр. 123–124.
Лукић Милован, „Појешки четнички корпус“, *Ужички зборник*, бр. 25–26, Ужице 1996/1997, 95–117.
Чачански крај у Народноослободилачкој борби 1941–1944. Хронологија догађаја, Чачак 1968.

Goran DAVIDOVIC

Archive Material of Visegrad Front and Forming Bosnia Chetniks' Detachment in Cacak in October in 1941

Summary

Bosnia chetniks' detachment was formed on October 1, 1941 with Serbian refugees originates from Bosnia and Herzegovina, who found themselves in Cacak, in order to spread military actions and open new fronts. Second lieutenant Lazar Elez was a commander. The detachment should have gone at the front near Visegrad, where chetniks' units from Uzice were concentrated. However, they did not go in the first half of October when the front asked for help in personals and arms, because they did not have enough ammunition. Finally, at the end of October 1941, the detachment went to East Bosnia, where it got a new name the First Elite detachment of Yugoslav army. The partisans' forces, in the second half of January 1942, had defeated the detachment. The rest of the detachment returned to Cacak very soon, where they disbanded. Postwar local communist historiography represented the formation and struggle of Bosnia chetniks' detachment at its worst.

KEY WORDS: uprising, chetniks, partisans, Uzice, Pozega, incidents, Jelica's chetniks' detachment, Cacak, Serbian refugees, Bosnia chetniks' detachment, Visegrad, partisans' mistrust, tank, airplane.

Миле ЧАРАПИЋ

УЖИЦЕ У 1941. ГОДИНИ У СВЕТЛУ МЕМОАРСКЕ ГРАЂЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА УЖИЦЕ¹

САЖЕТАК: У раду се говори о историји Ужица у 1941. години, кроз мемоарску грађу Историјског архива Ужице, која је изузетно значајна за нашу тематику. У Мемоарској грађи Историјског архива Ужице постоје четири значајне тематске целине: мирнодопски период, немачка окупација, Ужичка република и поновна немачка окупација Ужица. О важним догађајима из тог периода сазнајемо на основу сећања наших суграђана.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: мемоарска грађа, Историјски архив Ужице, Априлски рат, Немци, партизани, четници, занатлије, трговина, кафане, Народно ослободилачки одбор, Ужичка република.

Мемоарска грађа има важну улогу у изучавању, како старије тако и новије националне и међународне историје. До данашњих дана штампане су многобројне едиције мемоара учесника минулих догађаја. Многи мемоари доживели су поновљена издања и представљају најчитанију историјску литературу, као и изузетно значајан историјски извор.²

¹ Новембра 1991. године одржан је научни скуп на Кадињачи и у Ужицу под називом „Ужички крај у јесен ратне 1941. године“. Рад Мила Чарапића са тог скупа, представљен у скраћеној верзији, издала је „Кадињача“ 1996. године под називом „Мемоарска грађа Историјског архива Ужице о устанку у ужичком крају у јесен ратне 1941. године“, Ужице, 1996, 187–197. Овај рад односио се на ужички крај у време тзв. Ужичке републике у 1941. години.

² Више о мемоарској грађи, првенствено о њеном значају у српској историографији види у: М. Босић, „Сређивање, обрада и публикавање мемоарске грађе“, *Архивски преглед* 1–2, Београд 1968, 49–63; Б. Лекић, „Значај и потреба за јединственим пописом мемоарске грађе“, *Архивски преглед*, 1–2, Београд, 1973, 98–106; Б. Лекић, „Прикупљање документарне и мемоарске грађе о радничком покрету, народноослободилачком рату и револуцији у Србији“, *Архивски преглед*, 1–2, Београд 1975, 155–165; Р. Лекић, „Искусства Историјског архива Београда на прикупљању и обради мемоарске грађе“, *Архивски преглед* 1–2, Београд 1983, 58–62; Б. Лекић, „Неке особености документарне и мемоарске грађе“, *Архивист*, 1–4, Београд, 1966–1967, 15–19; С. Филиповић, „Значај мемоарске грађе за писање завичајне историје“, *Архивски преглед*, 1–2, Београд, 1968, 83–90; Б. Лекић, „Методолошко прикупљање и врсте мемоарске грађе“, *Архивист*, 1–4, Београд, 1966–1967, 7–14; Б. Лекић, „О потреби за

Мемоарска грађа Историјског архива Ужице значајан је извор за ову нашу тематику, која се периодично прикупљала и обрађивала у периоду од 1963. године до данашњих дана. Ово се нарочито мора имати у виду, с обзиром на недовољну сачуваност архивске грађе и обимност литературе, која је настала као последица политичко-идеолошких презентација, већином у, неквалитетној новинарској периодици, мањим збиркама фотографија и другим изворима. Аутори сећања су различитих политичких опредељења, мада у нешто већем броју преовладавају партијски кадрови или њихови симпатизери, иако постоји један број личности које су биле неутралне или су противници социјалистичког система. Све ове групације мемоариста имале су, различите погледе на одређене теме и личности из времена Ужица у току 1941. године. У зависности од временске дистанце, идеолошке опредељености, и особито од крупних политичких и друштвених промена на простору бивше Југославије и њеног распада, новијих сазнања, и неких других елемената, мемоари су добили на значају и квалитету. Мемоаристи ове теме су људи различитих професија: од факултетско образованих и на високим друштвеним положајима у Југославији, Ужичком округу или општини, до средњег и нижег образовања. Већина биографских података наведена су из мемоарске грађе Историјског архива Ужице.

У Мемоарској грађи Историјског архива Ужице постоје четири значајне тематске целине које су обележиле историју Ужица у току 1941. године. То су: Ужице у мирнодопском периоду од 1. јануара до 15. априла 1941. године, Ужице за време немачке окупације од 15. априла до 22. септембра 1941, затим Ужице у време тзв. Ужичке републике у времену од 24. септембра до 29. новембра 1941. и поновна немачка окупација Ужица, која датира од 29. новембра до 31. децембра 1941. а која тече и даље до краја 1944. године.

Ужице у периоду од 1. јануара до 15. априла 1941.

У оквиру ове тематске целине издвајају се следеће подтематске целине: Штрајк Округног комитета КПЈ Ужице у којем је погинуо Радоје Марић, секретар СКОЈ-а, 27. март у Ужицу и Привредне и културно-просветне прилике Ужица од 1. јануара до 15. априла 1941.

прикупљањем и формирањем тематских архивских целина мемоарске грађе“, *Архивист*, 1–2, Београд, 1968, 105–110; В. Вељашевић, „Мемоарска грађа, прикупљање и третман“, *Архивски преглед*, 1–2/86, Београд 1988, 52–55; М. Радојчић, „Искуства у раду на обради мемоарске грађе у Историјском архиву Београда“, *Архивски преглед*, 1–2/1986, Београд 1988, 56–60; Н. Савић, „Обавештајна средства у Мемоарској грађи“, *Архивски преглед*, 1–2/1986, Београд 1988, 61–63.

О штрајку који је организовао Окружни комитет партије у Ужицу 1. јануара 1941. године, у Историјском архиву Ужице постоје две мемоарске јединице. Први аутор сећања Миодраг Друловић³ сажето говори о самом штрајку, убиству и сахрани Радоја Марића, која је организована у његовом родном селу Добродолу. У кратким цртама говори о јачању КПЈ у Ужичком крају, иако је она била у илегалу у овом периоду, наводећи имена неких значајнијих комунистичких функционера⁴. Други мемоариста Средоје Чутовић⁵ сећа се како је у демонстрацијама 1. јануара 1941. године дошло до убиства Радоја Марића. Може се констатовати да је и ово сећање веродостојно, а аутор је био очевидац.⁶

О сећању на дешавања у Ужицу 27. марта 1941. године важно је истаћи да постоје, такође, две мемоарске јединице. Битне су за приказивање самог догађаја у Ужицу, али и за одређивање демонстрација у Ужицу, као спонтаног покрета грађана Ужица, без апсолутно икаквог комунистичког вођења покрета, мада је и њих било међу учесницима. У сећањима Драгана Петровића⁷ и Алексе Поповића⁸ предочена нам је конкретна ситуација

³ Миодраг Друловић похађао је Учитељску школу у Ужицу. Био је члан СКОЈ-а 1940. и КПЈ у току Другог светског рата. У време НОБ-е био је борац Друге пролетерске бригаде, да би у послератном периоду провео једно време на Голом отоку, због Резолуције Информбироа.

⁴ Историјски архив Ужице, М. Друловић, „Убиство Радоја Марића-секретара ОК СКОЈ-а“, Мемоарска грађа, инв. бр. 41, У даљем тексту биће представљено скраћено са ИАУ, МГ

⁵ Средоје Чутовић, после завршене Богословије на Цетињу ради у Ужицу као ђакон ужичке цркве и као ванредни-хонорарни професор у ужичкој гимназији. Осим тога, предавао је веронауку и у свим занатским школама. Из Ужица добија премештај 1939. године у Мачкат где је обављао парохијску дужност свештеника радећи све до 1953. године. Из Мачката бива премештен опет у Ужице 1953. где је радио као прота-протојереј, све до пензионисања 1973.

⁶ ИАУ, С. Чутовић, „Убиство Радоја Марића 1. јануара 1941. године“, МГ, инв. бр. 199.

⁷ *Биографски лексикон Златиборског округа*, Београд 2006, 548.

Драган Петровић (1925–2000) завршио је основну школу и гимназију у Ужицу, а студије на Филозофском факултету, Одсек за српскохрватски језик и југословенску књижевност 1951. године. Затим је био професор матерњег језика и књижевности у Државној реалној гимназији у Ужицу а потом професор у Учитељској школи од 1952. до 1971. године. Обављао је и дужност директора Учитељске школе од 1. XII 1960. до 30. IV 1971. године. У Републичком секретаријату за образовање у Београду био је начелник на пословима организовања школства и усавршавању образовног и васпитног процеса. Писао је чланке, приказе, посебно се ангажујући и у писању трију монографија Учитељске школе у Ужицу, као и у активностима Завичајног удружења Ужичана у Београду.

⁸ Алекса Поповић (1925–?) је основну школу и Гимназију завршио у Ужицу. Учествовао је у борбама на Сремском фронту, Славонији и даљем простору до аустријске границе. Апсолвирео на Грађевинском факултету, али због недостатка финансијских средстава не завр-

у ужичкој Гимназији у време када је дошло до државног удара у Београду 27. марта 1941. године. У то време, у општини се појавила већа група људи, којој су се прикључили многи гимназијалци. Носили су слике, заставе и друге реквизите, а у групи је био и познати ужички адвокат Ђорђе Драшкић, који је говорио код команде Четвртог пешадијског пука „Стеван Немања“. Затим је та група грађана пошла према Ракијској пијаци, па преко Слануше у град, увећавајући се, да би највећи део грађана затим отишао преко моста према згради Соколане где је био централни део митинга. Ту су говорили адвокат Драшкић, професор Учитељске школе Стеван Павловић, професор историје из Гимназије Драгутин Прљевић. Оба аутора слажу се да је 27. март у Ужицу био општенародни покрет, наступио као последица револта приступања наших власти Тројном пакту. Сасвим сигурно, по ауторовим казивањима, да нико није приступао зрело у његовим последицама.⁹

Следећа сећања односе се на привреду Ужица у прва три и по месеца 1941. године, тј. од 1. јануара до 15. априла текуће године. Већина ових сећања обухвата период од 1918. до 1941. или 1945. године. Мемоариста Јован Росић¹⁰ нас, између осталог, обавештава о називима појединих делова Ужица и његове непосредне околине у току 1941. године. За све те веће географске целине карактеристично је њихово лоцирање из децембра 2002. године, односно степен распрострањености тих географских назива. Осим тога, аутор сећања нам пружа изванредан број појединости за нека географска обележја Ужица и његовог непосредног окружења.¹¹

У једном од бројних сећања заједно нам дају драгоцене податке Јован Росић и Драгослав – Риле Богдановић¹², између осталог, када нам говоре и

шава студије. Једно време радио на изградњи плаже у Ужицу, а потом у Фудбалском клубу „Слободи“ од 1968. до 1985.

⁹ ИАУ, Д. Петровић, Сећање на 27. март 1941. године у Ужицу, МГ, инв. бр. 480; ИАУ, А. Поповић, 27. март 1941. године у Ужицу, МГ, инв. бр. 485.

¹⁰ Јован Росић (1912–2004) био је по занимању предратни берберин. После Другог светског рата био је изабран за одборника Градског народно-ослободилачког одбора, затим, на функцију шефа здравствене службе у Ужицу, шефа за културу и просвету, начелника за комуналне послове, па повереника за комунално газдинство у Ужицу. Извесних 5–6 година радио је на функцији директора грађевинског предузећа „Петољетка“ а потом на место шефа Стамбене управе у Ужицу. После тога изабран је за директора Дирекције за стамбену изградњу, где је радио у периоду од 1956. до 1966. године када је пензионисан.

¹¹ ИАУ, Ј. Росић, Називи појединих делова Ужица кроз XIX и XX век, МГ, инв. бр. 600.

¹² Драгослав-Риле Богдановић (1932–) завршио је основну школу и Гимназију у Ужицу, а студије историје на Филозофском факултету у Београду. Радио је као професор у Бајиној Башги, а потом је постављен за управника Историјског архива у Ужицу. Након тога је радио као кустос у музеју у Ужицу и музеју Босанске Крајине у Бања Луци. Био је директор

о Турици (западни део Ужица). Они нам приповедају о породицама које су се настаниле у Турици још од XIX века, истичући посебно улогу најстаријих и најзначајнијих породица, као и мањи број других породица. Турица је била јако значајна за Ужице као пољопривредно добро и у почетку 1941. године. Најзначајније породице биле су: Јокановићи, Караклићи, потом Остојићи, снабдевале су Ужице многобројним пољопривредним производима, што је било од велике важности.¹³ У Ужицу су, по казивању Јована Росића, радили су и деловали, између осталих, и будући министри, окружни начелници, сенатори, свештеници, лекари, особље ужичке поште и закупци пошта Бајине Баште, Косјерића, Златибора и Ужица, који су имали поседе у Ужицу, обављајући свој посао, као и низ других појединости.¹⁴

Између два светска рата и у току прва три и по месеца 1941. године, у вароши на Ђетињи, функционисала је, по сећању Јована Росића, Пореска управа која је вршила наплату пореза од привредних предузећа и грађана, а на њеном челу су се налазили порески инспектори.¹⁵ У вароши на Ђетињи је до априла 1941. године функционисала и Финансијска контрола, чија се основна функција састојала у финансијској делатности, спречавању финансијског криминала чији су шефови обављали најважније и најоперативније послове.¹⁶ Шумска управа је радила у Ужицу до почетка Другог светског рата, а њен основни задатак се састојао у оплемењивању шуме и издавању дозвола за њено коришћење.¹⁷ До средине априла 1941. године Ужице је имало своју Жандармеријску станицу, која је обављала послове из домена своје надлежности.¹⁸

Маузолеја на Опленцу и Карађорђевог конака у Тополи. По повратку у Ужице радио је као професор историје у образовном центру „Радоје Марић“ и Медицинској школи до пензионисања 1991. године. Добитник је великог броја признања за рад. (Д. Р. Богдановић, М. Чарапић, *Ужичка Клисура 1920–1945*, Ужице 2007.)

¹³ ИАУ, Ј. Росић, Д. Р. Богдановић, *Турица од XIX века до данашњих дана*, МГ, инв. бр. 600.

¹⁴ ИАУ, Ј. Росић, *Министри, окружни начелници, сенатори, свештеници, лекари, особље ужичке поште и закупци пошта Бајина Башта, Косјерић, Златибор из Ужица 1920–1941*, МГ, инв. бр. 600

¹⁵ ИАУ, Ј. Росић, *Пореска управа у Ужицу између два светска рата 1918–1941. године*, МГ, инв. бр. 600

¹⁶ ИАУ, Ј. Росић, *Финансијска контрола у Ужицу између два светска рата (1918–1941)*, МГ, инв. бр. 600

¹⁷ ИАУ, Ј. Росић, *Шумска управа у Ужицу између два светска рата 1918–1941. године*, МГ, инв. бр. 600.

¹⁸ ИАУ, Ј. Росић, *Жандармеријска станица у Ужицу између два светска рата (1918–1941)*, МГ, инв. бр. 600.

О раду Среског суда у Ужицу у периоду од 13. јула 1936. до априла 1941. године постоји забележено сећање Данице Авакумовић¹⁹. Она износи своје запажање о раду суда у целовитости, с посебним освртом на рад судија, које су биле веома образоване, и стручне особе, док је културни ниво свих запослених био на завидној висини. У овај суд долазила је и инспекција министарства из Београда вршећи његову комплетну контролу рада.²⁰

Јован Росић се сећа и да је Ужице имало, између два светска рата, па до средине априла 1941. године, развијен железнички саобраћај на релацији Сарајево – Ужице – Београд. Осим воза, који је радио на принципу угља постојао је путнички, теретни и специјални моторни воз, представљајући неку врсту брзог воза, који је располагао са три класе различитог комфора.²¹

У следећем сећању Милан С. Поповић²², историчар, даје сажет и сликовит приказ аутобуског саобраћаја у међуратном периоду до средине априла 1941. године.²³ Он наглашава да је само један аутопревозник вршио превоз путника на релацији Ужице – Златибор, а нешто касније и на релацији Ужице – Косјерић и Ужице – Рогачица – Бајина Башта, што је било делимично тачно, јер је постојао и други аутопревозник.²⁴ Ретко је ко у то

---

¹⁹ Даница Авакумовић (1912–?) завршила је основну школу и нижу гимназију у Пожеги а вишу гимназију у Ужицу 1932. године. Радилa је у Среском суду од 1936. до 1941 и истој установи у послератном периоду.

²⁰ ИАУ, Д. Авакумовић, Радилa сам у Среском суду у Ужицу 1936, априла 1941. године, МГ, инв. бр. 563.

²¹ ИАУ, Ј. Росић, *Моторни воз Београд-Ужице-Сарајево 1925–1941*, МГ, инв. бр. 600

²² *Биографски лексикон Златиборског округа*, Београд 2006, 580. Милан С. Поповић (1908–2002) завршио је основну школу у Карану, гимназију у Ужицу, а студије историје и географије на Филозофском факултету у Београду 1933. године. Као професор историје службовао је у Љубљани, Кочевју и Ужицу. Пасионирани планинар био је иницијатор и оснивач Планинарског друштва „Торник“ у Ужицу 1937. а 1950. и новог Планинарског друштва „Златибор“, чији је био и председник и потом доживотни почасни председник. Управо заслугом професора Поповића планинарство у Ужицу постаје масовна и популарна организација. Осим тога, заслужан је и за оснивање прве послератне књижнице и читаонице 1945. као и у оснивању Пчеларске организације у Ужицу од 1937. која је успешно радила преко 60 година. Осим тога, објавио је и две књиге.

²³ ИАУ, М. Поповић, *Аутобуски саобраћај у ужичком крају у периоду између два рата 1925–1941*, МГ, инв. бр. 433

²⁴ ИАУ, Р. Перишић: Био сам приватни аутопревозник на релацији Ужице – Косјерић од 1930. до 1941, МГ, инв. бр. 441; ИАУ, Р. Перишић: Био сам приватни аутопревозник на релацији Ужице – Бајина Башта од 1937. до 194. године, МГ, инв. бр. 441. (Радован Перишић – Муто (1906-?) је по завршетку основне школе завршио занат код чувеног Пинтера у Новом Саду. У периоду од 1930. до 1941. ради као приватни аутопревозник путника и поште

време путовао аутобусом, углавном из два разлога: због штедљивости људи и због навике да пешаче. Услуге аутобуса користиле су имућније особе.

У Ужицу је, по сећању Јована Росића, између два светска рата, функционисала и Фабрика оружја и муниције „Пошингер“, која је радила до почетка априла 1941. године. Од већег значаја је био рад власника фабрике, као и мајстора који су у њој радили. Партизани су, део машина које су остале, по престанку рада Пошингерове фабрике, користили за производњу пушака партизанки у банчиним трезорима до краја новембра 1941. године.²⁵

У овом месту су, по казивању Јована Росића, између два светска рата (1918–1941) постојала три централе: Фабричка, Малише Атанацковића и централа у Турици, у којима су радили машинисти.²⁶

Између два светска рата, како се сећа Росић, у вароши на Ђетињи, постојале су и банке, које су радиле и у прва три и по месеца 1941. године. Биле су то Трговачка банка Пера Константиновића, Привредна банка, Трговачка банка, Грађанска штедионица. Аутор сећања наводи, између осталог, и њихову локацију, а за поједине власнике и карактерне особине.²⁷ Читав серијал његових сећања, односи се на многобројне занатлије и њихове радње у Ужицу. Осим пописа занатлија, урађених по врстама заната, аутор нам даје неке специфичности занатских радњи, тј. њихову локацију, поједине информације о члановима породица, о пословности радњи, њиховој ближој околини и др. Занатске радње које су постојале у Ужицу до 15. априла 1941. године биле су ковачке, поткивачке, браварске, лимарске, столарске, коларске, самарцијске, сарачке, казанцијске, абацијске, кожарске, кројачке, бојацијске, зидарске, опанчарске, каменорезачке, керамичарске, молерске, пекарске, месарске и неке друге.²⁸ Многе од тих радњи нису радиле у преосталом делу 1941, док су остале радиле у врло лошим условима, највише због, покиданих комуникација, замрле производње и других околности.

на релацијама Ужице – Косјерић и Ужице – Бајина Башта. Током Другог светског рата није учествовао ни у каквим војним формацијама, да би после рата радио као приватни превозник са многим предузећима у читавом Ужичком округу.

²⁵ ИАУ, Ј. Росић, *Оснивање и рад фабрике оружја и муниције „Пошингер“ 1928–1941. године у Ужицу*, МГ, инв. бр. 600.

²⁶ ИАУ, Ј. Росић, *Централе у Ужицу 1920–1945. године*, МГ, инв. бр. 600.

²⁷ ИАУ, Ј. Росић, *Ужичке банке између два светска рата 1918–1941. године*, МГ, инв. бр. 600.

²⁸ О бројним сећањима Јована Росића о занатима у међуратном периоду и до средине априла 1941 види у *Мемоарској збци Историјског архива Ужице*, инв. бр. 600.

Ужице је обиловало бројним пекарским радњама све до немачке окупације. Аутор Велимир Прљевић²⁹ дао је приказ локација 57 власника пекарских радњи које су се налазиле у вароши на Ђетињи, које су имале значајну улогу у животу Ужичана, у периоду до априла 1941. године.³⁰ Мемораристи Љубиша Бурлић³¹, Јован Росић и Милан Лучић³² нам говоре и о ужичким кафанама и хотелима, којих је према проценама било нешто више од сто. Указују на њихове власнике, локације, специфичности, окружење, рад до 15. априла 1941. године, када се њихов број знатно смањује и раде неупоредиво слабије.³³

Трговина је била од изузетног значаја за становништво Ужица и његове околине. У сећањима Слободана Ћировића³⁴ и Косте Деспотовића³⁵ уз

²⁹ Велимир Прљевић (1914–?) завршио је основну школу у Љубањама и занат код Сретена Зекавице у Ужицу. После промене неколико пекарских радњи отвара сопствену пекарску радњу с којом ради од 1937. до 1946. године. Затим је радио у грађевинским предузећима „Шаргану“, „Каблару“, „Златибору“ и војсци, одакле је и пензионисан 1. јануара 1976. године.

³⁰ ИАУ, В. Прљевић, *Локације пекарских радњи ужичких пекара неколико последњих година до почетка Другог светског рата код нас (до априла 1941)*, МГ, инв. бр. 478.

³¹ Бурлић Љубиша (1912–?) завршио је основну школу у Карану и кафански занат у Ваљеву од 1928. до 1930. године. У периоду од 1932. до 1939. ради у Ужицу као конобар у кафани Малише Јовановића да би од 1939. до 1941. отворио приватну кафану. У време тзв. Ужичке републике био је у Другој ужичкој чети око два месеца да би у току 1943. био мобилисан у пољској стражи и провео 2–3 месеца у Косјерићу. После Другог светског рата био је конобар у неким мањим кафанама да би потом радио у хотелима „Златибору“ и „Паласу“, одакле је пензионисан 1972. године.

³² Милан Лучић (?–?) је између два светска рата радио у хотелу Драгог Ивановића на Златибору, као ученик, а затим у кафани „Балкан“ Драгог Ивановића од 1924. до 1928. године, у хотелима „Златибор“ (1928–1930) и „Палас“ (1930–1935), да би затим имао властиту кафану „Кошута“ (1936–1942). У послератном периоду био је дугогодишњи директор хотела „Палас“ у Ужицу.

³³ ИАУ, Љ. Бурлић, *Кафане у Ужицу у времену између 1918–1941. године*, МГ, инв. бр. 426; ИАУ, Ј. Росић, *Кафане у Ужицу у времену између 1918–1941. године*, МГ, инв. бр. 600; ИАУ, М. Лучић, *Хотел „Златибор“ од 1928–1930. године у Ужицу*, МГ, инв. бр. 479; ИАУ, М. Лучић, Хотел „Палас“ 1930–1935. године у Ужицу, МГ, инв. бр. 479; ИАУ, М. Лучић, У Ужицу је између два рата било 112 кафана, МГ, инв. бр. 479; ИАУ, Ј. Росић, *Хотели у Ужицу између два светска рата 1918–1941. године*, МГ, инв. бр. 600; ИАУ, М. Поповић, *Сећање на поједине ужичке кафане у периоду између два рата 1918–1941. године*, МГ, инв. бр. 433.

³⁴ Слободан Ћировић (1922–?) је завршио основну и трговачку школу у Ужицу. Затим је радио у трговини познатог ужичког трговца Недељка Спариха од 1935. до 1941. године. Учествоје активно у партизанском покрету у време тзв. Ужичке републике. У послератном периоду радио је око годину дана у Повереништву трговине у Ужицу, а затим у Народној банци у Ужицу од 1948. до 1956. од када ради у Среској инвестиционој банци све до пензионисања (1983.) у својству помоћника директора.

један попис трговачких радњи Миодрага Вујовића, који је рађен, такође, по сећању, представљене су нам локације трговачких радњи³⁶, које су постојале и радиле до 1941. године. У овим мемоарским јединицама обухваћене су локације готово свих трговачких радњи, са именима њихових власника, које су тада радиле у Ужицу. Савременик догађаја Јован Росић говори и о појединим богатим ужичким сточарским трговцима (Влајку Чарапићу, Јовану – Јоци Гмизовићу, Паји Јоксимовићу и Милутину Кукољцу), који су се изузетно обогатили тргујући крупном стоком и у току почетна три и по месеца 1941. године.³⁷ У периоду између два светска рата у Ужицу су постојале три продавнице одеће и три продавнице обуће. Продавнице одеће су биле: „Тивар“, „Соко“ и „Трговина Влада Пантовића“. Аутор сећања нешто више простора посвећује трговини Владе Пантовића, угледног варошанина и доброг трговца. Ужичани нису много користили фабричке производе иако су они били доста јефтинији, већ су куповали квалитетан штоф и шили одела код шнајдера, док су фабричка одела највише куповали радници и нижи сталез. Постојале су и три фабричке продавнице обуће: „Беко“, „Бостон“ и „Бата“. Сиромашнији свет је куповао ту, док је имућнији слој куповао код приватних произвођача.³⁸

У овој вароши су, по казивањима Јована Росића, постојале и гвожђарске радње које су вероватно радиле и почетком 1941. године. Њихови власници били: Ракић и компанија, Живан Ђерић, Ристо Ђоковић, Вељо Ђоковић и Симовић. Обележја ових сећања су локације радњи, а у нешто мањој мери њихова делатност и њихови производи.³⁹ Бакалске радње су радиле до 15. априла 1941, а неке од њих и у преосталом делу 1941. године. Аутор за поједине власнике и њихове породице даје значајне податке а на-

³⁵ Коста Деспотовић (1908-?) је завршио основну школу у селу Дубу (засеок општине Заглавак) а Трговачко-занатлијску школу у Чачку 1925. године. Затим је радио у две приватне ортачке радње до 1932. године када отвара самосталну трговачку радњу, која ради све до 1948. године. Учествује у Априлском рату 1941. године, избегава заробљавање боравећи у Ужицу и околним селима. Радни век је наставио у предузећу „Градина“ 1948–1967. када је пензионисан.

³⁶ ИАУ, С. Ђировић, *Локације трговачких радњи у Ужицу 1935–1941*, МГ, инв. бр. 541; ИАУ, К. Деспотовић, *Сећање на поједине трговце Ужичане – на њихове трговачке радње између два рата у Ужицу и сећање на хоћел "Златибор" између два рата*, МГ, инв. бр. 430; ИАУ, М. Вујовић, *Списак трговачких радњи у периоду 1938–1941 у Ужицу*, МГ, инв. бр. 483.

³⁷ ИАУ, Ј. Росић, *Ужички трговци стоком између два светска рата 1918–1941*, МГ, инв. бр. 600

³⁸ ИАУ, Ј. Росић, *Продавница одеће и обуће у Ужицу између два светска рата (1918–1941. године)*, МГ, инв. бр. 600.

³⁹ ИАУ, Ј. Росић, *Гвожђарске радње у Ужицу 1920–1945*, МГ, инв. бр. 600.

рочито за Кремиће, Пржуљевиће, Удовичића, као и Ћиру Јојића и Добро-сава Јевремовића.⁴⁰

Власници књижара у овој малој вароши, такође су заступљени у мемоарској грађи и у 1941. години до пада Ужица у немачке руке 15. априла 1941. Осим њихових локација, мемоариста нам пружа и извесне значајне податке о власницима и њиховој делатности.⁴¹ Један од аутора сећања, именујући власнике штампарија Љубомира Романовића и Здравка Милошевића,⁴² указује на њихове локације са нешто више података о познатој штампарији и њеном власнику.

У Ужицу је, по сећањима аутора Љубише Бурлића, Јована Росића и Милована Савића⁴³ у току 1941. године функционисало пет пијаца, које су имале своје специфичности и намене: Зелена, Житна, Дрварска, Сточна и Ракијска. За њих су везани одређени производи који су се продавали, говори се о њиховој локацији и важнијим трговцима.⁴⁴ Пиљарнице су на ужичком тргу су функционисале, а асортиман производа састојао од сухомеснатих, млечних и других пољопривредних култура.⁴⁵ У Крчагову је између два светска рата, као и почетком 1941. постојао Срески расадник. Њим је руководио економ Радојко Ђоковић, а био је веома стручан за ову врсту посла.⁴⁶ Постојао је и Војни расадник у Крчагову, који се користио за гајење пољопривредних култура неопходних за исхрану војске у Ужицу.⁴⁷

Једно од значајних и особених обележја Ужица, по сећању Јована Росића, и у прва три и по месеца 1941. године представља и Велики парк. Мемоариста нам указује да је излазак у Велики парк био лепо организован и да је представљао место на коме се стварно уживало. У Великом парку

---

⁴⁰ ИАУ, Ј. Росић, *Бакалске радње у Ужицу 1920–1945*, МГ, инв. бр. 600.

⁴¹ ИАУ, Ј. Росић, *Књижаре у Ужицу 1920–1945*, МГ, инв. бр. 600.

⁴² ИАУ, Ј. Росић, *Штампарије у Ужицу 1920–1945. године*, МГ, инв. бр. 600.

⁴³ Милован Савић (?-?) завршио је основну и занатску школу у Ужицу, радећи код познатог штампара Љубомира Романовића (1932–1938), а касније од 1939. до 1940. у својству мајстора у штампарији Здравка Милошевића. У послератном периоду радио је у штампарији „Димитрије Туцовић“ у Ужицу одакле је и пензионисан.

⁴⁴ ИАУ, Љ. Бурлић, *Ужичке пијаце у времену 1918–1941. године*, МГ, инв. бр. 426; ИАУ, Ј. Росић, *Пијаце у Ужицу између два светска рата 1918–1941. године*, МГ, инв. бр. 600; ИАУ, М. Савић, *Пијаце у Ужицу између два рата*, МГ, инв. бр. 497.

⁴⁵ ИАУ, Ј. Росић, *Пиљарнице и приватне радње на Трзу у Ужицу између два светска рата (1918–1941)*, МГ, инв. бр. 600.

⁴⁶ ИАУ, Ј. Росић, *Срески расадник у Крчагову код Ужица између два светска рата (1918–1941)*, МГ, инв. бр. 600.

⁴⁷ ИАУ, Ј. Росић, *Војни расадник у Крчагову код Ужица између два светска рата (1918–1941)*, МГ, инв. бр. 600.

су постојала четири павиљона, који су били покривени настрешницом, као и стазе за шетњу по шуми које и данас постоје, и централа, а издавали су се и чамци за уживање и разоноду по реци Ћетињи. Постојао је и ресторан Милоша Љубојевића.⁴⁸ У Малом парку су, у току 1928/29. године посађене саднице од којих поједине и данас постоје. Нешто од тог првобитног броја су посекали Немци 1941. године када су правили склоништа с горње стране парчића ка хотелу „Палас“, који је био у власништву хотелијера Богосава Бодића. На угловима парка постојала су четири улаза у парк.⁴⁹

Гимназија и Учитељска школа у Ужицу су, по казивању Рака Никитовића⁵⁰, професора, радиле сасвим нормално у прва три и по месеца 1941. године,⁵¹ да би у наредном периоду исте године наилазиле на низ проблема. Обе школе су имале и своје специфичности, што представља посебан предмет изучавања, и поред до сада објављених радова на ову тему.

У Севојну код Ужица је, по казивању мемоариста Радојице Вучковића⁵², Љубисава Петровића⁵³, Цмиљка Јовића⁵⁴, Веселина Радојичића⁵⁵ и

⁴⁸ ИАУ, Ј. Росић, *Велики парк у Ужицу у периоду 1920–1941*, МГ, инв. бр. 600.

⁴⁹ ИАУ, Ј. Росић, *Мали парк у Ужицу од 1928–1948. године*, МГ, инв. бр. 600.

⁵⁰ Рако Никитовић (1913-?) завршио је основну школу у Бјелуши, а гимназију у Зајечару, Богословију 1935. у Призрену, а студије на Теолошком факултету 1939. године. У ужичкој Гимназији је потом предавао веронауку у периоду од 1939. до 1946. У међувремену је радио у Учитељској школи од 1942. до 1976. године предавајући руски језик, да би од 1976. до 1979. радио и у Гимназији и у Економској школи, када бива пензионисан.

⁵¹ ИАУ, Р. Никитовић, *Сећање на поједине догађаје који су у вези са ужичком Гимназијом у периоду 1939–1941*, МГ, инв. бр. 502; ИАУ, Р. Никитовић, *Ужичка гимназија за време окупације 1941–1944. и Учитељска школа у Ужицу у истом овом периоду*, МГ, инв. бр. 502.

⁵² Радојица Вучковић (1922-?) је у време тзв. Ужичке републике био борац 6. ужичке партизанске чете а 1944. године био је члан Штаба Првог батаљона УПО и интендант тог батаљона. После Другог светског рата радио је у Ваљаоници бабра у Севојну

⁵³ Љубисав Петровић (?-?) из Луновог села код Ужица завршио је Пољопривредну школу у Севојну 1937–1939. године. За време Другог светског рата није учествовао ни у једној оружној формацији. Завршио је школу резервних војних официра. Убрзо потом је радио око четири године на среској економији да би се затим вратио на своје имање. У периоду после Другог светског рата важио је за угледног пољопривредног произвођача ужичког краја.

⁵⁴ Цмиљко Јовић (1921-?) завршио основну школу у Рибашевини 1932. а затим нижу Пољопривредну школу у Севојну 1934–1936. године. У рату је био неактиван. По одслужењу војног рока радио је краће време у ужичком Среском одбору. Убрзо затим је радио на железничком угоститељству у Ужицу 1950–1971. године, радећи послове у обрачунској служби. У међувремену је радио у пчеларској задрузи у свом месту од 1969. до 1973. године. У исто време обављао је дужност црквеног одборника. Убрзо после тога је и пензионисан. Важио је за угледног пољопривредника, посебно у сфери пчеларства.

Миодрага Гмизовића,⁵⁶ радила Специјална сточарско-воћарска школа, чији се основни задатак састојао у образовању квалитетних и школованих кадрова, који ће своја теоријска и практична сазнања стечена у овој школи примењивати на својим сеоским поседима.⁵⁷

Библиотека је, према сећању Оливере Василић-Маркићевић⁵⁸, професорице француског језика, одиграла значајну просветну мисију међу њеним чланством, посебно међу ученицима Гимназије и Учитељске школе, као и људима, жељним нових сазнања и властитог усавршавања. Од средине априла 1941. године. практично престаје са радом.⁵⁹

Биоскоп „Луксор“ у власништву Драгутина – Драгог Аранђеловића, радио је и током 1941. године, као једна од ретких институција културе у Ужицу.⁶⁰ После власниковог одвођења у немачко заробљеништво априла 1941, по сећању кћерке Радмиле Аранђеловић⁶¹, до почетка 1945. биоско-

---

⁵⁵ Веселин Радојичић (1924-?) завршио је основну школу у Карану, Пољопривредну у Севојну (1939–1941) и средњу економску при земљорадничкој задрузи у Карану а после Другог светског рата Школу резервних војних официра у Сарајеву. Радио је у већем броју предузећа а највише у „Ракети“ 20 година и „Плану“, одакле је и пензионисан.

⁵⁶ Миодраг Гмизовић (1920-?) завршио је основну школу у Буарској школи у Ужицу, два разреда у ужичкој Гимназији и Пољопривредну школу у Севојну (1935–1937). Затим је радио у Ткачкој радионици у Ужицу од 1938. до 1941. године, а потом у Градском угоститељском предузећу у Ужицу од 1949. до 1952. када ради на свом имању у Буару и сарађујући са земљорадничком задругом у свом селу.

⁵⁷ ИАУ, Р. Вучковић, *Пољопривредна школа у Севојну (1934–1941)*, МГ, инв. бр. 515; ИАУ, Љ. Петровић, *Пољопривредна школа у Севојну 1937–1939*, МГ, инв. бр. 516; ИАСУ, Ц. Јовић, *Пољопривредна школа у Севојну 1934–1936*, МГ, инв. бр. 450; ИАУ, В. Радојичић, *Пољопривредна школа у Севојну 1939–1941*, МГ, инв. бр. 476; ИАУ, М. Гмизовић, *Пољопривредна школа у Севојну 1935–1937*, МГ, инв. бр. 518. На основу наведених сећања, литературе и других извора објављен је рад М. Чарапић, „Специјална сточарско-воћарска школа у Севојну (1931–1950)“, *Историјска баштина* 8–9, Ужице, 1994/1995, 81–96.

⁵⁸ Д. Р. Богдановић-М. Чарапић, *Ужичка Клисура 1920–1945*, Ужице, 2006, 112; на основу усменог разговора са госпођом Оливером Василић-Маркићевић (1925–1999) дошли смо до података да је она била кћерка познатих ужичких професора Остоје и Јулије – Луле Василић. У Ужицу је завршила основну школу и Гимназију а студије француског језика и књижевности на Филозофском факултету у Београду. По завршетку студија радила је као професор француског језика и књижевности у Београду. Син Вук (или Вучко).

⁵⁹ ИАУ, О. Василић, *Библиотека у Ужицу 1936–1941*, МГ, инв. бр. 519.

⁶⁰ О раду овог биоскопа и у току 1941. године до освајања Ужица види у раду М. Чарапић, „Ужички биоскопи и њихов филмски репертоар 1907–1941“, *Историјска баштина*, 16, Ужице, 2007, 66, 67, 73–76, 80. У овом раду заступљена је у значајнијој мери и мемоарска грађа која се у њему и наводи, а која је присутна и у овом раду.

⁶¹ Радмила Аранђеловић (1925-) рођена је у Ужицу где је завршила основну школу и Гимназију. За време окупације радила је са члановима своје породице у очевом биоскопу „Лук-

пом руководи његова супруга Филомена (Филка), са члановима своје породице и другим особљем. Пред рат 1941. у овом биоскопу приказан је чувени филм „Кише долазе“, да би затим дошла два филма: „Бегунци“ и „Челична армада“, а то су била једина два филма која су се приказивала у периоду тзв. Ужичке републике. Оба филма су остала код ове породице све време окупације и одмах по ослобођењу су се приказивали широм Југославије. Биоскоп је радио све време окупације са одређеним репертоаром и публиком.⁶²

Оливера Василић-Маркићевић нам врло пластично излаже и сећање о штампи у Ужицу са много података о личностима које су је обележиле до 15. априла 1941. године. Посебан акценат ставља на *Полиџику*, која је важила за најбољи лист у Ужицу, односно Краљевини Југославији. Ауторка говори о повећаној читаности новина у Ужицу, највише међу интелектуалцима, трговцима и занатлијама.⁶³

Како се сећа Јован Росића, и у периоду до априла 1941. године функционисало је певачко друштво „Златиборска вила“, која је важила за изузетан хор, са квалитетним извођачима.⁶⁴ Међу бројним друштвима у Ужицу, по сећањима Миљивоја Ђорђевића⁶⁵, Јована Росића и Косте Деспотовића, било је врло значајно Соколско друштво, којим је руководила квалитетна управа и имала бројно чланство, мада се активност овог удружења почетком 1941. године свела на минимум.⁶⁶ И Ловачко удружење из Ужица, по

сор“. После рата прелази да живи у Београд где ради у графичком предузећу „Нови дани“, Комуналној банци и Грађевинском предузећу „Јединство“ где је радила до пензионисања.

⁶² ИАУ, Р. Аранђеловић, Биоскоп „Луксор“ у периоду 1931–1941, МГ, инв. бр. 522; О. Василић-Маркићевић, *Биоскопи и филмски репертоар у Ужицу 1935–1941*, МГ, инв. бр. 524; ИАУ, Д. Петровић, *Ужички биоскоп „Луксор“ (1938–1941) и филмске представе у њему*, МГ, инв. бр. 540.

⁶³ ИАУ, О. Василић-Маркићевић, *Штампа у Ужицу 1935–1941*, МГ, инв. бр. 539.

⁶⁴ ИАУ, Ј. Росић, *Моја сазнања и сећања о Певачком друштву „Златиборска вила“ из Ужица*, МГ, инв. бр. 600.

⁶⁵ Ђорђевић Миљивоје (1919-) је завршио типографски занат у Ужицу и Београду. Рат је провео у заробљеништву. После рата био је управник штампарије (1947–1950), помоћник директора штампарије „Димитрије Туцовић“ у Ужицу (1966–1977). Обављао је више друштвених послова. У четири мандата био је одборник СО Ужице, председник СИЗ-а за социјалну заштиту општине Ужице и делегат на Првом конгресу Савеза графичких радника Југославије. Био је сарадник или уредник више монографских публикација. Одликован је за своје заслуге са више одликовања. (*Биографски лексикон Златиборског округа*)

⁶⁶ ИАУ, М. Ђорђевић, *Соколско друштво у Ужицу*, МГ, инв. бр. 486; ИАУ, Ј. Росић, *Извесни подаци о Соколском друштву из Ужица 1920–1941. године*, МГ, инв. бр. 600. К. Деспотовић, *Сећање на рад Соколског друштва у Ужицу и на два биоскопа у Ужицу између два рата*, МГ, инв. бр. 430.

казивачу Јовану Росићу, било је активно у читавом периоду свог постојања као и почетком 1941. године. Предмет њихове активности били су лов на познате шумске дивљачи и штеточине.⁶⁷

У Ужицу је постојало и „Коло српских сестара“ које је, по сећањима Оливере Василић-Маркићевић и Стојке Јокановић⁶⁸, било изузетно значајно хуманитарно друштво. Његова управа и чланство су допринели ублажавању тешких последица велике светске економске кризе, која се у знатној мери одразила и на нашу земљу, као и на Ужице.⁶⁹ Друго хумано друштво било је „Гаравац“, које је, по казивању Јована Росића, важило за квалитетније удружење у вароши на Ђетињи. Његови чланови су били радници са железнице који су својим активностима значајно допринели снабдевању сиромашне деце одећом, обућом, школским књигама, прибором и другим потрепштинама до априла 1941. године.⁷⁰

Кад говори о називима ужичких улица,⁷¹ казивач Драгослав – Риле Богдановић, професор историје из Ужица, даје њихову локацију. Вредност ових података састоји се у томе што им аутор даје називе из тих година укључујући средину априла 1941. године. Осим тога, он их пореди са називима улица из јануара 2002. године. Улице су носиле имена појединих истакнутих историјских личности из средњовековне српске државе, Првог и Другог српског устанка, чланова династије Обреновић, личности из Првог светског рата, локалних ужичких историјских личности из 19. века и др.

Ужице под немачком влашћу од 15. IV до 22. IX 1941.

У Историјском архиву Ужице постоји шест целовитих сећања која се односе на одбрану Ужица од немачког окупатора. Већина аутора сећања активно је учествовало у борби за одбрану Ужица, због чега њихово кази-

---

⁶⁷ ИАУ, Ј. Росић, *Ловачко удружење у Ужицу 1920–1941. године*, МГ, инв. бр. 600.

⁶⁸ Стојка Јокановић (1924-?) је завршила основну и женску занатску школу у Ужицу. После Другог светског рата радила је у текстилном предузећу „Деса Петронијевић“ од 1949. до 1958. године а затим у „Багату“ пуне 22 године, одакле је пензионисана.

⁶⁹ ИАУ, О. Василић-Маркићевић, „Коло Српских сестара“ у Ужицу (1935–1941), МГ, инв. бр. 524; ИАУ, С. Јокановић, „Коло Српских сестара“ у Ужицу између два светска рата 1918–1941, МГ, инв. бр. 440; ИАУ, М. Поповић, *Сећање на рад „Кола Српских сестара“ између два рата у Ужицу*, МГ, инв. бр. 433; ИАУ, М. Ђорђевић, „Коло Српских сестара“ у Ужицу, МГ, инв. бр. 486.

⁷⁰ ИАУ, Ј. Росић, *Хуманитарно друштво „Гаравац“ у Ужицу између два светска рата (1918–1941)*, МГ, инв. бр. 600.

⁷¹ ИАУ, Д.-Р. Богдановић, *Улице Ужица између два светска рата (1918–1941)*, МГ, инв. бр. 610.

вање садржи много елемената веродостојног значајни су као извор. Један од њих је Милисав Симовић, активни официр, чија се јединица налазила на сектору Доварја, пружајући херојску одбрану Ужица. Међутим, немачка предност у техници, координација, боља тактичка оперативност, садејство са другим јединицама, као и бројност условили су победу Немаца.⁷² Други активни учесници и савременици борбе за Ужице, Лука Селаковић⁷³, Драган Петровић и Стоја Недељковић⁷⁴ приповедају нам како су јединице југословенске војске, које су требале да се повуку у Босну, биле затечене немачким доласком у Ужице. Борбе су вођене током зоре и изјутра до 11 часова. Војна формација једног казивача била је стационирана на Малом Забучју, одакле је гађала немачке тенкове из митраљеза. Немци су пошли од Сариха осоја, где су нанели осетне губитке војсци Краљевине Југославије (неколико десетина погинулих младића од 18 до 20 година старости) и дошли до Ракијске пијаце, где је погинуло неколико Немаца. Иако је било пушкарања на све стране, Немци су дошли до Гимназије и до кафане „Златибора“. За време борбе за Ужице Немци су убили и ранили тог јутра 30–40 цивила у граду. Југословенска команда видела је једини излаз у предаји, која је убрзо и уследила. Било је то 15. априла 1941. године, управо када су Немци заузели Ужице.⁷⁵

Постоји сећање Љубомира Вељашевића, који наводи податак да је три дана после битке, на простору северно од Крчагова, између Сурове и Дробњакове куће према Лазовића кућама, лежало 30 до 40 погинулих младића југословенске војске од 18–20 година старости, који су пружили от-

⁷² ИАУ, М. Симовић, *Моја сећања у борби у Ужицу у Априлском рату 1941. године*, МГ, инв. бр. 159.

⁷³ Лука Селаковић (1897–?) завршава у Ужицу основну школу и пет разреда Гимназије. За време Првог светског рата био је у 7ачком батаљону с којим се повлачи преко Косова у јужну Албанију и Солун, а одатле у Француску. После две године проведене у Француској долази у Београд где завршава Филозофски факултет, смер математика и физику, 1922. Потом ради као професор наведених предмета у појединим градовима Србије. Потом учествује у Априлском рату, где бива заробљен и све време рата проводи у немачким заробљеничким логорима. После Другог светског рата предаје математику и физику у Ужицу и другим местима у Србији и Босни и Херцеговини. Пензионисан је по други пут 1971. године.

⁷⁴ Стоја Недељковић је била домаћица из Ужица.

⁷⁵ ИАУ, Л. Селаковић, *Учесћивовао сам у одбрани Ужица априла 1941. године, као резервни официр*, МГ, инв. бр. 391; ИАУ, Д. Петровић, *Како сам доживео заузимање Ужица од стране Немаца 15. априла 1941. године*, МГ, инв. бр. 480; ИАУ, С. Недељковић, *Сећање на априлски рат у Ужицу 1941*, МГ, инв. бр. 111.

пор немачком окупатору.⁷⁶ Свесно жртвовање Божидара М. Милошевића, каплара, артиљерца, родом из Мареновца код Крушевца и Радислава Бараћа, поднаредника, војника болничара, родом из Велике Плане код Прокупља, описује Стојан Лазовић⁷⁷, а они су први положили свој живот у одбрани Ужица 15. априла 1941. године⁷⁸

Ситуација у Ужицу, по сведочењу савременика Василија Тановића,⁷⁹ након уласка Немаца 15. априла и наредних дана, била је врло тешка и сложена. Наиме, уласком Немаца у варош, немачки војници су обили готово све радње, и покупили из њих све што је вредело. Затим је навалила и руља народа, која је довршавала посао који су Немци започели.⁸⁰

Ужице је у другој половини априла 1941. године, по сећању Миливоја Чарапића,⁸¹ сина чувеног ужичког сточарског трговца Влајка Чарапића, било у врло сложеној ситуацији о чему уверљиво говоре речи једног савременика: „Све је било преплашено, све је престало да ради, иако то Нем-

⁷⁶ У раду: Љ. Вељашевић, „Ужице у Априлском рату 1941. године“, *НОР и револуција у Србији 1941–1945*, Београд 1972, 319–332; Поред обрађене теме, у којој аутор поред наведене стручне литературе и других релевантних извора у мањој мери користи и три мемоарске јединице у којима се поред ратних борби и дешавања везаних за ову тему наводе и имена и презимена бораца који су погинули бранећи Ужице од Немаца. Од укупно 118 погинулих 67 су били војници, 4 подофицира, 3 нижа официра, 2 потпуковника и 1 пуковник. Из редова цивила погинуо је 51 борац. У погледу социјалне структуре погинулих њу су сачињавали 34 земљорадника, 23 радника, 9 железничара и 52 грађанина разних професија.

⁷⁷ Стојан Лазовић (1932–) је завршио средњу Техничку школу у Пули. После тога једно краће време је радио у Заводу за пројектовање железница а затим од 1953. у Одељењу за комуналне послове ужичке Општине. Потом ради на дужности заменика директора ГП „Златибор“, а извесно време био је и директор истог предузећа, одакле је и пензионисан.

⁷⁸ ИАУ, С. Лазовић, *Свесно жртвовање за отаџбину – Борба за Ужице 15. априла 1941. године*, МГ, инв. бр. 659.

⁷⁹ Василије Тановић (1928–?) завршава Основну школу у родним Бјелотићима а 2 разреда Трговачке вечерње школе у Ужицу. За време Другог светског рата радио је у стричевој трговачкој радњи у Ужицу. После Другог светског рата радио краће време по трговачким државним предузећима да би у "Граду" радио од 1956 до 1970. године и "Градини" од 1970 и ради све до пензионисања 1985. године. У овом последњем предузећу радио је у комерцијалној служби у својству шефа сектора комерцијалне службе пословнице бр. 1.

⁸⁰ ИАУ, В. Тановић, Радио сам као шегрт од почетка рата, а затим као калфа од 1. 5. 1942. године код стрица Ђура Тановића све до септембра 1944, МГ, инв. бр. 431.

⁸¹ Миливоје Чарапић (1912–?) завршио је Основну школу и шест разреда гимназије и четири разреда Трговачке академије у Новом Саду. У краћим периодима ради у поштама у Лајковцу, Руми, Врднику, Иригу и Сарајеву. Учествује у Априлском рату и цео период окупације проводи у Ужицу. После Другог светског рата ради краће време у Војно-трговачком предузећу, ЕПС-у, Отпаду, Шумском газдинству на Златибору и на изградњи централа у Перућцу (1959–1969) и Ђердапу (1969–1971) када је и пензионисан. На свим радним местима радио је у рачуноводству.

ци нису забранили. Био је то тајац и мук у Ужицу“. Немци су успоставили Крајс команду, у објекту општинске зграде. Аутор нам указује на чињеницу да су одређене кафане и трговачко-занатлијске радње радиле у периоду од априла до септембра 1941. године.⁸² Немци су вршили прва стрељања партизана и њихових симпатизера, по казивању Стојана Лазовића, у току 1941. године. Хапсили су љотићевци и четници, док су ликвидацију обављали немачки војници, казује нам савременик. Разбацаних рака, у којима су нађена тела стрељаних, на Капетановини пет, и шеста у Крчагову.⁸³

Према сведочењу Данице Авакумовић, Немци су на Материце 1941. године стрељали у Крчагову пун камион младих студената, да би у јулу стрељали још неколико људи из Ужица. Она прича да се за време окупације 1941. године нормално се живело, знао се полицијски час и зими и лети. Лојалан грађанин није ништа лоше осетио од Немаца. А када су дошли на власт партизани почели су се светити сарадницима Немаца. Међутим, људима које није интересовала политика ништа није фалило ни тада. За време рата, није готово ништа могло да се купи на пијаци. Немац је истакао ценовник, при чему се могло купити само зелениша и млека и ништа више. Ни мрса, ни меса, ни брашна, кукуруза, ништа друго. Да би се преживело, ишло се по селима како би се трапили неки предмети за храну.⁸⁴

Паљење општинских архива је једна од карактеристика партизанског покрета до 24. IX 1941. године. Димитрије Мирковић – Дикула⁸⁵ нам приповеда о паљењу општинске архиве у Севојну, коју су извршили партизани 12. августа 1941. године. По ауторовим сазнањима партизани су палили архиву и другим општинама, што је опште позната чињеница.⁸⁶

Ужице у периоду од 24. IX до 29. XI 1941.

У преговорима, вођеним између партизанске и четничке команде 24. септембра 1941. године одлучено је да се четници повуку из града, да би у њега ушли партизани. На тај начин партизанске јединице су ушле у Ужи-

⁸² ИАУ, М. Чарапић, Атмосфера у Ужицу у периоду немачке власти у времену мај-септембар 1941, МГ, инв. бр. 429

⁸³ ИАУ, С. Лазовић, "Познанство" у Капетановини, МГ, инв. бр. 663.

⁸⁴ ИАУ, Д. Авакумовић, Поједини догађаји у Ужицу 1941. године, МГ, инв. бр. 563.

⁸⁵ Димитрије Мирковић-Дикула потиче из имућне севојничке породице. За време Другог светског рата био је у четничким јединицама, због чега га нове комунистичке власти осуђују на 10 година робије са које излази 1955. године.

⁸⁶ ИАУ, Д. Мирковић, *Паљење општинске архиве у Севојну 12. августа 1941. године*, МГ, инв. бр. 545

це, из различитих праваца, без и једног опаљеног метка, по сећањима Данице Авакумовић и Димитрија Мирковића. Овај догађај се до скоро у нашој историографији третирао као ослобођење Ужица, мада је у ствари представљао класичан улазак и његово запоседање.⁸⁷

Крајем септембра 1941. године, по аутору сећања Драгославу Смиљанићу⁸⁸, одржан је велики митинг у Ужицу на Житној пијаци, не којем је присуствовало много партизана. Говорници на митингу (Јерковић, Кушић, Мартиновић и Митић) слали су поруке у патриотском тону. Убрзо после овог митинга наступила је прво психолошка нетрпељивост код обичних партизана, а и код партијаца са убеђењем да се неће моћи дуго са четницима.⁸⁹

Градски народноослободилачки одбор у Ужицу основан је 26. септембра 1941. по сећању Љуб. Алексића. Био је то први одбор који је формиран у холу Народне банке у Ужицу, на ослобођеној територији, од почетка устанка. У његов састав изабрано је 36 чланова, од којих су најзаступљенији били радници и занатлије. На првој седници одбора формирана је секција, која је радила по директивама штаба одреда и команде места, као и комисије које су се бавиле снабдевањем исхране бораца и становника, набавкама и расподелом огрева, прикупљањем прилога у корист Народноослободилачког фонда, пружањем помоћи партизанским породицама, избеглицама и незбринутим становништву, противавионском заштитом и др.

О раду самог Градског одбора мало је конкретних и општих података, осим наведених, али мемоарска јединица на занимљив начин приказује догађаје. У овом сећању аутор се критички не осврће на проблеме који прате овај одбор, на рад његових чланова, нити било које друге негативне аспекте његовог рада, који су сасвим сигурно били саставни део тога.⁹⁰ Други

---

⁸⁷ ИАУ, Д. Авакумовић, *Улазак партизана у Ужице 24. септембра 1941. год.*, МГ, инв. бр. 563. ИАУ, Д. Мирковић, *Како сам видео као савременик ослобођење Ужица 24. IX 1941. године*, МГ, инв. бр. 545

⁸⁸ Драгослав Смиљанић (1922–?) завршава основну школу у селу Равнима, бавећи се земљорадњом. У НОП се укључује ступањем у Равањску чету, а потом у једну од чета УПО. Период окупације проводи у Равнима. Укидањем УПО Драгослав је постављен за комесара митраљеске чете у КНОЈ-у. У активној служби у ЈНА проводи до 1951. По изласку из војске запослио се у служби социјалног осигурања у Ужицу, где је радио на више радних места. У току рада у социјалном осигурању завршио је Вишу школу за кадрове социјалног осигурања. Са овог посла је и пензионисан.

⁸⁹ ИАУ, Д. Смиљанић, *Нека сећања везана за период Ужичке републике, као борца Равањске чете, једне од чета Ужичког партизанског одреда у периоду септембар-новембар 1941. године*, МГ, инв. бр. 434.

⁹⁰ ИАУ, Љ. Алексић, *Формирање и рад првог народноослободилачког одбора у Ужицу 1941*, МГ, инв. бр. 469.

аутор Витомир Чворовић,⁹¹ наводећи истоветне податке о Градском НОО, указује сажето на чињеницу да поједини представници политичких партија нису прихватили сарадњу с новим властима, због чега нису ни бирани у НОО.⁹²

Партизанска врховна команда, по казивању Стаменка Милићевића,⁹³ организовала је у Ужицу обезбеђењу фабрике муниције, пушака и поправљања оружја. Осим тога, изван број партизана учествовао је у обезбеђењу Врховног штаба и зграде некадашње банке (оба задатка везана су за две зграде данашњег Народног музеја).⁹⁴

Сећање непознатог аутора о Ужицу у јесен 1941. године⁹⁵ је врло значајно и поред тога што у појединим деловима делује пристрасно, самим тим и неприхватљиво. Аутор сећања је личност која је антикомунистички настројена, која, осим тога, износи и низ чињеница којима се осветљава овај изузетно значајан период у историји Ужица, Србије, па и шире. Сећање говори о партизанском и четничком покрету отпора у Ужицу, са дозом пристрасности у корист четничког покрета и Немаца, са помало негативним ставом према партизанима и њиховим радњама. И поред тога ово је значајно сећање, јер поседује извесне чињенице које се ретко налазе у мемоарским казивањима и у другим изворима.

---

⁹¹ Чворовић Витомир – Чворо (1906–1979) је завршио партијску школу „Ђуро Ђаковић“. До Другог светског рата важио је за значајног синдикалног и партијског радника. Пред рат се доселио у Ужице обављајући дужност члана Окружног комитета КПЈ за Ужички округ. У рату је обављао већи број функција: 1941. био је заменик комесара Прве златиборске чете, командант болнице Друге пролетерске и Четврте црногорске бригаде и шеф обавештајне службе Треће санџачке бригаде. После рата обавља низ функција: 1944. био је командант места у Ужицу, секретар Среског комитета КПЈ у Ужицу, члан Обласног комитета КПЈ, и др. (*Биографски лексикон Златиборског округа*).

⁹² ИАУ, В. Чворовић, Нека сећања на формирање и рад НОО за 1941 у Ужицу, МГ, инв. бр. 197.

⁹³ Стаменко Милићевић (1925–?) завршава основну школу у Рибашевини и до Другог светског рата време проводи у родној Гостиници. За време рата био је у Посебној партизанској чети стационираној у Ужицу. До 1944 није учествовао у војним јединицама, али тада по четничкој мобилизације прелази у Другу пролетерску бригаду. Радио је на изградњи пруга Брчко – Бановићи, Шамац – Сарајево и на градњи ауто-пута. Радио је краће време у „Првом партизану“, „Ласта“, Грађевинском предузећу „Златибор“, одакле је пензионисан 1980. године.

⁹⁴ ИАУ, С. Милићевић, *Био сам у Посебној партизанској чети у Ужицу у јесен 1941. године*, МГ, инв. бр. 308.

⁹⁵ ИАУ, Казивање непознатог аутора сећања о Ужицу у периоду од 22. септембра до 29. новембра 1941. године, Копија сећања налази се у Историјском архиву Ужице, а оригинал се чува у Историјском архиву Београда, Одељење Специјалне полиције ГЂ, МГ, инв. бр. 293.

Опредељење, пре свега млађих људи, за партизански или четнички покрет отпора је ретка појава у мемоарској грађи Ужичког архива, а о којој нам управо говори њен савременик Новак Веснић⁹⁶. Казивачи говоре о овој теми исувише кратко, површно и сажето, тј. ни квалитетно ни квантитативно добро.⁹⁷

Обезбеђење зграде Врховног штаба у Ужицу је ретка тема о којој говоре мемоаристи. Један од њих, Андрија Видић, саопштава интересантан податак да су се у октобру 1941. године чланови Врховног штаба хранили са истог казана са осталим борцима, затим да је гледао утоваривање у два камиона муниције и пушака намењених четницима, на бази заједничког споразума партизанске и четничке команде о заједничком нападу на Немце.⁹⁸

Тема експлозије ужичких трезора је често заступљена у мемоарској грађи Историјског архива Ужице. Већина аутора сећања: Василије Тановић, Миленко Ђурић⁹⁹, Миливоје Чарапић и Даница Авакумовић приказују субјективну слику тог догађаја, слажући се у чињеници да је узрок том страшном догађају био непознат, претпостављајући да је настао из немара, тј. нехата. Казивачи указују и на поједине конкретне догађаје чија суштина само у појединим сегментима допуњује ову тематику.¹⁰⁰

---

⁹⁶ Новак Веснић (1915–?) је завршио основну школу и трговачки занат у Ужицу. Радио је у две приватне трговачке радње када је наступио Други светски рат. У току 1941. године био је борац Ужичке партизанске чете. Радио је после рата у Одбору привредника, Земљорадничкој задрузи у Ужицу, „Котроману“, „Партизанци“ и „Кожи“, одакле је пензионисан 1975. године.

⁹⁷ ИАУ, Н. Веснић, *Опредељење за партизане и четнике у Ужицу 1941. године*, МГ, инв. бр. 265.

⁹⁸ ИАУ, А. Видић, *У сарајевској служби у Ужицу*, МГ, инв. бр. 24.

⁹⁹ Миленко Ђурић (1921–2006) је у Ужицу завршио основну школу, четири разреда гимназије и четири разреда учитељске школе. У јесен 1941. године био је члан Културно-уметничке чете Ужичког партизанског одреда. После рата обављао је више послова: управник средњошколског интерната у Опатији, шеф Одсека за просвету, учитељ у Основној школи „Нада Матић“ и Радничког универзитета „Радован Драговић“ у Ужицу, одакле је пензионисан 1986. године.

¹⁰⁰ ИАУ, В. Тановић, *Како сам доживео експлозију у трезорима у суботу 22. новембра 1941. године у Ужицу*, МГ, инв. бр. 431; ИАУ, М. Ђурић, *Експлозија у трезорима 22. новембра 1941. године у Ужицу*, МГ, инв. бр. 310; ИАУ, М. Чарапић, *Сећања која се односе на период Ужичке републике*, МГ, инв. бр. 429; ИАУ, Д. Авакумовић, *Сећање на Слободана Пенезића у вези експлозије у трезорима у Ужицу 22. XI 1941*, МГ, инв. бр. 563.

У мемоарској грађи архива постоје сећања Радојице Вучковића и Радоја Миливојевића,¹⁰¹ по којима су диверзију у ужичким трезорима извршила два лица, што највероватније није имало реалну основу, већ је пре плод некаквог „доказивања“ и осуде четничког покрета и истовремено хвалисање четника да је то њихов човек урадио.¹⁰² Мишљења смо да ови подаци нису тачни, јер се овом темом бавила Ангелина Станимировић, која је на основу својих истраживања¹⁰³ утврдила да је људски фактор узрок овој несрећи и да је то учињено из нехата, тј. без предумишљаја.

Аутор Радоје Миливојевић говорио је о нападу четника на партизане 1. новембра Ужицу 1941. и обавештавању партизанске команде у Ужицу о томе. Казивач је желео сарадњу четничког и партизанског покрета против непријатеља. То мемоариста објашњава и четницима у Рибашевини, што представља суштину ауторовог сећања. Из разговора – саслушања код четничког представника у Ужицу аутор од Митића, наводно, сазнаје да су четници опредељени за Енглезе, који су управо изазвали међусобне сукобе четника и партизана.¹⁰⁴

Као и све мемоарске јединице тако и ова мора подлећи критичком историографском преиспитивању, јер казивачи, не ретко желе да себе истакну у први план.

О формирању, организацији и раду занатских радионица у Ужицу од успостављања партизанске власти у њему, забележено је у једној мемоарској јединици ужичког савременика Велисава Станковића.¹⁰⁵ Ово сећање је важно, јер је аутор пластично и веродостојно приказао и врло сложено стање у вароши на Ћетињи у периоду од 22. IX до 24. IX 1941. године. Рад обилује и приказом значајнијих партизана и њиховим извесним радњама.

¹⁰¹ Радоје Миливојевић (1913–?) завршио основну школу у Рибашевини, Гимназију у Ужицу а Правни факултет у Београду 1937. године. У току 1940. године радио је као судски приправник у штабу дивизије у Приштини., одакле је прешао у Скопље у војнотехнички завод „Ханријум“. За време рата био је у логору Бањица. После Другог рата радио је као шеф Одсека за унутрашње послове Среза ужичког а затим ради у Тужилаштву до 1975. године када је пензионисан.

¹⁰² ИАУ, Р. Вучковић, Како је дошло до експлозије у трезорима, МГ, инв. бр. 27 и МГ, инв. бр. 506.; ИАУ, Р. Миливојевић, *Моја сећања која се односе на моје учешће у 1941. години*, МГ, инв. бр. 339

¹⁰³ А. Станимировић, „Експлозија у фабрици оружја и муниције у Ужицу 1941. године у светлу нових података“, *Ужички крај у јесен рајине 1941. године*, Ужице 1996, 125–132.

¹⁰⁴ ИАУ, Р. Миливојевић, нав. сећање, МГ, инв. бр. 339.

¹⁰⁵ ИАУ, В. Станковић, *Ослобођено Ужице 1941. године*, МГ, инв. бр. 168.

Кројачка секција Радничког батаљона у Ужицу у време тзв. Ужичке републике била је, по казивању Владимира Грујичића¹⁰⁶, смештена у Штампарији „Димитрије Туцовић“. Бавила се шивењем одела, блуза и других потрештина, као и крпљењем неопходне одеће. Из Ткачнице је покупљено сво платно, као што је све било узето од трговаца који су продавали шајкове и штофове а да им ништа није било плаћено. Била је то, по речима самог аутора сећања, конфискација од нових комунистичко-партизанских власти. Сам ток производње у овој секцији организовали су сами радници.¹⁰⁷

Постоје аутори сећања који су заступали мишљење да комунисти нису стигли, готово, ништа да организују у Ужицу у периоду тзв. Ужичке републике.¹⁰⁸ По једном од њих, Миливоју Чарапићу била је то „једна трка“ у којој је слабо шта било квалитетно одрађено. Фабрику оружја из Крчагова су преселили у трезоре банке где је 22. новембра 1941. дошло до страховите експлозије. Казивач затим наводи поједине партизанске руководиоце, који су били присутне и који су деловали у Ужицу без икаквог учешћа у конкретним дешавањима. Интересантно је размишљање и закључак истог аутора да све три војне формације Немци, четници и партизани прете смртном казном било коме ко буде онемогућавао повлачење или улазак њихових јединица у град, што представљао сасвим поуздан податак.

За време тзв. Ужичке републике у Ужицу је било око 300 немачких заробљеника, заробљених код Ваљева и других места. Брзо су их упослили у Ужицу, где су преносили одређене производе из Крчагова у Ужице, а копали су и земљу. Срба Огњеновић је водио Немце до комуникације Рибница – Семенгово – Јабланица, после чега је забрањено врховној партизанској команди, да ако они буду ликвидирани, Немци ће, наводно, са земунског аеродрома упутити штуке да сравне Ужице. Заробљени Немци су враћени у Ужице,

У време тзв. Ужичке републике исти казивач је радио у централи поште у просторијама данашње општине, према „Паласу“. Разговарао је са

---

¹⁰⁶ Владимир Грујичић (1924–?) је завршио основну и занатску школу у Ужицу. У току Другог светског рата био је једно време у Радничком батаљону, да би 1944. год. био у Четвртој санџачкој бригади. После рата радио је краће време у Кројачкој задрузи, приватно са чувеним кројачем Хунциком и Штампарији у Ужицу где ради 30 година, одакле је пензионисан.

¹⁰⁷ ИАУ, В. Грујичић, *Радио сам у кројачкој секцији Радничког батаљона у време њив Ужичке републике у Ужицу, крај септембра-крај новембра 1941.*, МГ, инв. бр. 437.

¹⁰⁸ ИАУ, М. Чарапић, *Сећања која се односе на период Ужичке републике*, МГ, инв. бр. 429.

Мошом Пијадом, Титом, чији је говор био сличан руском језику. Ту централу нико није могао користити од обичних цивила, већ једино високи партизански функционери.

У Ужицу је периоду тзв. Ужичке републике, по ауторовом сећању, било нешто више од 15 људи који су стругали дрва или обављали друге послове, радећи за Гестапо. И на тај начин, између осталог, Немци су преко Шиптара, фолксдојчера и других долазили до веома важних података о Ужицу у том периоду. Већина мемоариста, међу којима и Даница Авакумовић, наводе податак о толерантности партизана према становништву Ужица, осим присталица Немаца које су ликвидирали. У једном сећању се наводе и имена ликвидираних личности, које су биле противници партизанског покрета.¹⁰⁹

Ужичани су се хумано опходили према заробљеним немачким војницима о чему нам говори и савременик Јован Росић.¹¹⁰ Наиме, он нам говори о свом поступку према 10 заробљених Немаца, које је спроводио један мали партизан од 15 година, које је казивач частио у кафани чашицом ракије и шаком дувана и по њиховој молби их обријао и ошишао. Управо у тим тренуцима је дошло до експлозије у трезорима и Ј. Росић је сазнао од пролазника да је све изгинуло што се тамо затекло. Уместо да буде распоређен у Раднички батаљон, командант места Вукола Дабић, распоређује га да поставља мине на појединим местима у граду. Међутим, група грађана са Царине, где су биле, поред осталог, монтиране нагазне мине, дочекала је Немце при њиховом уласку у Ужице и показала им места где су биле постављене мине, а Немци су их врло брзо демонтирали. Аутор сећања је потом добио наређење да иде на Златибор, када је Ужице било готово потпуно пусто.

Исти аутор сећања, саопштава нам важан податак да су сви мушкарци Ужица морали 30. новембра 1941. године да се јаве у немачку команду¹¹¹. Управо тада, кад је наш казивач био у општини, Немци су добили информацију да су партизани пустили на слободу око 300 заробљених немачких војника. На тај начин је Андрија Мирковић спасио, не само Јована Росића него и много других људи који су се налазили у немачкој команди. О кошмарној ситуацији у Ужицу 29. новембра 1941. године, говори нам Новак

¹⁰⁹ ИАУ, Д. Авакумовић, *Комунистичка власт у Ужицу за време Ужичке републике*, МГ, инв. бр. 563.

¹¹⁰ ИАУ, Ј. Росић, *Ужице и ближа околина крајем I непријатељске офанзиве 21. 11–29/30. 11. 1941. године*, МГ, инв. бр. 600.

¹¹¹ ИАУ, Ј. Росић, *Избегао сам одлазак у затвор захваљујући Андрији Мирковићу, председнику ужичке општине 30. новембра 1941. године*, МГ, инв. бр. 600

Веснић. И њега је је тадашњи председник Ужица Андрија Мирковић ослободио затвора, највероватније логора Бањице, или неког другог логора.¹¹²

У Историјском архиву сачувано је сећање Митре Митровић¹¹³, које се односи на партизанске рањенике с краја 1941, које је веродостојно, самим тим врло значајно. У њему је приказан рад партизанске болнице у Крчагову и Севојну у краћим обрисима, као и евакуисање рањеника на Златибор.¹¹⁴

Поновна немачка окупације Ужица 29. XI – 31. XII 1941.

Један од мемоариста, Миливоје Чарапић, износи своја запажања о организовању живота у Ужицу након повратка Немаца, износећи општу констатацију како су људу били запослени одређеним пословима. Ако неко није хтео да ради, Немци би га стрељали по кратком поступку. Мање групе Немаца су ишле по ужичким улицама и певале своје песме. Аутор се сећа наших људи који су у пакетима слали храну, гардеробу и друге потрепштине својим блиским рођацима, који су се налазили у немачким логорима..¹¹⁵

После повлачења партизанских јединица са овог подручја и доласка Немаца у Ужице, немачка команда у Ужицу, на основу сећања Драгана Петровића, издала је наређење да сви мушкарци од 16 до 66 година дођу на простор Малог парка. Немци су то професионално организовали. Поред осталих, били су активни Немци, агенти и поједини грађани из Ужица. У Ужицу се тих дана, према тврђењу аутора, могао поновити Крагујевац, а грађани су задржани све до информације која је стигла до Немаца, да су њихови заробљени војници (око 300), које су партизани повели на Златибор, ослобођени, Да су којим случајем немачки заробљеници били побије-

---

¹¹² ИАУ, Н. Веснић, *Повлачење из Ужица ка Златибору и повраћање у Ужице децембра 1941. године*, МГ, инв. бр. 265.

¹¹³ Митровић Митра (1912–2001) је завршила Филозофски факултет у Београду. Пред Други светски рат била је члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију. У току Другог светског рата је била члан Главног народноослободилачког одбора Србије од његовог оснивања у Ужицу 1941, члан Централног одбора АФЖ жена Југославије, већник АВНОЈ-а и др. После Другог светског рата обављала је функцију министра просвете. Била је члан ЦК КПЈ и ЦК СКЈ. Неколико година налазила се на дужности директора Савезног завода за проучавање школских и просветних питања. (*Биографски лексикон Златиборског округа*).

¹¹⁴ ИАУ, М. Митровић, *Евакуација партизанских рањеника из Ужица с краја 1941 и почетком 1942. године*, МГ, инв. бр. 103.

¹¹⁵ ИАУ, М. Чарапић, *Сећање на период окупације у Ужицу децембар 1941–1944. године*, МГ, инв. бр. 429.

ни, тада би Немци сасвим сигурно извршили масакр над недужним људима из Ужица, мишљење је савременика.¹¹⁶

По мишљењу Рака Никитовића, професора, базирано на основу личних сазнања из тог периода а дограђено и нешто касније, више је комунистички покрет у ужичком крају био јак по индивидуалним личностима, које су га водиле, него по својој бројности, тако да се бројност и активност нису поклапале. Комунистички покрет није се толико јако осећао од самог почетка рата. Међутим, кад је рат почео, наступила је еуфорична активност: друг је повукао друга, другарица другарицу, тако да је тај покрет постао масовна појава. Комунистички покрет у Ужицу до рата није постојао као неки систематски покрет, као нека права активност. Исти аутор сећања наводи да је био врло често у контакту са својим колегама Благом Гошевић, Венијамином Маринковићем, Андријом Ђуровићем и Станијом Драговић, који су били комунистички оријентисани. Због тога је имао поуздана и готово сигурна сазнања о комунистичком покрету пред рат у Ужицу, као и за време рата.¹¹⁷

У Архиву постоји и сећање Радивоја Марковића, које казује како га је Андрија Мирковић, тадашњи председник општине, ослободио од учешћа у партизанској јединици и како је морао да напусти Ужице и отпутује у Београд, због „непредате пушке“.¹¹⁸

Мања група мештана села Љубиша приповеда о четничком хапшењу Слободана Секулића у селу Љубишу почетком децембра 1941. који су га предали четничком команданту Андрији Јевремовићу у Чајетину. Сећање је веродостојно, и значајно, нарочито када се има у виду улога Слободана Секулића у ужичком крају у јесен 1941. године.¹¹⁹

¹¹⁶ ИАУ, Д. Петровић, *Дани окупације Ужица 1941–1944. године*, МГ, инв. бр. 480.

¹¹⁷ ИАУ, Р. Никитовић, *Ситуација у Ужицу у периоду 1939–1941*, МГ, инв. бр. 502.

¹¹⁸ ИАУ, Р. Марковић, *Мој боравак у Ужицу децембра 1941. године и одлазак у Београд; Боравак у Београду и одлазак у Космајски партизански одред*, МГ, инв. бр. 93.

¹¹⁹ ИАУ, *Мања група мештани села Љубиша, Хапшење Слободана Секулића*, МГ, инв. бр. 285.

Извори:

Историјски архив Ужице (ИАУ), Мемоарска грађа (МГ), инв. бр. 24, 27,41, 93, 103, 111, 159, 168, 197, 199, 265, 293, 308, 310, 339, 391, 426, 429, 430, 431, 433, 434, 437, 440, 441, 450, 469, 476, 478, 479, 497, 480, 483, 485, 486, 502, 506, 518, 519, 522, 524, 539, 540, 541, 545, 563, 600, 610, 659, 663,

Литература:

Биографски лексикон Златиборског округа, Београд, 2006.

Богдановић Драгослав, Чарапић Миле, *Ужичка Кљатура 1920–1945*, Ужице 2007.

Босић М., „Сређивање, обрада и публикавање мемоарске грађе“, *Архивски преглед* 1–2, Београд, 1968, 49–63;

Вељашевић В., „Мемоарска грађа, прикупљање и третман“, *Архивски преглед*, 1–2/86, Београд, 1988, 52–55;

Вељашевић Љ., „Ужице у Априлском рату 1941. године“, *НОР и револуција у Србији 1941–1945*, Београд, 1972, 319–332.

Лекић Б., „Значај и потреба за јединственим пописом мемоарске грађе“, *Архивски преглед*, 1–2, Београд, 1973, 98–106;

Лекић Б., „Прикупљање документарне и мемоарске грађе о радничком покрету, народно-слободилачком рату и револуцији у Србији“, *Архивски преглед*, 1–2, Београд 1975, 155–165;

Лекић Б., „Искусства Историјског архива Београда на прикупљању и обради мемоарске грађе“, *Архивски преглед* 1–2, Београд 1983, 58–62;

Лекић Б., „Неке особености документарне и мемоарске грађе“, *Архивист*, 1–4, Београд, 1966–1967, 15–19;

Лекић Б., „Методолошко прикупљање и врсте мемоарске грађе“, *Архивист*, 1–4, Београд, 1966–1967, 7–14;

Лекић Б., „О потреби за прикупљањем и формирањем тематских архивских целина мемоарске грађе“, *Архивист*, 1–2, Београд, 1968, 105–110;

Радојчић М., „Искусства у раду на обради мемоарске грађе у Историјском архиву Београда“, *Архивски преглед*, 1–2/1986, Београд 1988, 56–60;

Савић Н., „Обавештајна средства у Мемоарској грађи“, *Архивски преглед*, 1–2/1986, Београд 1988, 61–63.

„Ужички крај у јесен ратне 1941. године“, Ужице, 1996.

Филиповић С., „Значај мемоарске грађе за писање завичајне историје“, *Архивски преглед*, 1–2, Београд, 1968, 83–90;

Чарапић Миле, „Специјална сточарско-воћарска школа у Севојну (1931–1950)“, *Историјска баштина* 8–9, Ужице, 1994/1995, 81–96.

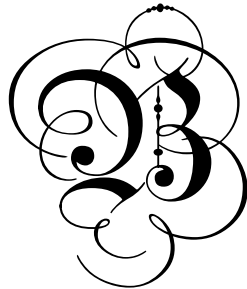
Mile CARAPIC

**Uzice in 1941 in the Light of Memoirs Kept
in the Historical Archives of Uzice**

Summary

Uzice in 1941 throughout the memoirs kept in the Historical Archives of Uzice is very important theme for our local historiography, and wider, especially having in mind that there are very few preserved archive material and other relevant historical sources. By critical analyze of the memoirs and their credibility in the correlation with other historical sources, of home and foreign origin, we can form approximate truth on many events on our territory, and this theme, too. Thanks to memoirs, as well, we are significantly able to form the history of Uzice during 1941, no matter decades-long stamp of the communist ideology and its one-side historiography.

KEY WORDS: memoirs, Historical Archives of Uzice, April' war, Germans, partisans, chetniks, craftsmen, trade, cafes, National Liberation Committee, Republic of Uzice.

БИБЛИОГРАФИЈЕ

УДК 016:94(497.11 Ужички крај)"1941"

Драгослава РОДАЉЕВИЋ

ИСТОРИЈА УЖИЧКОГ КРАЈА 1941. ГОДИНЕ: библиографија књига и чланака везаних за историју Ужица 1941. године ¹

Библиографија *Историја ужичког краја 1941. године* обухвата монографске публикације и чланке из серијских публикација везаних за историографију Ужица 1941. године. У библиографију нису ушли чланци из серијских публикација везаних за књижевности тог периода. Осим монографских публикација из историографије, библиографија обухвата дневнике и мемуаре. Монографије везане за поједине општине, град Ужице и мања места нису ушле у ову библиографију. Сматрали смо да су то извори који се спорадично дотичу овог историјског периода, па су због обима саме библиографије изостављени. Библиографија чланака везаних за историографију ужичког краја 1941. године вероватно није потпуна када су у питању часописи који се издају ван Златиборског округа. У листу *Вести* такође има значајан број прилога објављених приликом обележавања годишњице Ужичке републике, које такође нисмо уврстили у библиографију. Чланци објављени у тематским зборницима са научних скупова, који су везани за Ужичку републику, такође нису ушли у ову библиографију. Евидентирали смо само да је такав зборник објављен. Библиографске јединице из завичајних часописа накнадно су обрађене у бази COBISSNBU за потребе исписа ове библиографије док су други историјски часописи заступљени само у мери у којој је аналитика већ постојала у Узајамном каталогу до 14. Об. 2011. Уз сваки библиографски опис налази се и ID број записа из базе, тако да се записи могу прегледати и у бази COBISS.SR (пре-

---

¹ Библиографија не обухвата монографије појединих места у којима се обрађује 1941. година као ни монографије везане за историју НОБ-а, историју Србије и историју Југославије. Аналитика чланака из стручних историјских часописа који не излазе у Златиборском округу није потпуна, већ је заступљена у оној мери у којој је била обађена у бази COBISS.SR

фикс за претраживање је ID=). Тематска библиографија *Историја ужичког краја 1941.* је покушај да се прикупе информације о значајној литератури о 1941. години. Очекујемо да ће бити још библиографских јединица када у потпуности буду обрађени завичајни фондови библиотека Златиборског округа, као и да ће бити нових радова с обзиром на то да се отварају архиве везане за овај период.

БИБЛИОГРАФИЈА УЖИЧКОГ КРАЈА У 1941. ГОДИНИ,
МОНОГРАФСKE ПУБЛИКАЦИЈЕ

---

1 АВРАМОВИЋ, Миодраг

Titovo Užice : 1941-1961 /
[publikaciju pripremio Miodrag Avramović ; karte i skice Boris Borodin]. - Beograd : Mladost, [1961] (Beograd : "Slobodan Jović"). - [76] str., [6] listova s tablama, [1] presavijen list sa skicom : ilustr. ; 24 x 34 cm

Podatak o autoru preuzet iz kolofona.

a) Војна историја - Ужице - 1941-1945
b) Ужице - Историја - 1941-1961

355.48(497.11 Ужице)"1941/1945"
94(497.11 Ужице)"1941/1961"
COBISS.SR-ID [146979335](#)

2 АЛЕКСИЋ, Драган

Partizanski odredi u zapadnoj Srbiji u zimu 1941/42. godine : magistarski rad / Dragan Aleksić. - Beograd : [D. Aleksić], 1984. - VII, 187 listova ; 30 cm

Bibliografija: listovi 184-187. - Umnoženo za odbranu. - Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
a) Народноослободилачки рат

1941-1945 - Партизански одреди - Србија - 1941-1942 - Магистарски рад

94(497.1)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [512876183](#)

3 БРАНКОВИЋ, Сlobодан Р.

Slobodne teritorije u Jugoslaviji : 1941. godine : magistarski rad / Slobodan R. Branković. - [Beograd : s. n., 1978] ([s. l. : s. n.]). - II, 263 listova, [2] lista tabli ; 30 cm

Na vrhu nasl. str.: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka. - Bibliografija: listova 252-260.

a) Комунистичка партија Југославије - Народноослободилачка борба 1941-1945
b) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Ослобођене територије
c) Ужичка република

94(100)(497.1)"1941/1945"
329.15(497.1):940.53
342.536.7(497.1)(091)

341.324(497.1)"1941"

COBISS.SR-ID [23912204](#)

4 ВЕСТИ, Новости, Реч народа :

1941 / [регистар израдио Миливоје Маринковић]. - Титово Ужице : Музеј устанка 1941, 1961 (Титово Ужице : "Димитрије Туцовић"). - 222 стр. ; 24 cm

Регистар.

а) "Вести"(лист) б) "Новости"(лист) с) "Реч народа"(лист) д) Штампа, партизанска - Србија - 1941

050(497.1)"1941"

COBISS.SR-ID [67940359](#)

5 ВИШЊИЋ, Петар

Окупаторско-kvisлинска ofanzivna dejstva u zapadnoj Srbiji 1941. godine / Petar Višnjić. - [S. l. : s. n., 1966?] (Beograd : Naučno delo). - Str. 19-57 : geogr. karte ; 24 cm

Kor. stv. nasl.: Окупаторско-kvisлинска ofanzivna dejstva u zapadnoj Srbiji, novembra 1941. godine. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Резюме: Наступление оккупантов и Квислинговцев в западной Сербии в ноябре 1941 года ; Résumé: Les actions offensives de l'ennemi et de ses serviteurs en Serbie occidentale, en novembre 1941 ; Summary: The offensive actions of occupation and Quisling forces in west Serbia, in november 1941. - P. o.:

Vojnoistorijski glasnik; br. 4, 1966. (Broš.)

а) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Србија - 1941

355.48(497.11)"1941"

COBISS.SR-ID [157551879](#)

6 ВРАНИЋ, Војимир

Funkcionisanje organa nove narodne vlasti u Užičkoj republici : magistarski rad / Vojimir Vranić. - [Beograd : s. n., 1978]. - 125 listova ; 30 cm

Na vrhu nasl. str.: Fakultet političkih nauka, Beograd. - Bibliografija: list. 117-125.

а) Власт - Ужице - 1941 б) Народноослободилачка борба - Ужице - 1941 с) Ужичка република - 1941

342.553(497.11)"1941"

94(497.11)"1941"

COBISS.SR-ID [26267916](#)

7 ГЛИШИЋ, Венцеслав

Užička republika / Venceslav Glišić. - Beograd : Nolit, 1986. - 288 str. ; 21 cm. - (Biblioteka Istorija)

Izvori i literatura: str. 282-288.

а) Народноослободилачка борба, 1941-1945 - Ужичка република

94(497.11 Ужице)"1941"

COBISS.SR-ID [29246727](#)

8 ГРУЈИЧИЋ, Живорад

Златибор у Равногорском покрету / Грујичић Живорад - Жико. - Чајетина : Културно спортски центар, 2003 (Ужице : Лапчевић). - 402 стр. : илустр. ; 23 cm

Стр. 7-10.: Истина о равногорском покрету у златиборском крају / Васо Пештерац. - Стр. 399.:Белешка о аутору. - Тираж 500.

а) Четнички покрет - Западна Србија б) Четници - Западна Србија
94(497.11)"1941-1945"
COBISS.SR-ID [512002977](#)

9 ДРЧЕЛИЋ, Добрисав

Златарска герила / Добрисав Дрчелић. - Нова Варош : Златарске новости, 1982 (Нови Сад : Будућност). - 355 стр. : илустр. ; 20 cm

Предговор / Мирко Ђуковић: стр. 5-10.

а) Народноослободилачка борба - Златар - 1941-1945

94(497.11 Златар)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [19946759](#)

10 ЂЕНИЋ, Љубиша Р.

Savo Jovanović-Sirogojno : pionir narodni heroj : prilog građi za biografiju / Ljubiša R. Đenić. - Čajetina : Narodna biblioteka "D. Tucović", 1966. - 11 str. ; 29 cm.

а) Јовановић-Сирогојно, Саво (1926-1944) - Библиографија

929 Јовановић-Сирогојно, С.
COBISS.SR-ID [48885511](#)

11 ЂЕНИЋ, Миљисав Р.

Дани смрти и ужаса : стрељање рањеника на Златибору / Миљисав Р. Ђенић. - Титово Ужице : Сиз културе општине Чајетина, 1987. - 95 стр. : илустр. ; 20 cm.

а) Историографија - Стрељање рањеника - Златибор - 1941

94(497.11 Златибор)"1941"
886.1-94
COBISS.SR-ID [103197703](#)

12 ЂУРАШИНОВИЋ, Војин

Miodrag Milovanović Lune : životni put i revolucionarno delo / Vojin Đurašinović Kostja. - Gornji Milanovac : Dečje novine, 1979. - 90 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Biblioteka Legende. Kolo 10, Istaknuti revolucionari Jugoslavije)

а) Миловановић, Миодраг-Луне (1921-1944)

929 Миловановић
COBISS.SR-ID [21982471](#)

13 ЂУРИЋ, Љубодраг

Ratni dnevnik / Ljubodrag Đurić. - Beograd : Vojnoizdavački zavod, 1966 (Beograd :

Vojnoštamparsko preduzeće). - 534 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Iz ratne prošlosti naših naroda ; knj. 74)

Registri.

а) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Друга пролетерска бригада - 1942-1944 - У споменама

94(497.1):355.311.6"1942/1944"
821.163.41-94
COBISS.SR-ID [98611207](#)

14 ЖИВКОВИЋ, Новак

Горобиле : 20. септембра 1941. / Новак Живковић. - Пожега : Општински одбор удружења Савеза бораца ; Ариље : Општински одбор удружења Савеза бораца, 1971 (Титово Ужице : "Димитрије Туцовић"). - 215 стр. : илустр. ; 21 cm

Примедбе и објашњења: стр. 199- [216].

а) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Ужице - 1941

94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [205672967](#)

15 Дрежничка градина : 18. август 1941 / Новак Живковић. - 2. изд. - Титово Ужице : Вести : Општински одбор СУБНОР-а : Народни музеј, 1986. - 155 стр., [16] стр. с фотогр. : илустр. ; 22 cm.

ISBN 86-7319-006-1

а) Народноослободилачка борба, 1941-1945 - Ужице - 1941

94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [29510151](#)

16 Дрежничка градина : 18. август 1941. / Новак Живковић. - Титово Ужице : Вести : Народни музеј, 1969 (Титово Ужице : "Димитрије Туцовић"). - 128 стр., [16] стр. с фотогр. : илустр. ; 24 cm (Картон)

а) Народноослободилачка борба, 1941-1945 - Ужице - 1941

94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [247189511](#)

17 Партизанска фабрика оружја и муниције / Новак Живковић. - Титово Ужице : Вести, 1971 (Титово Ужице : "Димитрије Туцовић"). - 276 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 5.000. - Стр. 3-4: Предговор / Никола Љубичић.

(Пласт. са омотом)

а) Партизанска фабрика оружја и муниције (Ужице) - 1928-1941 б) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Ужице - 1941

623.4:061.5(497.11
Užice)"1928/1941"
94(497.11 Užice)"1941"
COBISS.SR-ID [250975239](#)

18 Поглед на историју ужичког краја / Новак Живковић. - [Б. м. : б. и., 1961] ([б. м. : б. и.]). - Стр. 13-26 : ауторова слика ; 24 cm

Summary: historical survey of the Užice area. - П. о.: Рад 8. конгреса Савеза фолклориста Југославије; 1961, Титово Ужице.

а) Титово Ужице - Историја - 1941 - Сепарати

94(497.11 Ужице)"1941"(041)
COBISS.SR-ID [142798855](#)

19 Ужичка република прославља Октобарску револуцију : репортажа о свечаности / Новак Живковић. - Титово Ужице : Народни музеј : Вести, 1967 (Београд : Београдски графички завод). - 92 стр., [32] стр. с таблама ; 24 cm

а) Октобарска револуција 1917 - Прослава - Ужице - 1941

323.27(470)"1917":94(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID [154980615](#)

20 ЖУГИЋ, Владимир

Златарски крај у прошлости и народноослободилачкој борби / Владимир Жугић. - Титово Ужице : Вести, 1986. - 183 стр. : илустр. ; 20 cm.

Предговор / Мирко Ћумовић: стр. 5-10.

а) Први српски устанак 1804-1813 - Санџак б)

Народноослободилачка борба 1941-1945 - Златарски крај с)
Студентски покрети - Златарски крај - 1918-1941

94(497.11)"1804/1945"
940.53/.54(497.11 Златарски крај)
378.18(497.11 Златарски крај)"1918/1941"
COBISS.SR-ID [25541383](#)

21 ЗЛАТИБОР у рату и

револуцији : 1941-1945 / Бучевац Јеленко...[и др.]. - Чајетина : Општински одбор СУБНОР, 1981. - 409 стр. : илустр. ; 24 cm.

Списак припадника НОБ и ПОУ из других крајева Југославије погинулих у борбама на Златибору 1941-1945: стр. 371-398. - Носиоци "Партизанске споменице 1941": стр. 399-405.

а) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Златибор

940.53/.54(497.11 Златибор)
COBISS.SR-ID [41326599](#)

22 ISKUSTVA

narodnooslobodilačkog rata : Zbirka nagrađenih članaka / [odgovorni urednik Milisav Nikić]. - Beograd : Vojnoizdavački zavod, 1965 (Beograd : Vojno štamparsko preduzeće). - 301 str. : skice ; 20 cm. - (Vojna biblioteka. Naši pisci ; Knj. 40)

Tiraž 3.500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. (Broš.)

а) Народноослободилачки рат - Војни аспект - Југославија - 1941-1945 - Зборници б)
Народноослободилачки рат - Војни аспект - Ужице - 1941 - Зборници

355.4:94(497.1)"1941/1945"(082)
COBISS.SR-ID [16394333](#)

23 ЈАНКОВИЋ, Милорад Б.

Grupa partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji : zimi 1941/42. godine / Milorad B. Janković. - Beograd : Vojnoizdavački zavod, 1967 (Beograd : Vojnoštamparsko preduzeće). - 346 str., [1] presavijen list s geogr. kartom : ilustr. ; 20 cm. - (Iz ratne prošlosti naših naroda ; knj. 79)

Registar. - Bibliografija: str. 343.
а) Народноослободилачка борба - Западна Србија - Партизански одреди - 1941-1942

94(497.11)"1941/1942"
COBISS.SR-ID [100833543](#)

24 ЈЕРЕМИЋ, Војо

Милинко Кушић херој-комесар Ужичке републике / Војо Јеремић ; [илустрације Ђ. Андрејевић-Кун ... и др.]. - Београд : Одбор за прикупљање грађе из прошлости железничара при ЖТП, 1975. - 22 стр. : илустр. ; 21 cm. -

(Библиотека Црвени железничар)
Корични наслов: Оживимо мртве И. - П. о.: Из књиге Возови слободе.

929:94(497.1) Кушић М.
COBISS.SR-ID [36396300](#)

25 ЉУБИЧИЋ, Никола

Ужички народноослободилачки партизански одред "Димитрије Туцовић" / Никола Љубичић. - Београд : Војноиздавачки завод, 1979. - 467 стр., [9] табли фотографија : геогр. карте ; 24 cm. - (Ратна прошлост наших народа и народности ; књ. 215.
Монографије јединица НОВ и ПО Југославије ; књ. 54)

Белешка о делу на пресавитку омота. - Извори и литература: стр. 461-463.

а) Народноослободилачка борба - Ужички партизански одред "Димитрије Туцовић" - 1941-1945

94(497.11)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [47231751](#)

26 Ужички народноослободилачки партизански одред "Димитрије Туцовић" / Никола Љубичић. - [2. допуњено изд.]. - Београд : Народна књига, 1981. - 427 стр., [18] листова с таблама ; 25 cm

Извори и библиографија: стр. 425-427.

а) Народноослободилачка борба -

Ужички партизански одред
"Димитрије Туцовић" - 1941-1945
94(497.11)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [41362183](#)

27 МАРКОВИЋ, Живота Р.

Главни народноослободилачки
одбор Србије 1941. године /
Живота Р. Марковић ;
[фотографије Наталија
Радивојевић]. - Титово Ужице :
Народни музеј, 1985 (Титово
Ужице : "Димитрије Туцовић"). -
54 стр. : илустр., факс. ; 21 см

Тираж 1.000. - Библиографија уз
текст.

(Брош.)

а) Главни народноослободилачки
одбор Србије - 1941-1944 -
Историјска грађа

35.02(497.11)"1941/1944"(093.2)
COBISS.SR-ID [211590151](#)

28 МАРКОВИЋ, Живота Р.

Комунистичка партија
Југославије у ужичком округу
1941. / Живота Р. Марковић. -
Титово Ужице : Народни музеј,
1983 (Титово Ужице : "Димитрије
Туцовић"). - 222 стр. ; 23 см

Тираж 2.000. - Напомене и
библиографске референце уз
текст. - Регистар.

а) Комунистичка партија
Југославије - Ужице - 1941

329.15(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID [175253004](#)

29 Народноослободилачки одбор
у Ужицу 1941. године / Живота Р.
Марковић. - Титово Ужице :
Скупштина општине :
Самоуправна интересна заједница
културе, 1976 (Титово Ужице :
"Димитрије Туцовић"). - 174 стр. :
илустр. ; 23 цм

Тираж 2.000. - Библиографске
белешке уз текст.

(Брош.)

а) Народна власт - Титово Ужице -
1941

321.74(497.11)(091)
352.07(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID [514354581](#)

30 Народноослободилачки одбори
и зачеци друштвених промена у
Ужичком крају : 1941 / Живота
Марковић ; [регистар израдила
Весовић Десанка и Богић Красић].
- Титово Ужице : Музеј устанка
1941 : Вести, 1985 (Титово Ужице
: Вести). - 368 стр. ; 24 цм

Тираж 1500. - Регистри.

а) Комунистичка партија
Југославије б)

Народноослободилачки одбори -
Ужички округ - 1941 с) Власт -
Ужички округ - 1941

329.15(497.1)(091)
321.74(497.11)(091)

342.536.7(497.11)

COBISS.SR-ID [46620428](#)

31 Revolucionarno-demokratska praksa narodnooslobodilačkih odbora : začeci društvenih promena u užičkom kraju 1941 : doktorska disertacija / Života Marković. - [S. l. : s. n.], 1984 ([s. l. : s. n.]). - 549 list. ; 30 cm

Na vrhu nasl. str.: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka. - Napomene: str. 1-42.

а) Народноослободилачки одбори - Ужички округ б) Народноослободилачки покрет - Ужички округ с) Ужичка република - 1941

94(497.11 Ужице)"1941"

342.536.7(497.11)(091)

COBISS.SR-ID [46621452](#)

32 Тито и Ужичка република / Живота Марковић. - Титово Ужице : Вести : Споменик Кадињача, 1988 (Титово Ужице : Вести). - 268 стр. : илустр. ; 23 cm

Тираж 1000. - Регистри.

ISBN 86-7319-013-4 (брош.)

а) Комунистичка партија Југославије - 1919-1941 б) Ужичка република - 1941

94(497.11)"1941/1945"

329.15(497.1)(091)

COBISS.SR-ID [46622220](#)

33 МЕДИЋ, Бранко

Железнице и железничари Ужичке републике 1941. / Бранко Медић, Драгољуб Јанковић. - Београд : Одбор за прославу 20-годишњице Устанка при Заједници железничких предузећа, 1961 (Суботица : Штампарско предузеће ЈЖ). - 127 стр. : илустр. ; 21 cm.

а) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Железница - Ужичка република

94(497.11 Ужице):656.2"1941"

COBISS.SR-ID [89302279](#)

34 МИЛОВАНОВИЋ, Миодраг Луње

Дневник / Миодраг Миловановић Луње. - Титово Ужице : Вести, 1979. - 281 стр., [12] листова с таблама ; 25 cm

Ауторова слика

а) Народноослободилачка борба - 1941-1945 - У литератури

821.163.41-94

94(497.1)"1941/1945"

COBISS.SR-ID [46848263](#)

35 НАУЧНИ скуп "Ужичка Република" (12-14. октобра ; 1977)

Užička Republika. 2 / [organizatori] Muzej ustanka 1941, Titovo Užice [i] Institut za istoriju radničkog pokreta SR Srbije ; [glavni

i odgovorni urednik Dušan Maletić].
- Beograd : Eksport-pres, 1978. - 423
str. ; 25 cm

Povodom obeležavanja 35-godišnjice
oružanog ustanka naroda i narodnosti
Jugoslavije ... održan je na Zlatiboru,
od 12-14 oktobra 1977. godine, prvi
naučni skup na temu "Užička
Republika".

94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [77989132](#)

**36 НАУЧНИ СКУП "Ужичка
Република" (12-14. октобра ;
1977)**

Užička Republika. [Knj. 1] /
[organizatori naučnog skupa] Muzej
ustanka 1941 - Titovo Užice, Institut
za istoriju radničkog pokreta SR
Srbije, i NIRO Eksport-pres -
Beograd. - Beograd : Eksport-pres,
1978. - 438 str. ; 25 cm

а) Народноослободилачка борба
1941-1945 - Ужичка Република -
Зборници

94(497.11 Ужице)"1941"(082)
COBISS.SR-ID [40286215](#)

**37 НАУЧНИ СКУП Ужички крај
у јесен ратне 1941. године (1991 ;
Ужице)**

Ужички крај у јесен ратне
1941. године : зборник радова са
научног скупа, Ужице, 1991 /
[главни и одговорни уредник
Петар Качавенда]. - Ужице :
Кадињача ; Београд : Институт за

савремену историју, 1996 (Београд
: МГ). - 200 стр. ; 24 cm.

"Поводом обележавања 50-
годишњице устанка и борбе на
Кадињачи, у Ужицу је 7. и 8.
новембра 1991. године одржан
научни скуп "Ужички крај у јесен
ратне 1941. године"---> стр. 5.
а) Народноослободилачки рат
1941-1945 - Ужице - 1941 -
Зборници

94(497.11 Ужице)(082)"1941"
COBISS.SR-ID [115078663](#)

38 НЕДЕЉКОВИЋ, Душан

Вести епских октобарских
дана 1941 / Душан Недељковић. -
Титово Ужице : [б. и.], 1957
(Титово Ужице : "Димитрије
Туцовић"). - 15 стр. : илустр. ; 20
cm.

П. о.: Вести; бр. 500, 1957 год.
а) Вести (лист) - Титово Ужице -
1941 - Сепарат

050(497.11 Ужице)"1941"(041)
COBISS.SR-ID [79630343](#)

39 ОБРАДОВИЋ, Драгана, 1983-

Сликари Партизанског атељеа
у Ужицу 1941. : из збирки
Народног музеја Ужице / Драгана
Обрадовић ; [фотографија Зоран
Домановић, Славица Стефановић].
- Ужице : Народни музеј, 2009
(Графичар : Ужице). - 38 стр. :
илустр. ; 24 cm

Кор. насл. - Тираж 300. -
Библиографија: стр. 37. - Summary.
ISBN 978-86-84859-23-7 (брош.)
а) Сликари - Ужице - 1941 -
Изложбени каталози

75.071.1(497.11)"19":929(083.824)
75(497.11)"19"(083.824)
COBISS.SR-ID [171397644](#)

40 ПИЛЧЕВИЋ, Ђорђе

Браћа Јечменица / Ђорђе
Пилчевић. - Ужице : Арт, 1999
(Београд : МГ Маркетинг). - 240
стр. : фотогр., факс. ; 24 cm

Тираж 600. - Предговор / Јеврем
Јешо Поповић: стр. 5-9. -
Библиографија: стр. 238-239.
а) Јечменица, Миљивоје (1919-
1941) б) Јечменица, Милосав
(1924-1942) с) Јечменица
(породица) -
Народноослободилачка борба
1941-1945

929.52 Јечменица
940.53/.54(497.11 Ужице)
COBISS.SR-ID [155410183](#)

41 Трагом ариљских партизана /
Ђорђе Пилчевић. - Ариље :
Удружење бораца НОР-а, 1971
(Титово Ужице : "Димитрије
Туцовић"). - 307 стр. : илустр. ; 24
cm

(Брош.)
а) Други светски рат 1939-1945 -
Ариље - У успоменама

94(497.11)"1939/1945"(093.3)
821.163.41-94
COBISS.SR-ID [249239559](#)

42 ПОЗНАНОВИЋ, Раде В., 1924-

Ратни заробљеници из
ужичког краја : 1941-1945 / Раде В.
Познановић. - Ужице : Р. В.
Познановић, 2010 (Ужице :
Братис). - 130 стр. : илустр. ; 24 cm

Ауторова слика. - Тираж 500. -
Белешка о аутору: стр. 126. - Стр.
127-130: Рецензије / Илија
Мисаиловић, Миљивоје Ђорђевић.
- Напомене и библиографске
референце уз текст. -
Библиографија: стр. 125.
ISBN 978-86-905869-2-9 (картон)
а) Ратни заробљеници - Други
светски рат 1939-1945

343.819(=163.41)(430)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [177701900](#)

43 Трагом издаје : сведочења о
издаји четника и стрељању на
Крушику, у Ваљеву 1941 / Раде
Познановић, Милун Раонић,
Милорад Радојчић. - Ваљево :
Општински одбор Савеза
удружења бораца СУБНОР ... [и
др.], 1987. - 406 стр. : илустр. ; 25
cm.

а) Народноослободилачка борба -
Србија - 1941 б)
Народноослободилачка борба -
Крушик - 1941 с)

Народноослободилачка борба -
Ваљево - 1941 d) Четници - Србија
- 1941

94(497.11)"1941"
940.53/54(497.1 Крушик)"1941"
940.53/.54(54(497.1 Ваљево)"1941"
COBISS.SR-ID [31014919](#)

**44 РАДОВАНОВИЋ, Јован,
1922-**

Ужичка република : слободна
оаза у окупираној Европи 1941. /
Јован Радовановић ; [фотографије
Илија Лазић ... [и др.]]. - Београд :
Sanimek ; Ужице : Народни музеј :
Арт плус, 2011 (Београд :
Sanimek). - 208 стр. : илустр. ; 25
cm

Ауторова слика. - Тираж 300. -
Белешка о аутору: стр. 206. - О
аутору: стр. 61. - Summary. -
Библиографија: стр. 207-208.
ISBN 978-86-84073-35-0
(Sanimeks)

а) Народноослободилачка борба
1941-1945 - Ужички крај - 1941 б)
Ужичка република - 1941

94(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID [181612300](#)

45 67 дана Ужичке републике /
Јован Радовановић. - (3. допуњено
и проширено изд.). - Титово
Ужице : Вести ; Чачак : Чачански
глас, 1983 (Титово Ужице : Вести).
- 232 стр., [9] листова с таблама
[фотогр.] ; 21 cm

а) Народноослободилачка борба -
Ужичка Република - 1941 - У
литератури

821.163.41-94
COBISS.SR-ID [1024026295](#)

46 Пожега у НОР и револуцији :
[1941-1945] / Јован Р. Радовановић
; [регистар личних имена Јелена
Ристановић]. - Пожега :
Општински одбор Савеза
удружења бораца
народноослободилачког рата
Пожеге : Самоуправна интересна
заједница културе Пожеге, 1986
(Титово Ужице : "Димитрије
Туцовић"). - 672 стр. : илустр.,
факс. ; 25 cm

Хрпт. ств. насл.: Пожега. - Тираж
5.000. - Стр. 5-8: Предговор /
Редакциони одбор. - Белешка о
аутору: стр. 668. - Напомене уз
текст. - Библиографија: стр. 665-
667. - Регистри.

а) Народноослободилачка борба
1941-1945 - Пожега

94(497.11 Пожега)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [211470855](#)

47 Саво Јовановић Сирогојно :
херој Златибора / Јован Р.
Радовановић. - Чајетина : Дом
културе, 1985 (Титово Ужице :
"Димитрије Туцовић"). - 32 стр. :
фотографије ; 20 cm

а) Јовановић-Сирогојно, Саво

- (1926-1944)
929
COBISS.SR-ID [23539207](#)
- 48** Богдан Капелан : животни пут и револуционарно дело / Јован Радовановић. - Горњи Милановац : Деље новине, 1981. - 99 стр., [1] л. са сл. Б. Капелана : илустр. ; 21 цм. - (Библиотека Легенде. Коло 14, Истакнути револуционари Југославије)
- а) Капелан, Богдан (1914-1942)
- 929 Капелан
COBISS.SR-ID [19093511](#)
- 49** Boško Buha : veliki bombaš мањи од пушке / Jovan Radovanović. - Gornji Milanovac : Dečje novine, 1976 (Čačak : Litorapir). - 90 str. : fotogr. ; 20 cm. - (Biblioteka Legende / Dečje novine. kolo 2 ; 4)
- Tiraž 10.000.
(Broš.)
а) Буха, Бошко (1926-1943) - У литератури
- 821.163.41-32
355.089:929 Буха Б.
COBISS.SR-ID [119673607](#)
- 50** Boško Buha : životni put slavnog bombaša / Jovan Radovanović. - 2. dopunjeno izd. - Gornji Milanovac : Dečje novine, 1981. - 93 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Biblioteka Legende)
а) Буха, Бошко (1926-1943)
- 929
COBISS.SR-ID [17552647](#)
- 51** Milinko Kušić : životni put i revolucionarno delo / Jovan Radovanović. - Gornji Milanovac : Dečje novine, 1979. - 91 str. ; 22 cm. - (Legende. Kolo 9, Istaknuti revolucionari Jugoslavije)
- а) Кушић, Милинко (1912-1943)
- 929 Кушић, М.
COBISS.SR-ID [12883463](#)
- 52** Раднички батаљон и борба на Кадињачи / Јован Радовановић. - Ужице : "Кадињача", 1998 (Ужице : "Димитрије Туцовић"). - 369 стр. : илустр. ; 23 cm
- Тираж 500. - Предговор / Јеврем Јешо Поповић: стр. 7-10. - Белешка о аутору: стр. 333-334. - Библиографија: стр. 329-332.
а) Народноослободилачка борба - Кадињача - Раднички батаљон - 1941
- 94(497.11 Кадињача)"1941"
COBISS.SR-ID [142071303](#)
- 53** Heroj Druge proleterske : životni put narodnog heroja Nade Matić / Jovan Radovanović ; [ilustracije Zoran Jovanović-Jus]. - Beograd : Savet za vaspitanje i brige o deci SR Srbije ; Gornji Milanovac : Dečje novine, 1977. - 95 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Biblioteka Legende. Istaknuti

revolucionari Jugoslavije ; kolo 6)

929 Матић Н.

COBISS.SR-ID [64530444](#)

54 67 дана Ужичке републике / Јован Радовановић. - 2. изд. - Београд : Народна армија, 1972 (Београд : Војна штампарија). - 242 стр., [6] листова с таблама [фотогр.] ; 21 цм

а) Народноослободилачка борба - Ужице - У успоменама

821.163.41-94

COBISS.SR-ID [110965255](#)

55 67 дана Ужичке републике / Јован Радовановић. - Београд : Просвета, 1961 (Београд : "Слободан Јовић"). - 253 стр, [12] листова с таблама : фотогр. ; 19 см. - (Сведочанства. коло 4 ; књ. 2)

Регистар.

а) Народноослободилачка борба - Ужичка република - 1941 - У литератури

821.163.41-94

COBISS.SR-ID [130284551](#)

56 СПОМЕНИЦА палих бораца и жртава рата 1941-1945 у ариљској општини. - Ариље : Савез удружења борацких организација, 1966 (Титово Ужице : "Димитрије Туцовић"). - 122 стр., [5] листова с таблама ; 22 см

а) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Ариље - Жртве - Биографије

94(497.11 Ариље)"1941/1945":929

94(497.11 Ариље)"1941/1945"

COBISS.SR-ID [99968519](#)

57 ТАДИЋ, Света

Užička republika / Sveta Tadić. - Beograd : Rad, 1961 (Beograd : Prosveta). - 68 str. ; 20 cm. - (Zastave slobode)

а) Народноослободилачка борба - Ужичка Република - 1941

94(497.11 Ужице)"1941"

COBISS.SR-ID [89314823](#)

58 ТИТОВО Ужице у борби за слободу : споменица посвећена десетогодишњици ослобођења Титовог Ужица. - Титово Ужице : Градски одбор Савеза бораца народноослободилачког рата града Титовог Ужица, 1951 (Титово Ужице : "Југославија"). - 97 стр. : илустр. ; 28 см.

а) Ужице - Народноослободилачка борба, 1941-1945

94(497.11 Ужице)"1941/1945"

COBISS.SR-ID [32868359](#)

59 УЖИЦЕ 1941 : устанак у ужичком крају / Никола Љубичић ... [и др.] ; [ликовни прилози Бора Барух и Пиво Караматијевић]. -

Београд : Војно дело, 1961
(Београд : Београдски графички завод). - 423 стр. : илустр. ; 20 см.
- (Из ратне прошлости наших народа ; књ. 39. Посебна издања ; књ. 17)

Тираж 4000.

а) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Ужице - 1941 - Историјски извори

94(497.11 Užice)"1941"(093)
COBISS.SR-ID [125114119](#)

60 УЖИЧКА република : записи и сећања / [одговорни уредник Живота Марковић ; цртежи Пиво Караматијевић]. - Титово Ужице : Народни музеј : Музеј устанка, 1981. - 678 стр. ; 24 цм

821.163.41-94
COBISS.SR-ID [9759244](#)

61 УЖИЧКА република : записи и сећања. 2 / [одговорни уредник Живота Марковић ; цртежи Пиво Караматијевић]. - Титово Ужице : Народни музеј, 1983 (Титово Ужице : "Димитрије Туцовић"). - 748 стр. : илустр. ; 25 см

Тираж 2.000. - Регистри.
(Пласт. са омотом)

а) Народноослободилачка борба 1941-1945 - Ужичка република - У литератури

94(497.1)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [512035161](#)

62 УЖИЧКИ крај у НОР-у и револуцији : 1941-1945 : зборник радова са научног скупа / [главни и одговорни уредник Милутин Пашић]. - Титово Ужице : Народни музеј, Радна јединица Музеј устанка 1941 ; Београд : Институт за историју радничког покрета Србије, 1989 (Титово Ужице : "Димитрије Туцовић"). - 525 стр. ; 24 цм.

Тираж 1000. - Библиографија уз текст.

а) Народноослободилачка борба - Ужички крај - 1941-1945 - Зборници

94(497.11)"1941/1945"(082)
COBISS.SR-ID [501004](#)

63 F.O.M.U. : 1941. - Titovo Užice : Prvi partizan, [s. a.] (Beograd : Vojno štamparsko preduzeće). - 89 str. : ilustr. ; 20 cm.

а) Ужице - Историја - 1941

94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [89366535](#)

64 ЦВЕТОВИ у огњу : изгинули у рату 1941-1945. године у општини Титово Ужице / [одговорни уредник Раде Познановић]. - Титово Ужице : Историјски архив, 1970 (Београд :

Београдски графички завод). - 384
стр. : илустр. ; 25 cm

Стр. 5-6: Предговор / Никола
Љубичић. - Регистар.
(Картон)

а) Народноослободилачка борба -
Жртве - Ужички крај - Зборници

94(497.11 Ужице)"1941/1945"(082)
COBISS.SR-ID [247082503](#)

65 ШКОРО, Гојко

Истина је у именима :
страдали у ужичком округу у
Другом светском рату / Гојко
Шкоро. - Ужице : Спомен
обележје Кадињача, 2002 (Чачак :
Јел-Мил, Штампарија Бајић). - 292
стр. ; 24 cm

Тираж 500. - Стр. 9-33: Предговор
/ Живота Марковић. - Напомене и
библиографске референце уз
текст. - Библиографија: стр. 263-
266. - Регистар.

ISBN 86-7320-014-8 (брош.)

а) Жртве рата - Други светски рат
1939-1945 - Ужички округ

94(497.11)"1941/1945"(083.81):929
341.322(497.11)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [100335116](#)

66 Терор и злочини у Ужичком
округу : 1941-1945 / Гојко Шкоро.
- Ужице : Издавачки центар
Кадињача, 1995 (Ужице : Рујно). -
311 стр. ; 24 cm

Тираж 500. - Библиографија: стр.
269-273. - Регистар.

а) Жртве рата - Ужички округ -
1941-1945 б) Ратни злочини -
Ужички округ - 1941-1945 с)
Ужички округ - Политичке
прилике - 1941-1945

94(497.11):341.322.5"1941/1945"
323(497.11)"1941/1945"
940.547.2(=861)
COBISS.SR-ID [35107340](#)

67 Ужичани у концентрационом
логору на Бањици / Гојко Шкоро. -
Титово Ужице : Народни музеј-
Музеј устанка 1941. :
Међуопштински одбор Савеза
бораца НОР-а, 1983 (Титово
Ужице : "Димитрије Туцовић"). -
344 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 1500. - Стране од 18-19; од
26-27; од 30-31 нису одштапане.

а) Други светски рат -
Концентрациони логори - Бањица
- 1941-1945

94(497.11 Бањица)
343.819.5(497.11
Бањица)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [80529671](#)

**ЧЛАНЦИ У СЕРИЈСКИМ
ПУБЛИКАЦИЈАМА**

68 БАБИЋ, Тома

Штампарство у данима
Ужичке републике 1941. / Тома
Бабић.

У: Библиотекар. - ISSN 0006-1816.
- Год. 33, бр. 1/6 (1981), стр. 14-17.

94(497.11 Ужице)"1941":655
COBISS.SR-ID [48031756](#)

69 БОГДАНОВИЋ, Бранко

Производња стрељачког
оружја у ФОМУ од 1929. до 1941. /
Бранко Богдановић. - Графикони. -
Слике. - Абстракт. - Белешке. -
Суммары.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - Год. 27, бр. 27 (2001), стр.
107-144.

658.1:623.4(497.11)"1929/1941"
623.442/.443(497.11)"1929/1941"
COBISS.SR-ID [96714508](#)

70 БОДРОЖИЋ, Милица С.

Нека нова сазнања о
сељаштву у ужичком крају у
народној револуцији / Милица С.
Бодрожић. - Напомене и
библиографске референце уз
текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - Бр. 4 (1975), стр. 243-255.

94(497. 11)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [512193185](#)

71 БОСИЋ, Милован, 1927-

Оружани устанак у Србији
1941. - период Ужичке републике -
и совјетска средства информисања
/ Милован Босић. - Титово Ужице :
[б. и.], 1978 ([б. м. : б. и.]). - Стр.
177-186 ; 23 cm

COBISS.SR-ID [1024007344](#)

72 Оружани устанак у Србији
1941. : период Ужичке републике
и совјетска средства информисања
/ Милован Босић. - Напомене и
библиографске референце уз
текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - Бр. 7 (1978), стр. 177-186.

070:94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [512186785](#)

73 ВРАНИЋ, Војимир

Privreda u Užičkoj Republici /
Vojimir Vranić. У: Одбрана и
заштита. - ISSN 0029-8344. - 25, 6
(1989), str. 54-56.

33+323(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [13134338](#)

74 Sanitet u Užičkoj Republici /
Vojimir Vranić. У: Одбрана и
заштита. - ISSN 0029-8344. - 25, 5
(1990), str. 51-52.

356.33:940.53/.54(497.1)
COBISS.SR-ID [10827522](#)

75 Kako se formirala narodna vlast u Užičkoj republici / Vojmir Vranić. У: Одбрана и заштита. - ISSN 0029-8344. - 25, 1 (1989), str. 53-56.

321.74(497.1)(091)
COBISS.SR-ID [7398914](#)

76 Kulturno-prosvetna i zabavna delatnost u Užičkoj republici / Vojmir Vranić. У: Одбрана и заштита. - ISSN 0029-8344. - 24, 6 (1988), str. 61-62.

94(497.11 Ужице)"1941":008
008
COBISS.SR-ID [6552322](#)

77 Mobilizacija u Užičkoj republici / Vojmir Vranić. У: Одбрана и заштита. - ISSN 0029-8344. - 26, 3-4 (1990), str. 67-68.

94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [15131394](#)

78 ГЛИШИЋ, Венцеслав

Жене ужичког краја у устанку 1941. године / Венцеслав Глишић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 1 (1972), стр. 193-210.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512193697](#)

79 Идеја о стварању "Ужичке републике" и њена реализација / Венцеслав Глишић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 2 (1973), стр. 153-169.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512193441](#)

80 Почетак устанка у пожешком крају 1941. године / Венцеслав Глишић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 6 (1977), стр. 189-222.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512193953](#)

81 Почетак устанка у Ужичком крају 1941. године / Венцеслав Глишић. - Резюме.

У: Историјски гласник. - ISSN 0021-2644. - 4 (1965), стр. 3-33.

94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [175733511](#)

82 Улога и значај Ужичке републике / Венцеслав Глишић.

У: Историјски гласник. - ISSN 0021-2644. - 2 (1971), стр. 7-20.

940.53/.54(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [176999431](#)

83 ДАШИЋ, Миомир

Nova saznanja i istraživački rezultati o Užičkoj republici : (povodom naučnog skupa o Užičkoj republici) / Miomir Dašić. У: Југословенски историјски часопис. - ISSN 0350-2902. - 3-4 (1977), str. 230-237.

94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [162456839](#)

84 ЖИВКОВИЋ, Никола

Прикупљање злата, сребра и новца у Ужицу и њихов транспорт за Никшић 1941. године / Никола Живковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 4 (1975), стр. 235-242.

330.522.4(497.1)"1941"
COBISS.SR-ID [512192673](#)

85 ЗАНИНОВИЋ, Мате

"Užička republika 1941. године" / Mate Zaninović. - Zadar : [s. n.], 1977 (Zadar : Narodni list). - Str. 586-593 ; 24 cm

COBISS.SR-ID [61100039](#)

86 ИСКРИН, Милорад

Односи партизана и четника осветљени кроз ужичку "Борбу" /

Милорад Искрин. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 7 (1978), стр. 187-202.

070(497.11 Ужице)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [512187041](#)

87 КАЧАВЕНДА, Петар

КПЈ- организатор и руководилац оружаног устанка народа Југославије 1941. године / Петар Качавенда. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 10 (1981), стр. 83-100.

329(497.1).15"1941"
94(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID [512188321](#)

88 КОСТИЋ, Стојадин

Партизанско позориште у ослобођеном Ужицу / Стојадин Костић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 3 (1974), стр. 275-284.

792(497. 11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [512192929](#)

89 Partizansko pozorište u oslobođenom Užicu 1941. / Stojadin Kostić.

У: Teatron. - ISSN 0351-7500. - br. 53/55 (1985), str. 27-31.

792(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID [7776524](#)

90 ЛУКИЋ, Милован

Златиборски четнички корпус / Милован Лукић. - Белешке. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. Бр. 23 (1994), стр. 149-174. Бр. 24 (1995), стр. 303-330.

94(497.11 Ужице)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [96691724](#)

91 Казнене експедиције у Ужичком крају 1941-1944. године : прилог истраживању / Милован Лукић. - Белешке. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 22 (1993), стр. 85-106.

355.3(=30)(497.11)"1941/1944"
COBISS.SR-ID [46537484](#)

92 Однос окупатора и НОП-а према заробљеницима и рањеницима у Ужичкој Републици у светлу међународног ратног права / Милован Лукић. - Ћирилицом. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - 17 (1988), стр. 397-406.

[940.53/.54:341.3](497.11)
COBISS.SR-ID [6036226](#)

93 Однос окупатора и НОП-а према заробљеницима и рањеницима у Ужичкој републици у светлу међународног ратног права : - прилог изучавању - / Милован Лукић. - Ресумé. - Белешке.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 17 (1988), стр. 397-406.

94(497.1)"1941"
COBISS.SR-ID [25845004](#)

94 Пожешки четнички корпус / Милован Лукић. - Белешке. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 25/26 (1996/1997), стр. 94-117.

94(497.11)"1941/1943"
COBISS.SR-ID [77031948](#)

95 Јаворски четнички корпус : трагом докумената / Милован Лукић. - Белешке. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 30 (2006), стр. 25-54.

94(497.11 Ужице)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [512194465](#)

96 МАЈДАНАЦ, Боро, 1947-
Избегличка деца у Ужицу
(1941-1945) / Боро Мајданац. -
Напомене и библиографске
референце уз текст. - Сажетак ;
Summary.

У: Историјска баштина. - ISSN
0352-2822. - Бр. 19 (2010), стр.
133-154.

314.151.3-053.2-
054.73(497.11)"1941/1945"(093. 2)
COBISS.SR-ID [178879500](#)

97 МАРИНКОВИЋ, Миливоје
Партизанске радионице у
Ужицу 1941. године / Миливоје
Маринковић. - Напомене и
библиографске референце уз
текст. - Ресиме.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - Бр. 1 (1972), стр. 211-218.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512196513](#)

98 Формирање и дејства
словеначке партизанске чете
"Иван Цанкар" у јесен 1941.
године у Србији / Миливоје
Маринковић. - Напомене и
библиографске референце уз
текст. - Ресиме.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - Бр. 2 (1973), стр. 189-202.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512196257](#)

99 МАРИНКВИЋ, Радован М.
Амбулантни дневник болнице
у Гучи - хроника устаничке 1941.
године / Радован М. Маринковић. -
Илустр. - Ресуме. У: Зборник
радова Народног музеја. - ISSN
0350-7262. - Год. 12 (1982), стр.
305-335.

614(497.11 Гуча)"1941"
COBISS.SR-ID [1024670093](#)

100 Злочини четника у Драгачеву
у другој половини 1941. године /
Радован М. Маринковић,
Томислав Протић. - Илустр. -
Ресуме. У: Зборник радова
Народног музеја. - ISSN 0350-
7262. - Год. 10 (1979), стр. 303-338.

94(497.11 Драгачево)"1941"
COBISS.SR-ID [1024669325](#)

101 Документа команде места у
Чачку о везама са Ужицем у време
Ужичке републике / Радован М.
Маринковић. - Ћирилицом. -
Ресуме.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - 18 (1989), стр. 343-350.

94(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [14985218](#)

102 МАРИЋ, Михаило

Прва слободарска радиостаница у окупираној Европи : (радио-станција "Ужичке републике") / Михаило Марић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 2 (1973), стр. 203-210.

94(497. 11)"1941":659.444
COBISS.SR-ID [512196769](#)

103 МАРКОВИЋ, Живота Р.

КПЈ у Ужичком народноослободилачком партизанском одреду "Димитрије Туцовић" 1941. године / Живота Р. Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 11 (1982), стр. 125-146.

329(497.1).15"1941"
COBISS.SR-ID [512188577](#)

104 МАРКОВИЋ, Живота Р.

Народноослободилачки одбори у Ужичком округу 1941. године и зачеци делегатског система / Живота Р. Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 8 (1979), стр. 225-232.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512197025](#)

105 Народноослободилачки фонд Градског народноослободилачког одбора у Ужицу / Живота Р. Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 8 (1979), стр. 225-232.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512197281](#)

106 Суштина идеје и концепт о народноослободилачким одборима као основном облику народне власти у периоду Ужичке републике / Живота Р. Марковић. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 13 (1984), стр. 279-294.

342.536.7(497.1)(091)
COBISS.SR-ID [14863628](#)

107 Ужичка "Борба"1941. године о ставу народноослободилачког покрета према националном питању Југославије / Живота Р. Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 6 (1977), стр. 223-230.

070(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [512187297](#)

108 МАТИЋ, Бошко

Ратним стазама Друге
пролетерске бригаде : поводом 33-
годишњице формирања / Бошко
Матић. - Напомене и
библиографске референце уз
текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - Бр. 4 (1975), стр. 257-288.

94(497. 11)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [512197537](#)

109 МИЛОШЕВИЋ, Слободан Д.

Ратне избеглице у ужичком
округу 1941-1945. / Слободан Д.
Милошевић. - Тирилицом. -
Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - Бр. 17 (1988), стр. 377-396.

94(497.11)"1941-1945"
COBISS.SR-ID [6035458](#)

110 НЕШОВИЋ, Слободан

Савезничка јавност о
оружаном устанку народа
Југославије у доба "Ужичке
републике" / Слободан Нешовић. -
Напомене и библиографске
референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - Бр. 8 (1979), стр. 211-224.

070(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [512187553](#)

111 НИКОЛИЋ, Коста

Ужице и Пожега у грађанском
рату у Србији 1941 / Коста
Николић. - Напомене и
библиографске референце уз
текст.

У: Пожешки годишњак. - ISSN
1451-0553. - Бр. 2 (2002), стр. 251-
266.

94(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID [512207521](#)

112 ПАЈОВИЋ, Љубивоје

Артиљерија чачанског и
ужичког НОП одреда у устанку
1941. године / Љубивоје Пајовић.
У: Зборник радова Народног
музеја. - ISSN 0350-7262. - Год. 4
(1973), стр. 121-148.

94(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID [512207265](#)

113 ПОЗНАНОВИЋ, Раде В.

Недовршени досије
потпуковника Тадића / Раде В.
Познановић. - факс. - Белешке. -
Абстракт; Summary.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-
8390. - Бр. 31, св. 1 (2007), стр.
149-172.

929 Тадић М.
COBISS.SR-ID [512031393](#)

114 Повратак Друге ужичке чете у Србију / Раде В. Познанаовић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 10 (1981), стр. 295-313.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512198049](#)

115 Тамнавски батаљон и његова трагедија у Шљивовици / Раде В. Познанаовић. - Ћирилицом. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бе. 17 (1988), стр. 359-376.

94(497.11)"1941"
COBISS.SR-ID [6034434](#)

116 ПОПОВИЋ, Мирко

Тито и Ужичка република / Мирко Поповић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 6 (1977), стр. 5-18.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512200097](#)

117 РАДОВАНОВИЋ, Јован

Драгачевски батаљон Чачанског НОПО у одбрани Ужица од четника 1941. / Јован Радовановић. - Напомене и библиографске референце уз

текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 9 (1980), стр. 275-292.

94(497. 11)"1941"
COBISS.SR-ID [512200353](#)

118 РАОНИЋ, Милун Р.

Старе матичне књиге у ужичком крају као извор за историју НОБ-а / Милун Р. Раонић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 9 (1980), стр. 233-2243.

94(497. 11)"1941/1942"
COBISS.SR-ID [512200609](#)

119 РИСТАНОВИЋ, Јелена

Партизанска штампа у Ужицу 1941. године / Јелена Ристановић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 11 (1982), стр. 451-468.

070(497.11 Ужице)"1941"
COBISS.SR-ID [512187809](#)

120 СПАСОЈЕВИЋ, Александар

Колико је Ужички народноослободилачки одред преузео новца у филијали Српске народне банке у Ужицу септембра 1941. године : (прилог проучавању

финансија НОП-а у првој години револуције) / Александар Кале Спасојевић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 9 (1980), стр. 293-300.

94(497. 11)"1941":336
COBISS.SR-ID [512200865](#)

121 ЧАРАПИЋ, Миле, 1960-

Записник о саслушању др-а Курта Левија 10. децембра 1941. у Ужицу / Миле Чарапић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Апстракт ; Summary.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Књ. 33, св. 1 (2009 [шт. 2010]), стр. 71-104.

94(497.1)"1941":929 Курт Л.(093.2)
COBISS.SR-ID [178468108](#)

122 ШКОРО, Гојко

Избеглице и пресељеници у ужичком округу / Гојко Шкоро. - Ћирилицом. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 20 (1991), стр. 135-158.

94(497.11)"1941/1945"
COBISS.SR-ID [35158274](#)

123 Немачка политика геноцида у западној Србији 1941/1942 / Гојко

Шкоро. - Ћирилицом. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 18 (1989), стр. 323-342.

341.485(497.11 Ужице)"1941/1942"
COBISS.SR-ID [14984706](#)

124 Социјална политика у Ужичкој републици / Гојко Шкоро. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Ресимé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 10 (1981), стр. 181-214.

94(497. 11)"1941":364.65
COBISS.SR-ID [512201121](#)

125 Ужичани у немачким концентрационим логорима ван Југославије / Гојко Шкоро. - Белешке. - Ресумé.

У: Ужички зборник. - ISSN 0350-8390. - Бр. 22 (1993), стр. 107-128.

343.819.5(=861)(4)
COBISS.SR-ID [46537740](#)

РЕГИСТАР НАСЛОВА

- Амбулантни дневник болнице у Гучи - хроника устаничке 1941. године [99](#)
- Артиљерија чачанског и ужичког НОП одреда у устанку 1941. године [112](#)
- Богдан Капелан [48](#)
- Вошко Вића [49](#) , [50](#)
- Браћа Јечменица [40](#)
- Вести епских октобарских дана 1941 [38](#)
- Вести, Новости, Реч народа [4](#)
- Главни народноослободилачки одбор Србије 1941. године [27](#)
- Горобиле [14](#)
- Група partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji [23](#)
- Дани смрти и ужаса [11](#)
- Дневник [34](#)
- Документа команде места у Чачку о везама са Ужицем у време Ужичке републике [101](#)
- Драгачевски батаљон Чачанског НОПО у одбрани Ужица од четника 1941. [117](#)
- Дрежничка градина [15](#) , [16](#)
- Жене ужичког краја у устанку 1941. године [78](#)
- Железнице и железничари Ужичке републике 1941. [33](#)
- Записник о саслушању др-а Курта Левија 10. децембра 1941. у Ужицу [121](#)
- Златарска герила [9](#)
- Златарски крај у прошлости и народноослободилачкој борби [20](#)
- Златибор у Равногорском покрету [8](#)
- Златибор у рату и револуцији [21](#)
- Златиборски четнички корпус [90](#)
- Злочини четника у Драгачеву у другој половини 1941. године [100](#)
- Идеја о стварању "Ужичке републике" и њена реализација [79](#)
- Избеглице и пресељеници у ужичком округу [122](#)
- Избегличка деца у Ужицу (1941-1945) [96](#)
- Iskustva narodnooslobodilačkog rata [22](#)
- Истина је у именима [65](#)
- Јаворски четнички корпус [95](#)
- Казнене експедиције у Ужичком крају 1941-1944. године [91](#)
- Kako se formirala narodna vlast u Užičkoj republici [75](#)
- Колико је Ужички народноослободилачки одред преузео новца у филијали Српске народне банке у Ужицу септембра 1941. године [120](#)

- Комунистичка партија Југославије у ужичком округу 1941. [28](#)
- КПЈ у Ужичком народноослободилачком партизанском одреду "Димитрије Туцовић" 1941. године [103](#)
- КПЈ- организатор и руководиоца оружаног устанка народа Југославије 1941. године [87](#)
- Kulturno-prosvetna i zabavna delatnost u Užičkoj republici [76](#)
- Milinko Kušić [51](#)
- Милинко Кушић херој-комесар Ужичке републике [24](#)
- Miodrag Milovanović Lune [12](#)
- Mobilizacija u Užičkoj republici [77](#)
- Народноослободилачки одбор у Ужицу 1941. године [29](#)
- Народноослободилачки одбори и зачеци друштвених промена у Ужичком крају [30](#)
- Народноослободилачки одбори у Ужичком округу 1941. године и зачеци делегатског система [104](#)
- Народноослободилачки фонд Градског народноослободилачког одбора у Ужицу [105](#)
- Недовршени досије потпуковника Тадића [113](#)
- Нека нова сазнања о сељаштву у ужичком крају у народној револуцији [70](#)
- Немачка политика геноцида у западној Србији 1941/1942 [123](#)
- Nova saznanja i istraživački rezultati o Užičkoj republici [83](#)
- Однос окупатора и НОП-а према заробљеницима и рањеницима у Ужичкој републици у светлу међународног ратног права [93](#)
- Однос окупатора и НОП-а према заробљеницима и рањеницима у Ужичкој Републици у светлу међународног ратног права [92](#)
- Односи партизана и четника осветљени кроз ужичку "Борбу" [86](#)
- Okupatorsko-kvislinška ofanzivna dejstva u zapadnoj Srbiji 1941. godine [5](#)
- Оружани устанак у Србији 1941. [72](#)
- Оружани устанак у Србији 1941. - период Ужичке републике - и совјетска средства информисања [71](#)
- Партизанска фабрика оружја и муниције [17](#)
- Партизанска штампа у Ужицу 1941. године [119](#)
- Партизанске радионице у Ужицу 1941. године [97](#)

- Partizanski odredi u zapadnoj Srbiji u zimu 1941/42. godine [2](#)
- Партизанско позориште у ослобођеном Ужицу [88](#)
- Partizansko pozorište u oslobođenom Užicu 1941. [89](#)
- Повратак Друге ужичке чете у Србију [114](#)
- Поглед на историју ужичког краја [18](#)
- Пожега у НОР и револуцији [46](#)
- Пожешки четнички корпус [94](#)
- Почетак устанка у пожешком крају 1941. године [80](#)
- Почетак устанка у Ужичком крају 1941. године [81](#)
- Прва слободарска радиостаница у окупираној Европи [102](#)
- Privreda u Užičkoj Republici [73](#)
- Прикупљање злата, сребра и новца у Ужицу и њихов транспорт за Никшић 1941. године [84](#)
- Производња стрелачког оружја у ФОМУ од 1929. до 1941. [69](#)
- Раднички батаљон и борба на Кадињачи [52](#)
- Ratni dnevnik [13](#)
- Ратне избеглице у ужичком округу 1941-1945. [109](#)
- Ратни заробљеници из ужичког краја [42](#)
- Ратним стазама Друге пролетерске бригаде [108](#)
- Revolucionarno-demokratska praksa narodnooslobodilačkih odbora [31](#)
- Савезничка јавност о оружаном устанку народа Југославије у доба "Ужичке републике" [110](#)
- Sanitet u Užičkoj Republici [74](#)
- Саво Јовановић Сирогојно [47](#)
- Savo Jovanović-Sirogojno [10](#)
- Сликари Партизанског атељеа у Ужицу 1941. [39](#)
- Slobodne teritorije u Jugoslaviji [3](#)
- Социјална политика у Ужичкој републици [124](#)
- Споменица палих бораца и жртава рата 1941-1945 у ариљској општини [56](#)
- Старе матичне књиге у ужичком крају као извор за историју НОБ-а [118](#)
- Суштина идеје и концепт о народноослободилачким одборима као основном облику народне власти у периоду Ужичке републике [106](#)
- Тамнавски батаљон и његова трагедија у Шљивовици [115](#)

- Терор и злочини у Ужичком округу [66](#)
- Тито и Ужичка република [32](#)
- Тито и Ужичка република [116](#)
- Titovo Užice [1](#)
- Титово Ужице у борби за слободу [58](#)
- Трагом ариљских партизана [41](#)
- Трагом издаје [43](#)
- Ужице 1941 [59](#)
- Ужице и Пожега у грађанском рату у Србији 1941 [111](#)
- Ужичани у концентрационом логору на Бањици [67](#)
- Ужичани у немачким концентрационим логорима ван Југославије [125](#)
- Ужичка "Борба" 1941. године о ставу народноослободилачког покрета према националном питању Југославије [107](#)
- "Užička republika 1941. године" [85](#)
- Ужичка република [7](#) , [44](#) , [57](#) , [60](#)
- Ужичка република. 2 [61](#)
- Užička Republika. 2 [35](#)
- Užička Republika. [Књ. 1] [36](#)
- Ужичка република прославља Октобарску револуцију [19](#)
- Ужички крај у јесен ратне 1941. године [37](#)
- Ужички крај у НОР-у и револуцији [62](#)
- Ужички народноослободилачки партизански одред "Димитрије Туцовић" [25](#) , [26](#)
- Улога и значај Ужичке републике [82](#)
- Формирање и дејства словеначке партизанске чете "Иван Цанкар" у јесен 1941. године у Србији [98](#)
- Формирање и дејства словеначке партизанске чете "Иван Цанкар" у јесен 1941. године у Србији [98](#)
- F.O.M.U. [63](#)
- Funkcionisanje organa nove narodne vlasti u Užičkoj republici [6](#)
- Heroj Druge proleterske [53](#)
- Цветови у огњу [64](#)
- 67 дана Ужичке републике [45](#) , [54](#) , [55](#)
- Штампарство у данима Ужичке републике 1941. [68](#)

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- Бановинска болница - 1941 [99](#)
- Болесници [99](#)
- Борба, лист
  - НОП - Национално питање - 1941 [107](#)
  - Ужичко издање - 1941-1945 [86](#)
- Broz, Josip види Тито, Јосип Броз
- Broz, Josip Tito види Тито, Јосип Броз
- Броз-Тито, Јосип види Тито, Јосип Броз
- Буха, Бошко [50](#)
- Буха, Бошко - У литератури [49](#)
- Вести (лист) - Титово Ужице - 1941 - Сепарат [38](#)
- "Вести"(лист) [4](#)
- Власт
  - Ужице - 1941 [6](#)
  - Ужички округ - 1941 [30](#)
- Војна историја - Ужице - 1941-1945 [1](#)
- Главни народноослободилачки одбор Србије - 1941-1944 - Историјска грађа [27](#)
- Други светски рат - Концентрациони логори - Бањица - 1941-1945 [67](#)
- Други светски рат 1939-1945 - Ариље - У успоменама [41](#)
- Геноцид - западна Србија - 1941-1942. год. [123](#)
- Деца избеглице - Ужице - 1941-1945 - Историјска грађа [96](#)
- Друга пролетерска бригада - 1941-1945 [108](#)
- Друга ужичка чета - 1941 [114](#)
- Жене, борци - Ужице - 1941 [78](#), [100](#), [112](#)
- Жртве рата
  - Други светски рат 1939-1945 - Ужички округ [65](#)
  - Ужички округ - 1941-1945 [66](#)
- Западна Србија
  - Грађански рат - 1941-1945 [95](#)
  - Злочини - 1941-1942 [118](#)
- Здравство - Гуча - 1941 [99](#)
- Златиборски четнички корпус - 1941-1945 [90](#)
- Злато - Транспорт - Краљевина Југославија - 1941 [84](#)
- Избеглице - Ужички крај - 1941-1945 [122](#), [109](#)
- Избеглице види Деца избеглице
- Индустијска производња - Ужице - 1941 [97](#)
- Јаворски четнички корпус - 1941-1945 [95](#)
- Јечменица (породица) - Народноослободилачка борба 1941-1945 [40](#)
- Јечменица, Миливоје [40](#)
- Јечменица, Милосав [40](#)

- Јовановић-Сирогојно, Саво [47](#)
- Јовановић-Сирогојно, Саво - Библиографија [10](#)
- Капелан, Богдан [48](#)
- Команда места Чачак - Ужичка република - 1941 [101](#)
- Комунистичка партија Југославије [30](#)
  - 1919-1941 [32](#)
  - Народноослободилачка борба 1941-1945 [3](#)
  - Ужице - 1941 [28](#)
- Комунистичка партија Југославије
  - Оружани устанак - 1941 [87](#)
  - Пожега - 1941 [80](#)
  - Ужички народноослободилачки партизански одред - 1941 [103](#)
- КПЈ види Комунистичка партија Југославије
- Концентрациони логори - Ужичани - Европа - 1941-1945 [125](#)
- КПЈ види Комунистичка партија Југославије
- Културно-просветни рад [76](#)
- Кушић, Миленко [24](#)
- Кушић, Милинко [51](#)
- Матић, Нада [53](#)
- Миловановић, Миодраг-Луне [12](#)
- Народна власт [75](#)
- Народна власт - Титово Ужице - 1941 [29](#)
- народна власт види Власт
- народна власт# види Власт
- Народноослободилачка борба - Ужичка република - 1941 - У литератури [45,54, 55 , 57](#)
- Народноослободилачка борба [76](#)
  - Ужице - 1941 [6 ,78, 81 , 82](#)
- Народноослободилачка борба 1941-1945
  - Страна средства јавног информисања - 1941 [71](#)
- Народноослободилачка борба
  - 1941-1945 - У литератури [34](#)
  - Ваљево - 1941 [43](#)
  - Жртве - Ужички крај - Зборници [64](#)
  - Златар - 1941-1945 [9](#)
  - Крушик - 1941 [43](#)
  - Партизански одреди - Западна Србија - 1941-1942 [23](#)
  - Раднички батаљон - Кадињача - 1941 [52](#)
  - Србија - 1941 [43](#)
  - Ужички крај - 1941-1945 - Зборници [62](#)
  - Ужички партизански одред "Димитрије Туцовић" - 1941-1945 [25 , 26](#)
- Народноослободилачка борба 1941-1945

- Друга пролетерска бригада - 1942-1944 - У успоменама [13](#)
- Железница - Ужичка република [33](#)
- Жртве - Ариље - Биографије [56](#)
- Златарски крај [20](#)
- Златибор [21](#)
- Ослобођене територије [3](#)
- Пожега [46](#)
- Србија - 1941 [5](#)
- Ужице - 1941 [14](#), [17](#)
- Историјски извори [59](#)
- Ужичка република - У литератури [61](#)
- Ужичка Република - Зборници [36](#)
- Ужички крај - 1941 [44](#)
- Народноослободилачка борба, 1941-1945
  - Ужице - 1941 [15](#), [16](#)
  - Ужичка република [7](#)
- Народноослободилачки одбори - Ужички округ [31](#)
  - 1941 [30](#)
- Народноослободилачки одбори
  - Ужички крај - 1941 [104](#)
  - Формирање - Ужичка Република [106](#)
- Народноослободилачки покрет
  - Међународно ратно право - Ужице - 1941 [92](#)
  - Наоружање
    - Ужице - 1941 [112](#)
    - Чачак - 1941 [112](#)
    - Ужички крај - 1941-1945 [31](#), [70](#)
- Народноослободилачки рат - Војни аспект
  - Југославија - 1941-1945 - Зборници [22](#)
  - Ужице - 1941 - Зборници [22](#)
- Народноослободилачки рат 1941-1945
  - Партизански одреди - Србија - 1941-1942 - Магистарски рад [2](#)
  - Ужице - 1941 - Зборници [37](#)
- Научни скуп "Ужичка република" [83](#)
- Национална имовина - Југославија - 1941 [84](#)
- Немачка. Војска - Казнене експедиције - Ужички крај - 1941-1944 [91](#)
- Немачке фашистичке јединице - Међународно ратно право - 1941 [92](#)
- НОБ види Комунистичка партија Југославије
- НОБ види Народноослободилачка борба 1941-1945
- "Новости"(лист) [4](#)
- Октобарска револуција 1917 - Прослава - Ужице - 1941 [19](#)

- Партизанска фабрика оружја и муниције - 1928-1941 [17](#)
- Партизанско позориште - Ужице - 1941 [88](#)
- Пожега
  - Грађански рат - 1941 [111](#)
  - Устанак - 1941 [80](#)
  - Четници - 1941-1943 [94](#)
- Пожешки четнички корпус - 1941-1943 [94](#)
- Позориште - Ужице - 1941 [89](#)
- Поповић, Љубомир [99](#)
- Први српски устанак 1804-1813 - Санџак [20](#)
- ратне жртве види Жртве рата
- Ратни заробљеници - Други светски рат 1939-1945 [42](#), [93](#)
- Ратни злочини - Ужички округ - 1941-1945 [66](#)
- Ратни злочини - Драгачево - 1941 [100](#)
- "Реч народа"(лист) [4](#)
- Санитет - Ужичка Република [74](#)
- Сеоско становништво - Ужички крај - 1941-1945 [70](#)
  - спискови [99](#)
- Сликари - Ужице - 1941 - Изложбени каталози [39](#)
- Сребро - Транспорт - Краљевина Југославија - 1941 [84](#)
- Српска народна банка - Ужице - 1941 [120](#)
- Стрељање рањеника - Златибор - 1941 [11](#)
- Стрелачко оружје - Производња - Ужице - 1929-1941 [69](#)
- Студентски покрети - Златарски крај - 1918-1941 [20](#)
- Тадић, Миливоје [113](#)
- Тамнавски батаљон - Шљивовица (код Ужица) - 1941 [115](#)
- Тито, Јосип Броз - Ужичка република [32](#), [116](#)
- Титово Ужице види Ужице
- Ужице - Грађански рат - 1941 [111](#)
- Ужице - Историја
  - 1941 [18](#), [63](#)
  - 1941-1961 [1](#)
    - Народноослободилачка борба, 1941-1945 [58](#)
- Ужичка република [3](#), [6](#), [31](#), [32](#), [44](#), [75](#), [76](#), [92](#), [116](#)
  - Борбене јединице [98](#)
  - Жртве [101](#)
  - Јавна гласила - ССР [72](#)
  - Међународно ратно право - 1941 [92](#), [93](#)
  - Мобилизација - 1941 [77](#)
  - Народноослободилачки фонд [105](#)
  - Привреда [73](#)
  - Производња - 1941 [97](#)
  - Радио станица [102](#)
  - Словенци [98](#)

- Социјална питања [124](#)
- Стварање [79](#)
- У гласилима [110](#)
- Ужички народноослободилачки одред - Финансије - 1941 [120](#)
- Ужички округ - Политичке прилике - 1941-1945 [66](#)
- Фабрика оружја види Фабрика оружја и муниције
- Фабрика оружја и муниције - 1929-1941 [69](#)
- Чачански народноослободилачки партизански одред - Ужице - 1941 [117](#)
- Четници
  - Западна Србија [8](#)
  - Србија - 1941 [43](#)
- Четнички покрет - Западна Србија [8](#)
- Четнички покрет - Ратни злочини - Драгачево - 1941 [100](#)
- Штампa, партизанска - Србија - 1941 [4](#)
- Штампa - Ужице - 1941 [87](#), [119](#)

ПРИКАЗИ

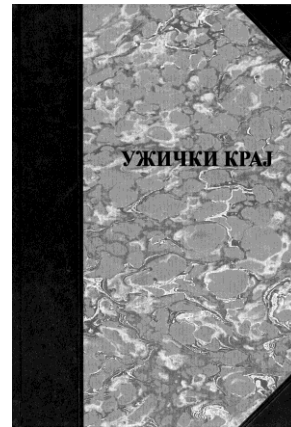
Др Петар ВЛАХОВИЋ

ЗНАЧАЈ ЕДИЦИЈЕ „КОРЕНИ“ ЗА ЧУВАЊЕ ЕТНИЧКОГ, КУЛТУРНОГ И ДРУШТВЕНОГ ИДЕНТИТЕТА СРПСКОГ НАРОДА

Едиција „Корени“: књ. 2, Насељавање Србије (стр. 924) књ. 4, Гружа (стр. 845); књ. 5, Лепеница (стр. 783); књ. 6, Таково (стр. 607); књ. 7, Ужички крај (стр. 471); књ. 8. Драгачево (стр. 432); књ. 9, Качер (стр. 553), 10. Јасеница (стр. 764), приредио и поговоре написао Борисав Челиковић, ЈП „Службени гласник“, САНУ, Београд, 2010, 2011.

I

ЈП „Службени гласник“ у сарадњи са Српском академијом наука и уметности покренуо је едицију „КОРЕНИ“ чију основу чине расправе које су штампане под уредништвом Јована Цвијића од 1902. до 1927. године, а потом, све до најновијег доба, под уредништвом Цвијићевих следбеника. Многе од ових драгоцених научних монографија одавно су постале права библиографска реткост. Због тога су, након Другог светског рата неке прештамповане у издањима „Словољубве“ у Београду, у издавачкој кући ЦИД у Подгорици и у Друштву за очување баштине (ДОБ) из Гацка. Али, ови подухвати ни из далека нису задовољили потребу за увидом у штиво које има велики научни и друштвени значај, па је „Службени гласник“, под уредништвом Слободана Гавриловића, у договору са Српском академијом наука и уметности, урадио фототипска издања ових монографија које, уз допуне савесног приређивача Борисава Челиковића, имају посебну научну, културну и друштвену вредност.

Едиција „Корени“ коју издаје „Службени гласник“, почива на антропогеографским проучавањима Србије и Балканског полуострва, која је крајем XIX и почетком XX века утемељио Јован Цвијић, као професор Велике школе у Београду. Цвијић је одабрао предмет истраживања, израдио одговарајућа упутства, припремио кадар и у оквиру „Српског етнографског зборника“, већ од 1902. године покренуо едицију „Насеља српских земаља“ која је, с обзиром на структуру нове државе, 1922. године, преименована у „Насеља и порекло становништва“.

Окосницу у проучавањима, која је утемељио Јован Цвијић, чини природна средина и њен утицај на човека и обрнуто, утицај човека на природну средину, затим однос између човека и његовог друштва према природној средини, потом утицај појединих чинилаца на човеково прилагођавање природној средини, као и друштву које човек у њој ствара. Битан је и одраз свих тих процеса на обликовање појединих етничких особина на које делује природна средина, њено поднебље и човек који се свему томе прилагођава.

II

У едицији „Насеља српских земаља“ односно „Насеља и порекло становништва“, објављена је драгоцену антропогеографска и етнолошка грађа. Проучен је велики број предеоних целина и насеља у њима, забележени подаци о пореклу становништва који су се у њима населили, не само из Србије него и из свих других крајева у којима је до недавна живело српско становништво. Обрађена су поглавља о постанку, положају и типовима насеља, економским приликама и врстама својина, типови кућа и осталих зграда, топографски називи, порекло становништва и неке његове етнопсихичке особине. Грађа је прикупљана непосредним проматрањем, идући од села до села, од куће до куће. На основу тога израђене су одговарајуће монографије. У првом, општем делу монографије, приказане су географске одлике предеоне целине, њене морфолошке одлике, положај насеља, економске прилике, кућа и остале зграде, историја области и старине, постанак села, порекло становништва и његове одлике. У другом, посебном делу монографије, описано је свако село појединачно и приказане све породице које су у њему живеле у време испитивања. Монографије које је објавио „Службени гласник“, захваљујући изврсној приређивачу Борисаву Челиковићу, допуњене су истраживањима која су објављивана по њиховом изласку из штампе па све до данас. На тај начин повезана је прошлост са садашњошћу у нову, јединствену целину.

III

Монографије које је до сада објавио „Службени гласник“ припадају Шумадији и областима Рашке групе. Шумадији припадају **Гружа** (58 насеља), **Лепеница** (77 насеља), **Таково** (36 насеља) и **Качер** (36 насеља), Јасеница (63 насеља) а областима Рашке групе: **Ужички крај**, коју чине **Ужичка Црна Гора** и **Златибор** (84 насеља) и **Драгачево** (36 насеља). Дакле укупно преко 400 села.

У „Насељавање Србије“ објављене су грађа и студије Тихомира Р. Ђорђевића, „Архивска грађа за насеља у Србији кнеза Милоша“ (1926), „Становништво у Србији после Велике сеобе 1690. године“ (1927), „Насељавање Србије за време прве владе кнеза Милоша“ (1921), „Село као друштвена заједница за време прве владе кнеза Милоша“ (1922), „Збијање кућа и ушоравање села под кнезом Милошем“ (1914) и „Вароши у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића“ (1921); Миленка С. Филиповића, „Село у Србији крајем 18. и почетком 19. века“ (1954); Боривоја М. Дробњаковића, „Становништво у Србији за време Првог устанка“ (1954) и „О насељавању Црногораца по Србији у периоду од 1847–1869. године“ (1924); Радоја М. Ускоковића, „Исељени Никшићи“ (1924); Радослава Љ. Павловића „Кулизе“ (1952) и Љубомира Дурковића Јакшића „Досељавање у Кнежевину Србију 1831–1852“ (1957). У прилогу су две карте у колору: Цвијићева карта порекла становништва Северне Србије и Карта Кнежевине Србије 1815–1833. из 1901. године.

У **Гружи** су фототипски објављене студије Михаила Драгића, „Гружа, антропогеографска испитивања“ (1921), Петра Ж. Петровића, „Живот и обичаји народни у Гружи“ (1948) и Мирка Барјактаровића, „Два податка о досељеним Братоножићима у Гружи“ (1954). У прилогу су фотографије и карта Груже Петра Ж. Петровића.

У **Лепеници** су студије: Тодора Радивојевића, „Лепеница, антропогеографска истраживања“ (1911) и „Насеља у Лепеници“ (1930), Боривоја М. Дробњаковића „Крагујевац“ (1926) и Драгољуба Милановића „Баточина“ (1958). У прилогу је Радивојевићева карта Лепенице у колору.

У **Такову** су студије Миленка С. Филиповића: „Таково“ (1960) и „Талковци, етнолошка посматрања“ (1972), са картама предеоне целине и Савиначке општине.

У **Ужичком крају** су студије: Љубе Павловића, „Ужичка Црна Гора“ (1925), Љубомира Мићића „Златибор“ (1925), Стојана Обрадовића, „Описаније округа Ужичког“ (1858), Драгише Лапчевића, „Белешке о пореклу становништва у северозападној Србији“ (1922) и „Ужичка Пожега“ (1924)

и Сребрице Кнежевић, „Село Дружетићи и варошица Каменица“ (1957) и „Један пример народног градитељства, у селу Дружетићи под Маљеном“ (1957). У прилогу је карта Округа ужичког Стојана Обрадовића из 1858. године.

У **Драгачеву** су студије: Јована Ерделјановића „Доње Драгачево, антропогеографска проучавања“ (1902), Косте Јовановића, „Горње Драгачево, антропогеографска проматрања“ (1908), Мирка Р. Барјактаровића, „Гуча“ (1957), Радована М. Маринковића, „Становништво Горачића“ (1977) и „Становништво Брезовице“ (1990) и прилог Борисава Челиковића „Драгачевска села која нису обрађена у Насељима српских земаља“. У прилогу су две карте Драгачева.

У **Качеру**, Милоја Т. Ракића, „Качер, антропогеографска проучавања“ (1905), Јеремије М. Павловића, „Качер и Качерци“ (1928), Сребрице Кнежевић и Милке Јовановић, „Јарменовци“ (1958), Боривоја М. Дробњаковића „Варошица Љиг“ (1952) и Бранка Милаковића „Народно предање о имену села Заграђе у Качеру“.

У **Јасеници**, Боривоја М. Дробњаковића „Јасеница, антропогеографска испитивања“ (1923), „Варошице у Јасеници“ и „Топола, Карађорђева престоница“, Јеремије М. Павловића, „Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници у Шумадији“ (1921) и „Јасеничанка: живот и рад женскиња у Крагујевачкој Јасеници“ (1930) и Милисава Лутовца „Привредно-географска карактеристика слива Јасенице (1951). У прилогу су три цртежа предела око Тополе и Аранђеловца, академика Љубе Ивановића.

Све књиге су опремљене прилозима који су објављени у „Атласима“ који су пратили првих шест књига „Насеља српских земаља“, картама, скицама села и фотографијама.

IV

Едиција „Корени“ коју издаје „Службени гласник“ (уредник Слободан Гавриловић, приређивач Борисав Челиковић) има свој посебан научни, културни и друштвени значај. Значај је и у томе што је свако дело које је узето из „Српског етнографског зборника“, допуњено прилозима и радовима који су објављени од његовог изласка из штампе па све до данашњих дана. Борисав Челиковић је то савесно и научно обавио. Све то пропратио је одговарајућом библиографијом. На тај начин повезао је прошлост са садашњошћу и допунио ранија истраживања савременим научним подацима. Ови „Поговори“ како их је Челиковић скромно назвао, су драгоцен научни осврти који уводе у сва збивања која су се на одређеним простори-

ма догађала у минулом и нашем времену. Довољно је подсетити да едиција „Корени“ показује да у Шумадији, односно Србији, западно од линије Авала, Космај, Крагујевачки Црни Врх, Јастребац, 90 % становништва сада чине досељеници динарске миграционе струје који потичу из Црне Горе и Црногорске Херцеговине, а источно од ове линије њихов број не прелази 10 %.

V

Поставља се питање: У чему је значај едиције „Корени“ коју је Слободан Гавриловић уврстио у издавачку делатност „Службеног гласника“? Неки показатељи указују да је за то било много разлога.

Наиме, студије које се прештампавају штампане су у тиражу од 300 до 500 примерака током минулих 110 година. Одавно су нестале. Нема их ни у библиотекама на подручју на које се односе. Због тога овај подухват има посебан значај. Он попуњава научну празнину која се јавља у раздобљу глобализације и транзиције и веома добро показује какви су били етнички процеси у Србији у прошлости и какви су данас.

„Корени“ сведоче да се Србија по свом географском положају налази на раскрсници главних путева који повезују средњу Европу са Јадранским залеђем, Блиским истоком и северном Африком. То је умногоме допринело обликовању српске државе и њеној улози у савременом добу. Показују да је Србија била веома добро и равномерно насељена што сада није случај. У селима се релативно добро живело. Село је подмлађивало становништво, одржавало наталитет и чувало живот и друштво. Држава се имала на кога ослонити и у физичком и у економском и у друштвеном погледу.

Међутим, крај XX и почетак XXI века отворио је човечанству неколико веома осетљивих проблема, који битно утичу на промене у друштву, култури, економији. Доводе до драматичних проблема, не само у економији него и у целокупном политичком, друштвеном и културном животу. Едиција „Корени“ показује да су се ови процеси у Србији веома негативно одразили.

Србија као земља са високом стопом наталитета, природног прираштаја, са високим растом укупног становништва, са младом старосном структуром, са обимним спољним и унутрашњим миграцијама и са равномерно распоређеним становништвом, постала је у новије време, као што сведоче „Корени“, земља са ниским укупним растом становништва, ниском стопом наталитета и природног прираштаја, са порастом стопе морталитета, пољуљаним старосним стаблом, ниским стопама спољних ми-

грација, са неадекватним размештајем становништва и убрзаном урбанизацијом, чији су процеси дубоки, а последице дугорочне. Све ово се веома негативно одражава на наш политички, друштвени и културни идентитет, чије чување едиција „Корени“ поспешује, помаже његово развијање и прилагођавање духу новог времена. Због тога су књиге из едиције „Корени“ веома поучне и значајне.

Наша научна и стручна јавност, а требало би и политичка посебно, уколико је живот народа уопште интересује, биће веома захвална Слободану Гавриловићу, уреднику „Службеног гласника“ и едиције „Корени“, као и Борисаву Челиковићу, врсном приређивачу ове едиције. Због тога треба пожелети да започети посао и даље успешно наставе на стазама којима су кренули.

Весна ЛУЧИЋ

**ИЗДАЊА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА У УЖИЦУ
ЗА 2010. ГОДИНУ**

Током 2010. године, ИАУ је издао деветнаести број *Историјске баштине* – часописа за историографију и архивистику. На корицама овог броја је фотографија са церемоније отварања нове зграде Историјског архива.

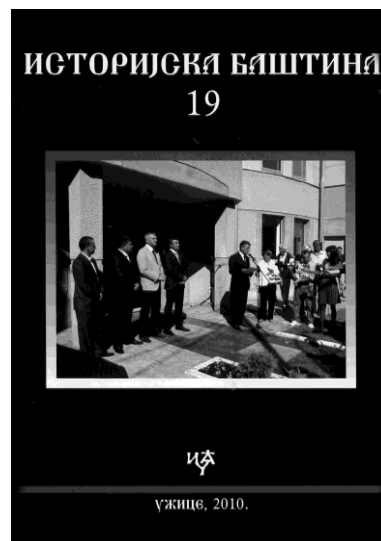
*Историјска баштина бр. 19, уредник мр Александар В. Савић,
Историјски архив, Ужице 2010, сџр. 306*

Овај број садржи 19 прилога распоређених у следеће тематске целине: Уводна реч, Чланци (8), Архивистика – Из архивских фондова (5), Прикази (4) и Из Летописа Архива (1). Сваки рад прати резиме на енглеском језику. На крају часописа се налазе адресе аутора прилога. Текстови се у целинама нижу хронолошки.

У уводној речи, кроз текст, *Историјски архив Ужица коначно у новој згради*, Мирослав Дучић, садашњи директор Архива, подсетио је како је текла изградња Архива од првих идеја 1961. године, преко избора локације Старог млина, почетка градње 1996. године и на крају до опса свечаности отварања нове зграде Архива за Дан града 9. октобра 2009. године.

Највише новца је уложило Министарство културе, град Ужице и неке од општина Ужичког округа (Ариље, Бајина Башта, Пожега, Ивањица, Чајетина).

У целини Чланци први рад је рад мр Оливере Милосављевић, *Хајдучија у Ужичком округу у време дружје владавине кнеза Милоша*. Ужички крај је деценијама представљао легло хајдучије, која је се

одласком Турака изгубила свој антитурски карактер и постала криминална појава, уперена против сопствене власти. У циљу обуздавања ове појаве 13. априла 1850. године донет је ванредни законски акт, у народу познатији као *Ужички закон*. Спровођењем овог *Закона* хајдучија је у великој мери била сузбијена. Кнез Милош је покушао да укидањем строгих одредби *Ужичког закона*, крајем марта 1860. и доношењем блажег *Казнишљеног законика за Књажевство Србију* спречи одметање од власти. Овај рад се бави овим неуспелим покушајем кнеза Милоша да спречи бујање хајдучије, због чега је кнез Михаило 30. марта 1861. вратио *Ужички закон* у Ужичком и Чачанском округу.

Хроничар Старог Влаха и дугогодишњи сарадник Архива, Салих Селимовић, овог пута пише о босанско-херцеговачким песницима с краја XIX и почетка XX века, који су били исламске вероисповести, национално су се осећали Србима, а свој књижевни опус су најчешће презентовали ћирилицом. То су: Омер-бег Сулејманпашић-Деспотовић, Авдо Карабеговић Хасанбегов, С Авдо Карабеговић Зворнички и Осман А. Ђикић. Због својих уверења често су били прогањани од аустро-угарских власти, које су свим средствима радиле на завади Срба две вере. Ови истакнути интелектуалци, потекли из угледних муслиманских породица, најчешће су своје радове објављивали у часописима: *Зора*, *Босанска вила*, *Искра* и др.

О изузетним људима потеклим из ужичког краја, а о којима се мало зна и пише, можемо се упознати кроз два рада. Први је рад Наде Петровић, *Др Милош Борисављевић – њрилог за заборављену биографију (1855–1934)*, а други је др Катице (Стевановић) Хедрих, *Проф. др Данило П. Рашковић (28. август 1910–29. јануар 1985)*.

За писање биографије др Милоша Борисављевића коришћена је грађа из Војног архива у Београду и Архива Југославије. Милош Борисављевић се, после завршетка Медицинског факултета у Москви, активирао у војсци као војни лекар. Био је начелник Санитетског одељења Министарства војног, управник многих војних болница, председник Српског друштва Црвеног крста, учесник свих ослободилачких ратова које је Србија водила с краја XIX и почетка XX века, иницијатор подизања Школе за нудиље... Живот је посветио развоју војне санитетске службе и био је носилац 13 домаћих и 3 страна одликовања.

Друга изузетна личност о којој можемо сазнати у овом броју је рођени Ужичанин Данило Рашковић, доктор техничких наука, дипломирани машински инжењер и дипломирани математичар. Утемељивач је првих научно заснованих курсева механике, отпорности осцилација, теорије еластичности ит осцилација на Машинском факултету у Београду, а исту

материју је предавао и на факултетима у Нишу, Крагујевцу, Новом Саду и Мостару... Аутор је бројних уџбеника, чланака, учесник међународних научних скупова, члан стручних удружења...

И још много тога су покренули и урадили ови ентузијастички људи бескарајне стваралачке енергије, који су својим делањем заслужили да се уврсте у велике историјске личности потекле из ужичког краја.

Поред ове двојице прегалаца, у 19. броју *Баштине*, Милева Милошевић је обрадила *Одликовања њроше Милана Смиљанића 1913–1971*. Шести свештеник чувене породице Смиљанић из Сирогојна – Милан, рукоположен је за свештеника 1914. године. Био је пастир, учитељ, делатељ на свим пољима, неуморни јавни радник. За свој допринос добио је 11 одликовања. У раду је дат њихов табеларни преглед, као и детаљан опис сваког одликовања. Ови извори се налазе у оквиру личног фонда Милан Смиљанић-Сирогојно (1891–1979), у Историјском архиву у Ужицу у кутијама број XXXVI и XL.

За историју културе Ужица за период друге половине XIX и прве половине XX века везана су три интересантна чланка и то: Александра З. Савића *Прилог њроучавању културе одевања у Ужицу у другој њоловини XIX и њочетком XX века*, Мила Чарапића *Ужичко њевачко друштво „Златиборска вила“ 1909–1941*. и Жељка Марковића *Једно њисмо Милагина Радовића*.

Веома сликовито Александар З. Савић описује промене у начину одевања мушкараца и жена, богатих и сиромашних, младих и старих, у селу и граду, у Ужицу у другој половини XIX и почетком XX века. Интересантне су реакције суграђана на поједине модне детаље, које бисмо без претеривања могли применити и данас. Ове промене су изазвале, поред естетских и моралних дилема, промене и у привредној структури града, нестанак појединих заната и појаву нових.

Миле Чарапић проучава историјат ужичког Певачког друштва „Златиборска вила“ у периоду 1909–1941. године. И поред сталних финансијских тешкоћа, редовно су приређивали концерте не само у Ужицу и околини, већ и даље, као што су били и домаћини бројним ансамблима из крајева широм Краљевине и из иностранства. Сви професори музике Ужичке гимназије су били и дириженти овог хора. У раду су представљени спискови: приложника концерта у Пожези 1914. године, позиви члановима, спискови грађана који ће закуцати спомен-клин у заставу „Златиборске виле“ 1923. године; списак пријатеља из Београда, из Ужица; списак активних певача...

У збирци Vаgа Желко Митровић је пронашао *Једно писмо Миладина Радовића*. Ово писмо је написано 1908. године и М. Радовић га је упутио Благоју Благојевићу у село Табановићи. Писмо је важно, јер се у њему расветљава почетак подизања хидроцентрале на Ђетињи. Наиме, изгледа, да се није Занатлијско удружење обратило Стевану Чађевићу за савет око подизања вештачког млина, већ је то урадио Миладин Радовић и да се из те преписке развила идеја о електричној воденој турбини. У другом делу писма износи предлог да се оснује Школски фонд, ради помоћи школама, а у њега би улазила сва имања оних који немају деце.

За период Другог светског рата везана су три текста: др Животе Марковића, *Сарадња партизана и четника у североисточној Босни и у региону Вишеграда 1941. године*, др Боре Мајданца, *Избегличка деца у Ужичу (1941–1945)* и Драгана Красмановића, *Архивски фонд-Златиборски корпус Југословенске војске у отаџбини (аналитички инвентар)*.

Рад др Животе Марковића обрађује четничко-партизанске односе у пределима Западне Србије и источне Босне током 1941. године. Кооперација између два покрета је трајала негде до новембра 1941. а у следећих неколико месеци су се потпуно размимоишли. Описане су заједничке акције, састанци, интереси два покрета. Овај рад је покушај да се објективно сагледа историја односа четника и партизана, али се мора и рећи да је коришћена само литература и извори настали у комунистичким временима. Док се не буду равноправно суочили историјски извори оба покрета, ова тема ће у нашој историографији и даље остати табу. У том правцу ће нам помоћи и текст Драгана Красмановића. Он се бави грађом која је прикупљена из Златиборског корпуса ЈВуО и њему потчињених јединица у периоду од 1941. до 1945. године. Ова грађа се налази у групи фондова „Четници Драже Михаиловића“ у Војном архиву Београд. Цео фонд обухвата 316 кутија, а грађу Златиборског корпуса чини 655 докумената, разврстаних у 16 фасцикли хронолошки, које се налазе у пет кутија бројева: 30, 31, 104, 118 и 127. У раду је представљен садржај 6 фасцикли, кутије број 30 и у њима хронолошки разврстана 264 документа.

Поред четничко-партизанских односа, Други светски рат у Србији је обележен и приливом великог броја избеглица и расељених лица. Процењује се да их је било између 300–400 хиљада, углавном из НДХ. Према извештајима Комесаријата за избеглице и пресељенике, српски народ их је прихватао и помагао колико год је могао. У Архиву Србије је недавно пронађен регистар избегличке деце у Србији 1941–1945. године. Из њега су издвојена и презентована у раду др Боре Мајданца 429 имена

избегличке деце у Ужицу, смештених у два дечија избегличка дома: Црвени крст и Коштица.

За проучавање политичког, привредног, просветног и културног живота Ужичког округа у послератном периоду су веома значајан извор Билтени ОК КПС ТУ. Мр Александар В. Савић нам у уводном делу представља њихову структуру, а потом и садржај *Билтена* Окружног комитета Титово Ужице за август 1946. *Билтен* се налази у Архиву Србије, одељење у Железнику, а припада фонду Окружни комитети.

Слободан Мандић у раду *Архиви и „Web2.0“ окружење* бави се питањем односа архивистике и Web сервиса, као и могућностима које ови сервиси пружају не само архивистима, већ и њиховим потенцијалним корисницима. Кроз карактеристичне примере показана је имплементација „Web2.0“ у раду неколико архива и како се то може искористити и у популаризацији ове делатности.

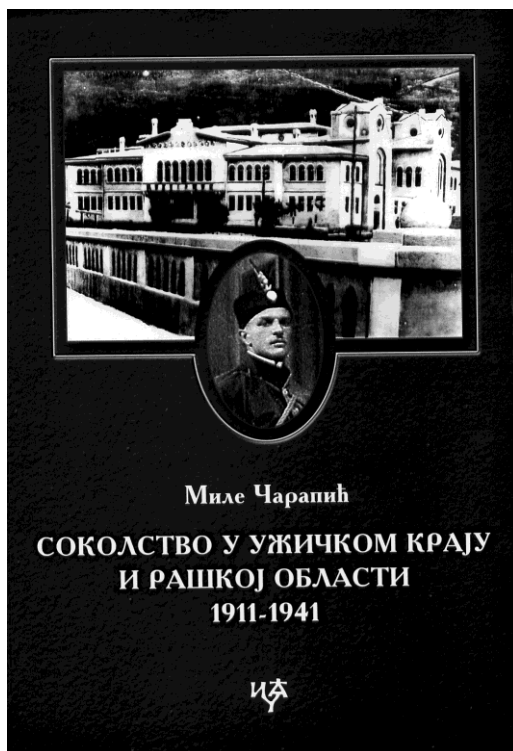
У *Приказима* Весна Лучић представља *Издања Историјског архива Ужице у 2009. години*, Весна Прљевић информативни билтен *Архивски гласник-гласило Друштва архивиста Србије*, Слободан Бјелица монографију Драгог Мاستиловића, *Херцеговина у Краљевини Срба, Хрватиа и Словенаца 1918–1929*, а Радован М. Марковић пројекат и књигу која се из њега изродила: *Историја Чачка-хронологија од праисторија до 200. године*, аутора Горана Давидовића и Леле Павловић.

Весна Прљевић у *Летопису Историјског архива у Ужицу за 2009. годину*, представља културно-пропагандну и образовну делатност Архива, као и реализовану међуархивску сарадњу.

Квалитетни и разнолики текстови, који отварају и дотичу многе теме, су одлика овог броја. Сарадња са другим архивима, кроз коришћење њихове грађе за расветљавање прошлости (културне, привредне, економске...) овог краја се наставља. Интересантно, разноврсно, уз квалитетне сараднике, рецепт је *Историјске баштина* и у овим кризним временима. Пожелимо јој да буде бар оваква, ако не и боља у будућности.

Миле ЧАРАПИЋ

Соколство у Ужичком крају и Рашкој области 1911–1941. године

Историјски архив у Ужицу је у току 2010. године издао часопис *Историјска баштина* број 19, као и публикацију Миле Чарапића *Соколство у ужичком крају и Рашкој области 1911–1941. године*. Рецензент ове књиге је др Никола Жутић, а лектор Драгица Матић.

О соколству, покрету који је међу Словенима превазилазио спортску организацију и преплитао се са политичким окружењем, војним питањима и културно-просветним потребама простора, где је деловао, има више написаних радова, али ниједан није свеобухватна и целовита историја соколства. На 372 стране, Миле Чарапић, је објединио своје радове о соколству у Ужичком крају, којим се бавио дужи низ

година. Публикација се састоји из уводних напомена и три дела: Првог дела, Другог дела и Прилога.

У Уводним напоменама (13–19) објаснио је структуру рада, литературу и изворе које је користио, подсетио на заступљеност ове теме у досадашњим истраживањима, као и о важности овог рада у проучавању соколства. За општи део користио је већ објављене радове из историје физичке културе и соколства у Краљевини Југославији, енциклопедијске прегледе... Најзначајнији извор за други део је непотпуни фонд „Соколска жупа Ужице (1922–1941)“, који се налази у Историјском архиву Ужице, затим фондови „Ужичко среско начелство“ из грађе Народног музеја Ужица, чланци из ужичке периодике, мемоарска грађа, збирке фотографија из ужичког Историјског архива и Народног музеја Ужица.

У Првом делу (19–81) назначене су главне црте политике и идеологија Европе, Краљевине Србије и Краљевине Југославије крајем XIX и почетком XX века, тј. општи контекст у којем се развијало соколство. Потом је у општим тезама обрађен настанак, развој и карактер соколства у Европи и САД, затим у Србији од 1891. до 1914, у Краљевини СХС од 1918. до 1929. и југословенско соколство Краљевине Југославије 1929–1941.

Други и главни део, обухвата соколство у Ужичком крају и Рашкој области од 1911. до 1941. године кроз: анализу настанка, организацију и развој Соколске жупе Ужице (82–207), слетове (188–207), културно-просветну делатност (207–228), соколске домове (228–252), биографије 17 знаменитих прегалаца Соколске жупе Ужице (267–289).

Оно што је посебна вредност ове књиге су Прилози. У њима је дато: 5 спискова учесника вежбања (289–296); чланови Соколске жупе Ужице за 1933. године (298–300); спискови управних одбора свих соколских друштава Ужичке соколске жупе (301–315); спискови Управа појединих сеоских соколских чета Ужичке соколске жупе (316–325); попис целокупног чланства појединих соколских друштава Жупе – за Ивањицу, Косјерић и Пожегу (326–334); спискове чланства појединих сеоских соколских чета жупе (334–351) и на крају Статут о организацији и пословању Сокола Краљевине Југославије (353–370).

На позив Министарства просвете Краљевине Србије, пред балканске ратове, дошло је 9 чешких соколских напредњака да развију тај покрет. У Ужице је дошао Јосиф Јехличка, који је са групом ентузијаста 20. марта 1911. основао Соколско друштво „Душан Силни“, а 11. априла 1911. то друштво је примљено у Савез соколских друштава Краљевине Србије. Балкански ратови и Први светски рат су обуставили на једно време замах који је ухватило соколство у ужичком крају.

После Првог светског рата, Јосиф Јехличка, који се у међувремену оженио Ужичанком и прешао на православље, обновио је рад Друштва. Оно је од 1919. до 25. октобра 1922. припадало Шумадијској соколској жупи са седиштем у Крагујевцу. Тада је 1922. формирана Ужичка соколска жупа, која је обухватала територију некадашњег Ужичког округа и Рашку област, осим Новог Пазара. Приређивани су слетови, јавни часови, свечане академије, а темељно се радило на културном, националном, просветном, културном, социјалном и економском пољу. Ужичко и вишеградско соколско друштво радила су добро и у континуитету, а сва остала имала су краће или дуже прекиде у раду. Чланови друштва су имали посебну обућу и одећу, легитимацију и значку.

Развој покрета, проблеме, односе међу чланством, односе са другим соколским друштвима, учешће у јавном животу, обрадио је Миле Чарапић, једним питким и једноставним језиком. Простора за проучавање ове тематике у Ужичком крају и Рашкој области још има. Ипак, овај рад је добро полазиште да се на сличан начин обраде и друге жупе, јер је локални ниво основа за анализу организовања и делатности соколства. На основу свих обрађених жупа, неће бити тешко направити целовиту историју соколства.

ИЗ ЛЕТОПИСА АРХИВА

Весна ПРЉЕВИЋ

ЛЕТОПИС ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ЗА 2010. ГОДИНУ

Награде и јубилеји

Прва година рада у новој згради омогућила је да запослени својим активностима, сарадњом са другим архивима и институцијама, плодном културно-пропагандном делатношћу, своју професију презентују на најбољи начин.

У Архиву Србије свечано је обележено 110 година рада Установе. У оквиру прославе додељене су награде из Задужбине Ђорђа, Данице и Јованке Јеленић, као и из Фонда Александра Арнаутовића, за најбољи архив. За 2010. годину плакету „Златна архива“ добио је Историјски архив Ужице. Награду је у име Установе примио директор Мирослав Дучић, који је том приликом рекао да је добијено признање круна дугогодишњег рада запослених, али и потврда успеха усељења у новоизграђени објект, који је једна од најмодернијих зграда у окружењу, наменски урађена по свим архивистичким стандардима.

Директор Архива, Мирослав Дучић,
прима награду *Златна архива*

Међуархивска и институционална сарадња

Изложбе

12. мај

У галеријском простору нове зграде Архива отворена је изложба: „Никола Тесла у Београду 1892. године“, у сарадњи Историјског архива Ужица и Музеја Никола Тесла из Београда. Сарадња је остварена због обележавања 110 година рада хидроцентрале на Ђетињи, која је прва у Европи урађена по принципима Николе Тесле. Историјски архив је преузимањем ове изложбе дао допринос прослави, а у сарадњи са школама у граду омогућио да ученици ближе упознају рад великог научника.

Изложбу је отворио Владимир Јеленковић, директор Музеја Никола Тесла, а присутне госте поздравио је директор Архива Мирослав Дучић. О раду на постављању изложбе говорио је аутор Братислав Стојиљковић.

21. октобар

Отворена је изложба „Земљотрес у Бањалуци 26–27 октобар 1969. године“ Архива Републике Српске. О изложби је говорила аутор Верица Стошић, а присутне је поздравио и изложбу отворио директор Архива Мирослав Дучић. О унапређењу међуархивске сарадње говорио је директор Архива Републике Српске Душан Поповић. Гост на отварању изложбе био је председник Скупштине града Бањалука Слободан Гаврановић.

Циљ преузимања изложбе био је да се ученицима и грађанима Ужица, кроз фотографију приближи овај немио догађај који је задесио Бањалуку 1969. године.

18. новембар

Успешна сарадња Историјског архива Ужица и Архива Југославије настављена је отварањем изложбе „Кнез Павле Карађорђевић краљевски намесник 1934–1941“.

На изузетно посећеној изложби говорио је директор Архива Мирослав Дучић, градоначелник Ужица Јован Марковић, а о изложеним документима и фотографијама, које је 2006. године кнегиња Јелисавета Карађорђевић поклонила Архиву СЦГ (сада Архив Југославије), говорио је директор Архива Миладин Милошевић.

Изложбу је отворила кнегиња Јелисавета, кћерка кнеза Павла. Том приликом уручен јој је поклон албум са фотографијама њеног оца и пи-

смом њене мајке кнегиње Олге, које су пронађене у делу личног фонда Момчила Вуковића-Бирчанинина, приватног секретара Петра II Карађорђевића, а које она не поседује. Изложба садржи бројна документа која се односе на приватни и политички живот кнеза Павла у периоду 1934–1941. године.

С обзиром на то да је био водећа личност у тројном намесништву (по изричитој жељи краља Александра, о чему сведочи и тестамент), у периоду изузетно сложених спољних околности – експанзија и ратна агресија Хитлеровске Немачке и Мусолинијеве Италије, као и решавање унутрашњих тешкоћа, учинили су да личност кнеза Павла годинама буде представљена на посебан начин. Циљ изложбе био је да се посетиоцима приближи личност кнеза Павла, као и да расветле његови поступци за време краљевског намесништва у Југославији.

Кнегиња Јелисавета отвара изложбу о Кнезу Павлу

Саветовања

17–19 март

У организацији Покрајинског архива Марибор у Раденцима одржано је међународно саветовање Технички и други проблеми класичног и електронског архивирања. Теме о којима се говорило су: архивска теорија и архивска пракса, дигитализација архивске грађе. Одржано је предавање на примеру Архива Републике Словеније, где су презентовали систем претраживања података за све словеначке архиве и на тај начин омогућили бржу доступност бази података.

У раду саветовања учествовали су представници архива у окружењу, а Историјски архив Ужица представио је директор Мирослав Дучић, рефе-

ратом: „Приватизација друштвених и државних предузећа и последице за архивску грађу“.

Жељко Марковић, архивиста, на саветовању у Раденцима

30. септембар–1. октобар

У Тузли је одржано 23. међународно саветовање „Архивска пракса 2010“, у организацији Архива Тузланског кантона и Друштва архивских запосленика Тузланског кантона. Теме саветовања биле су: „Вредновање архивских послова“; „Заштита архивске грађе у настајању“; „Актуелна питања архивске теорије и праксе“. Учесници саветовања били су представници архива из окружења.

У раду саветовања учествовали су: Милева Милошевић, архивски саветник, са темом „Архивски радник на раскршћу архивске теорије и праксе“ и Жељко Марковић, уз реферат „Пријем архивске грађе регистратура у поступку стечаја – између теорије и праксе – искуства Историјског архива Ужице“.

Саветовању је присуствовао и директор Архива Мирослав Дучић.

Подружница Архивистичког друштва Србије

У току 2010. године одржана су три састанка Подружнице:

22. априла у Историјском архиву Чачка одржан је састанак Подружнице, на којем се разговарало о усаглашавању Правилника и ценовника услуга, које пружају архиви, а осим тога извршена је примопредаја дужности председавајућег, коју је преузео Историјски архив „Рас“ у Новом Пазару.

24. септембра у Историјском архиву „Рас“ у Новом Пазару одржан је састанак Подружнице, на којем је за секретара Подружнице изабран Жељко Марковић, а тема о којој се разговарало била је: Заштита архивске грађе у основним судовима.

10. децембра у Историјском архиву Јагодине, одржан је састанак Подружнице. Тема састанка била је: Реституција – враћање матичних књига цркви. Осим тога архив је представио и своју публикацију „Корени“.

Састанцима су присуствовали: директор Архива Мирослав Дучић, Жељко Марковић и Весна Прљевић.

Културно-пропагандна и образовна делатност

Промоције

28. октобар

На Сајму књига у Београду 2010. Историјски архив је представио књигу „Соколство у ужичком крају и рашкој области 1911–1941“, аутора Милета Чарапића. О књизи је говорио мр Александар В. Савић.

29. августа и 4. новембра

Међуопштински историјски архив Чачак, К. П. „Жиравец“, Центар за културу, спорт и туризам општине Лучани и ОШ „Мићо Матовић“, организовали су у Катићима и Гучи промоцију књиге др Животе Марковића „Војвода Хаџи Продан Глигоријевић“. На промоцијама су учествовали Лела Павловић, директор Архива у Чачку, др Живота Марковић и рецензенти др Бранко Ковачевић и мр Александар В. Савић.

24. децембра

У Народном музеју у Чачку представљен је 39. број *Зборника*. На промоцији су учествовали Делфина Рајић, директор Чачанског музеја, мр Љиљана Мандић из Народног музеја у Ужицу и мр Александар В. Савић, уредник *Историјске баштине*.

Из штампе и медија

29. јануара

У листовима *Времејлов* и *Колубара* објављени су текстови Ђорђа Пилчевића, Извештај школског надзорника у Ваљеву и Бајиној Башти за 1929. годину у којем се говори о извештају Радована Ћирића и Милорада Алексића, школских надзорника за Срез рачански и црногорски. Извештаји су саставни део рада Мине Кујовић *Прилог историји школства у западној Србији 1929. године*, који је објављен у *Историјској баштини* број 18.

12. мај

Мр Александар Савић учествовао је у програму Радио „Луна“ у којем је говорио о изложби „Никола Тесла у Београду 1892“. Том приликом упућен је позив школама да посете изложбу.

17. мај

У листу *Политика* објављен је текст „Тесла успешно повезао престоницу и Ђетињу“, аутора Бранка Пејовића, у којем се каже да је Историјски архив свечано отворио свој галеријски простор, представљањем изложбе „Никола Тесла у Београду 1892“.

17. децембар

У листу *Ужичка недеља* објављена су признања која су добили заслужени Ужичани у 2010. години.

За јавни ангажман године 2010. жири се определио за колектив Историјског архива. У тексту се наводи да је више од 60 година рада и постојања Историјског архива у Ужицу оставило трага у културној прошлости града. Пресељењем у нови простор отворене су могућности за унапређење међуархивске сарадње са архивима у окружењу, која се огледа у суиздавачкој делатности и преузимању занимљивих изложби.

Стручно усавршавање

У току 2010. године виши архивски помоћници I врсте Снежана Ђокић и Даница Шостар, дипломирали су на Мегатренд универзитету, Факултет за менаџмент у Ваљеву и стекли звање дипломирани економиста. Душан Жугић је у Архиву Србије завршио течај и стекао звање архивског помоћника.

IN MEMORIAM

СТАНОЈКА ДРАЖИЋ

(1936–2010)

Двадесетог децембра прошле године престало је да куца срце Станојке Дражић, наше Цанке. Рођена је 14. јануара 1936. године у Чајетини, у породици земљорадника Боривоја Јовановића.

Свој радни век започела је, као свршена ученица прве године Учитељске школе, у Секретаријату за јавно и социјално старање Народног одбора среза Титово Ужице, где је примљена за хонорарног службеника да ради на испуњавању чекова, на инвалидским исплатним књижицама и другим пословима.

У Историјском архиву запослила се првог јануара 1959. године, где је остала до одласка у пензију 1990. године. Радила је прво као хонорарни, помоћни службеник, касније као рачунски режисер, архивски манипулант и на крају на радном месту административних послова. Своје радне задатке обављала је одговорно и савесно, у тешким смештајним условима у којима се налазио Архив. Нажалост, није дочекала прелазак у нове радне просторије, који су деценијама жељно очекивале све генерације запослених.

Узорна супруга, поносна мајка и бака, вредна и духовита, остаће у лепом сећању нашег колектива.

АДРЕСЕ АУТОРА ПРИЛОГА

**Академик проф. др Петар
Влаховић**
Отона Жупанчича 43/IV
Нови Београд

Др Коста Николић
научни саветник
Институт за савремену историју
Трг Николе Пашића 11,
11000 Београд

Др Бојан Димитријевић
научни саветник
Институт за савремену историју
Трг Николе Пашића 11,
11000 Београд

Др Живота Марковић
политиколог
Страхињића Бана 4
31000 Ужице

Др Милован Лукић
политиколог
Раднички батаљон 33
31000 Ужице

Др Илија Мисаиловић
географ
Омладинска 10
31000 Ужице

Мр Драган Крсмановић
истраживач - сарадник
Веселина Маринковића 16
31000 Ужице

Мр Слободан Радовић
Професор књижевности
Д. Туцовића 14
31000 Ужице

Јелена Ристановић
Музејски саветник
Народни музеј Ужице
Д. Туцовића
31000 Ужице

Миодраг Д. Глушчевић
Професор историје
М. Атанацковића
31000 Ужице

Горан Давидовић
Историчар – архивист
Господар Јованова 2
Међуопштински историјски архив
Чачак
32000 Чачак

Драгослава Родаљевић
Виши библиотекар
Народна библиотека Ужице
Трг партизана 12
31000 Ужице

Весна Лучић
професор историје
ОШ „Стари град“
31000 Ужице

Ђорђе Пилчевић
публициста
Ужичке републике 3
31000 Ужице

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ У УЖИЦУ

Жичка 17, 31000 Ужице

е-mail: arhivue@ptt.rs

info@arhivue.org.rs

www.arhivue.org.yu

Милева Милошевић, архивски саветник

Миле Чарапић, архивски саветник

Весна Прљевић, виши архивист

Даница Шостар, архивист

UDK класификација/UDC classification
Народна библиотека Србије

Превод на енглески/Translation into English
Даница ШОСТАР

Ликовно решење насловне стране/Covers designed by
Звонко ШОСТАР

Тираж: 300 комада/Printing: 300 copies

Штампа/Printed by
Штампарија ГРАФОС Ужице

На корици: Партизани и четници спроводе заробљене Немце кроз Ужице у јесен 1941.
Front cover: Partisans and Chetniks conduct captured Germans through Uzice in autumn 1941

На задњој корици: Жене Чачка протестују против братоубилачког рата новембра 1941.
Back cover: Women from Casak protest against civil war in November 1941

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ
Историјски архив Ужице
Жичка 17
31000 Ужице

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

ИСТОРИЈСКА баштина : часопис за историографију и архивистику = Historical Heritage : Historiography and Archives Research Review / уредник Александар В. Савић. -1983, бр. 1- . – Ужице : Историјски архив Ужице, 1983- (Ужице : Графос). – 24 cm

Годишње

ISSN 0352-2822 = Историјска баштина

COBISS.SR-ID 10569484

